UC-NRLF
B 4 952 736

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

LIBRARY
MAR 02 1988

5
1987

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Baškc Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 3.600 din Za inostranstvo 7.200 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1987. Broj 5

Sadržaj

Stipe Šuvar

Aktuelna pitanja idejne borbe Saveza komunista Jugoslavije za razvoj socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokratije 3

Milan Kučan

50 godina ostvarivanja Čebinskog manifesta 52

Džemal Sokolović

Protivurječnosti ekonomske strukture jugoslovenskog društva 85

Vladimir Milanović

Birokratizam i etatizam u savremenom jugoslovenskom društvu 118

Branko Prnjat

Kulturna politika i bogatstvo ljudskih potreba 137

Prikazi 148

Digitized by Google

Contents

Комму...
за развитие социалистического самоуправления и социалистической демократии 3

Милан Кучан

Пятидесятилетие проведения Чебинского манифеста 52

Джемалъ Соколович

Противоречия экономической структуры югославского общества 85

Владимир Миланович

Бюрократизм и этатизм в современном югославском обществе 118

Бранко Принят

Культурная политика и богатство нужд человека 137

Рецензии 148

Stipe Šuvar

Current Questions in the Ideological Struggle of the League of Comunists of Yugoslavia for the Development of Socialist Self-management and Socialist Democracy 3

Milan Kučan

Fifty years in the Effectuation of the Čebin Manifesto 52

Džemal Sokolović

Contradictions in the Economic Structure of Yugoslav Society 85

Vladimir Milanović

Bureaucracy and Statism in Contemporary Yugoslav Society 118

Branko Prnjat

Cultural Policy and the Wealth of Human Needs 137

Book Reviews 148

Digitized by Google

Stipe Šuvar

Aktuelna pitanja idejne borbe Saveza komunista Jugoslavije za razvoj socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokracije*

...1. U proturječnosti između naraslih proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, a ne toliko u oskudici resursa, sredstava i pameti, nalazi se danas glavna kočnica daljeg materijalnog i duhovnog razvoja našeg društva na historijskom kolosijeku socijalističkog samoupravljanja.

Sadašnja kriza socijalističkog razvoja u nas — kao i drugdje u svijetu, kod drugih, a izgleda da je na ovaj ili onaj način kod svih danas prisutna — nije ni neočekivana, ni jedina. Do kriza u hodu socijalizma mora dolaziti, jer do njih dijelom dovodi i sama »nestabilna« priroda prelaznog društva. Uostalom, i čitav se svijet danas nalazi u krizi razvoja, pa je i naša kriza, i pored svih svojih specifičnosti, uvelike određena tom svjetskom krizom.

U Savezu komunista postoji jedinstvo u pogledu preokupacije i želje da se iz krize iziđe, ali i u njemu, kao i u čitavom društvu, dolaze do izražaja i značajne razlike i konfrontacije i u teorijskim i u praktičnim odgovorima ne samo u odnosu na sadašnje praktične zadatke već i u odnosu na samu strategiju društvenog razvoja. Zbog toga je i za pravi odgovor na sva pitanja o načinu i sredstvima izlaska iz krize presudno pitanje:

* Uvodno izlaganje na 7. sjednici CK SKJ (neznatno su, redakcijski, skraćene uvodne i završne napomene)

Digitized by Google

tko je nosilac procesa historijskog oslobođenja proizvodnih snaga društva (radničke klase i nauke, prije svih, ujedinjenih kroz samoupravljanje kao demokratski proces oslobođenja rada).

Pri tom je za Savez komunista bitno da se postigne demokratsko razrješavanje društvenih proturječnosti (nasuprot raznim političkim izrazima etatizma i tehnobirokratizma, kao što su dogmatizam, neostaljinizam i građanski liberalizam), te da ono bude integralno samoupravno, a to znači u spoju procesa oslobođenja rada i nauke.

Parcijalna rješenja koja izraz vide samo u ekonomiji ili samo u politici ne vode stvarnom izlasku iz krize, već naprotiv, mogu samo jačati napetosti i sukobe u društvu, budući da ne polaze od činjenice da su uzroci u cjelini proizvodnje, razmjene, raspodjele i potrošnje.

Ukoliko na revolucionarnu borbu za socijalizam gledamo kao na svjetski proces, onda nam je ne samo strana nego i besmislena pozicija autarkičnog, zatvorenog i izoliranog socijalizma, koji ne računa na mogući razvoj ljudskih proizvodnih potencija daleko i iznad onog stupnja koji su postigli dosadašnji načini proizvodnje, ali i na svoju demokratsku poželjnost, humanije odnose među ljudima i drugačiji odnos i prema prirodi. Unapređenje materijalnog bogatstva čovječanstva sve više postaje neodvojivo od socijalnog oslobođenja proizvođača materijalnih i duhovnih dobara i drugačijeg prisvajanja prirode, dakle, od sveopće demokratizacije društva. Utoliko su za stvarnu demokraciju ljudi, i kao proizvođača i kao potrošača i kao građana, neophodni revolucionarni zahvati u cjelini društvenih odnosa.

Savez komunista Jugoslavije je revolucionarne promjene u našoj zemlji uvijek sagledavao u sklopu epohalnih tendencija, a takva svjetska orijentacija našeg pokreta nije rezultat našeg interesa da promatramo ili da se informiramo o svijetu već je bila i jest uvjet njegove sposobnosti da vidi dalje i jasnije. To je KPJ i u starom društvu izdizalo iznad provincijalnog empirizma i pragmatizma građanskih partija, koje su bile zarobljene svojim uskim interesima i posve nesposobne da politički organiziraju razvoj kapitalizma u jednoj seljačkoj zemlji. Bez takve širine komunističkog vidokruga ne bismo tako rano shvatili opasnost fašizma, ne bismo ni pomišljali na mogućnost razvrstavanja u blokove i već u toku NOB-a izgradili ideju samostalnosti mimo svih interesnih podjela. Ta ideja pokreta kao slobodnog i u sukobu sa staljinizmom pomogla nam je da na vrijeme spoznamo da socijalizam u svijetu pobjeđuje i razvija se samo poštivanjem specifičnosti u svakoj zemlji da ujedno ne podnosi vojnoblokovska postrojavanja, nametanja shema i odnosa dominacije i kontrole jednih nad drugima i da nije stvar nekog apstraktnog već veoma konkretnog internacionalizma u smislu borbe za socijalistička rješenja i praksu na licu mjesta, u svakoj zemlji. Zato i Program SKJ marksistički ispravno polazi od svijeta kao osnove za mišljenje i ujedno u svijetu vidi mjerilo

Digitized by Google

naše realnosti i kriterij naše vrijednosti. Upravo ta otvorenost bila je izazov za historijske impulse, manifestirane i u rješenju nacionalnog pitanja, u samoupravljanju, u nesvrstanosti, a po čemu smo pod Titovim vodstvom izbili u prve redove borbe za progres, mir i socijalizam u svijetu, za ravnopravnost i slobodu ljudi, naroda i zemalja.

Naša i u svijetu priznata dostignuća u socijalističkom razvoju i prevladavanju koncepta etatističkog socijalizma putem socijalističkog samoupravljanja aktueliziraju se i u svjetskim procesima sve izrazitijeg društvenog karaktera proizvodnje i sve veće privatne kontrole, u rukama sve užih krugova, nad državnim i monopolnim prisvajanjem viška vrijednosti. Ti procesi, naime, u epohalnim razmjerama šire perspektive socijalističkih rješenja u svim sferama društvenog rada i vlasništva, organizacije proizvodnje, odlučivanja, informiranja, kontrole nad cjelokupnim procesom moderne tehnološke proizvodnje, ali su moguće i suprotne perspektive sve veće podjele svijeta uslijed militarističke primjene naučno-tehnološke revolucije, a što prijeti ne samo totalnim otuđenjem čovjeka od prirode, od rada i radnog procesa, od zajednice, već i samouništenjem čovječanstva.

Jedan je od glavnih uzroka današnje jugoslavenske krize, međutim, određeno zapostavljanje, i u teoriji i u praksi, koje je u posljednjim godinama došlo do izražaja, linije djelovanja u svijetu i prema svijetu koja je data u Programu SKJ. Naime, današnji naši problemi koji proizlaze iz velikog vanjskog duga i tehnološko-patentne ovisnosti i uvjetovanosti našeg ekonomskog i sveukupnog razvoja, uvelike su rezultat naših površnih gledanja, u kojima nismo dobro uočavali i još ne uočavamo tendencije na svjetskom tržištu i u svjetskom kreditnom sistemu, odnosno takvih naših gledanja koja nisu krizu u svijetu i našu specifičnu krizu tumačila kao strukturno pomjeranje (ekonomsko, socijalno, političko, tehnološko), nego kao više-manje konjunkturno. Zbog toga smo se olako toliko i zaduživali i zadužili na svjetskom tržištu kapitala; izgledalo nam je da je to mudra politika, a onda se ubrzo pretvorilo u gotovo omču oko vrata. Upravo u takvom površnom, krajnje impresionističkom i pragmatičnom razmišljanju i ponašanju odstupalo se od načina mišljenja i djelovanja na liniji Programa SKJ, koji je naš razvoj na tako primjeren način sagledavao i iz ugla epohalnih kretanja.

Većina naših problema rezultat je autarkičnosti naše privrede u odnosu na svjetske kriterije proizvodnje, a ta se autarkičnost reproducirala u zemlji kroz niz unutrašnjih regionalnih i granskih neproduktivnih monopola. Bez koncepta otvaranja socijalističkog samoupravnog društva prema svijetu, a pri čemu će to društvo pokazivati sposobnost da se razvija upravo na vlastitim osnovama socijalističkog samoupravljanja, moguće je da se ta podijeljenost i zatvorenost i dalje reproducira sa sve težim posljedicama. Umjesto povezivanja na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu radi zajedničkog proizvoda koji može osi-

Digitized by Google

gurati dovoljno visoke serije i kvalitete, ali i integraciju proizvodnog odnosa, tendencije zatvaranja, izolacije i pretvaranja društvenih sredstava u specifično naše »nacionalne« kapitale još bi nas više i u zemlji izložilo posljedicama tehnoloških monopola, koje nam diktiraju i drugi iz svijeta, na osnovu sa naše strane nekoordiniranog uvoza opreme, prodaje patenata i licenci i ograničavajuća klauzula u odnosu na svjetsko tržište. Već danas imamo u velikoj mjeri u zemlji prisutne oblike takve autarkije koja ne razvija vlastito znanje i proizvodne sposobnosti, već služi kao tržište korištenih patenata i jeftine radne snage, a što je u biti i jedan od glavnih uzroka razbijanja jedinstvenog ju-, goslavenskog tržišta.

Naša borba za slobodu svjetskog tržišta, za slobodu cirkulacije roba, znanja, informacija, tehnologije, za svjetski mir i očuvanje prirodne okoline mora se voditi zajedno sa svim snagama u svijetu koje u militarizaciji proizvodnje vide granicu razvoja proizvodnih snaga, ugroženost demokracije, mira i prirode. Utoliko i politika nesvrstanosti, a u kojoj naša zemlja ima istaknutu ulogu, znači ne samo alternativu blokovima nego i produbljenu viziju humane međunarodne zajednice. Novi međunarodni ekonomski, kulturni i informacijski poredak nije zbog toga neka uska politička potreba i parola dana, nego je potreba proizišla iz samog razvoja. Sužavanje »trećeg svijeta« na tržnicu jeftine radne snage i rezervoara siromašnih, koji se prodaju u bescijenje, vodi sužavanju svjetskog tržišta, što će se nužno reproducirati u zastoju proizvodnje, rastu svjetske krize, pa i traženju rješenja u primjeni sile. Napuhanost kreditnog sistema i do sada »najveća pljačka svjetske akumulacije«, kako sadašnje stanje kvalificiraju i sami vodeći financijski listovi kapitalističkih zemalja, konstrukcija je koja mora doći u još dublju krizu. Odgovornost za tu krizu ne može snositi samo treći svijet, pljačkan visokim kamatnim stopama i tehnološkim rentama. Upornom i odlučnom borbom da te probleme razriješi na sebi svojstvenim principima, rastu mogućnosti da se pokret nesvrstanih daleko više i potpunije potvrdi kao alternativa na svim područjima društvenog života i razvoja međunarodne zajednice.

SKJ može svoju avangardnost u našoj radničkoj klasi i u našim narodima i narodnostima potvrditi samo ako u slobodnom i otvorenom društvu inicira i posreduje promjene na domaćem tlu, koje se tendencijski uklapaju u promjene u svijetu na liniji oslobođenja čovjeka na svakom području ljudske egzistencije, i ujedno znače i doprinos tim promjenama u svijetu, a u pravcu njegove socijalističke transformacije i demokratizacije čitave svjetske zajednice.

Svijet se danas nalazi na početku novog ciklusa promjena materijalno-tehničke osnove cjelokupne reprodukcije, i to: uloge i doprinosa činilaca ekonomskog razvoja, sadržaja procesa rada i načina života. U tom kontekstu mijenjaju se i metode i nosioci razvojnih politika, kao i funkcije društvenih institucija

Digitized by Google

(recimo, države). Nalazimo se, u stvari, u »svjetskoj krizi prelaznog razdoblja«. Izlaz iz tog stanja sastoji se u uspostavljanju novih strukturnih, ekonomskih i političkih odnosa u svijetu. Sagledavajući posljedice tih procesa, mi moramo ocijeniti njihov utjecaj na naše prilike i pravovremeno se prilagoditi promjenama u svijetu, preuzimajući ono što je u njima progresivno a istodobno ugrađujući i odbrambene mehanizme protiv svega što bi moglo kočiti i otežavati razvoj proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa u našoj zemlji na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Za nas je utoliko relevantna produbljena naučna spoznaja onih procesa svjetske ekonomije i nauke i kulture, u kojima su koncentrirane sve protivrječnosti, šanse i opasnosti i na to moramo usmjeriti i sve naše naučne snage. Jer, bez toga ne možemo voditi ni ozbiljnu privrednu politiku i politiku tehnološke modernizacije, a nismo u stanju širiti prostor ni slobodnom stvaralaštvu nasuprot retrogradnim tendencijama.

Jednako tako, moramo dobro proučiti i poznavati probleme energetskog razvoja, poljoprivredne proizvodnje, turizma i zaštite okoline. Naše komparativne prednosti mogle bi postati mane, ukoliko dobro ne planiramo našu politiku na tim područjima. A tu je i potreba da se prati i proučava i kompleksno područje suvremenih ideologija, kao elemenata racionalizacije i opravdanja proizvodnih odnosa, jer kašnjenje u njihovoj marksističkoj kritičkoj valorizaciji može imati i sve više ima ne samo »ideološke«, nego i praktično-političke posljedice u pritiscima koji traže odstupanje od socijalističke samoupravne demokratske linije našeg razvoja, u nerazumijevanjima i kolebanjima.

Ukratko, *naše društvene probleme i probleme u razvoju moramo sagledavati i rješavati u povezanosti sa svjetskim kretanjima, a boreći se za naše mjesto i utjecaj u njima s pozicija otvorenog društva socijalističkog samoupravljanja.* Bez toga ne možemo tako lako i brzo savladati ni sadašnju krizu u našem društveno-ekonomskom razvoju, a koja se reflektira na sva područja društvenog života i društvene svijesti.

Neka naša rješenja i titovska politika samostalnosti socijalističkog puta, uvođenja i razvoja socijalističkog samoupravljanja i kursa na socijalističku demokraciju, nezavisnosti u vanjskoj politici i nesvrstavanja u vojnopolitičke blokove, oslonca na narodne mase, pune ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u federativnoj socijalističkoj zajednici, slobode stvaralaštva u nauci, kulturi i umjetnosti, široke otvorenosti granica, suradnje sa političkim pokretima i zemljama na načelima ravnopravnosti i međusobnog uvažavanja, a u interesu progresa i mira, donijeli su našoj zemlji mjesto i ugled u svijetu koje su daleko iznad naše ekonomske i svake druge, osim moralne i političke, snage, a posebno nas afirmirali i kao zemlju autentičnih socijalističkih dostignuća. Mnoga ključna pitanja za razvoj socijaliz-

Digitized by Google

ma danas, pitanja socijalističke demokracije, uloge čovjeka u privrednom i političkom sistemu, uvažavanja objektivnih ekonomskih i drugih zakonitosti društvenog razvoja u socijalizmu uloge države slobode, kulturnog stvaralaštva, koje smo mi stavili na dnevni red još oko 1950. godine, danas se stavljaju na dnevni red u nekim drugim socijalističkim zemljama. Kada to ističemo, ne radimo to zbog nekog osjećaja avangardizma, već naprotiv, da sebe podsjetimo da ne smijemo posustati, odnosno da moramo prevladati momente zastoja, pa i kolebanja u pogledu borbe za sve te naše strateške vizije.

Socijalizam se posvuda u svijetu nalazi danas u velikim iskušenjima i suočen je s potrebom velikih promjena u ekonomskim i političkim odnosima i u sferi svijesti i kulture, a u pravcu demokratizacije i humanizacije. To nisu znaci njegovog nazadovanja, već sazrijevanja i kretanja u susret slobodnoj akciji i samoupravnom organiziranju proizvođača materijalnih i duhovnih dobara. Svi ti procesi koji upućuju na veću demokratizaciju socijalističkih društava u svijetu, doduše, zasad ne svih, nailaze na naše odobravanje, ali nas i obavezuju da idemo našim putem, na kojem smo ranije od drugih učinili neke korake od historijskog značaja. Utoliko prevladavanje sadašnjih kriznih momenata i ozbiljnih zastoja u našem socijalističkom razvoju ima velik značaj i za jačanje naše uloge i mjesta u svijetu i za naš doprinos razvoju socijalizma kao svjetskog procesa.

2. Naš daljnji socijalistički razvoj, a koji pretpostavlja izlaženje iz postojeće ekonomske, pa i društvene krize, nije moguć bez mnogo čvršće ekonomske osnove samoupravljanja i bez raščišćavanja prepreka da radnička klasa, u današnjim historijskim uvjetima, djeluje i ponaša se kao klasa proizvođača roba koja ovladava proizvodnjom vrijednosti na domaćem i svjetskom tržištu.

Nema nikakve dvojbe, da su u nas uvelike suspendirani i robna proizvodnja i ekonomske zakonitosti, i da im treba otvoriti mnogo veći prostor svođenjem državne intervencije na nužnu mjeru, dokidanjem uvjeta u kojima otuđeni centri ekonomske moći (smješteni u aparatu države, odnosno ove ili one društveno-političke zajednice ili u kreditno-bankarskom mehanizmu, ili pak u institucijama previše narasle društvene nadgradnje u cjelini) isisavaju iz proizvodnje glavninu viška vrijednosti. To bi mogao biti jedini pouzdani put razvoja danas sputanih snaga samoupravljanja, smirivanja tržišta i obračunavanja sa svim vrstama voluntarizma i normativne stege kada je riječ o privređivanju i poslovanju, upotrebi akumulacije, tzv. socijalizaciji gubitaka, itd.

Taj jasan put i metoda strateškog razvoja samoupravnog socijalističkog društva tokom vremena su potisnuti, iako je u našem komunističkom pokretu već davno naglašena neophodnost robne proizvodnje na osnovama socijalističkog samoupravlja-

Digitized by Google

nja.* Pri tome opredeljenje za uživanje tržišnih principa i ekonomskih zakonitosti nikad nismo shvaćali kao napuštanje socijalističkog samoupravnog kursa, jer i »nikakvo ovladavanje proizvodnjom od strane neposrednih proizvođača nije moguće bez manje ili veće slobode tržišta«.** To je uvjet bržeg razvoja proizvodnih snaga i funkcioniranja društvenog vlasništva kao najproduktivnijeg oblika vlasništva.

Pred više od dva decenija, tadašnjim privrednim reformama nastojalo se podstaknuti djelovanje ekonomskih zakonitosti. Tada se u našoj teoriji i praksi naglašavalo da treba napustiti »stari« sistem i prijeći na novi, za koji je pronađen ključ: »dati radniku mogućnost da aktivnije sudjeluje u proizvodnji, mogućnost da njome barata, i da aktivnije sudjeluje u stvaranju svoje zarade« (V. Bakarić).

No, novi se sistem nije razvijao i razvio, naprotiv privredna reforma iz 1965. godine je jenjala i prije nego su se počele provoditi njezine bitne intencije.

Ustavni amandmani 1971, pa novi Ustav i ZUR bili su izrazi nastojanja svjesnog činioca da se crvena nit izlaza nađe u udruživanju rada i sredstava i da se konstituira osnovna organizacija udruženog rada kao izvorište i stjecište radnikovog odlučivanja o dohotku, kako neposrednog odlučivanja tako i odlučivanja putem delegatskog sistema, te da ona bude sposobna i prisiljena da privređuje po ekonomskim i tržišnim principima. Ali to se u međuvremenu uglavnom nije dogodilo.

Ustav i ZUR su, u pogledu stvarnih ekonomskih odnosa, primjenjivani na papiru, a samoupravni sporazumi i društveni dogovori kao glavni instrumenti udruživanja rada i sredstava najčešće nisu počivali na realnim ekonomskim interesima, jasnoj ekonomskoj računici, odgovornosti učesnika i tržišnoj verifikaciji, već su nametani od »struktura« izvan i iznad samog udruženog rada. Udruženi rad se počeo konstituirati a da nije dobio sredstva, već su mu ona i sve više zahvaćana etatističkim mjerama ili logikom poslovanja u bankarsko-kreditnom sistemu, u kojem se također ne odgovara za sredstva i njihovu upotrebu.

---

* B. Kidrič u svojim »Tezama o ekonomici prelaznog perioda u našoj zemlji« založio se još 1950. godine za socijalističku robnu proizvodnju: »Bez robne proizvodnje i razmjene — nema ‚poduzeća'. Pojava i egzistencija poduzeća jest, prema tome isto toliko nasljeđe prošlosti za izvjesno vrijeme prelaznog perioda od kapitalizma prema komunizmu kao što su to ‚roba', ‚robna proizvodnja i robna razmjena' itd.«.

U programu SKJ je zapisano: »Na sadašnjem stupnju razvitka materijalnih snaga — i u privrednom sistemu Jugoslavije djeluju zakoni robne proizvodnje. Dokle god je robna proizvodnja objektivno uvjetovana, neuvažavanje zakona vrijednosi i drugih zakona tržišta ne jača, već upravo slabi socijalističke elemente u privredi, sputava inicijativu pojedinaca i poduzeća, koči razvitak proizvodnih snaga i rađa snage izvan proizvodnje koje provode nasilje nad njom.«

** »Platforma za pripremu stavova i odluka X kongresa SKJ«.

Digitized by Google

Utoliko se nije konstituirao ni dohodak u društvenom vlas ništvu kao ono sredstvo putem kojeg radnici u udruženom radu ne samo ovladavaju proširenom i cjelokupnom društvenom rep rodukcijom već i vode borbu, u političkom sistemu socijalistič kog samoupravljanja, za negaciju državnovlasničkih i grupno vlasničkih uzurpacija.

Iako smo u dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i u dokumentima 13. kongresa SKJ dali pravac i zadatke izlaska iz ekonomske krize u uvjetima robne proizvodnje i njenih pro tivurječnosti, objektivno datih suprotnosti interesa i potrebe iz gradnje takvog sistema društvenih odnosa koji će ih uspješno razrješavati, u praksi smo potcijenili upravo objektivne uvjete proizvodnje i proizvodnih odnosa na datom stupnju razvijenosti proizvodnih snaga i sposobnosti svih činilaca proizvodnje. U Dugoročnom programu sadržana je cjelovita ocjena uzroka, koji su nas doveli u ekonomsku krizu. Naš je zadatak da ocijenimo u čemu se kriza najoštrije izražava u sadašnjem momentu, te da damo podsticaje za brži izlaz iz privrednih poteškoća.

Naša se kriza dugoročnije događa na prelazu s »ekstenzivnog« na »intenzivni« način privređivanja i razvoja. Dakle, u prelazu sa niskoproduktivne, autarkične ekonomije, koju obilježavaju socijalizacija gubitaka i administrativna prinuda, ka reafirmaciji robne proizvodnje na osnovi ekonomske prinude, visoke produktivnosti i otvorenosti prema svijetu. Savez komunista mora u tom prijelazu identificirati »krizne tačke«, koje sprečavaju takve promjene i poduzimati energične nove inicijative za izlazak iz krize.

Ekonomski sistem, u kojem su država i tehnokracija imale vlast u proširenoj reprodukciji, postojao je od ranije i nisu ga proizveli Ustav i ZUR, odnosno koncepcija udruživanja rada i sredstava da bi se ostvarivao zajednički prihod i zajednički dohodak, već je »odnos snaga«, u kojem je i Savez komunista uvelike blokiran etatističkim i tehnokratskim strukturama na svim razinama društvenog organiziranja, naprotiv, onemogućavao promjene u duhu Ustava i ZUR-a. Utoliko je upravo reproduciranjem tog starog, nepromijenjenog ekonomskog sistema i došlo do velikog nereda i stihije na glavnim segmentima sistema društvene reprodukcije, prije svega, u sektoru novca i investicija, sa sve većim zaduživanjima u zemlji i inozemstvu, sa »sivom« emisijom, koja je sa svoje strane proizvodila inflaciju. To su bili pokušaji da se problemi privređivanja riješe preko emisije, a oni po svom značaju traže druga, trajnija sredstva. Birokratski i tehnokratski voluntarizam u odlučivanju o proširenoj reprodukciji nije, dakle, izraz novog ustavnog sistema već, naprotiv, izraz nepostojanja ili velike nedograđenosti ekonomskog sistema upravo na osnovi Ustava. Tu ocjenu pokušava se već dugo osporiti, iako je ona nepobitna i čvrsto je polazište Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Digitized by Google

Upravo na strateškoj liniji socijalističkog razvoja, koja je sadržana i u Ustavu, a koju danas treba i dalje produbljivati i posve konkretiziriti u revolucionarnoj praksi, ponuđena su rješenja koja je u Dugoročnom programu formulirala naša kolektivna pamet, nakon analitičkog opserviranja protivrječnosti u sistemu i svih manifestacija naše ekonomske nestabilnosti.

I kada se sa svom ozbiljnošću danas postavlja pitanje zašto se međutim, dosljedno ne provodi i ne ostvaruje Dugoročni program ekonomske stabilizacije, trebalo bi vidjeti nije li glavni uzrok upravo u njegovom kljaštrenju i u odustajanju od njegove strateške osnove.

U praksi je, po svemu sudeći, došlo do ozbiljnog odstupanja i redukcije samog Programa. Izražava se to upravo u pokušajima da ga se svede na gotovo instrumentalni lijek za rješavanje krize konjunkturne naravi, na saniranje stvari u sektoru novca, platno-devizne bilance, smirivanje domaće potrošnje, a što je potrebno, ali ne i dovoljno, pa u mnogočemu i kontraproduktivno, jer se naša nestabilnost ne može svesti samo na konjunkturne poremećaje.

Na sadašnjem stupnju razvijenosti društvenog karaktera proizvodnih snaga u svijetu i u nas događaju se strukturalne promjene ekonomske, tehnološke, socijalne, političke, naučne, u odnosu na koje nisu dovoljna konjunkturna prepravljanja. A u nas je već ranije dolazila do izražaja politika koja je svjetsku krizu sedamdesetih godina sagledavala kao konjunkturnu, pa utoliko i nije mogla predviđati energetske i financijske probleme i na njih pravovremeno reagirati, što je, recimo, vodilo i izgradnji naftne prerađivačke industrije i u periodu rasta cijena nafte.* Na istoj liniji takve politike Dugoročni program se ne sagledava kao putokaz za dublje i cjelovite, upravo revolucionarne zahvate, već na ove ili one trenutne, i to parcijalne mjere, što, kako je i u samom Programu rečeno, vodi u »pragmatizam u politici, opsednutost kratkoročnim ciljevima i odsustvo perspektive«.**

* Tito je na 11. kongresu SKJ upozoravao da se pri mijenjanju privredne strukture »ne smijemo povoditi za trenutnom konjunkturom. Moramo stalno imati u vidu potrebu takvog razvoja koji osigurava najbrži napredak našeg društva i bolji život radnog čovjeka.«

** U Dugoročnom programu se konstatira da je naša osnovna prednost u tome što imamo dugoročnu viziju, na kojoj se i on zasniva, i što naš pristup polazi od saznanja da su problemi »krpljenjem starog sistema« nerješivi: »Za razliku od drugih savremenih društava, koja izlaze iz sadašnje krize u očuvanju postojećih sistema, naši napori da gradimo društvo na novim svojinskim odnosima — na osnovama društvene svojine i samoupravljanja — na liniji su progresivnih promena koje objektivno zahtevaju narasle proizvodne snage u svetu i potreba menjanja društvenih odnosa«. Isto tako, izričito se naglašava: »Ne mogu se očekivati ozbiljniji efekti od preuzimanja pojedinačnih i parcijalnih mera istrgnutih iz Programa dugoročne ekonomske stabilizacije i bez društvenih priprema. Tim putem, kako pokazuje naša dosadašnja praksa, ne mogu se postići ozbiljni efekti, jer često jedna mera poništava drugu, ili gubi od svog dejstva, jer nije sinhronizovana i praćena odgovarajućim potezima i drugim delovima politike i sistema.«

Digitized by Google

U Prolaznim osnovama Dugoročnog programa naglašeno je »Neophodno je... nastaviti dubok preobražaj društva na osnova ma Ustava i Zakona o udruženom radu. Bez toga, ili mimo to ga, iluzorno je graditi bilo kakav dugoročni program stabilizacije Program stabilizacije ne može se ograničiti samo na ekonomsk sektor i ekonomske odluke i mere, već mora sadržavati neophod ne socijalne i društveno-političke odluke i mere i, na toj osnovi celovit program aktivnosti svih društvenih činilaca«.

Na razini odgovornog izjašnjavanja i davanja podrške u samom Savezu komunista, u njegovim rukovodstvima, jesmo i moramo biti za svaku mjeru koja mijenja u pozitivnom pravcu sadašnje stanje, u kojem »radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada imaju podređen položaj u ovladavanju celinom dohotka i viškom rada«. Samo rješenja koja društvena sredstva i ekonomsku vlast prenose na radnike u udruženom radu mogu voditi stvarnoj ekonomskoj stabilizaciji i osigurati uspješan razvoj društva.

Dakako, kao što se to naglašava i u odgovarajućoj Rezoluciji 13. kongresa SKJ, svaki narod i narodnost, odnosno svaka republika i pokrajina moraju pri tome preuzeti punu odgovornost za svoj vlastiti razvoj, ali istodobno i za razvoj jugoslavenske zajednice kao cjeline.

Pozitivno djelovanje realnih ekonomskih kategorija i kriterija, bez opasnih razornih efekata, moguće je samo u integralnom pristupu, koji sadrži razrješenje strukturalnih proturječnosti u cjelini odnosa na kojima se kriza reproducira, što, dakako, ne isključuje i etapno i sinhronizirano poduzimanje konkretnih mjera.

Redukcionistički pristup svođenja Dugoročnog programa na politiku kamata, politiku deviznog tečaja i nešto restrikcija nije donio gotovo nikakvog rezultata, naprotiv izazvao je nove velike probleme.*

Inflacija je sintetički izraz svih problema u našoj ekonomiji. Nismo vodili dovoljno računa o specifičnosti i cjelovitosti naše inflacije. Problem inflacije pokušavao se viđeti i rješavati izvan konteksta društvenih odnosa, odnosno gubile su se iz vida specifičnosti naše inflacije. Jer, naša inflacija proizlazi iz otuđenosti dohotka i akumulacije od radnika, odnosno iz postojanja i djelovanja starog, etatističkog sistema, u kojem se anticipiraju svi

* Predsjednik SIV-a Branko Mikulić, stupajući na tu dužnost, dao je identičnu ocjenu: »... ubrzo se prišlo sprovođenju realnog kursa dinara i realnih kamatnih stopa, a izostale su izmjene u sistemu proširene reprodukcije, prije svega, one koje se odnose na: jačanje materijalnog položaja privrede; ukidanje svih oblika deficitarnog finansiranja finalne potrošnje; stvaranje uslova da ponašanje radnih ljudi u udruženom radu bude određeno »snagom ekonomske nužde i prinude«; finansijsku konsolidaciju privrede, kao i na jačanje efikasnosti privređivanja, smanjivanje troškova poslovanja i efikasniju društvenu kontrolu cena«.

Digitized by Google

vidovi potrošnje, a na proizvođača svaljuju nove obaveze, za koje on onda nalazi izlaz u podizanju cijena. Proizlazi i iz stvaranja umjetne tražnje tamo gdje nema pokrića u sredstvima, dakle i iz fiktivnog financiranja.

U dugoročnom programu naglašava se da se radi o »višedimenzionalnom karakteru naše inflacije (sa inflacijom tražnje prepliće se inflacija troškova, kao i strukturna i uvezena inflacija)«, pa se utoliko i osnovna rješenja i prijedlozi Antiinflacionog programa zasnivaju »na oceni da je zajednički imenitelj svih osnovnih uzroka inflacije kod nas to što radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada imaju podređen položaj u ovladavanju celinom dohotka (njegovim sticanjem, raspoređivanjem, upravljanjem njime i samoupravnom kontrolom nad njegovom upotrebom) u sistemu proširene reprodukcije i, naročito, u sistemu akumulacije, i to kako u odnosima njenog formiranja, tako i u odnosima njenog korišćenja«.

Svođenjem Dugoročnog programa na uži okvir vršila se njegova revizija, a to nije davalo stvarne šanse izlaska iz krize; štoviše, ona se samo produbljivala.*

A među negativnim posljedicama takve politike je i zaoštravanje problema u odnosima razvijeni—nerazvijeni u zemlji, što je sa svoje strane provociralo državno i budžetsko poravnavanje, preraspodelu i novo jačanje etatizma i intervencionizma.

Što se pak tiče Saveza komunista, u njemu, odnosno na razini politike njegovih rukovodstava postoji jedinstven pristup i stavovi da je jedna od bitnih poluga izvlačenja iz ralja etatizma reafirmacija ekonomskih zakonitosti i oslobađanja prostora da osnovni privredni subjekti kao robni proizvođači pod pritiskom ekonomske prinude što efikasnije upravljaju društvenim sredstvima. Time smo se opredijelili za efikasnost privređivanja, korištenja akumulacije i osnovnih sredstava, što je uvjet materijalnog razvoja i osnova da samoupravljanje dobiva sve veću materijalnu osnovu.

Brži razvoj tržišta je uvjet za funkcioniranje jedinstvenog jugoslavenskog tržišta i za korištenje njegovih prednosti. A naše zalaganje za njega motivirano je pak i suzbijanjem snažnih tendencija jačanja etatizma na svim nivoima, koji uspostavljaju i štite monopole i sprečavaju slobodnu cirkulaciju roba po zakonima ponude i potražnje i konkurencije na tržištu, a što uvjetuje i neefikasnost, visoke troškove, nekonkurentnost, zatvaranje privrede u lokalne, regionalne, republičko-pokrajinske okvire, a zatim i prema svijetu.

---

* U referatu druga V. Žarkovića na 13. kongresu SKJ takva redukcionistička politika veoma je precizno ocijenjena: — »U uslovima neblagovremenog, parcijalnog i nesinhronizovanog i nedoslednog ostvarivanja Dugoročnog programa i neke neophodne mere ekonomske politike, kao što su realna kamata, realni kurs, dale su rezultate suprotne onima koje smo želeli naročito sa stanovišta rasta inflacije, osiromašenje materijalne osnove samoupravljanja u mnogim granama privrede i socijalnog raslojavanja.«

Digitized by Google

Potiskivanju tržišnih zakonitosti pridonosila je i naglašen vulgarizacija principa samoupravnih sporazuma i društvenih do govora, koji su se često koristili kao sredstva zatvaranja i volun tarizma, a ne otvaranja i povezivanja na čitavom jugoslavenskom prostoru. Osobito su pak i ekonomski štetna i za privredu i razvo čitave zemlje, a i politički krajnje opasna zatvaranja privređivanj i tržišta u »nacionalne« okvire, pod tutorstvom tehnobirokratski monopola, u republikama i pokrajinama. To je dovelo i do sv manje cirkulacije roba na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu Ranije provedena nužna decentralizacija nije pretvarana u veću demokratizaciju, približavanje odluka svakom čovjeku, a uz snaž nu jugoslavensku proizvodnu integraciju, na načelima samouprav ljanja i u skladu sa interesima proizvođača, mnogo veću nego u doba državnog centralizma u privredi. Centralistički model raspa se u međusobno i suprotstavljene i izolirane policentričke eta tizme, koji se danas odupiru daljnjoj deetatizaciji odlučivanj o društvenim sredstvima (društvenom kapitalu). Taj proces, dodu še, mnogo je ranije počeo, a u vremenu nakon donošenja Dugo ročnog programa nismo ga uspjeli ni zaustaviti, ni preokrenuti

Zbog toga za nas orijentacija na tržišno privređivanje, u sistem samoupravnog društvenog planiranja, koji »ima usmjera vajuću, koordinirajuću i u odnosu na tržište korektivnu ulogu« i orijentacija na mnogo veću jugoslavensku proizvodnu integra ciju, efikasnost privređivanja i jačanje samoupravljanja nemaju i ne mogu imati alternative.

Preduvjet svemu tome je i samoupravno društveno planira nje, kojeg također još u stvarnosti nema. Organizacije udruženog rada, nemajući u svojim rukama iole značajnija »vlastita« sred stva, prisiljene su da se »uklapaju« u planove društveno-političkih zajednica. A u dva ranija srednjoročna plana, pa i u sadašnji na razini federacije republike i pokrajine pošto-poto su nastojale »ukrcati« svoje. Iz takvog stanja planiranja još nismo izašli. Zna mo da i suvremeni kapitalizam daje sve više prostora planiranju u odnosu na zakon vrijednosti, što je uostalom i u njemu »zako nomjerno«, budući da vrši i da je prisiljen vršiti sve veće podruš tvljavanje proizvodnje. Planira kapitalistička država i planira multinacionalna kompanija, te i u tome postoji sprega »općeg« in teresa, koje oličava država, i korporacijskog interesa, koji bezob zirno teži oplođivanju kapitala. U našoj politekonomskoj misli je ukazano i na neospornu činjenicu da su i zakon vrijednosti i pla niranje društveni zakoni, koji se ne mogu razumjeti bez razumije vanja društvenih odnosa. Utoliko planiranje u nas mora biti odre đeno karakterom naših društvenih odnosa i ciljevima njihovog daljnjeg mijenjanja i razvoja.*

* »Odnos između planskog usmjeravanja i slobodnog djelovanja tržišta nije apsolutan i neizmjenjiv. On je određen konkretnim materijalnim odnosima u privredi u pojedinim fazama njenog razvitka, i zato tekuća praksa mora to pitanje stalno rješavati prema konkretnim potrebama društva.« (Program SKJ)

Digitized by Google

Koliko su snažni interesi policentričnog etatizma i nacionalnog kapitala najbolje pokazuju sve snažniji i sve otvoreniji pritisci za reduciranjem Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije na one mjere koje ne diraju u interese više-manje zatvorenih »nacionalnih« privreda. U tom smislu osporavaju se i zaključci 17. sjednice CK SKJ iz prošlog mandata, kao i stavovi Predsjedništva SFRJ, jer je njima navodno diktirano odustajanje od ispravnih mjera tržišne ekonomije. A na tim sjednicama nastupalo se sa pozicija interesa cijele zemlje, uvažavajući opće zahtjeve da se program stabilizacije cjelovito provodi, afirmirajući jedinstveno jugoslavensko tržište. Sve je to zapravo u funkciji održavanja takvog rasporeda snaga u kojem mnogi misle da dobivaju, a zapravo svi zajedno gubimo.

Ključ sukoba oko Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, njegovog provođenja ili neprovođenja, zapravo je u tome hoće li se politika stabilizacije provoditi u cjelini, dosljedno, i na cijelom jugoslavenskom tržištu, ili samo djelomično i u okviru »realnih« nacionalnih ekonomija, a što onda vodi i borbi za preraspodjelu viška vrijednosti u Jugoslaviji. Ako bismo i dalje dopustili sva ta zatvaranja, mogli bismo govoriti samo o »realnom rastu siromaštva« i stalnom povećanju razlika razvijenih i nerazvijenih, a ne o razvoju svih u realnom jugoslavenskom razvoju.

Iz te i takve prakse parcelizacije i zatvaranje tržišta ne može se, dakako, izići rješenjima koja imaju veoma glasne zagovornike, a idu uspostavljanjem i tržišta radne snage i kapitala. Jedna je stvar što moramo štošta promijeniti i u našem radnom zakonodavstvu, da bismo izišli na kraj i s neradom i neradnicima, a druga pomišljati na vraćanje radnika u položaj najamne radne snage. A na zahtjev za integralnim tržištem odmah se, logično, nadovezuje i zahtjev za ukidanjem društvenog vlasništva, »jer je ono svačije i ničije«, dakle, besmislica i predlaže se uvođenje realnog titulara, dakle države, akcionara ili grupe. Oni koji iznose te zahtjeve kao da ne vide da su najamni položaj radnika, oplođivanje kapitala i privatnovlasničko prisvajanje glavne kočnice razvoja proizvodnih snaga u svjetskim razmjerima i da su takva rješenja suprotna i opredjeljenjima Dugoročnog programa.* To, dakako, ne znači da mi odbacujemo druge oblike vlasništva i da ih, štoviše, pod određenim uvjetima ne trebamo stimulirati.

* Dugoročni program je, naime, i u tom pogledu veoma jasan: »U uslovima društvenog vlasništva, samoupravljanja, odnosa zasnovanih na načelu dohotka, i na toj osnovi, udruživanja rada i sredstava, tržište ima drugačije sadržaje, mehanizme i okvire u odnosu na tržište u drugim privrednim sistemima i drugim društvenim odnosima. Te razlike posebno se odnose na klasično tržište kapitala i klasično tržište radne snage...

Našli smo se u situaciji da ni tržište ni plan nisu imali i nemaju mesto i ulogu koji odgovaraju prirodi našeg sistema socijalističkog samoupravljanja. Tu prazninu u polaznim institucionalnim okvirima i osnovama razvoja našeg samoupravnog društva ispunili su faktori (državni i kvazidržavni) izvan udruženog rada.«

Digitized by Google

Strategija tehnološkog razvoja je sada najzad uobličena u d kumentu koji se nalazi pred usvajanjem u Saveznoj skupštir a razređene su i mjere njezinog provođenja. Budući da je C SKJ na svojoj posljednjoj sjednici raspravljao o tehnološko razvoju, rekao bih samo to da će se u nas i ubuduće vodi idejna borba oko toga da li ćemo razvijati »strategiju zajedni kog tehnološkog razvoja kao integralnog faktora razvoja proi vodnih snaga«, na osnovama socijalističkog samoupravljanja, i ćemo podlijegati neprihvatljivim konceptima »tehnološkog o timizma« i »kulturnog pesimizma«.

Budući da su kod nas »ključne tehnologije danas regiona no isparcelisane, uz značajnu zavisnost od transnacionalnih ko poracija«, bitno je to da strategija bude jugoslavenska i jedir stvena.

U Dugoročnom programu se zahtijeva i to da se ostvar promjene u »kvalitetu privređivanja *u cjelini sistema društveno rada*« (potcrt. S. Š.), da se otklone »disproporcije u materijal noj strukturi naše privrede« i da se »prevazilazi jednostrani pris tup industrijalizacije i urbanizacije«. Sve to, rečeno je, »traž opredeljenje o tome šta je dugoročni interes cele jugoslovensk privrede gde treba vršiti zaokret, što su prioriteti i kakav je re dosled u njihovom ostvarivanju«.

Velikim naporima, a na uštrb smanjivanja uvoza, što sa svo je strane koči proizvodnju, naša je zemlja u proteklim godinama uredno otplaćivala dospjele obaveze iz vanjskih dugova. Refinan ciranje je omogućilo predah, no već iduće godine dolazimo ope u težu situaciju u pogledu obaveza vraćanja. Raniju parolu: uz mi kredite, kao da je zamijenila parola: vrati dug po svaku cijenu. Naš vanjski dug je za nas doista preteško breme, iako čini 55-i dio duga zemljama u razvoju. Da li smo dobro razradi li i vlastitu politiku vraćanja duga, ili sve svodimo na suficit platnog bilansa kao na glavni uspjeh, iako je on rezultat smanji vanja uvoza a ne povećanja izvoza. U periodu 1980—1985. uvoz je smanjen za oko 25 posto, a izvoz povećan za 8 posto, a pri tom se pogoršala struktura izvoza. To je imalo posljedice i na tehnološki razvoj, kao i na rast proizvodnje, jer je prosječna stopa od 0,6 posto daleko manja od zemalja našeg nivoa raz vijenosti. Doda li se tome obezvređenje dinara od 1980. do danas za oko dvadeset puta u odnosu na dolar i stvaranje unutrašnjeg duga koji je gotovo dostigao iznos polovine vanjskog duga, ug lavnom kao rezultat klizajućeg kursa dinara, onda i u svijetlu tih činjenica postaje jasno da parcijalni pristupi ne samo da ne vode izlasku iz krize nego je povećavaju i produbljuju s opas nošću dugotrajne privredne stagnacije.

Još uvijek nemamo procjenu razvoja svjetskog tržišta (a ne materijala, tehnologija, itd.), kao ni posljedica multinacional nih programa tehnološkog razvoja, pomjeranja svjetske privre de prema Pacifiku, mogućih sporazuma SAD—Japan, itd., a da

Digitized by Google

bismo dobro znali na čemu se i gdje uključujemo u međunarodnu podjelu rada i da bismo se bolje i dugoročno organizirali.*

Naš ekonomski i društveni razvoj najviše zavisi od u praksi razrađenog i primjenjivog odgovora na pitanje: kako da ostvarimo mnogo veće jedinstvo proizvodnih snaga i odnosa a u uvjetima kada su postojeći proizvodni odnosi preuski za već razvijenije proizvodne snage, kada imamo već brojnu i klasno svjesnu radničku klasu i razgranat sistem socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokracije. Danas se glavne prepreke otklanjaju te protivrječnosti između naraslih proizvodnih snaga i zatečenih proizvodnih odnosa nalaze u teritorijalizaciji sredstava (kapitala) i naturalizaciji tehnologije, nauke i radničke klase. Moramo ostvariti povezanost i integraciju svih proizvodnih potencijala u zemlji, da bismo mogli izlaziti u svijet.

Radi se, dakle, o tome kako da Jugoslavija što više ostvari svoju ekonomiju obima, iako ona nije zemlja koja može razvijati samo takvu ekonomiju), a koja je moguća jedino kroz integraciju, i to na osnovu samoupravljanja. A integracija pretpostavlja izbor manjeg broja zajedničkih proizvoda i naglašeniji razvoj onih proizvodnji i usluga koje imaju komparativne prednosti (turizam, saobraćaj, poljoprivreda pomorska privreda i sl.), s kojima bi se pojavili na svjetskom tržištu. Neke su razvijene zemlje svoje strateške izvozne granice sveli na 7—10 ključnih proizvodnji, dok se jugoslovenska privreda na svjetskom tržištu pojavljuje čak sa oko 150 proizvoda!

Utoliko je neophodno inzistiranje na zajedničkim proizvodima, jer se kroz to daju rješenja za lomljenje teritorijalizacije akumulacije, snižavanje cijene proizvodnje u velikim serijama, koncentraciju društvenih sredstava, povezivanje radničke klase, olakšavanje primjene tehnoloških inovacija, koncentraciju istraživačkih kapaciteta i gotovo sve druge zahtjeve iz Dugoročnog programa. Takva orijentacija u proizvodnji i uslugama rješavala bi i problem zajedničkih ulaganja, koja za sada ne idu baš zbog toga što se zajednički dohodak ne ostvaruje u zajedničkom proizvodu i izvozu.

Mislim da jedino takav koncept rješava i problem stranih ulaganja. Mi moramo nanovo definirati uvjete za veće privlačenje stranog kapitala u zejednička ulaganja u našoj zemlji, a na čemu je već u sklopu pripremanja prijedloga zakona za promjene u privrednom sistemu angažiran SIV. Ona su, uostalom, za nas poželjnija od kredita, budući da pretpostavljaju i zajedničku odgovornost za rezultate proizvodnje. Ta bi ulaganja morala

* Pri tom u našoj strategiji izvoza i uključivanja u međunarodnu podjelu rada morali bismo respektirati činjenice, na koje se upozorava i u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije: »Jedno od naših osnovnih opredeljenja jeste jačanje konkurentnosti jugoslavenske privrede na svetskom tržištu, što podrazumeva mnogo obimnije korišćenje komparativnih prednosti (specijalizacija), ekonomiju obima, tehnički progres, odnosno udruživanja ‚znanja'«.

Digitized by Google

biti na liniji naših razvojnih prioriteta te da pravovremeno idu u proizvodnju, a ne samo u djelatnosti na kojima se iz infrastrukture izvlači profit. Pri tome, dakako, ne smijemo dopustiti naše eventualno iskakanje iz ustavnih okvira. A moramo imati u vidu i napore Grupe 77 na međunarodnom planu, da se stvari reguliraju u okviru borbe za novi međunarodni ekonomski poredak.

Jednako tako, zainteresirani smo da se sredstva građana u što većoj mjeri izbace iz najkonzervativnijih oblika štednje i ulažu u privredu i u novo zapošljavanje. Pri tome je vezivanje za izvozne programe od interesa i za građane, jer je jasno da tamo gdje ne vide perspektive neće ulagati svoja sredstva. Mislim, da, s obzirom na naša osnovna društvena opredjeljenja, nisu prihvatljivi nikakvi oblici rente na kapital, akcionarstva i akcionarskog upravljanja, što se već tu i tamo javlja kao tobože ozbiljna ideja. Jer, to bi pored ostalog, formiralo jedan neradni sloj više na radničkom dohotku, a uz njegovu teritorijalnu koncentraciju u razvijene republike i krajeve.

Politika ulaganja u malu privredu i društvenih sredstava i sredstava građana veoma je poželjna i neophodna sa stanovišta porasta asortimana roba, većeg zapošljavanja, smanjivanja uvoza a povećanja izvoza, a sve u duhu onog što je zapisano i u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije. U tom pogledu veoma je značajno razvijanje malih proizvodnih jedinica u društvenom vlasništvu, a koje bi našle svoje mjesto u lancima povezivanja i integriranja na jugoslavenskom tržištu i u programima stvaranja zajedničkog proizvoda, a koje ne bi vodilo klasičnom »fabričkom centraliziranju«, nego bi izražavalo povezivanje i kombinaciju kako rada u ekonomiji obima, tako i u pravcu »reprodukcionih zavisnosti koje obuhvaćaju sve faze proizvodnje i razmjene vrijednosti«.

Na liniji zajedničkog proizvoda, male, propulzivne, tržišno do kraja orijentirane proizvodne organizacije sa svoje bi strane, naime, stvarale pozitivan pritisak na monopole i jačale konkurenciju na tržištu. Ponekad velike organizacije u nas ne samo što ne žele stvaranje takvih malih, a propulzivnih proizvodnih društvenih organizacija, već teže da i unutar sebe ukidaju OOUR-e bez ozbiljnih analiza i argumenata.

Primjeri nekih, usprkos velikim preprekama, nastalih malih proizvodnih jedinica u društvenom sektoru pokazuju da su izrazito produktivne, da su uložena sredstva uvećale desetine puta, da se pojavljuju sa novim proizvodima, čak i u izvozu. Zbog svega toga taj koncept mora doživjeti našu punu podršku, uključujući i izmjene zakonskih normi koje koče osnivanje i poslovanje takvih organizacija koje pridonose razvoju tržišta prije svega velikom ponudom i manjim troškovima proizvodnje, elastičnim programima, malom administracijom.

Da ovdje dodam, u našoj strategiji razvoja posebno važno mjesto zauzimaju i pitanja ekološke strategije. U ekološkoj at-

Digitized by Google

mosferi sadržane su sve realne protivrječnosti društvenog razvoja, od međunarodne tehnološke ovisnosti, koncepcije energetskog razvoja naše zemlje, jedinstva proizvodnog sistema, poljoprivredne proizvodnje, do koncepcije ekonomije društvenog vlasništva, koja te suprotnosti ne može razrješavati u ekonomiji rasta samoj po sebi, bez samoupravnog i demokratskog odlučivanja.

Program stabilizacije se na svim nivoima privređivanja i društvenog organiziranja ne ostvaruje i zbog toga što još u društvu, pa i u privredi, dominira svijest da je to zadatak nekog drugog i drugih, a ne da svoj dio zadatka ima svaki subjekt privređivanja, svaki društveni činilac, pa i svaki radni čovjek. A pogotovo se sva kritika i odgovornost svaljuju na državu i od nje se očekuje da sve riješi a istovremeno se zahtijeva posvemašna deetatizacija odlučivanja. U tom pogledu i u našoj privredi i u široj javnosti još vlada etatistička svijest, pa ma koliko se uloga države kao takva napadala i osporavala.

Ni promjene u Ustavu i ZUR-u, koje će uskoro stupiti na snagu, ni interventni zakoni, ni razne restriktivne mjere koje je savezna država prisiljena poduzimati neće i ne mogu same po sebi dovesti do zaokreta, koji bi ponovno naš privredni razvoj stabilizirao na duži rok, a na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Proširena je pojava da se ne plaćaju obaveze, ne plaćaju se u pojedinim slučajevima ni kamate, a ponašanja mnogih suprotna su usvojenim stavovima, i to se još u našem društvu tolerira kao neko pravo. Tek što je nešto usvojeno onaj kome to ne odgovara uporno traži da se to mijenja. Na toj se osnovi ne samo iznose zahtjevi koji apsolutiziraju interese pojedinih kolektiva i sredina, pa i republika i pokrajina, nego i vrše pritisci i izazivaju politizacije s negativnim posljedicama. Kršenje Ustava i zakona uzelo je (a o čemu će naš Centralni komitet uskoro posebno raspravljati) zabrinjavajuće razmjere, i to već dugo traje. Recimo, u prošloj godini izdvojena su značajna namjenska sredstva za pripremu izvoza i za poljoprivrednu proizvodnju, ali je odmah posvuda došlo do njihovog velikog nenamjenskog korištenja, iako je to krivično djelo.

Da bi se izvršile promjene strukturalne prirode, i doista prohodala realna ekonomija, koja počiva na tržišnoj prinudi i na odgovornosti subjekata privređivanja i poslovanja u udruženom radu i za uspjehe i za promašaje, mora se ići na mjere koje izazivaju i socijalne i političke potrese. Sa time Savez komunista mora računati i mora biti idejno i politički sposoban i pripremljen da se i na tom planu suoči sa problemima.

Poučna su i zbivanja u povodu interventnog zakona o isplati osobnih dohodaka, koji je privremen, dok se ne primjeni sada već potpisan Društveni dogovor o dohotku. Radnici i radni ljudi su — ne doduše u velikom broju, najviše oko 20 hiljada, što čini manje od 0,2 posto zaposlenih, reagirali i kraćim ili dužim obustavama rada. Doista, ako je osobni dohodak mnogima nizak

Digitized by Google

i vrlo nizak da od njega ne mogu živjeti, da ne mogu sastavljati kraj s krajem, onda moraju biti i vrlo nezadovoljni administrativnim limitiranjem tih osobnih dohodaka i njihovim vraćanjem u iznose koji se ne mogu prekoračiti s obzirom na konkretnu proizvodnost rada ili pak na nuždu da se ograničava rast sredstava za društvene djelatnosti. Na stranu to, da li se proizvodnost rada uopće još mjeri pravim pokazateljima. Ali nju u jugoslavenskoj privredi i društvu moramo početi podizati i najzad raspodjelu u cjelini i na svakom mjestu i u svakoj prilici vezivati za proizvodnost. I ako u ovom trenutku moramo ići na državne interventne mjere, onda ih svi moramo podržati, a najugroženije dijelove radničke klase zaštiti mjerama solidarnosti. I, dakako, tekuće mjere ekonomske politike na tom planu moraju se i neprestano korigirati, kako ne bi pogađale i one koji doista napreduju u poslovanju i podižu produktivnost, kako bi doista bile stimulativne.

Alternativa robnoj proizvodnji i privređivanju na osnovu tržišne verifikacije i realizacije može biti, i danas još jest, državna regulativa, a za nju, u načelu, nismo. Ali država sada mora poduzimati one mjere, kojima se traži upravo otvaranje puta i djelovanju ekonomske prinude i većoj slobodi proizvođača i njihovom snošenju rizika na tržištu.

U ovom času ne uspijevamo provoditi ni programe rigorozne štednje putem racionalizacije rada i poslovanja, skupih poslovnih i stručnih a beskorisnih putovanja u inozemstvo, velikih troškova reprezentacije, rasipanja sredstava na razne skupove i proslave, smanjivanja administracije od OUR-a do državne uprave i aparata društveno-političkih organizacija, pa i ukidanja institucija koje ne možemo izdržavati na sadašnjem stupnju ekonomske razvijenosti i sa sadašnjom proizvodnošću rada. U zemlji se i danas gradi oko 30 hiljada raznih objekata, a uz nisku akumulaciju, velike gubitke u privredi i dijelu društvenih djelatnosti. To onda mora povećavati, a ne i obarati inflaciju, itd.

U svijet realne ekonomije, za koju će svu odgovornost preuzeti samoupravljači, moramo najzad ući, uz sve potrese i lomove. A uvjet je za to da svatko, od pojedinca preko radne organizacije do federacije, doista ima svoj program stabilizacije.

Provođenje politike stabilizacije zahtjeva veću integraciju svih stvaralačkih snaga u našem društvu i brže prevladavanje idejnih razlika i kolebanja.

3. Borba za socijalistički razvoj i u ovom trenutku, kao i u dosadašnjim etapama našeg razvoja, ima svoje žarište u tome, da društvenim sredstvima najzad počnu raspolagati radnici u svojim organizacijama udruženog rada, da oni uspostavljaju takve proizvodne odnose, u kojima će ta sredstva ulagati u povećanje dohotka, na osnovu realizacije svoje proizvodnje kao roba na tržištu, koje oni i organiziraju.

Iz toga ugla moramo onda sagledavati i ulogu radničke klase kao one društvene snage koja je ne samo pozvana nego i

Digitized by Google

sposobna da razvoj društva preuzme u svoje ruke, i to putem ovladavanja cjelinom dohotka u procesima udruživanja rada i sredstava i odlučivanja i utjecaja na odlučivanje u čitavom političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Uprkos tome što još ni izdaleka nije zagospodarila cjelinom društvenih odnosa, u kojima je i dalje, iz ugla historijskog procesa oslobođenja rada, najbitnija podjela na potreban rad i višak rada, naša radnička klasa se bez sumnje već potvrdila kao proizvođačka klasa koja spaja rad i upravljanje, a što ima snagu historijskog presedana. Ona se i neprestano razvija kao klasa za sebe, a ne kao tek puka klasa po sebi, veoma svjesna svojih neposrednih i historijskih interesa, sve sposobnija da socijalističko samoupravljanje doista afirmira kao, u našim uvjetima, oblik diktature proletarijata kojeg se ni pod koju cijenu ne bi odrekla. Jačaju i njezini intelektualni potencijali. Naime, u našem je društvu, dosadašnjim razvojem odnosa socijalističkog samoupravljanja, već uznapredovao proces stapanja s neposredno proizvodnim radnicima mnogih »intelektualaca proizvodnje« i pretežno intelektualnih nosilaca društveno korisnog rada izvan materijalne proizvodnje. U tom smislu razvoj društva, ako se na socijalistički način ovladava naučno-tehničkom revolucijom, vodi ne samo sve većoj intelektualizaciji rada i širenju radničke klase na sve brojnije intelektualne slojeve, već i njezinom izlaženju iz svijeta repetitivnog rada i starih tehnologija i iz najamnog položaja. Sve bismo to trebali pobliže istraživati, ali i tako planirati tehnološki, ekonomski i socijalni razvoj da se radnička klasa i dalje širi, sve manje kao manuelna a sve više kao intelektualna snaga, i da najzad obuhvati proizvođače materijalnih i duhovnih dobara u društvu.

Primjenjivanjem Marxove metode analize lako bismo mogli pokazati (a naša je naučna i teorijska produkcija time malo zaokupljena), da niti proletarijat nestaje kao nosilac historijskog interesa oslobođenja ljudske zajednice od robovanja radu i ljudima, niti je teorija klasnih borbi i revolucije, zasnovana na ulozi radničke klase, zastarjela već se, naprotiv, više nego ikad potvrđuje i u epohalnim i u specifično našim društvenim »kretanjima«*.

* U tom smislu više je nego aktuelno tumačenje Edvarda Karđelja iz 1969. godine: »Sada se u svetu — pa i kod nas — dosta govori o zastarelosti takvih pojmova kao što su: radnička klasa, klasna borba, radni čovek. Svakako da se poslednjih decenija mnogo štošta izmenilo u strukturi radničke klase i u oblicima klasne borbe, a naročito u uslovima razvoja socijalizma i samoupravljanja. Ali, negiranje klasne borbe kao oblika borbe za oslobođenje rada i radnog čoveka ne može značiti ništa drugo do svesno ili nesvesno skrivanje reakcionarnih ili tehnokratsko-etatističkih tendencija, ili pak, potpunu zbrku u glavi, što se opet svodi na isto. Zato izgubiti iz vida klasno ishodište — to praktično znači izgubiti svaku revolucionarnu kreativnu sposobnost i postati roba stihije i empirizma« — *Problemi naše socijalističke izgradnje*, knjiga IX BIGZ, str. 18.

Digitized by Google

U povezanosti naučno-tehnološke revolucije i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja upravo se danas, i neposredno sutra, nameću društvene promjene i zadaci, *da se*, u skladu s dubinskom strategijom naše socijalističke revolucije, *radnička klasa dalje razvija kao osnovna društvena snaga, u koju ulaze novi slojevi proizvođača materijalnih i duhovnih dobara*, a postepeno iščezavaju, kao dominantni u njezinoj strukturi, izvršioci repetitivnog i teškog manuelnog rada.

Kao što je to naglašeno i na nedavnoj sjednici našeg Centralnog komiteta, za daljnji naš društveni razvoj i za razvoj radničke klase kao noseće kreativne snage društva od presudnog će značaja biti i ostvarivanje strategije tehnološkog razvoja. Jer, to je šansa za mnogo veću samoupravnu integraciju, a u mnogo čemu i reintegraciju naše zemlje, odnosno za reafirmaciju i novi polet socijalističkog samoupravljanja i njegovo obogaćivanje, a o čemu ovisi i potvrđivanje i daljnja afirmacija uloge i ugleda naše zemlje u svjetskoj zajednici.

A kada pak razmišljamo o budućnosti ljudskog rada i proizvodnim odnosima, koju najavljuju i današnja naučna otkrića i njihovo korištenje u stvaranju i primjeni novih tehnologija, onda moramo znati da sve to ide u prilog socijalističkim i komunističkim vizijama i solucijama. Neokapitalizam baš i ne mari za ljudske posljedice naučno-tehnološkog razvoja i nesmiljeno podvrgava taj razvoj kapital-odnosu (kapitalistička upotreba nauke i strojeva kao opredmećene nauke), a u uvjetima državnog socijalizma uvelike se gubi ljudska motivacija i za tehnološki razvoj. Revolucionarni karakter promjena u procesu proizvodnje, u organizaciji rada, u tehnologiji i nauci sukobljava se sa vlašću kapitala, a u socijalizmu sa tehnokratskim i birokratskim monopolom u društvenoj reprodukciji i u odnosima proizvodnje. A sve to i u našem društvu zahtijeva velika prestrukturiranja i pretpostavlja značajne promjene u klasnoj konfiguraciji društva.

Proizvođači materijalnih i duhovnih dobara treba da se povezuju međusobnom slobodnom razmjenom rada, i da u daljnjem razvoju socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokracije odstranjuju kontrolu nad sobom svakog državnovlasničkog, grupnovlasničkog i privatnovlasničkog monopola. To je i put formiranja radničke klase u modernu klasu svih proizvođača materijalnih i duhovnih dobara i put koji vodi u susret besklasnosti društva. *U tom svjetlu moramo gledati i na perspektive naše naučne, stručne, prosvjetne i kulturne inteligencije*, koja u velikoj većini, po svom društvenom položaju, dijeli i u raspodjeli osobnog dohotka i u rješavanju životnih pitanja, sudbinu neposredno proizvodnih radnika. Integracija manuelnog i intelektualnog rada u procesima udruživanja rada i samoupravnog odlučivanja jedini je put da se u mnogo većoj mjeri iskazuju golemi stvaralački potencijali svih vrsta naše integracije i da dođe do izražaja velika pamet koja se u ovom našem društvu već formirala, a danas još ni izdaleka nije dovoljno iskorištena.

Digitized by Google

Sve je to za naše društvo presudno i iz ugla *položaja, uloge i perspektive mladih generacija:* da li će one doista preuzimati odgovornost u takvom razvoju, ulazeći u tako shvaćenu klasu proizvođača materijalnih i duhovnih dobara u uvjetima socijalističkog samoupravljanja, ili će biti i dalje potiskivane i ostavljene na marginama društva. Jer, u svakom društvu, a u našem pogotovo, omladina je i veliki ekonomski resurs i moralno-politički potencijal. A iskustvo nam posljednjih godina pokazuje, da može biti i »rezerva« svima, ne samo progresivnim snagama i tendencijama u društvu.

Generacije u omladinskom i dječjem uzrastu u nas se danas formiraju u uvjetima ekonomske krize, zaoštravanja socijalnih problema i u znaku društvenih i političkih previranja, u kojima je mnogo toga na tapetu, a uz to su na javnu scenu snažnije izbile i antisocijalističke i antikomunističke snage, koje posebno računaju i na uho, srce i misao mladih. Kao što se upozorava i iz naučnih krugova, koji danas u nas proučavaju svijest i ponašanje mladih, te su generacije uvelike skeptične i nespokojne, alergične na naše zastarjele parole, rutinske mehanizme društvenog i političkog života i često isprazna suhoparna obećanja.

No, griješe oni koji misle, da golema većina naše omladine i onda kada pokazuje svoje žestoko, pa u ponečemu i razbarušeno nezadovoljstvo i kada ispovijeda i apolitičnost i razočaranje, ne prihvaća kontinuitet revolucije i da nije duboko privržena njezinim tekovinama i vizijama na titovskom tragu. Ona jedino želi da se štošta u društvu mijenja i promijeni da bi upravo te tekovine i vizije na liniji revolucionarnog kontinuiteta ne samo očuvale svoj sjaj nego se i dnevno dosljedno prakticirale i razvijale.

Za omladinu i za čitavo društvo u odnosu na omladinu, njezine mogućnosti i perspektive boljeg i stvaralačkijeg života na osnovu rada, uloge subjekta i vlastite odgovornosti i za osobnu sudbinu i za društvo i društveni razvoj, najvažnija su, dakako, upravo najkonkretnija pitanja svakidašnjice: uvjeti i mogućnosti obrazovanja, zapošljavanja, stjecanja sredstava za život na osnovu rada i radnog doprinosa i iskazivanja i potvrđivanja vlastitih stvaralačkih potencija. Savez komunista, u čijim se redovima nalazi i više od pola milijuna mladih, dužan je ali, ne samo na nivou forumskih proklamacija i najopćenitijih opredjeljenja, pomagati mladima da se izbore za što povoljnije radne i životne perspektive, i to ne kao neka izolirana snaga, niti kao snaga generacijski konfrontirana starijim generacijama, već kao snaga koja je, uz sve druge društvene činioce, prisutna i djelatna na svim organiziranim razinama društva. A najviše će pomoći ako lomi razne birokratske i hijerarhizirane strukture moći i u privredi i u struci, u nauci, kulturi, sportu, u svim sferama javnog života, a posebno i u politici, koji omladinu tjeraju na margine društvenog života, odlučivanja i odgovornosti.

Digitized by Google

Izrastaju generacije koje brzo usvajaju informatičku pism
nost, koje su i inovativno orijentirane, koje su ipak mnogo o
razovanije nego što to mogu pokazati na djelu, pa se poseb
loše i beznadno oni njihovi pripadnici koji se ne uspijeva
zaposliti.* Ako im u društvenom razvoju ne otvorimo veće m
gućnosti za zapošljavanje i povoljnije radne i životne perspektiv
i ako se one same mnogo više ne nađu u ulozi subjekta u o
varanju takve perspektive, u ulozi onoga tko preuzima odgovo
nost i za svoj rad i život i za daljnji razvoj društva, mogu sam
jačati u njihovim redovima pojave apolitičnosti, komformizm
povlačenja u privatan život, pa i revolta i nepoželjnih ideolo
kih i političkih orijentacija.

Omladina gleda svoje šanse u uvođenju novih tehnologij
u porastu kvantuma intelektualnog rada u ukupnom društveno
radu, u mnogo većem uvažavanju znanja i kreativnosti. Uku
nim društvenim razvojem moramo izlaziti u susret tim njezini
više nego poželjnim i potrebnim aspiracijama. Naša zemlja, ra
budućih generacija, ne smije postati, odnosno ostati zemlja pr

---

* U razdoblju poslije 1980, dakle u godinama ekonomske kriz
broj zaposlenih u našoj zemlji povećao se za više od milijun ljud
No, usprkos tome, u ovom času posao traži ili očekuje oko milion
96 hiljada ljudi, a 78 posto njih su mlađi od 30 godina. To je poslj
dica i velikog pritiska onih koji su završili studije i srednje ško
(od 1980. do 1986. visoke i više studije je završilo 383.000 ljudi,
srednje obrazovanje čak dva milijuna ljudi). Među nezaposlenim
visoko obrazovanje ima oko 33.000, a više oko 27.000. Najbrojnija j
kategorija nezaposlenih koji su se obrazovali za neproizvodna zanima
nja — srednja sprema — čak oko 345.000, i u tome se posebno vid
posljedica pritiska na obrazovne institucije da po svaku cijenu i št
više upisuju učenike u obrazovne programe upravo za ta zanimanja
odnosno popuštanja takvom pritisku, ali i posljedice neusklađenost
uprkos ovim reformskim mjerama i pokušajima, obrazovnih kapac
teta i potreba i mogućnosti zapošljavanja u privredi i drugdje. Na
zad, posao traži i oko 380.000 ljudi bez kvalifikacija i stručne spreme
a oni ne pridolaze samo iz tzv. agrarnog viška već i iz redova onih
koji su se osuli već u osnovnom ili u prvim godinama usmjerenog
obrazovanja.

Ovaj broj registriranih nezaposlenih ljudi treba umanjiti za
oko 22 posto, pa to uzeti kao broj stvarno nezaposlenih (dakle, ima
ih oko 840.000), jer »pretresanja« spiskova, koja su vršena u sistemu
SIZ-ova za zapošljavanje, upućuju na zaključak da se ti ljudi prijav
ljuju na više mjesta, da evidencije nisu ažurne i da ima onih koj
posao stvarno ne traže.

Kada naši autori računaju stopu nezaposlenosti u zemlji i tvrde
da je najveća u Evropi, po pravilu ne uzimaju u obzir radnu snagu
u porodičnoj poljoprivredi, stvarno zaposlene u čitavom privatnom
sektoru i zaposlene u inozemstvu, a što se u zemljama Zapadne Ev
rope čini. A kada bi to uvrstili, onda stvarna stopa nezaposlenosti u
zemlji nije 14 posto, nego najviše 8 do 9 posto.

Pri tome treba imati u vidu i da je rast nezoposlenosti zaustav
ljen i da je on sada za 0,2 posto manji nego u isto vrijeme lani,
kao i da su radni i drugi kolektivi, pritisnuti propisima, dostavili
(ali opet ne svi) ovogodišnje potrebe za radnicima SIZ-ovima zapoš
ljavanja, a prema tim računicama ispada da će posla biti za više
od 500.000 ljudi.

Digitized by Google

težno jeftinog i repetitivnog rada, a da se znanje i tehnologija uglavnom uvoze izvana.

4. U našem društvu većina ljudi još ne živi samo od svog tekućeg ili minulog rada u društvenoj privredi i društvenim djelatnostima, upravi i drugoj nadgradnji ili pak od rada na vlastitim sredstvima u poljoprivredi i maloj privredi privatnog sektora, već sredstva za život stječe i iz drugih izvora, od dopunskog rada na zemlji i u kućnoj radinosti, »frenta« u slobodnom vremenu, honorarnog rada, od zarada radom u inozemstvu, itd.

Na razne načine i u raznim oblicima sredstva se stječu i mimo rada, prisvajanjem s naslova vlasništva, putem rente i kamate, zaradama u raznim oblicima legalnog ili pak nelegalnog prometa novca, uključujući i promet strane valute, prometa robe i nekretnina, iznajmljivanja usluga, pa i eksploatacije tuđe radne snage. Jedan se, ne tako mali, broj ljudi, pa i čitavi društveni slojevi, na tome i bogate.

Stoga moramo biti zabrinuti zbog činjenice da jedni, pa i činili veliku manjinu u društvu, postaju sve bogatiji, dok relativno mnogo većem broju pripadnika društva koji žive samo od svog rada standard pada zbog inflacije (iako je u prošloj godini došlo i do povećanja realnih osobnih dohodaka), odnosno neprestanog povećanja cijena svega što ulazi u troškove života. I ne samo zabraniti, već moramo najzad i povesti odlučnu idejnu, političku i društvenu akciju da se otklanjaju krupne klasne i socijalne razlike i suprotnosti.

Osobni dohoci i mirovine svakako nisu glavni izvori novčanih ušteda stanovništva (a štednja stanovništva u ovom času čini 40 posto novčanih sredstava u zemlji), već se ona pretežno formira iz drugih izvora, a danas uvelike i kamatonosnim oplođivanjem deviznih i dinarskih ušteda u većim iznosima.

U određenoj mjeri, »milijarderi« nastaju i u neregularnim odnosima između društvenog i privatnog sektora, u specifičnim spregama tehnobirokratskog i grupnovlasničkog monopola i privatnovlasničkog interesa, u kojima se društvena sredstva pretvaraju u privatni kapital i na razne druge načine »bogaćenja mimo rada«. Naime, neki slojevi privatnih poduzetnika (tu, dakako ne spadaju seljaci i zanatlije koji ne unajmljuju tuđu radnu snagu) danas u nas posluje ne samo u ovoj ili onoj povezanosti s društvenim sektorom proizvodnje i usluge (npr. privatno prevozništvo, privatno ugostiteljstvo, neki proizvodni i uslužni servisi), već koristi i infrastrukturu, koja se stvara i održava društvenim sredstvima. Utoliko se radi i o pojavama »grickanja« društvenog dohotka i o njegovoj preraspodjeli u korist privatnog interesa.

Privatni kapital koji se stvara bilo prisvajanjem dijela društvenog dohotka, bilo eksploatacijom tuđe radne snage, bilo ubiranjem kamata, bilo prisvajanjem na razne načine dijela osobne

Digitized by Google

potrošnje koja se alimentira iz rada na društvenim sredstvima teži da se prošireno reproducira, pa stoga nužno pokazuje i ideološke i političke ambicije za svojim utjecajem u društvu i na društvenu svijest, naime, želi da sebi stvori još veći prostor u društvu, te zagovara i ove ili one puteve i oblike šire restauracije privatnog vlasništva, kao alternative podruštvljavanja proizvodnje. Dakako, ne smijemo precjenjivati snagu tih privatnovlasničkih i sitnoburžoaskih tendencija u našem društvu, ali moramo biti svijesni činjenice da oni vrše i određeni napad na društveno vlasništvo i stvaraju društvene nejednakosti.

No, da se razumijemo: kada sve ovo napominjemo time se ne izjašnjavamo protiv privatne inicijative i širenja rada i zapošljavanja u privatnom sektoru, a u okviru datih društvenih limita i kontrole. Naprotiv, *dužni smo raznim mjerama podupirati što veći razvoj male privrede i u privatnom sektoru i u tom pogledu ne smijemo ljude i javnost plašiti nekakvom stvarnom opasnošću kapitalizma.* Neka pojedinci i mnogo imaju i mnogo zarađuju, ali neka i adekvatno pridonose i društvu i društvenom razvoju, a jasnim društvenim regulama i razrađenom i efikasnom poreznom politikom mogu se i moraju suzbijati tendencije privatnovlasničkih uzurpacija.

Veličina sredstava za proizvodnju u privatnom vlasništvu, npr. veličina zemljišnog maksimuma, nije sama po sebi presudna, ako postoje granice eksploataciji tuđeg rada i privatnovlasničkoj kapitalizaciji.

Radnim seljacima moramo otvoriti prostor za mnogo veću robnu proizvodnju koju oni mogu dati i za stjecanje i što većeg dohotka od svog rada i proizvodnje, a *našim radnicima u inozemstvu* pružiti stvarne šanse da u zemlji ulažu značajna ušteđena sredstva i tako osiguraju sebi i članovima svojih porodica posao, a i zapošljavaju druge nezaposlene ljude. Ako tim putem u privatnom sektoru izvan poljoprivrede možemo zaposliti, recimo, i pola miliona ljudi, onda bi to ne samo smanjilo nezaposlenost, već i stvaralo novi dohodak i povećavalo ukupno bogatstvo društva, povećavalo ponudu određenih roba na tržištu, više zadovoljavalo i potrebe velikih društvenih proizvođača za sirovinama, sitnim alatima i reprodukcionim materijalom, a i utjecalo na smanjivanje monopola jednog broja takvih proizvođača, itd.*

* Sitna robna proizvodnja u poljoprivredi, zanatstvu i doradnoj indusriji i privatni vlasnici i rad u sektoru proizvodnih i ličnih usluga — ta mala privreda privatnog sektora, ne mogu predstavljati neku stvarnu opasnost, a ni alternativu razvoju društvenog vlasništva i daljnjem podruštvljavanju rada i sredstava. Stoga joj moramo raznim mjerama društvene politike otvarati što povoljnije uvjete i slamati razne birokratske otpore i procedure, a i dogmatske predrasude o njezinom karakteru i domašaju. Uostalom, i ona sama ima perspektivu samo ako se povezuje s društvenim proizvođačima i potrošačima, organizatorima i trgovcima i ako se u tendenciji izjednačava s radnicima u udruženom radu (udruživanje kooperanata u poljoprivredi, ugovorne organizacije udruženog rada). Druga je stvar,

Digitized by Google

Podruštvljavanje rada i sredstava još je historijski nedovršen zadatak u razvoju socijalizma u našoj zemlji, a s obzirom na strukturu ukupnog rada u društvu, raspored njegovih pojedinih vrsta i količina »u« i »izvan« udruženog rada kao najpodruštvljenijeg oblika. A onda je tu i zadatak ravnomjernijeg tereta doprinosa za izdržavanje i razvoj društva. U tome bi morala doći do izražaja i klasna funkcija poreskog sistema i politike, a na žalost to je danas jedno od najneizgrađenijih i najneuređenijih, pa i najneuređenijih područja naše državne i društvene politike.

U cjelini, kada se uzme ukupan rad u društvu, pa i rad naših ljudi vani čiji se plodovi transferiraju, a kojima se povećava bogatstvo društva u našoj zemlji, značajna većina stanovništva i te kako radi, čak i mnogo radi, ali zato se još ne radi najbolje i najviše na osnovnom radnom mjestu u društvenom sektoru. S druge strane, gotovo sav teret društvene »režije« i nadgradnje u najširem smislu, pa i obaveza stvaranja akumulacije u zemlji sa više od 23 milijuna stanovnika, počiva na oko četiri i po milijuna radnika u društvenoj privredi. Utoliko se na radnički dohodak svaljuje prevelik i pretežak teret izdržavanja i razvoja društva.

No, socijalne razlike se ne reproduciraju, a u posljednjim godinama i povećavaju, samo na toj osnovi razlika između ekonomije od rada u društvenom sektoru i svih oblika privatne porodične ekonomije, već i na osnovi razlika u visini osobnih dohodaka i mirovina prema vrstama rada, radnim organizacijama, granama i djelatnostima, teritorijama, mjestu u hijerarhiji, titulama, diplomama i svjedodžbama, pa i faktičkim uzurpacijama i klikaškim interesima, a da sve te razlike nisu zasnovane na većem ili manjem radnom doprinosu, raspodjeli prema rezultatima rada i produktivnosti rada (ne toliko pojedinaca već radnih organizacija). Naslijeđene ili nanovo stvarane i nerješavane razlike u uvjetima privređivanja, u primarnoj raspodjeli, u prisvajanju rente, monopolske dobiti i ekstradohotka osnova su velikih razlika u osobnim dohocima, pa onda i u mirovinama po organizacijama, granama i djelatnostima, pa se, prema tome, ni te razlike ne temelje na razlikama u proizvodnosti rada.

Jednako kao što moramo biti protiv uravnilovke, morali bismo suzbijati sve stare i nove socijalne razlike, koje ne proizlaze iz rada i od rada, iz radnog učinka i doprinosa pripadnika naše društvene zajednice, a dopuštati i stimulirati što veće razlike po osnovi rada, dakako uz izgrađenu i razvijenu politiku solidarnosti radnika, radnih ljudi i građana, socijalnu politiku i politiku dostupnosti i demokratizacije društvenog standarda (umjesto pretjerane privatizacije načina života i komercijalizacije i svega

da se u poslovnim odnosima društvenog i privatnog sektora ne dopušta prelijevanje dohotka u korist potonjeg (kao što ni društveni sektor ne bi smio zakidati privatnog proizvođača). No, i tu tržišna razmjena može stvari više-manje dovoditi u red.

Digitized by Google

onog što je, recimo, mladima potrebno u kulturi, sportu, zaba a i starima i mladima na planu odmora i rekreacije).

Jedan od najzaoštrenijih problema u našem društvu je nerješeno stambeno pitanje velikog broja radnika, a i penz nera, i slabe ili gotovo nikakve mogućnosti mladih da dođu stana na osnovu svog rada i radnog doprinosa po ekonomski kriterijima, pri čemu se može ugraditi kreditiranje i otplaćivan iz budućeg rada i radnog doprinosa, a onda i po kriterijima so darnosti i socijalne politike kao korektivnim. Čini mi se da u oblasti stambene politike stvari toliko zaoštrene, da bi ih usk ro trebali posebno razmatrati.

Osnovni problem u čitavom razvoju našeg društva, pa i sadašnjim nastojanjima da se izađe iz ekonomske i socijalne kr ze jest *problem motivacije ljudi i svih proizvodnih i radnih k lektiva da rade više i bolje, da teže da njihov rad bude i produ tivan i stvaralački, da su na to natjerani ostvarivanjem što veće dohotka u sferi ekonomske prinude* (prodaja roba na tržištu, n knada ili »cijena usluge« za prosvjetni, naučni, kulturni, zdra stveni rad i drugi rad u društvenim djelatnostima putem slo bodne razmjene rada), *a krajnje stimulirani u sferi raspodjel* prisvajanjem što višeg osobnog dohotka na razini pojedinaca te stvaranjem što veće akumulacije i fonda zajedničke potrošnj na razini radnog kolektiva (osnovne i radne organizacije udruže nog rada, radne zajednice). To u načelu, uz razlike koje se podra zumijevaju, vrijedi i za rad i radne ljude u privatnom sektoru

Kreativni rad se uglavnom malo ili nikako stimulira u od nosu na rutinski, inventivni u odnosu na reproduktivni, stvarn proizvodni u odnosu na formalno proizvodni, rad u pogonima, is traživačkim i razvojnim službama, laboratorijama i konstruk tivnim biroima u odnosu na rad u kancelarijama, naučni, kul turni i prosvjetni rad u odnosu na upravno-funkcionerski rad itd.

Velika većina radnika danas ne može da živi na već dostig nutoj razini prosječnog standarda u nas (uz sve razlike po teri torijalnim područjima, kulturno nacionalnim i lokalnim sredina ma i naseljima) od osobnog dohotka, zarađenog (ili nezarađenog) u redovnom radnom vremenu na svom radnom mjestu. A da se i ne spominje da su penzioneri u još nezavidnijem položaju. Povećava se, uslijed učinka inflacije, broj onih koji su došli na razinu egzistencijalnog minimuma, pa i ispod njega.

Osobni dohodak radnika ne može imati karakter socijalne ni u smislu da mu se poklanja, ni u smislu da mu je neposredno ugrožen, a nizak i onda kada je produktivnost njegova rada i produktivnost njegovog radnog kolektiva zadovoljavajuća i vi soka i kada je takav i njegov radni doprinos. Svaki je rad mjerljiv i svaki rad radni ljudi kao samoupravljači moraju da mjere i da dohodak ostvaruju, raspoređuju i dijele i u svom interesu, ali i u interesu društva i društvenog razvoja, da su

Digitized by Google

stimulirani na veća ulaganja danas, da bi sutra imali veći dohodak, itd. Decenijama naglašavamo potrebu dosljedne raspodjele prema rezultatima rada, ali nam nije pošlo za rukom da je uspostavimo na svakom radnom mjestu, u svakoj sferi društvenog rada i u čitavom društvu. Borba za provođenje i ostvarivanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije morala bi i na tom planu donijeti prekretnicu. A na to nas pobliže obavezuju i zaključci 24. sjednice CK SKJ prethodnog saziva o ostvarivanju ustavnog položaja radnika u raspolaganju i upravljanju dohotkom i sredstvima društvene reprodukcije.

5. Savez komunista i svoje djelovanje i akciju svih organiziranih socijalističkih snaga, te samu praksu i domete socijalističke demokracije ocjenjuje prema tome u kojoj mjeri čovjek samoupravno odlučuje o uvjetima svoga rada i života. Socijalističko samoupravljanje i jeste historijski progres u mjeri u kojoj on pridonosi procesu oslobađanja rada i ostvarenju slobode čovjeka. Naš komunistički pokret i nema drugog cilja osim borbe za »pravu demokraciju« radikalnim zahvatom u društveno-vlasničke odnose i političku nadgradnju, kako bismo od političke emancipacije išli u susret općeljudskoj emancipaciji.

Kao što smo to naglasili i u posebnoj rezoluciji 13. kongresa SKJ, socijalistička samoupravna demokracija preuzima, obogaćuje i bitno proširuje područje čovjekove slobode i ljudskih prava i u odnosu na dostignuća građanske demokracije, jer je stvarni sadržaj svake demokracije i ljudskih prava i sloboda danas pogotovo određen prije svega položajem čovjeka u procesu rada i u odnosima proizvodnje.

Brojne su, međutim, činjenice koje pokazuju da je, uprkos formalno razgranatom mehanizmu socijalističke samoupravne demokracije, došlo do ozbiljnog sužavanja njezinih konkretnih sadržaja za radnika, radnog čovjeka i građanina, i to ne u smislu da se nije demokratizirala neka opća atmosfera u društvu, već u tom smislu što se ljudima događa: što mogu, a što ne mogu i ne smiju, u čemu su nemoćni, pa onda i nezadovoljni u posve opipljivim stvarima svakidašnjeg rada, života i ponašanja. Demokracija uzmiče i tamo gdje dolazi do snažne i neprincipijelne politizacije interesa i onda kada se smanjuje stupanj tolerancije prema drugima, kao izraz i određene socijalne nesigurnosti ljudi ali i destruktivnog djelovanja idejno i politički neprihvatljivih tendencija.

Česte su pojave nepoštovanja osnovnih demokratskih sadržaja, procesa i postupaka donošenja odluka i normativnih akata; previše je u radnim organizacijama, radnim zajednicama, društveno-političkim zajednicama i organizacijama, u delegatskom sistemu i u svim tijelima odlučivanja režiranih situacija i naknadne legalizacije prethodno i u užim grupama dogovorenih odluka; u jednom broju organizacija udruženog rada i društveno-političkih zajednica i drugih institucija grupe ljudi imaju mono-

Digitized by Google

pol kadrovske politike i funkcije dijele i zadržavaju u svom k
gu; krupni su i problemi u ostvarivanju ustavnosti i zakonitos
kršenja i neizvršavanja zakona, samoupravnih sporazuma i dr
tvenih dogovora, društvene nediscipline, korupcije i pljač
društvene imovine; česte su i pojave nepoštivanja osnovnih
neotuđivih samoupravnih prava radnika i radnih ljudi; rac
čovjek i građanin često je nemoćan u ostvarivanju svojih svak
dnevnih interesa, prava i dužnosti pred birokratskim ponaš
njem i arogancijom, odnosno birokratski formalizam i učmalo
često mu zagorčavaju život; veoma su zabrinjavajuće i poja
ugrožavanja osnovnih ustavnih sloboda i prava pojedinih p
padnika naroda i narodnosti Jugoslavije od strane nacionalist
ki i šovinistički orijentiranih pojedinaca i grupa — od nacion
lističke isključivosti i pritisaka u sferi jezika, pa do rušen
spomenika, pritisaka na iseljavanje i drugih oblika pritisaka
napada na čast i integritet čovjeka.

Utoliko se može reći da je stvarne socijalističke samoupra
ne demokracije još premalo, štoviše, da u našem društvu sla
radničko-klasni karakter političke vlasti i demokracije, a i dal
jača tehnobirokratski monopol koji nameće etatističko-birokra
ske i građansko-liberalističke alternative našem socijalističko
samoupravnom razvoju. Utoliko raste i pritisak ka suspenziji s
cijalističke samoupravne demokracije, s jedne strane, u pravc
jačanja komandne uloge partije i elemenata jednopartijskog si
tema, a, s druge strane, u pravcu uvođenja političkog pluralizm
i višepartijskog sistema.

Umjesto na monopolu jedne partije ili pluralizmu monopol
političkih partija, naš sistem socijalističke samoupravne dem
kracije zasniva se na pluralizmu samoupravnih interesa. Stog
je i zadatak Saveza komunista da se daleko više angažira na stv
ranju uvjeta za neposredno i autentično izražavanje pluralizm
samoupravnih interesa (interesa samoupravljača i njihovi
samoupravnih organizacija i zajednica), na poticanje i razvijanj
demokratskih metoda njihova razmatranja i usaglašavanja, ka
i njihovoj klasno-političkoj sintezi sa stajališta historijskih int
resa radničke klase. A elementima političkog pluralizma, koji jo
uvijek postoje u našem društvu jer izviru iz klasnih, ekonomskih
političkih, socijalnih i drugih uvjeta života i rada ljudi, omogu
ćeno je da se izražavaju na takav demokratski način u Socijalis
tičkom savezu koji je u skladu sa sistemom socijalističke samo
upravne demokracije. U takvom sistemu ni Savez komunista nij
klasična partija, koja bi bila nosilac monopola na političku vlast
već idejna i politička avangarda radničke klase koja svoju spe
cifičnu društvenu ulogu ostvaruje samo u demokratskoj poveza
nosti sa svim socijalističkim i demokratskim snagama naše
društva.

Demokratski sistem pluralizma samoupravnih interesa omo
gućava da se i razlike, pa i konflikti, između pojedinih dijelova
radničke klase, a do kojih neizbježno dolazi uslijed različitih

Digitized by Google

uvjeta privređivanja i položaja na tržištu, raznih monopola i drugih pogodnosti u stjecanju dohotka, različitog organskog sastava faktora proizvodnje, same njihove uloge kao robnih proizvođača itd., prevladavanju na samoupravan način, a bez težih sukoba i suvišne politizacije i političkog konfrontiranja i arbitriranja.

Upravo zbog pojava sužavanja prostora stvarnoj socijalističkoj samoupravnoj demokraciji, širila su se zagovaranja sloboda i demokracije u jednom liberalističkom smislu, iako liberalizam, kao što je to i E. Kardelj isticao, »nema mnogo veza sa slobodom i demokratijom u samoupravnom socijalističkom društvu, ali je veoma povezana sa iznuđivanjem slobode za one snage u našem društvu koje prema Ustavu ne mogu imati slobodu, to jest slobodu za političku borbu protiv socijalizma i samoupravnih prava radnih ljudi«.

Nosilac tehnobirokratskog monopola u našem društvu kao da se osjeća slično kako se osjećao kapitalista u građanskom društvu, pa je spreman, baš zbog toga što dobro zna da ključne pozicije odlučivanja u društvu ima u svojim rukama, prihvatiti i tolerirati i sve ono što je verbalna sloboda, sloboda manifestiranja, sloboda političkog izražavanja, sloboda mitingovanja.

Kao borci za ljudski progres i slobodu, za istinsku čovjekovu sreću, mi ne možemo tražiti budućnost ljudske slobode u jačanju prava koja proizlaze iz privatnovlasničkih odnosa, već u traganju i borbi za više oblike ljudskih demokratskih, ekonomskih, političkih i drugih odnosa i života. Polazeći od dosegnutih tekovina razvoja ljudskog društva, ta ljudska prava i slobode mi moramo dalje razvijati njihovim oslobađanjem od egzistencijalne prinude i vlasničkog monopola, od ostataka svih vrsta zavisnosti i potčinjenosti koje je taj razvoj ljudskog društva također sa sobom donio.

Pogledi koji negiraju klasnu suštinu demokracije — a nosioci su im prije svega oni društveni slojevi, koji svoju materijalnu poziciju ne zasnivaju na radu, otuđena birokracija i tehnokracija i malograđanski dijelovi inteligencije — slobodu shvaćaju kao nešto što je iznad društva, iznad njegovih klasnih suprotnosti i idejnih i političkih sukoba. A opet kao marksisti znamo, da se kada je riječ o društvenim suprotnostima ne radi toliko o borbi mišljenja već o sukobu konkretnih interesa koji se međusobno isključuju.

Birokratske snage u savezu sa malograđanskim konzervativizmom, jednako misle da je revolucija završena i da je došlo vrijeme empirizma i pragmatizma, da racionalni kriteriji trebaju nadomjestiti ideologiju. Odatle i poistovećivanja demokracije i liberalizma, odnosno to je socijalno tlo iluzije da će liberalistički odnos dovesti do konstruktivnog demokratskog dijaloga s nosiocima nacionalizma, birokratizma, tehnokratizma, itd.

U klasnim društvima današnjeg svijeta nema natklasne demokracije, te zato zagovarati nekakvu natklasnu demokraciju zna-

Digitized by Google

či praktički politički razoružati radničku klasu, poništiti tekov ne socijalističke revolucije i pustiti ponovno sve duhove pro losti da opet zaigraju svoj krvavi pir na ovom našem historijsk nemirnom području. Mi jesmo za širenje demokracije, ali z demokraciju u socijalizmu, a ne za demokraciju kao oružju bor be protiv socijalizma.

Na našoj društvenoj sceni nudi se i tzv. civilno društvo kao alternativa »ne samo etatističkom socijalizmu, nego i kao alter nativa samoupravnom obliku socijalizma«. No, samo socijalis tičko samoupravljanje u sebi sadrži i civilno društvo, jer ne podređuje sve odnose državi, a u isto je vrijeme i oblik diktatu re proletarijata, historijski razvijeniji od samog civilnog društva Jer, civilno društvo jest samo antietatizam, a zamišljen kroz po litički pluralizam u tzv. pravnoj državi. Naglašavanje funkcije države i kontrole nad njom u civilnom društvu, putem »nezavis ne javnosti«, ima malo toga zajedničkog s marksističkom kon cepcijom odumiranja države, a prema kojoj bi se sama država postepeno spojila sa proizvodnim odnosima, odakle je i proizašla, i u njima — u uvjetima komunističkog društva — kao snaga vlasti i sile nestala.

Civilno društvo, i kada bi se stvarno uspostavilo, bilo bi zapravo izraz nekakvog »historijskog kompromisa« etatističko-birokratskih snaga i snaga građanske restauracije. I jednima i drugima takav bi kompromis odgovarao, jer bi »čuvao« postojeće proizvodne i društvene odnose uz snažnu državu i »žestoko tržište«.

Upravo danas, kada su u našem društvu bez sumnje narasle konfliktne situacije i zaoštrile se društvene protivrječnosti, pokazuje se u svom punom svjetlu, usprkos svim tendencijama koje slabe historijski doseg i progresivnost socijalističke samoupravne demokracije, da na demokratski i najefikasniji način razrješava konflikte i protivrječnosti. Primjerice, u našoj zemlji je prošle godine bilo 927 obustava rada, u kojima je učestvovalo 93.794 radnika. Nije bilo nikakvih i ničijih nasilnih intervencija u slučaju ma i jedne obustave. To na najuvjerljiviji način govori o demokratskoj širini našeg sistema, a još više, usprkos i velikom nezadovoljstvu i visinom osobnih dohodaka i konkretnim pojavama uzurpacija samoupravljanja, birokratizacije i raznih deformacija, o visokoj svijesti i povjerenju najširih radnih slojeva u sistem socijalističke samoupravne demokracije i o njihovoj aktivnoj ulozi u njemu. Ujedno demantira i razne špekulacije i glasine i u raznim »nezavisnim« i drugim sredstvima informiranja i u nas i u svijetu o tobožnjim prijetnjama pojedinaca ili rukovodstava upotrebom sile, čak i vojske u gušenju obustava rada, itd. A da njihove teze i njihovo djelovanje objektivno služe i vanjskim faktorima koji rade na političkoj destabilizaciji Titove Jugoslavije nema ni potrebe dokazivati. Uostalom, upotreba oružane sile protiv vlastitog naroda nezamisliva je i suprotna suštini i realnosti naše koncepcije općenarodne odbrane, jednako kao što je nedopustivo i nezamislivo bilo čije potpisiva-

Digitized by Google

nje kapitulacije pred neprijateljem. Naši ljudi i radnici raspolažu i oružjem u našem teritorijalnom sistemu teritorijalne odbrane i oni su oslonac naše snage obrambene, pa i snage i moći same JNA, kao integralnog dijela našeg sistema obrane. Zar bi to dopuštao sistem, koji se plaši naroda?

U posljednje vrijeme učestali su napadi raznih uskih grupa i razularenih pojedinaca i na ulogu i integritet JNA, a iz vrlo prozirnih nacionalističkih, anarhističkih i kvazihumanističkih pobuda. Naša Armija bila je, jest i ostat će ne samo oslonac i zaštitnik jedinstvene socijalističke revolucije svih naših naroda i narodnosti i jedinstva i teritorijalnog integriteta socijalističke Jugoslavije i snaga koja se u krvi rodila da bi izražavala i bratstvo i jedinstvo kao vojska koju je stvorio Tito, već i stvaralački činilac društva koja živi u narodu i s narodom. Nije bila i neće ni biti u iskušenju da se sukobi sa narodom. Naš je narod u Marxovom smislu naoružanog naroda i naša najveća armija upravo zbog toga što želi slobodu, mir, nezavisnost i socijalizam, pa i iz istih razloga gaji i golemo povjerenje u JNA. Provokacije izoliranih grupa i okorjelih nacionalista takvu ulogu i sliku JNA neće moći promijeniti, ali to ne znači da mogu ostajati bez naših pravih i energičnih odgovora. Drugo je pitanje što u realizaciji koncepcije općenarodne odbrane i društvene samozaštite ima problema, koji izviru i iz složenosti i nedorađenosti društveno-ekonomskih odnosa na novim osnovama, i koji zaslužuju smirenu, argumentovanu i demokratsku raspravu.

No, ovdje je mjesto da nešto kažemo i o pitanjima političkih sloboda u užem smislu. Pojedinci i grupe koje u posljednje vrijeme u nas sve agresivnije istupaju, a i pokušavaju se organizirati i povezati, sa antisocijalističkih i antikomunističkih pozicija optužuju naše društvo da je nedemokratsko, represivno, čak i totalitarno. Ono je, po njima, tvorevina »antistaljinističkog staljinizma« i kominternovskog bića samog Saveza komunista Jugoslavije. Poznato je, koliko rabotu takvih pojedinaca i grupa daju na velika zvona, pred svojom javnošću, a reklamirajući je kao tobože hrabru borbu za poredak slobode i za ljudska prava i slobode, i određeni reakcionarni, antisocijalistički i antikomunistički krugovi u inozemstvu, koji priželjkuju, i ne samo to nego i sami poduzimaju ovo ili ono u specijalnom ratu, da socijalizam u znaku stvarne socijalističke demokracije u Jugoslaviji bude kompromitiran i da se Jugoslaviju jednog dana natjera, i u ekonomskom i u političkom pogledu, na »opcije« i »alternative« koje su tim krugovima na srcu.

A kako stoje stvari sa političkom represijom? U ovoj zemlji se javno a nekažnjeno govore i rade stvari, za koje se i u zemljama s najdužom tradicijom i najrazvijenijom praksom građanske demokracije poziva i na krivičnu odgovornost, jer se u biti tretiraju kao subverzija protiv postojećeg poretka. A istina je, da kod nas ima i slučajeva nezgrapnih i nepotrebnih represivnih mjera prema pojedincima, koji se uz to nalaze i na margi-

Digitized by Google

nama društva, a da opet na drugoj strani pojedinci i grupe ko otvoreno pozivaju na rušenje ustavnog poretka i razbijanje Jugo lavije, negiraju postojanje čitavih naših naroda i druge naše n rode optužuju kao genocidne, traže ukidanje pojedinih naših r publika i pokrajina i prekrajanje granica, prolaze posve neka njeno. To je, međutim, problem primjene jednakih aršina pravi odgovornosti u svakom kraju zemlje, za sve građane.*

Upravo oni krugovi i pojedinci koji najviše i beskrupulozn druge etiketiraju ne samo da optužuju čitavo društvo i čitav S vez komunista za tobožnji staljinizam, totalitarnost, nedemokr tičnost, represivnost i želju za fabriciranjem i proganjanjem ne rijatelja, već i sva rukovodstva, sve političare i pojedine ličnos na javnim dužnostima prozivaju kao štetočinske i kao krivce z sve nedaće u društvu, a bez pokazivanja ma i minimalne pažn prema istini. Za proganjanje neprijatelja optužuju nas oni ko se i prema Savezu komunista i prema čitavom našem sistem postavljaju neprijateljski i koji se ne ustručavaju da pozivaju n obračune i društvene rasplete u korist svojih »alternativa« gra đanske restauracije ili pak birokratske represije.

No, mi komunisti i svi socijalistički opredijeljeni ljudi doist ne smijemo uzvraćati ravnom mjerom, te i sami etiketirati dru ge, istupati neargumentirano, povoditi se za glasinama umjest dobrog prethodnog informiranja.

---

* Što se pak tiče kažnjavanja za političke delikte, navodim podatak da politički kriminalitet u našoj zemlji čini samo 0,2 post ukupnog kriminaliteta. Kada bi se izuzelo Kosovo, gdje se moraju razbijati ilegalne grupe i organizacije koje djeluju na programu et nički čistog Kosova, njegovog otcjepljenja i razbijanja Jugoslavije i ta veoma niska stopa političkog kriminaliteta bila bi gotovo upola manja. A među onima kojima se sudi za tzv. političke delikte su teroristi koji postavljaju paklene mine i pokušavaju diverzije, ruše spomenike revolucije, udružuju se u ilegalne organizacije. Kada se ne bi pokretali postupci i za izlijeve primitivne nacionalističke i rasis tičke mržnje, a što striktno uzimajući i ne spada u tzv. političke delikte već u delikte protiv čovjeka, tema političkog kriminala go tovo da bi u nas bila posve neaktuelna. No, u svijesti ljudi u našoj zemlji još uvijek su više nego svježa sjećanja na zločine i bratoubilač ka zvjerstva i iza posljednjeg rata, a i još je mnogo atavističkih poriva, pa to izaziva predostrožnost organizirane svijesti i institucija društva zbog mogućih novih takvih pojava, jer još, usprkos svemu što su revolucija i socijalizam promijenili i u odnosima i u svijestima, nismo historijski do kraja izišli iz nekih traumatiziranih okolnosti. To onda određuje i stupanj opasnosti po društvo od određenih či njenja, po kojem se primjenjuje pravna odgovornost.

Na verbalni delikt putem štampanih stvari u razdoblju od 1981. do 1985, dakle u razdoblju od pet godina, reagiralo se zabranom u 36 slučajeva, i to 10 listova, mahom lokalnih vjerskih, 16 knjiga, a tu spada čak i zabrana knjige jednog narodnog heroja zbog uvrede druge osobe, 3 časopisa, 2 kalendara, 2 turistička prospekta, 1 geo grafske karte (pogrešno ucrtane granice), 1 biltena, 1 plakata. Koliko nam je poznato, nema demokratske zemlje u kojoj nadležni organi ne izriču slične zabrane, a zbog stvari koje su uperene ne samo protiv poretka, već i druge ličnosti i javnog morala.

Digitized by Google

Boreći se za razvoj socijalističke demokracije, mi se moramo boriti i *za razvoj socijalistički opredijeljenog javnog mišljenja.* Da je demokracija u društvu nemoguća bez javnosti, a i demokracija u Savezu komunista bez duboko demokratskih metoda i unutar njega i u odnosu na društvo u cjelini, uz oslonac na radničku klasu i narodne mase, potvrđuju svi naši prelomni historijski momenti. Naš sukob sa staljinizmom 1948. bio je simbolički označen onim za dogmatske snage nezamislivim potezom objavljivanja rezolucije IB-a u »Borbi«. I u aktuelnim teškoćama uloga javnosti neodvojiva je od demokratizacije, a bez nje nema novog zamaha socijalističkog samoupravljanja. Javnost kod nas ne može biti sredstvo liberalizacije politike u slobodi igara politički otuđene društvene moći, nego mora postojati sredstvo socijalne revolucije i ključni mehanizam ostvarivanja toliko zahtijevane i potrebne odgovornosti. Razumije se, to pretpostavlja da se u svim institucijama koje bitno oblikuju javno mnijenje onemogući infiltracija, pa i dominacija nosilaca antisocijalističke svijesti i aktivnosti.

Još postoji zatvorenost centara odlučivanja pred javnošću, kada se radi o odlučivanju o investicijama, o stvarnom stanju privrednih organizacija, o međunarodnim odnosima, o tehnološkim sporazumima, o energetskoj politici, o ugroženosti prirodne okoline. A javnost je u svim tim oblastima posebno značajna kao faktor utjecaja i kontrole, da bi se osiguravao društveni progres. Socijalistička javnost pretpostavlja pak slobodno, veoma kritično, istraživačko i odgovorno novinarstvo, koje bi na svjetlo dana izvlačilo i razne skrivene centre moći, a ne kritizersko i senzacionalističko novinarstvo, kojem danas pribjegavaju neka javna glasila, ili pak takvo novinarstvo koje je poslušno, recimo, prema vlastitim republičkim, ili lokalnim autoritetima, a veoma neodgovorno i »slobodno« u napadima na savezna rukovodstva i rukovodstva drugih republika i pokrajina, te u prozivanjima »tuđih« društvenih i nacionalnih sredina.

Nama nije potrebna demokracija samo u funkciji nekakvog političkog plašta ili omotača, već zbiljska demokracija u proizvodnji materijalnih i duhovnih uvjeta ljudskog života, demokracija na licu mjesta koja omogućava da radni čovjek i građanin sam rješava pitanja svoga rada i života. U tom smislu, moramo *prevladati hiperorganiziranost i hipertrofiranost institucija našeg političkog sistema socijalističke samoupravne demokracije, njegovu tromost, raširenu metodu da svi sve rade, papirnatu komunikaciju i gotovo pravu eksploziju normiranja.*

Jedno od bitnih idejnih pitanja razvoja našeg političkog sistema, a time i našeg daljeg društvenog razvoja — koje moramo potpunije sagledati i razjasniti dijelom i na ovoj sjednici, iako ćemo o tome uskoro držati i posebnu sjednicu — jeste i pitanje naše odgovornosti za provođenje zakona i drugih odluka usvojenih u delegatskom skupštinskom sistemu.

Digitized by Google

Socijalističko samoupravljanje, koje se zasniva na integraci ji društvenog rada i društvenog upravljanja, na stvaralačkoj ener giji, inicijativi i aktivnosti najširih radnih masa, mora transfor mirati i funkciju izvršavanja (provođenja) zakona i drugih akat i odluka na način da ona postaje sve više neposredna funkcija neposredna briga i odgovornost samoupravljača i njihovih sub jektivnih snaga, a ne isključiva domena, briga i odgovornost iz vršnih i upravnih organa.

U našem društvu i u redovima organiziranih socijalističkih snaga mnogo je, inače, nerazumijevanja vezanih za *ulogu i funk ciju države u ovom periodu našeg razvoja.* Država se posvuda u svijetu kreće u pravcu vlastitog gigantizma i svestranog kontro lora i pokazuje tendenciju da svoju ulogu garanta zakonitosti slobode građana, ustavnog poretka i suvereniteta proširi na kon trolu čitavog društva i svih pojedinaca, društva ovdje shvaćenog kao civilnog društva. Utoliko su tim više dragocjene naše preoku pacije i praksa odumiranja države prije svega njezinoj funkciji uzimanja i dijeljenja društvenog viška vrijednosti. Specifičnost etatizma u nas je, međutim, tendencija da svi nivoi organizacije državne vlasti, od općine do federacije, funkcioniraju za sebe i također pokazuju tendenciju »proširene države«, pri čemu institucije samoupravljanja postaju paradržavni organi. Savezna država više ne sakuplja glavninu akumulacije, no dobili smo akumulativne države na razini republika i pokrajina, a što je vodilo i tome da decentralizacija sa saveznog nivoa postaje centralizacija na republičkom nivou, te da demokratizacija političkog života kroz sistem socijalističkog samoupravljanja poprima i elemente nacionalne homogenizacije političkog života.

Sadašnje stanje je paradoksalno i po tome, što država na svim nivoima svog organiziranja dovoljno efikasno i uredno ne obavlja svoje funkcije, za koje je i danas nužna i pozvana. Sudstvo, privredno sudstvo, inspekcije, SDK, porezni organi, komiteti za privredu i komunalne djelatnosti, slijedeći logiku zaokruženog policentričnog etatizma, često ne provode zakone, nego su sve više izvršni organi otuđene moći. Savezni se zakoni baš i ne moraju poštovati i primenjivati, itd.

Snažne tendencije zadržavanja i širenja etatističkih odnosa, kao i mnogi problemi koji su odranije ostali neriješeni u političkom sistemu, ili su se pojavili na tragu primjene Ustava i ZUR-a, nametnuli su potrebu kritičkog razmatranja funkcioniranja političkog sistema i promjena u njemu, a izradom »Kritičke analize...«, raspravama o njoj i prijedlozima promjena u Ustavu, koji su upravo u proceduri, mi smo — sa zakašnjenjem a uz mnoga prethodna raščišćavanja, pa i nesuglasice, o smislu, obimu i smjeru promjena — započeli taj posao. A morali smo ranije i kontinuirano otklanjati »uska grla« i mijenjati ono što život ne potvrđuje. Jer, naš sistem sam po sebi je sistem neprestanih promjena, da bi se dalje razvijalo socijalističko samoupravljanje. Stoga su i sva izvedbena institucionalna rješenja

Digitized by Google

u njemu podložna kritici na osnovu našeg iskustva i prakse i izložena promjenama, kako bi omogućavala brži razvoj socijalističkog samoupravljanja i dalje jačanje vlasti radničke klase i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti. Smisao promjena je upravo u tome da se očuvaju i što potpunije ostvaruju osnovna načela koja izražavaju kontinuitet naše revolucije i strategiju socijalističkog samoupravljanja.

Sa prijedlogom *da se pristupi promjenama Ustava SFRJ,* kao *i* radom na *promjenama Zakona o udruženom radu,* a koji su u skladu s odlukama 13. kongresa SKJ, učinjen je značajan korak naprijed u praktičnoj razradi naših opredjeljenja, a same promjene koje se predlažu obuhvaćaju onaj krug pitanja za koja je postignuta šira politička suglasnost da ih treba rješavati upravo u ovom društvenom trenutku. Promjene će se nastaviti i putem izmjena sistemskih zakona i drugih provedbenih akata. Promjene ćemo nastavljati svugdje tamo gdje nas život na to upućuje i tjera. U tom smislu, moramo otklanjati našu tromost i neodlučnost, kao i izbjeći neproduktivno gubljenje vremena u raspravama o pitanjima koja je naš socijalistički razvoj već prevladao, odnosno o pitanjima koja nam nameću snage bilo građanske restauracije bilo etatističko-birokratskog monopola, koje bi htjele ne samo mijenjati pojedina rješenja u sistemu već i sam sistem i osnovne pravce njegovog razvoja.

Predložene ustavne promjene ne mogu zadovoljiti one koji su očekivali jačanje centralističkih i unitarističkih odnosa u zemlji. Iznevjerene su i nade onih koji su očekivali dalje razgrađivanje odnosa u federaciji i stvaranje odnosa konfederacije. Bit ustavnih promjena je u tome da jačaju kohezionu snagu zemlje na osnovama daljeg razvoja integralnog socijalističkog samoupravljanja. Savez komunista utoliko treba da nosi idejnu i političku akciju, kako bi se te promjene provele u predviđenom roku i kako bi se sačuvala i onda i u društvenoj zbilji potvrđivala njihova suština.

6. Međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji oblikovani su politikom našeg komunističkog pokreta još od vremena uoči drugog svjetskog rata i ukupnim dosadašnjim tokovima i dostignućima naše socijalističke revolucije, koja je upravo na planu ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti koji zajedno žive u jednoj zemlji pružila najprogresivnija rješenja, kakva se još ne prakticiraju ni u jednoj drugoj zemlji.

Za nas je danas, međutim, najznačajnije pitanje u samim međunacionalnim odnosima da li se oni počinju uređivati po logici socijalističkih samoupravnih odnosa ili su pak i dalje uvelike etatizirani. Na žalost, budući da još postoji velika etatizacija proizvodnih i društvenih odnosa u cjelini, i međunacionalni odnosi su još u mnogočemu etatizirani, te ih se još uvelike i sagledava kroz prizmu države, državnosti, državnih kompetencija, njihove podjele između savezne države i republika, republika i pokrajina, itd. Još uvijek gledamo na stvari pretežno kroz aršine

Digitized by Google

tko ima svoju državu, i da li je ona i u čemu nadležna da ur duje, te kakvi su odnosi između savezne države, koja je država svih naroda i narodnosti Jugoslavije, i republičkih država, a onda i pokrajinskih autonomija. Još nije pobijedila logika razmišljanja da se ti odnosi uređuju i razvijaju na osnovi odnosa samoupravljanja, pri čemu se proizvođači povezuju, da bi proizvodili, da bi se razvijali, da kreativne snage društva rastu bez obzira na nacionalnu pripadnost i teritorijalne granice, bez obzira na to kojoj općini, pokrajini i republici ljudi žive.

Nacionalna ravnopravnost, bez sumnje, pretpostavlja i punu ravnopravnost naroda i narodnosti da u okviru društveno-političkih zajednica u kojima žive raspolažu svojim prirodnim bogatstvima i viškom svog društvenog rada, odnosno da upravljaju cjelokupnim tokovima društvene reprodukcije, a čemu je preduvjet da o višku rada i u svakom narodu odlučuju radnici.

Prema tome, postojanje republičkih i pokrajinskih privreda shvaćenih u ovom smislu, nešto je što se u našoj zajednici samo po sebi podrazumeva, što je sastavni dio slobode i ravnopravnosti svakog našeg naroda i narodnosti. Ali, iz takvog prava raspolaganja nikako ne proizlazi logika zatvaranja privrede i razvoja u republičke, i pokrajinske granice, bez njihovog povezivanja na čitavom jugoslavenskom prostoru. Jer republike i pokrajine su, osim za vlastiti razvoj, odgovorne i za razvoj Jugoslavije kao cjeline.

Zbog toga je za naš privredni razvoj, ali i za idejno i političko jedinstvo, bitno da li su i koliko na djelu udruživanje rada i sredstava u rukama proizvođača kao samoupravljača bez obzira na republičke i pokrajinske granice, ili o društvenim sredstvima i o višku rada još odlučuju etatističke i birokratske strukture, pa to onda vodi i stvaranju posebnih republičkih i pokrajinskih tržišta, dok se uloga jugoslavenskog tržišta svodi na naturalnu razmjenu dobara koja preostaju nakon »podmirenja« republičkih ili pokrajinskih potreba.

Upravo iz ustavne pozicije republika i pokrajina proizlazi i njihova odgovornost i obaveza u poticanju slobodnog kretanja svih činilaca proizvodnje i neposrednog samoupravnog udruživanja rada i sredstava na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu. To je ujedno i materijalna osnova jačanja jedinstva i političke stabilnosti Jugoslavije.

Etatistički monopoli još su snažni u cjelini društvene reprodukcije, a samoupravno raspolaganje akumulacijom i povezivanje proizvođača u svrhu njezinog pribiranja i upotrebe još su na samim počecima, pa se to negativno odražava i na međunacionalne odnose, čak i sa opasnošću njihovog pogoršavanja.

Nacionalizam utoliko u etatizmu i tehnobirokratizmu ima realno društveno tlo i prijeti i Savezu komunista Jugoslavije i svim njegovim dijelovima, da ih iznutra rastače, da slabi jedinstvo i revolucionarnu ulogu čitavog SKJ.

Digitized by Google

O opasnosti nacionalizma dovoljno je pak rečeno i u tezama, što ih je Predsjedništvo uputilo Centralnom komitetu za raspravu na ovoj sjednici, tako da i nema potreba da se to ponavlja u ovom uvodnom izlaganju. No, ipak naglasimo da su u vremenu nakon Titove smrti, a zbog naše ekonomske krize i olabavljene sposobnosti SK da jedinstveno djeluje na načelu demokratskog centralizma, nacionalističke pojave narasle. Štoviše, izrađeni su ili, bolje rečeno, obnovljeni nacionalistički programi koji se sve otvorenije i agresivno propagiraju.

U tom smislu prijeti realna opasnost da nacionalističke preokupacije zarobe veći broj ljudi, a posebno da prodru i u omladinu. U kriznim situacijama, kada mnogi ljudi ne vide perspektivu pred sobom, svoju šansu dobivaju antisocijalističke i antikomunističke snage, a nacionalizam je među njima ne samo najopasnija nego, zbog mnoštva okolnosti, i najprijemčljivija. Nacionalizam nalazi uporište i u snažnim klerikalističkim tendencijama u dijelovima vjerskih organizacija i njihovih hijerarhija, pa utoliko računa i na zloupotrebu vjerskih raspoloženja ljudi, pri čemu i kleronacionalisti najviše računaju na pristaše u redovima mladih.

Sve se više iznose tvrdnje, koje su, dakako, u službi upravo nacionalističkih interesa, da su svi naši narodi i narodnosti u ovakvoj Jugoslaviji kakva je danas — na gubitku, gubitnici, da su ugroženi i da nemaju perspektive. A istina je, dakako, u tome da su se još ulaženjem u narodnooslobodilačku borbu naši narodi izjasnili, a njezinom pobjedom i izborili, za svoje samoodređenje u federativnoj zajednici, dakle, za preuređenje Jugoslavije na toj osnovi, a naše narodnosti za svoju ravnopravnost u svakom pogledu, pa i u tom smislu da su također činioci državnosti republika i federacija. NOB je bio zajednički i zajednička je bila njegova pobjeda. Utoliko su i teze da su i odluke AVNOJ-a bile oktroirane vrlo providne, i u biti nacionalističke. Kao da te odluke nisu prirodno proizašle iz uvjerenja, želja i odluka antifašističkih snaga u svim našim narodima i narodnostima, da nova Jugoslavija bude federacija, u kojoj će svi narodi biti priznati i ravnopravni.

Na literaturu koja dovodi u pitanje rješavanje nacionalnog pitanja u novoj Jugoslaviji, a i odluke AVNOJ-a, nastavljaju se teze da Ustav iz 1974. godine nije na liniji odluka AVNOJ-a već da je njihova duboka revizija.* A takve teze, i bez obzira na to

* A na takve je kritike Tito odgovorio još uoči donošenja Ustava, na općem saboru Federacije 1973. godine: »Produbljivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije i jačanje sistema samoupravljanja snažno su doprinijeli jedinstvu naroda i narodnosti naše socijalističke zajednice... U pogledu osnovne političke orijentacije ka ostvarivanju vlasti radničke klase, novi ustavni sistem predstavlja organski nastavak do sada izvršenih revolucionarnih promjena u našem društvu. On znači nastavljanje ustavno-pravne izgradnje naše socijalističke federativne zajednice, počevši od historijskih odluka

Digitized by Google

kako se obrazlažu, najčešće ide prema zahtjevima da se obnov centralistička i uvedu unitaristička rješenja ili da se samo n kim našim narodima prizna pravo na postojanje ili pak da s naši narodi dijele na glavne i sporedne. Upravo zbog toga pl niraju se i tvrdnje o suvišnim republikama, pa čak i da s republike i pokrajine uopće nepotrebne, kao i tvrdnje o i mišljenim narodima, te da su naše narodnosti dijelovi strani tijela i da ih u tom smislu treba staviti na pravo mjesto, po posebnu kontrolu. Pokušaji nacionalističkog podržavljenja sv kog segmenta društvenog života, kao u biti totalitarnom procesu nalaze svoje pojavne oblike i u jezičnoj politici. Itd.

Stanje na Kosovu je, na žalost, postalo indikatorom tobožnj neriješenosti i nerješivosti nacionalnog pitanja u Srbiji i Jugo slaviji. Ozbiljne greške u vođenju konkretne socijalističke polit ke na licu mjesta, u čitavom poslijeratnom vremenu, a posebn od 1968. naovamo, za koje odgovornost, dakako, ne snose sam komunisti iz redova albanske narodnosti i samo komunisti n Kosovu, bile su, i po svojim teškim posljedicama još jesu, uslov ljene prvenstveno zatvaranjem Kosova od Srbije i Jugoslavije n birokratskoj osnovi.

Danas čitava zemlja osjeća strepnju zbog dubine indok trinacije dijela ljudi nacionalističkom velikoalbanskom ideolo gijom i zbog fašistoidnih pojava u svakidašnjem životu na Ko sovu, Kosovo je poseban indikator nacionalističko-birokratskog destruiranja istinskih socijalističkih solucija, po svojoj razor nosti najteži simptom birokratsko-liberalističkog štetočinstva pod firmom socijalističke politike. Situaciju na Kosovu otežavaju još i teški uvjeti, i pored značajnih ulaganja sredstava šire za jednice, ekonomske nerazvijenosti, visoka stopa nezaposlenosti i općenito niska materijalna osnova socijalističkog samoupravljanja i veće uloge radničke klase. Akcijom Saveza komunista i organizovanih socijalističkih snaga suzbijena je otvorena eskalacija kontrarevolucionarnih snaga i tendencija albanskog nacionalizma i iredentizma, otvoren je proces političke diferencijacije i postignuti početni rezultati u političkoj stabilizaciji i konsolidaciji stanja na Kosovu. Posebno se to odnosi i na ovo vrijeme u posljednju godinu dana otkako se intenzivno djeluje na provođenju konkretnih mjera i akcija, koje su u martu prošle godine usvojili Predsjedništvo CK SKJ i Predsjedništvo SFRJ. No, moramo znati da se za konačnu političku stabilizaciju i stvaranje dobrih međunacionalnih odnosa na Kosovu trebamo na duži rok boriti, i to uporno i dosljedno, i da je to obaveza svih komunista i socijalističkih snaga i u Srbiji i u Jugoslaviji, a ne samo na Kosovu. Čitav Savez komunista Jugoslavije, a ne samo Savez komunista Kosova i Savez komunista Srbije, dužan je da nepresta-

Drugog zasjedanja AVNOJ-a, preko Ustava donesenog 1946. i Ustavnog zakona iz 1953, do Ustava iz 1963. godine. On na nov način, adekvatno sadašnjem vremenu, postignutim rezultatima i stepenu razvoja našeg društva — izražava historijska opredeljenja i interese radničke klase.«

Digitized by Google

no bude u akciji, kako bi se u duhu Platforme o Kosovu, odluka 13. kongresa SKJ, a i naših novijih mjera i zaključaka što brže postigla trajna stabilizacija društveno-političkih prilika na Kosovu, zaustavilo iseljavanje Srba i Crnogoraca i vratili oni koji su se iselili, te do kraja suzbila kontrarevolucionarna djelatnost albanskih nacionalista i iredentista na stvaranju etnički čistog Kosova, a jednako tako suzbile i pojave srpskog nacionalizma, koji posebno u posljednje vrijeme pokušava da na optuženičku klupu stavi čitavu albansku narodnost i komuniste iz njezinih redova, stvara antialbansko raspoloženje i u biti se nalazi na istom poslu s albanskim nacionalistima i iredentistima.

Na ruku nacionalističkim rabotama u čitavoj zemlji i te kako idu i zahtjevi za višepartijskim sistemom, utoliko što bi u nas uvođenje više partija, a to i iskustvo stare Jugoslavije pokazuje, urodilo stvaranjem raznih nacionalističkih partija. Na stranu to, što bi se sve one borile protiv SKJ kao jedinstvene partije radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije i što bi jurišale na to da ga pocijepaju, razbiju i skinu sa historijske scene. Savez komunista Jugoslavije ne gleda na sebe kao na neku vječnu snagu koja je tu da ima i drži monopol vlasti. Stoga i kada upozorava na to, ne čini to zbog svog interesa nego upravo u interesu svih naših naroda, u kojima se on potvrdio i kao garant njihove ravnopravnosti, bratstva i jedinstva u našoj socijalističkoj zajednici.

Iz ugla međunacionalnih odnosa veliku pažnju zaslužuje i bez sumnje negativna i opasna tendencija federalizacije SKJ. Komunisti moraju biti ukorijenjeni u svoj narod, ali komunisti u Jugoslaviji su svi komunisti i ukoliko se zalažu za jedinstvo i čvrstinu socijalističke Jugoslavije, jednako kao što borbom za socijalizam u Jugoslaviji daju svoj doprinos i borbi za socijalizam i komunizam u svijetu, a da mi, dakako, internacionalizam ne shvaćamo na nekadašnji kominternovski način niti pak na njega gledamo po kriterijima današnjih svrstavanja u vojno-političke blokove. Savez komunista Jugoslavije pridržava se pak načela demokratskog centralizma u funkciji jačanja samoupravnog položaja radnika i ostvarivanja klasnih interesa radničke klase, ali upravo radi toga i u funkciji ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, pa dakle i u funkciji jačanja našeg federativnog uređenja.

Tehnokratske i birokratske strukture se na riječima često izjašnjavaju protiv nacionalizma, a u praksi ponekad i računaju na njega kao na neki svoj kakav-takav adut, pa i s njim šuruju ispod žita. Nisu spremne na energično obračunavanje sa »svojim« nacionalizmom, ali im je drago prozivanje tuđih nacionalizama.

Što nacionaliste danas ujedinjuje, a što ih razdvaja? Razdvaja ih međusobna isključivost i mržnja. Ali se ponašaju i kao saveznici u smislu braka iz računa. Saveznici su samo u tome što napadaju SK i traže da on siđe sa društvene scene, na-

Digitized by Google

padaju Tita i sve što je socijalizam u ovoj zemlji pokušao učinio proglašavaju neuspjehom, katastrofom i propašću, traže svoje »opcije« i »alternative«, u biti traže povratak građ skog društva, višepartijskog sistema, tobožnju vladavinu pra »racionalizaciju« nacionalnog pitanja do novih razgraničenja eventualne konfederacije — ili — ovisi i o ukusima — i n samostalnih državica.

Nacionalisti su zauzeli neke institucije i u njima imaju lativno jake pozicije. Evo, i u neke akademije nauka danas n lakše ulaze oni koji steknu slavu »nacionalnih« boraca, i

Da opet naglasimo: razvoj na osnovama socijalističkog moupravljanja, koji će uroditi svim oblicima samoupravne i tegracije u Jugoslaviji, a konačno potisnuti etatizam, posebi u njegovim policentričkim izdanjima, jedina je čvrsta bra nacionalističkim opasnostima.

Za stanje i razvoj međunacionalnih odnosa izuzetan znač ima ostvarivanje ustavnog koncepta jugoslavenske federacij a posebno i u duhu stavova 21. sjednice CK SKJ. I danas sm prisiljeni konstatirati, da je najslabija strana našeg federalizm nerazvijenost i neizgrađenost njegove samoupravne dimenzij što neizbježno vodi etatističko-birokratskoj glorifikaciji n cionalne države i nacije, a odatle nije daleko ni do upadanj u nacionalizam, odnosno u nacionalizme, te podvajanjima i slab ljenju jedinstva jugoslavenske zajednice. Glavna pažnja Savez komunista i organizirane socijalističke akcije mora biti na ra vijanju upravo te samoupravne komponente našeg federali ma, koja se izražava u radničko-klasnom interesu kao koheziv nom faktoru, a da se pri tom jednako čuva, njeguje i razvij i njegova druga komponenta — ravnopravnost, bratstvo i jedin stvo naših naroda i narodnosti.

Pojedinci i grupe ne samo izvan Saveza komunista, već i u njegovim redovima, suštinu odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a tumače i u cilju odbrane separatističkih, a ne samo unitaristič kih tendencija. Pri tome je karakteristično da se na avnojev ske principe pojedinci pozivaju samo kad treba upozoriti na opasnost od unitarizma, a ne i kad se ugrožava jedinstvo čvrstina Jugoslavije, iako je jesno da bez jedinstva i čvrstine Jugoslavije nema slobode i ravnopravnosti jugoslavenskih naro da, niti njihovog prosperiteta. S jednakom odlučnošću i upor nošću i uporedo moramo se, međutim, boriti i protiv unitaristič kih i separatističkih tendencija.

7. Savez komunista Jugoslavije prvi je učinio korak više i dalje u odnosu na sve dotadašnje, pa i sadašnje »partije na vlasti« i pokazao da teži jednoj drugoj i novoj ulozi, a ne da ostane jedna od standardnih partija na današnjoj svjetskoj sce ni brojnih višepartijskih i jednopartijskih sistema. U tom smislu nisu nas od vremena konceptualnog raščišćavanja transformacije samog SKJ zaokupljale dileme — koje, doduše, danas i u nas

Digitized by Google

iznose neki kritičari Saveza komunista — da li želimo masovnu, populističku partiju ili pak kadrovsku, elitno-sektašku partiju, puku ideološku partiju ili partiju socijalne integracije, partiju upisanih ili lidersku partiju, itd. Te dileme ne bi bile suglasne sa epohalnim interesom osnovne proizvođačke klase za promjenom ekonomske formacije društva. Stoga vidokrug teorijske misli u Savezu komunista o problemima partije, pa prema tome i u njemu samom, njegovoj ulozi i transformaciji, već poodavno nadilazi i dileme: politički pluralizam — politički monolitizam, odnosno monizam, partija »starog« tipa — partija »modernog« tipa i slične, a da se i ne govori o konzervativnim preokupacijama povratka »klasičnim« modelima partije iz ranijih faza kapitalizma (što je još neiživljena tendencija u raznim liberalnim i konzervativnim partijama na Zapadu).

Svoju novu, u odnosu na ulogu partije u građanskom društvu ili u etatističkom socijalizmu, historijsku ulogu Savez komunista može, ne samo danas nego dugoročno, potvrđivati samo ako afirmira i povezuje sve proizvodne, klasne, naučne, tehnološke snage i tendencije, koje teže da probiju i nadmaše »postojeće« na liniji društvenog progresa i oslobođenja rada.

Radi se zapravo o klasnoj, socijalno-političkoj, kulturnoj i idejnoj borbi za integralno socijalističko samoupravljanje i u ekonomskoj osnovi društva i u čitavoj političkoj i kulturnoj nadgradnji. Klasno-socijalni i naučno-kulturni nosioci takvog integriranja društva na samoupravnim osnovama u vertikali (manuelni — umni rad) i u horizontali (narodi i narodnosti, kulture) moraju činiti sastav SKJ, a on opet mora nastojati da se ta integracija ne vrši u njemu samom kao sama sebi svrha ili radi prakticiranja vlasti, već radi toga da nosioci tih procesa budu u klasi i u društvu. *Utoliko bi i sastav SKJ trebale činiti, prije svega, najkreativnije snage društva koje žive od svog rada,* bez obzira da li je taj rad fizički ili umni, ili je sve više, a što proizlazi iz promjena u karakteru rada, dijelom umni i dijelom fizički, *a još su i u najamnom položaju u odnosu na etatistički i tehnobirokratski monopol* u proizvodnim i društvenim odnosima.

U protivnom, i dalje će postojati opasnost da SKJ i unutar sebe reproducira ideologije upravljačkih slojeva društva — bilo da se ti slojevi reproduciraju na više ili manje otuđenoj vlasti u upravljanju proizvodnjom (tehnokracija), bilo na upravljanju političkom sferom, institucijama društva, državom (birokracija) ili monopolom u nauci (scientokracija) i u kulturi (kulturna elita) — i da se iscrpljuje u njihovim sukobljavanjima i savezima.

Idejni koncept SKJ izvodi se iz potreba usvajanja naučnog, marksističkog tumačenja društvenih pojava i odnosa u svijesti klase, te posredstvom društvene javnosti i političkog sistema u općoj društvenoj svijesti, a da bi se zatečeni društveni odnosi praktično mijenjali u duhu socijalističkih postulata.

Iz te i takve idejne funkcije SKJ proizlaze i *metode* njegovog *djelovanja* i *načini* njegovog *organiziranja.*

Digitized by Google

Sloboda misli i inicijative pojedinca uvjet je da se dođe sinteze u obliku kolektivne pameti, a to je onda pretpostav akcije. Kritički i argumentiran dijalog jedini je mogući nač dolaženja do općeg mišljenja, u kojem će i pojedinačno mišl nje biti sačuvano ili pak u borbi mišljenja pobijeno. Dakako, bi član SKJ u svemu tome sudjelovao, on se mora idejno »osp sobljavati«, obrazovati. Takva demokracija u izgrađivanju mi i akcije prirodno vodi i u demokratski centralizam kao meto odlučivanja i provođenja politike SKJ. Utoliko i organi SI (kongresi, konferencije, rukovodstva) moraju biti ona mjesta kojima se najdosljednije promišlja opći interes i praktična bo ba povezuje s historijskim ciljevima.

Tako izgrađivanu i izgrađenu političku liniju i takvo form liranje konkretnih zadataka unutar sebe, Savez komunista, nj govi članovi, organizacije i organi dužni su, u skladu s vlastiti programom, »unositi« u sav društveni i politički život, u čita politički sistem socijalističkog samoupravljanja, posvuda tam gdje su prisutni i djeluju u klasi i narodu, a da pri tome n pribjegavaju metodama transmisije, komandiranja, dirigiranja autoriteta koji nije zasnovan na argumentima, primjeru i ugled Pri tom je osnovni kolosijek idejne i političke inicijative komu nista delegatski sistem, čiji je smisao, kao što je to tumači E. Kardelj u »Pravcima razvoja...«, »integracija svesti o živir i neposrednim interesima i neposrednim samoupravnim intere sima sa svešću o zajedničkim i dugoročnim društveno-istorijskir interesima radničke klase i svih radnih ljudi«.

Napuštajući politički monopol u društvu, SKJ je suoče s potrebom, da se u pluralizmu samoupravnih interesa bor i uvijek na konkretan način izbori za njihovo usklađivanje i raz rješavanje iz ugla historijskog interesa radničke klase. On j pozvan da, u tom smislu, bude prisutan svuda tamo gdje se iz građuje i vodi društvena politika, i to sve manje u sferi države a sve više u drugim institucijama i organizacijama društva i u široj bazi socijalističkog samoupravljanja, i to prisutan ne kao komandirajuća snaga izvan samoupravnog sistema, niti pu tem utjecaja »izvana«, ili samo putem donošenja općih deklara cija i rezolucija.

Savez komunista jest i mora da bude »manjina«, jer »samo kao takav može da bude avangarda društvenog napretka, to jest da sagleda socijalističku praksu u cjelini«, ali tu poziciju može imati i potvrđivati samo ako je doista demokratski povezan sa širokim narodnim masama i sa svim progresivnim i demokrat skim snagama društva.

Iz naše stalne kritike povezanosti državnog i partijskog aparata i upozorenja o opasnosti etatizacije partije, još nismo izvukli konzekvence kada se radi o policentričnom etatizmu. Faktički se veza država-partija sa nivoa saveznog centra premje stila na nivo republičkih i pokrajinskih centara. A to je imalo, i još ima, mnoge negativne posljedice. Etatističko-birokratski od-

Digitized by Google

nosi i rezoni rađaju već duže vrijeme, u ovome ili onome, elemente monolitnog jedinstva s vrhova republičkih i pokrajinskih organizacija SK, što onda dovodi i do »suradnje« i »konfrontacija« tih organizacija u čitavom SKJ. A što je najvažnije, takvi odnosi u SKJ postoje u situaciji kada je etatizam odavno iscrpio svoju moguću revolucionarnu ulogu i postao kočnica promjena, pa ga onda i sa svoje strane dalje podupiru. Kao posljedica svega toga, jačao je i proces partija-nacija kojoj osnova nije samoupravljanje nego država. Utoliko se zadatak, naglašen još u »Komunističkom manifestu«, da se radnička klasa uzdigne do vodeće klasne nacije, jer je i ona nacionalna, »mada nikako ne u smislu buržoazije«, donekle suspendira, a uvelike ostaje na djelu etatizacija i same nacije i partije. To pojedine dijelove SKJ, u načelu sve, izlaže realnoj opasnosti da više izražavaju interese nacionalnih tehnobirokracija i nacionalnih kulturnih elita nego iterese radničke klase, pa time i same nacije. Moramo se s tim tendencijama sukobiti. Razumije se, ne uspostavom neke centralističke i nadnacionalne organizacije, već odlučnim insistiranjem na odredbama Programa i Statuta SKJ, uklanjanjem pretpostavki i orijentacija koje do toga dovode.

Potrebno je upozoriti i na tendenciju pretvaranja kadrovske i direktivne partije, a što je, dakako, neodrživ koncept u uvjetima socijalističkog samoupravljanja, u masovnu partiju, što je jednako nepožljeno.

Velik broj članstva primljen je u SK u uvjetima zastoja stvarne revolucionarne akcije, a ne toliko prema kriterijumima koji proizlaze iz zadataka aktuelne etape revolucije nego i zbog svojstva koji pojedinca legitimiraju, recimo, kao člana SSRN, zatim i zbog interesa karijere, interesa za zaposlenje i slično. Naime, jedan broj ljudi ulazio je u SK i da bi lakše dolazio na razna nova činovnička i upravljačka mjesta u vrijeme institucionalne ekspanzije sistema (npr. formiranje OOUR-a, SIZ-ova, aparata novih delegatskih instanci), a porast nezaposlenosti uz nedopustivo proširenje primjene kriterija tzv. moralno-političke podobnosti tjerao je neke mlade ljude na pomisao da će uzimanjem članske knjižice lakše doći do radnog mjesta, najzad, organizacije SK ponekad su težile i tome da jednostavno »poprave« socijalnu, dobnu, spolnu strukturu.

Omasovljenje takvog karaktera vodilo je i *širenju mehaničkog, a ne uvijek i stvarnog utjecaja SK u čitavom političkom sistemu* socijalističkog samoupravljanja, pa utoliko članovi SK čine i veliku većinu među delegatima skupština SIZ-ova, u tijelima i rukovodstvima drugih društveno-političkih organizacija, u raznim savjetima i tijelima samoupravljanja. Komunisti često jesu i najaktivniji i prednjače, ali jedno je uvažavati tu činjenicu, a drugo da li je potrebna i poželjna njihova mehanička većina u svim tim strukturama.

Time smo došli i do treće tendencije, koja također nije poželjna, kada se radi o transformaciji Saveza komunista u avan-

Digitized by Google

gardu radničke klase u uvjetima socijalističkog samouprav
nja, a ta je da se Savez komunista zapravo pretvara u sv
vrsni savez vladajućih struktura. Ako su u njemu više prisu
i ako u njega više ulaze nosioci upravljačkih funkcija, pripa
ci raznih društvenih elita i ljudi čiji je položaj u društvu
određen mjestom u hijerarhiji i diplomom nego radom i radn
doprinosom, a relativno manje su prisutni i manje u njegove
dove ulaze neposredni stvaraoci materijalnih i duhovnih
bara, onda se on teško može othrvati opasnosti da bude ko
cija onih kojima je više do očuvanja postojećih odnosa etatizn
birokratizma, tehnokratizma, elitizma, do filozofije socijaln
mira po svaku cijenu i do održanja društvenog statusa q
nego do revolucionarne borbe za slobodno udruženi rad i
ekonomsku suverenost proizvođača, te do raspodjele prema
zultatima rada i stvarnog procvata socijalističke demokraci

*Sve te tendencije Savez komunista bi morao preokrenuti
upravo suprotnu tendenciju jačanja klasnog karaktera svog bi
oslonca na sve proizvođače materijalnih i duhovnih dobara,* k
žive od svog rada, odnosno na sve one snage koje stvaraju viš
vrijednosti, svojim fizičkim i umnim radom, postizanja idejn
i akcionog jedinstva na zadacima mijenjanja postojećeg stan
stvari, prevladavanja ekonomske krize strukturalnim promjen
ma, oživotvorenja osnovnih odredbi Ustava i ZUR-a, provođen
Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, bitke za veći d
hodak i udruživanje rada i sredstava, jednom riječju, na svi
i konkretnim i ujedno bitnim zadacima sadašnje etape revoluci

Za sve te zadatke Savez komunista *mora biti i idejno p
premljen,* a što pretpostavlja i obračun s ideologijama prisutni
u društvu i u njegovim redovima, koje su protivne ne sam
zadacima sadašnje etape revolucije, nego i socijalizmu i razvo
socijalističkog samoupravljanja i koje nude razne svoje »opcije«
»alternative« u odnosu na put socijalističkog razvoja koji
Savez komunista inaugurirao.

Najzad, ovdje bih se založio i za razradu i uvođenje je
nog novog i efikasnog sistema komuniciranja u SKJ, a n
dostignućima informatičke tehnologije, koji će povezivati sv
njegove organizacije. To se već javlja kao vrlo konkretna,
neodgodiva potreba. Tim prije što se već uvode takvi sisten
koji su zatvoreni u pojedine republičke organizacije SK, pa s
utoliko tehnološko zatvaranje privreda sada prenosi i u SK.
SKJ bi se morao hitno pozabaviti sadržajem i metodama komu
niciranja koje bi predstavljalo jednu od osnova jedinstva avan
garde, a i na taj način osiguravalo kontinuitet njezine politik
i svestrani uvid u njeno provođenje.

U idejnoj i političkoj akciji Saveza komunista *najveću pre
preku predstavlja dogmatska svijest.* Ona je na idejnom plan
manifestacija onih snaga koje danas i ovdje idu za tim da blo
kiraju *mogućnost društvenog napretka,* a što se praktično izra

Digitized by Google

žava u zastoju razvoja proizvodnih snaga i samoupravnih proizvodnih odnosa, tehnološkom zaostajanju, pragmatizaciji i parcijalizaciji klasnih interesa, nacionalnom zatvaranju i homogenizaciji.

Najortodoksnija dogma suvremenog svijeta, bez obzira na političke i ideološke granice i sisteme, jest dogma koja pojedinim, historijski uvjetovanim načinima proizvodnje prilazi kao vječnima, ne tražeći u njima povijesne zakone po kojima se reproduciraju, razvijaju i mijenjaju. Ta dogma osnova je svih dogmatskih ideologija, dogmatskih organizacija, partija i sistema. Ona kao univerzalna ispovijeda ekonomske i društvene principe načina proizvodnje koji zastupa, i na kojem je izgradila društveno-institucionalnu, ideološku i političku strukturu vlasti u funkciji očuvanja tog načina proizvodnje kao vječnog. Marx je taj dogmatizam označio kao onaj koji tvrdi »da je povijest bila i sada je više nema«.

Dva su osnovna oblika tog dogmatizma sa, iz historijskog ugla gledano, identičnim interesom očuvanja postojećeg kao vječnog.

Prvi, genuini i osnovni je dogmatizam koji ističe vječnost temeljnih ekonomskih principa kapitalističke proizvodnje, a promjene vidi samo kao rast i »modernizaciju« vladajućih odnosa. U funkciji očuvanja tih odnosa kao vječnih, pokreće se mašinerija manipulacije i podvođenja pod taj interes nauke, kulture, filozofije i njihovo pretvaranje u ideologiju, dakle apologetiku, puku reprodukciju pojavnosti, dakle, dogmatizam. Krajnji oblik tog dogmatizma jeste teza da je bolje uništiti svijet u atomskom ratu, nego promijeniti način proizvodnje u pravcu komunizma.

Drugi, izvedeni oblik tog istog dogmatizma je ideologija državnog socijalizma. Ona polazi od teze da je socijalizam nova ekonomska formacija društva, a ne epoha socijalne revolucije, te je znala završavati sa proglašavanjem »zrelog socijalizma« i »komunizma«. I državnosocijalistička dogma utoliko, identično građanskom dogmatizmu, ukida povijest, proglašavajući državni socijalizam komunizmom, državno vlasništvo ukidanjem vlasništva, itd.

Koncepcija socijalističkog samoupravljanja antidogmatska je u odnosu na te dogmatske ideologije zaustavljanja historijskih promjena, jer polazi od teze da »bez revolucionarnog razvitka nema razvoja socijalizma« (Tito, 1951), a što je istaknuto i u Programu SKJ: »Proces društvenih preobražaja biće osnovna karakteristika društvenog razvitka cele epohe socijalizma ka punom ostvarenju osnovnih društvenih i ekonomskih ciljeva radnih ljudi — ka komunizmu«.

SKJ je prisiljen da se neprestano bori protiv dogmatizma koji se izražava u oba ova vida, kao i protiv pokušaja da se on svede samo na etatizam i birokratizam, što bi značilo kritiku

Digitized by Google

etatizma s pozicija kapitalizma a ne s pozicija socijalističk samoupravljanja.

Zajednička je svim dogmatskim ideologijama i njihova u mjerenost na eksploataciju radničke klase. To je i osnova stv ranja saveza onih snaga koje ih usvajaju, utemeljenih na spo vlasti i kulturne, naučne i financijske moći, a i moći kapita određenih privatnovlasničkih slojeva.

U SKJ danas susrećemo i koncepcije društvenog razvoja, k je su preobraženi daleki izdanak konzervativnog ili buržoask socijalizma ili pak sitnoburžoaskog socijalizma, opisanih još »Komunističkom manifestu«. A u dijelovima inteligencije nis zanemarivi niti utjecaji kritičko-utopijskog socijalizma kao onc koji ne vidi »na strani proletarijata nikakvu historijsku sam aktivnost, nikakav njemu svojstven politički pokret«.

Sve to dovelo je do situacije u kojoj se i unutar članstv SKJ već duže vremena posebno oglašavaju i javni zastupni desnih ideologija. Ta istupanja idu sve do nacionalističko-rasi tičkih i otvorenih antikomunističkih pamfleta, koji nalaze prost ra u nekim javnim glasilima ili pak i do agresivnih politički provokacija oko odbora i komisija za zaštitu sloboda i stvarala tva, fondova, tribina i sličnih organizacionih nukleusa jačeg nas tupanja antisocijalističkih i antikomunističkih snaga. Te snag danas, a da bi razjedinjavale sam Savez komunista, učestalo uporno, ne samo u neformalnoj javnosti, nego i u štamp publicistici i na javnim govornicama, šire špekulacije i o pod jeli na »dogmatske«, »staljinističke«, »čvrstorukaške«, »konzerva tivne« sredine i dijelove SKJ na jednoj strani, a »demokratske« »progresivne« i »liberalne« sredine i dijelove SKJ na drugo strani.

Dužni smo napomenuti da je tolerancija prema tim snagama protivna Programu SKJ, a ide i mimo i protiv konkretnih zak ljučaka i CK SKJ. Obrana tih snaga vrši se parolom o »izmiš ljanju neprijatelja«, čemu tobože pribjegavaju one prave »dog matske snage« u SKJ.*

Ukoliko SKJ zastupa i štiti sve interese u društvu i dopušta prodor svih ideologija u svoje redove, utoliko postoji opasnost da on sam postane konzervativni izraz postojećeg stanja, a ne mjesto idejno-teorijske i praktične socijalno-političke sinteze svih onih interesa koji traže da se sadašnje stanje mijenja u susret

* A dakako, i to je lansirala desnica, i to tvrdnjama da je već i »Komunistički manifest« totalitaran, jer se u njemu misli logikom neprijatelja, da je Marx »izvor za totalitarni, autoritarni, državni i kako ga god želi nazvati — socijalizam«. Citava priča o »izmišljanju neprijatelja« postaje mnogo jasnija ako se citira i rješenje, koje se nudi za izlazak iz tih problema. »Liberalizam, međutim, ne dopušta da se građani dele na prijatelje i neprijatelje«. Dakako, poznato je i povijesno potvrđeno da ni minimum parola o slobodama ni u građanskom društvu nije bio realiziran bez uporne i duge borbe i pritiska snaga radničkog pokreta i demokratskih masa u prošlom i ovom stoljeću.

Digitized by Google

budućnosti, koja će donijeti veće socijalističke tekovine. *Utoliko je demokratizacija i na njoj zasnovana diferencijacija u SKJ preduvjet demokratizacije društva i ostvarivanja vodeće idejno-političke uloge samog SKJ.*

Diferencijacija u Savezu komunista mora se vršiti s pozicija napretka društva, a u borbi za ostvarivanje zadataka u socijalističkom razvoju na sadašnjoj etapi. Iz SKJ bi bez ikakvog odlaganja morali otići oni koji politički i moralno krše principe ne samo SKJ nego i socijalističkog humanog društva koje teži slobodi svakog pojedinca kao uvjetu slobode za sve. Nema opravdanja činjenici da je danas jedan broj članova SKJ učesnik u kršenju zakona radi sticanja osobne koristi, manipuliranja samoupravnim organima, a ponekad čak i krađa i drugih društvenih izgreda, a da ih se energično ne eliminira iz naših redova. SKJ nije samo neka opća društvena snaga, niti neki apstraktni idejni i historijski činilac, a posebno ne danas kada su društveni problemi tako krupni, a rješenja veoma teška; svaki građnin na Savez komunista gleda kroz rad i ponašanje njegovih članova s kojima kontaktira, radi, obrazuje se. Zbog toga toleriranje članstva u SK i onima kojima ni po kakvim običnim, a kamoli partijskim normama u njemu nije mjesto, izaziva i tvrdnje, koje se tu i tamo čuju, da pošteni izlaze a nepošteni ostaju. Popustljivost prema takvima znači licemjernost i prema svima onima koji su gradili historijski ugled SKJ, od njegova osnivanja do danas. A što se više nalaze na ljestvici odlučivanja, to oštrije mjere treba da snose. Naš cilj, dakako, nisu nikakve »čistke« i »obračuni«, koji bi zamijenili revolucionarnu praksu u ostvarivanju povijesnog zadatka SKJ i time izvršili zamjenu teza. Ali je opasno i shvaćanje, da se zbog historijske zadaće i velikih ciljeva ne treba baviti »sitnim pitanjima«. Jer, *za ljudima bez ugleda i povjerenja, bez znanja, kreativnosti i sposobnosti da se radom i rezultatima dokazuju, nitko neće krenuti nikud, pa ni u bolju budućnost.* Ni na ovom pitanju nije moguće odvojiti cilj i sredstva.

Već i iz onog što je upravo rečeno o dogmatizmu i dogmatskoj svijesti proizlazi da se iz SKJ mora odstranjivati i one pojedince koji se javno i otvoreno zalažu za dogmatske ideologije tipa nacionalizma, birokratskog centralizma, pseudoliberalizma. Jer, one su ne samo izraz različitih interesa suprotnih interesu radničke klase već društvo ili okreću prema prošlosti ili se zalažu za stagnaciju u statusu quo. Diferencijacija od nosilaca takvih ideologija u redovima SKJ mora se vršiti upravo sa pozicija napretka društva. Trebamo i moramo voditi dijalog sa svim onim što je novo ili još nerazjašnjeno, i biti široko otvoreni za nove spoznaje i iskustva, ali nećemo i ne moramo voditi dijalog i sa nosiocima onih ideja koje su već postale reakcionarna praksa.

Savez komunista je dugo zapuštao svoje prave zadatke i svoje prave metode u idejnoj borbi. Dopuštao je i dopušta da

Digitized by Google

mu pojedini članovi pišu ili preporučuju za štampanje razn pamfletska štiva, da potpisuju i šalju u svijet, da bi nas sram tili, razne denuncijantske peticije i pisma; dopustio je i n tako malom broju svojih članova da budu, u neku ruku, »o ciri za vezu« pojedincima i grupama koje istupaju i djeluju s antisocijalističkih i antikomunističkih pozicija; da im širok otvaraju vrata društvenih institucija i novina, da koketiraj da budu nekakvi naši žirondinci. Takvi su objektivno tuđa »pet kolona« u našem Savezu komunista. I zato ih moramo poziva na odgovornost i isključivati iz redova Saveza komunista.

Nasuprot onima kojih bi se Savez komunista trebao osl bađati, u njemu mjesta treba da nađu prije svega one društven grupe i pojedinci koji su spremni i sposobni da doprinose dru štvenom razvoju na pretpostavkama socijalističkog samoupra ljanja, da prednjače kao nosioci materijalnog i duhovnog napre ka, koji će u svom djelovanju, u svakoj misli i akciji prekora čivati sadašnje okvire proizvodnje, granice sadašnje podjele rad i klasičnog industrijskog sistema upravljanja a i granice općin i republika, kao i poglede na svijet i kulture koji se zatvaraj u naciju, a ne teže i za općim vrijednostima, itd. Dakle, mjest u SKJ treba da nađu prije svega oni koji stvaraju novi nači proizvodnje, dižući čitavo društvo na viši civilizacijski, kulturn i humani nivo i mijenjajući sve u društvenim odnosima što j tome kočnica i prepreka.

Kako procesi diferencijacije, tako i procesi privlačenja naj kreativnijih snaga trebali bi da stvore snažniji i jedinstvenij SKJ, koji svoju snagu temelji na sposobnosti da vidi svjetsk široko i iznad pragme daleko, da svoje stavove marksističk naučno obrazlaže i da u praksi može za svakog svog člana reći da udovoljava visokim moralnim principima, te da se i u praksi za svoje stavove demokratski izbori u sistemu socijalističkog samo upravljanja i da posebno i u okviru SSRN djeluje na povezivanju konkretnih interesa sa općim. Time bi stekao veći ugled u naro dima i narodnostima, bio bi utemeljeniji u radničkoj klasi i svim revolucionarnim snagama proizvodnje, u inteligenciji, omladini Bio bi jači za snagu teorijske sinteze marksizma, za povjerenje mladih, za svijest bratstva i jedinstva, nesvrstanosti, za civili zacijsku mirovinu i ekološku svijest, za osjećaj revolucionarne organizacije koja u današnjem danu djeluje radi sutrašnjeg dana.

Rasprava na ovoj sjednici treba da se pretoči u stavove Centralnog komiteta o neposrednim najvažnijim zadacima idejne borbe Saveza komunista za razvoj socijalističkog samoupravlja nja i socijalističke demokratije. A za njihovo formuliranje značajan doprinos već su dale i sjednice centralnih i pokrajinskih komiteta, na kojima je posljednjih dana raspravljana ista ili posve slična tematika, kao što će dati i sjednice koje će se u međuvremenu održati. Taj kolektivni napor već predstavlja jedan značajan rezultat. Otvoreno suočavanje s aktuelnim idejnim pita njima i debatiranje o njima, a na tragu stavova 13. kongresa

Digitized by Google

SKJ, bez sumnje će značiti i korak naprijed u postizanju idejnog jedinstva, te u idejnom i akcionom osposobljavanju cijelog SKJ, svih njegovih organizacija i foruma za praktične i konkretne idejne i političke akcije koje su neodložne, a usmjerene na preokretanje društvenih tokova i daljnji stabilan socijalistički razvoj. Savez komunista u frontu organiziranih socijalističkih snaga nosi najveću odgovornost i za narasle društvene probleme i za pravac i tempo njihovog prevladavanja. Stoga i jest toliko važno da ima inicijativu na glavnim pravcima razvoja društva, da u novim uvjetima razvija i ostvaruje vodeću idejno-političku ulogu tako što će i sam odstranjivati navike i mentalitet »partije vlasti« i energično uklanjati pojave nejedinstva i kolebanja. Savez komunista treba na djelu da se potvrđuje kao bitan činilac socijalističke svijesti i inspirator najšire socijalističke akcije. Sve ovo što iniciramo i činimo predstavlja novu bitku za socijalističko samoupravljanje, za prevladavanje krize, za povjerenje radničkih i narodnih masa u politiku i djelovanje SK.

U tome posebna odgovornost leži na najvišim organima SK, Centralnom komitetu SKJ, centralnim komitetima SK republika, pokrajinskim komitetima SK i Komitetu Organizacije SKJ u JNA. Većom, blagovremenom i konkretnijom aktivnošću, otvaranjem perspektiva i nalaženjem rješenja za bitna pitanja društvenog razvoja, jačanjem međusobne povezanosti, konkretne kolektivne i pojedinačne odgovornosti, oni treba još znatnije da pridonose daljnjoj demokratizaciji unutarpartijskih odnosa, podizanju nivoa idejne svijesti, izgrađivanju i jačanju idejno-političkog i akcionog jedinstva, organiziranju rada i izvršavanju utvrđene politike i stavova SKJ, da podstiču, mobiliziraju i usmjeravaju aktivnosti članstva i osnovnih organizacija i jačaju njihovu ulogu osnovnih subjekata građenja i ostvarivanja politike SKJ...

Digitized by Google

Milan Kučan

50 godina ostvarivanja Čebinskog manifesta*

Naučno savetovanje povodom 50-godišnjice osnivačkog kongresa KP Slovenije odvija se — za razliku od ranijih sličnih naučnih sastanaka — u uslovima krize koja već nekoliko godina potresa jugoslovensko i slovenačko društvo, u periodu kada je slovenačka komunistička organizacija sa svojim političkim opredeljenjima i delima predmet čak i oštrih političkih napada i optužbi. Stoga savetovanje ne može da bude isključivo dug nekoj prošlosti, oslobođen od odgovornosti, već da sa argumentima naučne reči progovori istorijsku istinu o zbivanjima i komponentama koje su odlučujuće uticale na današnju sliku i budućnost slovenačkog naroda i da dâ svoj doprinos promišljanju i osmišljavanju društvenih, političkih, ekonomskih, kulturnih, nacionalnih i opšte civilizacijskih procesa i pojava sa kojima je ovog časa suočen SK i celokupno naše društvo.

Manifest koji je usvojen na osnivačkom kongresu Komunističke partije Slovenije nije bio ni prvi, a još manje jedini nacionalni program koji je u pogledu budućnosti slovenačkog naroda formulirala ona njegova progresivna misao čiji kontinui-

* Referat Milana Kučana, predsednika Predsedništva CK SKS na naučnom skupu povodom 50 godišnjice osnivanja KP Slovenije i 50 godišnjice dolaska Josipa Broza Tita na čelo SKJ. Skup je održan u Ljubljani, 14—16. aprila 1987.

Digitized by Google

tet u nekim bitnim suštinskim tačkama odražava. Međutim, jedino njemu je istorija dosada poklonila tu privilegiju da se mogao i u praksi ostvarivati i proveravati. Politički pokret koji ga je formirao prihvatio je tako izazov da stavi na ocenu prakse ne samo svoju sposobnost planiranja, već i sposobnost da to planirano i ostvaruje.

Revolucionaran je samo pokret koji izrasta iz svakodnevnih interesa i akcija radničke klase, svih radnih ljudi i naprednih snaga naroda i koji pri tom sačuva jasnoću pogleda na dugoročne ciljeve revolucije i socijalizma, uz istovremeno shvatanje svojih zadataka u borbi za ove ciljeve, onako kako ih nalažu objektivni društveni odnosi i realna moć društvenih snaga, a ne statične doktrinarne matrice. Takav pokret mora biti sposoban da vidi dugoročnije društvene i političke procese i da svojim delima jača one snage koje nose naprednu misao o društvenim kretanjima. To što je Komunistička partija Slovenije bila takav pokret još prilikom njenog nastanka, ima bez sumnje velike zasluge i Josip Broz, čiji su pogledi, politička misao i delo našli među slovenačkim komunistima čvrsti oslonac, a u Sloveniji i socijalni i politički teren na kome se koncepcija KPJ, koja je nastala njegovim dolaskom za generalnog sekretara, uspešno proveravala i dopunjavala. Partija je tada svoju politiku i akciju usmeravala sve doslednije i uspešnije u ostvarivanje i jačanje jedinstva radničkih demokratskih i naprednih pokreta i grupa u borbi protiv nedemokratskih režima i protiv sve veće opasnosti od fašizma, naročito krajem tridesetih godina kada je fašizam počeo neposredno da ugrožava slobodu i nezavisnost naroda Jugoslavije. Prestale su frakcionaške borbe i sektašenje. Usmeravanje pažnje masa sa veoma udaljenih revolucionarnih ideala budućnosti zamenilo je organizovanje i usmeravanje njihovih brojnih i različitih bitaka za svakodnevne ekonomske, političke, socijalne, kulturne i nacionalne zahteve i potrebe. Sa ovakvom orijentacijom Partija se čvrsto ukorenila među masama i zato je mogla njihove bitke da usmerava u skladu sa opštim revolucionarnim ciljevima borbe za društveni napredak i socijalizam. Tito, veran svom ubeđenju da partijsko rukovodstvo mora biti u domovini, pozvao je iz Moskve i Edvarda Kardelja kako bi se uključio u rad u sređivanju prilika u slovenačkoj organizaciji KPJ. Od tada datira njihova dugogodišnja plodna stvaralačka revolucionarna saradnja, utkana u svih ovih 50 godina koje zajednički obeležavaju dolazak Tita na čelo KPJ i osnivanje KP Slovenije. Osnivački kongres KP Slovenije i njene kasnije političke akcije bile su aktivan, odgovoran i stvaralački doprinos i podrška jačanju politike novog rukovodstva KPJ. U njoj su slovenački komunisti videli smisao svog revolucionarnog angažovanja, jer je njeno polazno opredeljenje da radnička klasa i slovenački narod, kao i drugi narodi Jugoslavije, nikome ne priznaju pravo da odlučuje o njihovoj sudbini i o putevima njihove borbe za socijalizam i komunističku perspek-

Digitized by Google

tivu. O Titovoj ulozi i doprinosu biće na ovom savetovanju po bno reči.

Vernost sopstvenom predanju zahteva da revolucionar organizacija, koja društveni smisao i istorijsko opravdanje sv opstanka shvata u »menjanju sveta«, smogne dovoljno snage na određenim, sudbonosnim tačkama svoje akcije proveri oba ljeno; da kritički utvrdi odnos između zamišljenog i postignuto da sa svom strašću otkrije istine o društvu i sebi, prihva izazov one sudbonosne i nesavladive karakteristike istorije ko neprestano traži od sebe opredeljivanje, raščišćavanje i vrednov nje; da se suoči sa sopstvenom prošlošću i zauzme kritičan odn prema njoj; da smogne snage da u postignutom otkrije inicijati za buduće. Prošlost mora vršiti pritisak na sadašnjost, na na ponašanja, kao što i ova imaju sudbonosne posledice za budu nost. Ovaj pritisak koji stvaralački i kritički povezuje prošlo sa sadašnjošću i budućnošću mora usmeriti naš pogled unapre Ne smemo sebi — bez obzira na oštrinu pokušaja da se naša p žnja usmeri unazad — dozvoliti i uplesti se u neproduktivne sp rove o događajima, pa i nekim značajnim, koji su nas ponekad ne tako davnoj prošlosti razdvajali. Ne smemo sebi dozvoliti i u lesti se u sporove one vrste koji nas onesposobljavaju da oko pr grama bržeg svestranog društvenog socijalističkog razvoja okup mo najveći deo slovenačkog naroda. Našu pažnju žele usmeri na sporedne, iako društveno i politički relevantne pojave kako nam ponestalo vremena, snage, volje i sposobnosti da zadržim inicijativu na osnovnim pitanjima društveno-ekonomskog, politi kog i opštekulturnog razvoja, koja su značajna i odlučujuća z određivanje socijalističkog pravca razvoja i za budućnost slovena kog i jugoslovenskog društva. Odatle, iz budućnosti kakvu želim koja dolazi, jedino treba vrednovati korak koji moramo i želim da učinimo danas. Kakva će biti buduća slika slovenačkog i jug slovenskog društva na pragu trećeg milenijuma, kakva će biti naš sposobnost da učvršćujemo našu slobodu i nezavisnost, produk cionu, tehnološku, kulturnu i opštu civilizacionu povezanost s civilizacijom informaciono inovatorskog društva 21. veka, kakv će biti slika i sadržina socijalizma koji ćemo mi Slovenci i Jug sloveni živeti tada — to mora da bude osnovno pitanje koje mor da interesuje pokret koji tako sudbonosno, kao što je to učinil upravo organizacija slovenačkih komunista, i odlučujuće utiče n misao i akciju svog naroda u celokupnoj njegovoj najnovijo istoriji. Polazne osnove za to postavljene su u Manifestu slove načkog naroda, u programu koji je bio usvojen na Osnivačkom kongresu Komunističke stranke Slovenije. Istorija je ovom kon gresu već odavno dosudila važnost jednog od najznačajnijih događaja naše socijalističke revolucije i u životu slovenačko radničkog i naprednog pokreta uopšte.

Poruka zapisana u Manifestu uskoro je našla put do revolu cionarno raspoloženih radničkih i narodnih masa. Gledano i

Digitized by Google

tadašnjih društvenih odnosa, Čebinski manifest se može oceniti kao program prilagođen i prihvatljiv odnosima i raspoloženju ljudi, rođen iz saznanja krajnje ugroženosti naroda i nedogmatske, analitičke marksističke društvene misli, sposoban da dobije i ojača u narednim sudbonosnim godinama saglasnost svih demokratskih političkih snaga u Sloveniji, što je kasnije omogućilo KP uspešnije vođenje NOB-a i narodne revolucije i širinu OF.

Zašto je takav kongres bio moguć? Do Čebinskog Manifesta došlo je u vreme velikog poleta i nade u narodni front u Francuskoj i Španiji, i pored inače već jasnih znakova teškoća, koje su ograničavale njezin domet. Tada su ispisane najlepše stranice demokratskog socijalizma, na koje su se oslanjale demokratske snage, zajedno sa komunistima. U borbi protiv agresivno nastupajućeg desničarskog fašizma i sabotiranja politike narodnog fronta, komunisti su pozivali na zbijanje demokratskih snaga. U Španiji su u to vreme komunisti i socijalisti bili najdisciplinovaniji i najpredaniji borci republikanske armije. Međutim bilo je jasno da će nacističke i fašističke divizije koračati dalje i da će »Slovenija biti jedna od onih zemalja koju fašistički razbojnici nameravaju prvo da zgrabe u svoje ruke«.*

Tadašnji reakcionarni režim JRZ (Jugoslovenska radikalna zajednica) zaključivanjem pakta o prijateljstvu sa Italijom jasno je pokazao kakve su njegove političke namere i idejna orijentacija. I pored toga što je za slovenački narod i Hrvate u Istri ovaj pakt bio veliki udarac, prihvatila ga je Slovenačka klerikalna stranka koja je sedela u Stojadinovićevoj vladi. Stoga ne treba — a ne isključivo zbog ove istorijske činjenice — zaboraviti gde bi slovenački narod dovela politika slovenačkih klerikalaca, koji sada iznova, sa velikim istorijskim zakašnjenjem, pokušavaju da dohvate zastavu odbrane slovenstva, oplakujući sudbinu slovenačkog naroda u SFRJ. Upravo u njihovim redovima se posle 1931. godine, naročito među delom intelektualne omladine, počela širiti profašistička korporativistička autoritarna struja koja je od svega najviše mrzela liberalizam i komunizam i pripremala se za obračun s njima. Logičan i istorijski nužan je stoga bio njen put u kolaboraciju sa okupatorima i u nacionalno izdajstvo. Stoga Manifest upozorava da je »rukovodstvo SLS (Slovenačka narodna stranka) sa dr Korošcem na čelu odgovorno pred celokupnim slovenačnim narodom, što u najtežim trenucima izlaže slovenački narod potpunom uništenju« i da vlada Stojadinović—Korošec »ne samo što ne može da bude garant za zaštitu slovenačkog naroda, već je sa celokupnom svojom dosadašnjom unutrašnjom i spoljnom politikom podržavala najveće neprijatelje slovenačkog naroda i njihove pripreme za buduća osvajanja.«

* Svi citati iz Manifesta uzeti su iz brošure Faksimili Titovog pisma i Manifesta, »Komunist«, Ljubljana 1977.

Digitized by Google

Ovakvo nepomirljivo, militantno političko katoličtvo stv
ralo je nelagodnost i odbijanje i u katoličkim redovima. Kle
kalnu stranku su napustili hrišćanski socijalisti i tako posta
samostalan subjekt u slovenačkom političkom životu. U dem
kratskom, inače idejno i politički veoma različito profilirano
i podeljenom krilu, sve više je sazrevala misao za nužnim zb
janjem svih demokratskih snaga u odbranu od stranog i domaće
fašizma i za socijalnu zaštitu i napredak slovenačkog narod
Ovu ideju izrazio je Manifest pozivom »da treba prestati s
politikantstvom i međusobnim svađama u demokratskim redov
ma; udružiti se moraju sve snage kojima je zaista pri srcu su
bina slovenačkog naroda«.

Sve ove činjenice i razmišljanja sažeo je Osnivački kongre
KP Slovenije i predložio slovenačkom narodu Manifest, koji
u opštim potezima predlagao takvu politiku koju su mogle d
prihvate sve demokratske političke grupacije. To je prva jasna, s
zrela i javna narodno frontovska programska koncepcija koj
je ubrzo izazvala pozitivan odjek u slovenačkoj demokratsko
javnosti, a od godine 1938. već i uspele akcije političkog po
vezivanja. Oslobodilna fronta slovenačkog naroda je njihov lo
gični nastavak.

Sa Osnivačkim kongresom položaj slovenačkih komunist
se u organizacionom i političkom smislu nije suštinski izmenio
I dalje su ostali politički i idejno sastavni deo jedinstvene Ko
munističke partije Jugoslavije koja je delovala u Sloveniji još o
1920. godine. Razmišljanje o Kongresu u Čebinama nudi raz
mišljanje o nekim, za današnje vreme i odnose, aktuelnim ras
pravama.

Prvo o kominternovskom karakteru slovenačke partije; u
slovenačkoj partiji moglo ga se naći onoliko koliko je u to vrem
to bilo karakteristično za svaku drugu komunističku partiju
iako se KP Slovenije još od samog početka usredsredila na speci
fične odnose i težnje slovenačkog naroda i radnih ljudi Slovenije
Naime, treba uzeti u obzir činjenicu da su tada slovenački ko
munisti imali za sobom već dugogodišnje iskustvo, stasalom u teš
kim političkim sukobima sa krajnje reakcionarnim režimom, u
proverama frakcijskih borbi, u sukobu sa sektaštvom i drugim
zabludama i u političkim i idejnim traženjima i dostignućima. U
ovom iskustvu obuhvaćeno je i kolektivno saznanje da je za uspeh
revolucionarne akcije komunista, za ostvarivanje revolucionar
nih i oslobađajućih ljudskih vrednosti, neophodno uzeti u obzir
stvarne u konkretnim uslovima uslovljene interese radnih i na
rodnih masa, koje istovremeno utvrđuju uslove, sredstva i na
čine revolucionarne borbe. Činjenica je da je jugoslovenski ko
munistički pokret u čijem vrhu su bili i Slovenci — Kardelj
Leskošek i Marinko — takođe bio pod uticajem organizacionog
sistema Komunističke internacionale u kojoj je imao, kao i druge
partije, status sekcije, idejno i politički podređene jedinstvenom
centralizovanom rukovodstvu. Takođe je činjenica da ovo jugo-

Digitized by Google

slovenskim i slovenačkim komunistima koji su uskoro shvatili da je to beživotan okvir za uspešno ostvarivanje radničkog pokreta u surovim uslovima monarhofašističke diktature nije moglo oduzeti sposobnost za revolucionarnu akciju, ukorenjenu u domaćim uslovima i za razvoj u svestan revolucionarni instrument svoje radničke klase i svog naroda i njegov svestrani napredak, mimo političkih konstrukcija Kominterne. Ovo se, na kraju krajeva, pokazalo i za vreme sukoba sa Informbiroom. Pozadina i suština ovog spora je poznata. Međutim, nekako sramežljivo se govori o tome da nije bilo reči o nikakvom taktičkom sporu, već o razumevanju — sa Lenjinovom idejom o tome da će »svi narodi doći do socijalizma, to je neizbežno, međutim, neće doći svi na isti način, svako će doprinositi svojevrsnost u ovaj ili onaj oblik demokratije, u ovu ili onu varijantu diktature proletarijata, u ovaj ili onaj tempo socijalističkih preobražaja raznih oblika društvenog života«*, izražene istorijske nužnosti i zakonitosti u razvoju socijalizma. Jugoslovenski, a sa njima i slovenački komunisti su vraćanjem na iskustva pre i za vreme rata, oslanjanjem na raspoloženje masa i načelnim istrajanjem u ovoj neravnopravnoj konfrontaciji izborili danas opšte priznato pravo na sopstveni put u socijalizam, ne samo za sebe, već za međunarodni komunistički pokret i za celokupan napredni socijalistički svet. To je nepobitna istorijska zasluga koja se ne može negirati. Svoju vrednost pokazuje na svoj način i u dalekosežnim reformama koje se danas odvijaju unutar Sovjetskog Saveza i nekih drugih socijalističkih zemalja. Suvišno je razmišljati o tome da bi sudbina i slika socijalizma u svetu danas bez ovog čina KPJ u mnogo čemu bila drugačija. Period nastupanja komunističkih partija sveta kao monolitnog, iz jednog centra rukovođenja i interesom tog centra podređenog bloka, pripada nepobitno prošlosti. Savetovanja komunističkih partija sa našim poznatim stavom o njima imaju sada drugačiji karakter i drugačiju poruku.

Kominternovski karakter SK koji nekima još uvek pretpostavlja veliko opterećenje, sa usmeravanjem ka socijalnim, političkim, nacionalnim i drugim problemima svog naroda, ka ostvarivanju njihovih dugoročnih težnji i vizija u Socijalističkoj Federativnoj Jugoslaviji, izgrađenim na socijalističkom samoupravljanju, postao je prošlost. U istorijskoj razdaljini od 50 godina verovatno su već sazreli uslovi za objektivnu, istorijski tačnu ocenu odnosa i ponašanja jugoslovenskog komunističkog pokreta u takozvanom kominternovskom periodu i (posle njegovog raspuštanja) našeg odnosa prema Informbirou kao produžene ruke hegemonističkih tendencija u međunarodnom komunističkom pokretu. Ne treba izgubiti iz vida da su sa oslanjanjem na Kominternu jugoslovenski komunisti u tadašnjim uslovima

* V. I. Lenjin izabrani spisi o nacionalnom pitanju, »Cankarjeva Založba«, 1974. str. 150—159.

Digitized by Google

ispunjavali i svoju socijalističku internacionalističku dužnost pr
ma Sovjetskom Savezu. Ovaj je, kao prva zemlja socijalizm
izložena stalnom pritisku svetske reakcije, bila osnovno uporiš
borbe za socijalizam protiv imperijalizma i fašizma. Podrš
Sovjetskom Savezu značila je tada kako zaštitu nacionalnih i
teresa naroda Jugoslavije, tako i podršku interesima demokr
tije i napretka čovečanstva uopšte. Međutim, ova podrška ni
sprečavala sazrevanje one svesti u jugoslovenskom komunisti
kom pokretu koja ga je u borbi protiv diktature i kasnije an
demokratskih režima afirmisala u svakodnevnim ekonomskim
socijalnim borbama radničkih masa, u borbi za nacionalne za
teve slovenačkog naroda, za rešavanje slovenačkog nacionalnc
pitanja, na području unutrašnje i spoljne politike, na područj
kulturne i ideološke borbe za demokratiju u partiji i u dr
štvu. Istorijski nisu tačne one ocene koje u ponašanju Komi
terne vide samo negativnosti, ali ni one koje u desnom soc
jaldemokratskom krilu radničkog pokreta u Evropi i u svet
žele da vide samo pozitivne strane. Socijalističko se u oba kril
radničkog pokreta previja u grču, kroz uspone i padove. U vez
sa Kominternom, međutim, treba pomenuti i neke pozitivne vred
nosti, pre svega, odnos prema seljačkom i nacionalnom pitanju
sa naglašenim pravom na samoodlučivanje, otpor fašizmu, dru
garstvo, solidarnost i međusobnu pomoć, što je sve uzajamnc
jačalo revolucionarne, antiimperijalističke, demokratske, narod
nofrontovske i napredne pokrete u svetu u vreme drugog svet
skog rata i neposredno posle njega. Moguć je i potreban danas
razgovor o tome da li je cena koju je trebalo platiti za to da
ostvarimo naš samostalan položaj u komunističkom pokretu bila
previsoka! Pre svega, zbog toga da pokret zaštitimo od grešaka
i tragičnih zabluda koje uvek prate ponašanje ljudi na takvim
sudbonosnim raskrsnicama i koje mogu vrlo brzo da ugroze hu-
mani i demokratski smisao revolucionarnih zalaganja.

Opasnost od vraćanja staljinističko-kominternovskog duha u
Savez komunista naravno time nije i ne bi mogla da bude do
kraja otklonjena, a odnosi i sadržina karakteristični za njega
nisu mogli nikada više preovladati. Svog najokorelijeg saveznika
ove težnje imaju upravo u birokratizmu, u odupiranju socijalistič-
koj demokratiji i ekonomskom životu društva, a i procesu demokra-
tizacije odnosa unutar SK. Objektivni izvori protivrečnosti proble-
ma i konflikata koji se izražavaju kao birokratizacija društva isto-
rijski nisu prevaziđeni, niti su uvek dovoljno jasno identifikovani.
To nisu isključivo ostaci stare svesti, već pre svega sama struktura
proizvodnih snaga i društvene moći koji još omogućavaju otuđi-
vanje društvene akumulacije od radnika kao onog društvenog
subjekta koji bi trebalo legitimno da obavlja funkciju vlasnika
društvenog kapitala. U uslovima — a to su upravo naši sadržaji
uslovi u kojima legitimni nosilac ove funkcije nema stvarne
mogućnosti uvida, kontrole i uticaja na sredstva, uslove i koriš-
ćenje rezultata sopstvenog rada, onda to čini izvršni ili poslovod-

Digitized by Google

no-upravljački aparat, odnosno sopstvena birokratija radničke klase, birokratija njene države i udruženog rada, nosilac monopola nad njenim minulim radom. U takvim uslovima radnik objektivno ostaje u položaju najamnog radnika. Kako bi poboljšao uslove svog života koristi klasična sredstva borbe, pa i štrajk, koristi ga protiv svoje sopstvene otuđene vlasti, odnosno upravljačkog, fabričkog aparata koji tu vlast predstavlja. Ove pojave i težnje su izvor najznačajnijih idejnih, socijalnih, političkih i društveno-ekonomskih sukoba poslednje decenije našeg razvoja, usredsređenih na promene ekonomskog i političkog sistema. Njihov smisao je ostvarivanje socijalističkih odnosa proizvodnje, odnosno sprečavanje težnje da upravljačka struktura na svim nivoima organizovanosti udruženog rada i društva učvrsti monopol vladanja u ime radničke klase. Napori SK za sopstvenu debirokratizaciju i za debirokratizaciju društva — među njima nikako ne treba izgubiti iz vida doprinos slovenačkih komunista, pre svega, Kardelja i Kidriča — najbolje dokazuju kako je sam svestan da u borbi protiv birokratije ništa ne pomažu demagoški pozivi na krstaške pohode protiv nje, već isključivo shvatanje društvenih uslova koji je stvaraju u društvu i u SK i napor da se uspostave takvi društveno-ekonomski i politički odnosi koji iz života eliminišu ostatke klasnog društva. To je i smisao sadašnje faze ustavne reforme. Vladavina udruženog rada, znači demonopolizacija vlasti u ime klase je prava garancija za sprečavanje opasnosti od vraćanja staljinističko-kominternovskog duha u naše društvo. I za ovo su komunisti učinili više nego svi »isterivači ovog duha« zajedno. Svojevrstan, zakasneli odsjaj ove opasnosti dolazi do izražaja upravo u poslednje vreme u raspravama o idejnom frontu i idejnoj akciji SK sa pokušajima dominacije i apsolutizovanja teze da socijalizam rezultira isključivo iz svesnog opredeljenja i borbe SK. Ovo je naročito sporno jer se u političkoj praksi na ovoj osnovi često shvata da se može sve samo ako se hoće. Iako se sa tim »hoće«, pre svega, misli isključivo na ideološki sukob sa »protivnicima«, sa etatističkom i građanskom liberalističkom koncepcijom društvenih odnosa koje su jedine prepreke za konačnu pobedu socijalizma. Socijalizam se, ipak, ne temelji isključivo na svesti već, pre svega, na realnim materijalnim pretpostavkama. Idejna borba — bez sumnje potrebna i neophodna, a sada često zapostavljena, može da bude uspešna samo ukoliko uzima u obzir realne uslove u kojima živimo i ukoliko uzima u obzir realne materijalne pretpostavke i objektivne protivurečnosti i suprotnosti koje odlučujuće utiču na svest i ponašanje ljudi. Svesna akcija socijalističkih snaga vodi u pravcu suprotnom od cilja uvek onda kada je u konfliktu sa objektivnim zakonima razvoja. Njen zadatak nije da zameni ove zakone, već da usmerava ovaj razvoj, politički organizuje snage koje ga sa svojim interesima nose i oslobađa ga prepreka koje predstavljaju društveni ostaci prošlosti i idejni konzervativizam. To, naravno, ne mora da bude opravdanje za često oportunističko izbegavanje da se suprotstavimo

Digitized by Google

konzervativnim i reakcionarnim otporima, idejnoj i politič zbrci, stavovima i akciji, koji bez obzira na volju njihovih n laca donose, reakcionarne i antisocijalističke rezultate.

Onima koji ceo problem socijalizma mogu reducirati u v svoje revolucionarne nestrpljivosti samo u svet sukoba i id treba pročitati sledeću Kardeljevu misao: »Revolucija, tak ne znači mehanički i potpun prekid sa ‚starim'. Kako skok u n društveni kvalitet predstavlja političku i društveno-ekonom pobedu najnaprednijih društvenih i ekonomskih činilaca koji se već razvili u nedrima starog društva. Međutim, to u koli meri će ovi činioci davati pečat novom društvu, ne zavisi samo radikalizma revolucije, to jest od revolucionarne dosledn rukovodećih političkih snaga, već i od objektivne moći i ul progresivnih društvenih i ekonomskih činilaca u opštoj soci noj, ekonomskoj strukturi određenog društva; ovo, naravno, prvom redu zavisi, od razvojnog stupnja proizvodnih snaga. J više, ovaj drugi objektivni činilac ima, u konačnoj liniji, od čujuću reč u razvoju nekog novog društva. Marks je naglašav da ljudi ne mogu sami isključivo svojom voljom da biraju obli društva. Niti čovek, niti društvo ne mogu da skoče iz svoje ko i postanu nešto drugo nego što jesu. Sa svojom svesnom ak jom mogu da menjaju uslove svog razvoja i napretka i tim menjaju sebe; a moraju polaziti od toga šta u određeno trenutku jesu.«*

Danas se često postavlja pitanje da li SK Slovenije ima sv program i da li je ona uopšte nacionalna komunistička partija sl venačkog naroda i njegove radničke klase. Sa kongresom u Čeb nama, slovenački komunisti su bez sumnje, dali Komunističk partiji Slovenije izrazito obeležje nacionalne radničke revoluci narne organizacije. Sa Manifestom su joj dali jasno formulisa nacionalni program praktične revolucionarne akcije. Definisa su ciljevi ove akcije, ciljevi svesnog ponašanja i putevi i sre stva za njihovo ostvarivanje. Oblik Manifesta je bio prihvatljivi obzirom na zadatak da se privuku budući saveznici već postoje unutar demokratskih snaga slovenačkog naroda. Ovaj program u peo je u svojim osnovnim elementima da preraste u sadržinsku osn vu Programskih tačaka OF slovenačkog naroda. Bio je takođe, put kaz za ponašanje komunističkog dela rukovodstva OF u vreme nast janja Dolomitske izjave. Za ovu izjavu, koja bi prema neki sadašnjim tumačenjima trebalo da znači kraj pluralističkog fro ta, odlučile su se 1943. godine osnivačke grupe OF iz patriotizma odgovornosti za očuvanje tekovina NOB-a i za vreme posle tada ve realno očekivane pobede, privrženosti ideji socijalizma i svesti nužnosti jedinstva Osvobodilne fronte u onim, za slovenačk narod sudbonosnim vremenima. Dolomitska izjava je doprino zajedničkoj borbi svih naprednih i slobodoljubivih Slovenaca s

* E. Kardelj: O programu SKJ. Izbor iz dela VII, »Komunist« 1979.

Digitized by Google

kojom komunisti i sebe obavezuju na izgradnju i jačanje demokratskog fronta pa je stoga i platforma prevazilaženja ne samo višepartijskog, već i jednopartijskog sistema. Izjavom se u OF sačuvalo i ojačalo jedinstvo, a OF je omogućila stvaranje nove budućnosti naroda bez velikih potresa. Kardeljeva je misao da očuvanje jedinstva OF ne bi bilo moguće da hrišćanska socijalistička grupa nije gotovo u celini podržala stavove predstavnika KP i drugih grupacija OF. Od tada, pa nadalje unutrašnje nesuglasice nikada više nisu predstavljale ozbiljnu opasnost za jedinstvo fronta. Upravo to je dokazalo zrelost njenog rukovodstva koje je moglo da sledi osnovne interese slovenačkog naroda i da ga tako sačuva od težih iskušenja. Radilo se o tome »da borba za najveću moguću širinu OF nikako ne sme da zamagli revolucionarne perspektive onog dela slovenačkog naroda koji je nosio glavni deo tereta narodnooslobodilačkog ustanka i koji je dao najveće žrtve, znači, slovenački radnik, seljak, radni čovek uopšte...«*

Sigurno je bilo priznavanje — više iznuđeno raspoloženjem u masama nego ubeđenjem rukovodstava nekih pojedinačnih grupacija — na rukovodeću ulogu KP unutar OF i izraz poverenja u Partiju i njene ciljeve i to u najvećoj meri na osnovu njihovih vlastitih iskustava i velikih nada koje su mase polagale u Partiju.

Danas se već može reći da su iskustva slovenačke OF uticala na okvire izgradnje narodne demokratije u Jugoslaviji posle pobede nad okupatorom i da su odlučujuće obeležile našu savremenu političku misao, podstaknutu i izazvanu Kardeljevim »Pravcima razvoja...«

Posleratni period sa svojim složenim zadacima očuvanja tekovina revolucije i socijalističke izgradnje zahtevao je od jugoslovenskih komunista da — osim postavljanja komunizma kao konačnog cilja svoje akcije u skladu sa konkretnim uslovima u kojima su predviđali da će se boriti — definišu i neposredno ostvarljive ciljeve i zadatke socijalističkog razvoja. Ovaj zadatak je u celini obavio Program SKJ usvojen na VII kongresu u Ljubljani. Njegovo polazište bili su konkretni odnosi koji su u opštim karakteristikama bili isti za sve narode i narodnosti i radničku klasu Jugoslavije. Ovi odnosi bili su podvrgnuti marksističkoj analizi koja je sa svojim teorijskim uopštavanjima bila osnova u određivanju perspektive društvenog razvoja i pravac praktične društvene akcije jugoslovenskih, pa i slovenačkih komunista i svih socijalističkih snaga u Jugoslaviji. Program je, razumljivo, izraz celokupnog istorijskog iskustva pokreta, izraslog iz svih njegovih ranijih i delimičnih programa i tako je obuhvatio i izveo iz ovih programa sve postavke koje se odnose na opšta pitanja i ciljeve borbe radničke klase za socijalizam i komunizam. Sa

* Citat E. Kardelj: Dolomitski period rukovodstva NOR Slovenije.

Digitized by Google

takvom svojom sadržinom, naravno, nije nepogrešiv i ne sa
ži konačne istine, već je otvorena programska orijentac
koju je praksa mogla i morala u pojedinostima, u nizu k
kretnih stavova izmeniti, dograđivati i razvijati. To se, pr
tično, događalo na svim kasnijim kongresima koji su svoj
rezolucijama donosili dokumenta programskog karaktera,
je ublažilo problem vremenske distance Programa, a ti
i njegove neaktualnosti. Pri tom nije suvišno podvući da se
Devetog kongresa pa nadalje republički kongresi održavaju
kongresa SKJ, što je veoma značajno za stvaranje zajednič
programske akcije SKJ. Programska orijentacija SKJ nije nam
nuta nacionalnim partijama, već je njihovim stvaralačkim uč
ćem i odgovornošću građena na zajedničkom interesu svih naro
i radnih ljudi Jugoslavije. Za naše vreme i odnose, za persp
tivu koju ovi odnosi pokazuju, to je obavio prošlogodišnji
kongres SK Slovenije, a za celokupan SKJ, njegov XIII kongr
u čijim dokumentima su slovenački komunisti imali uticaj vred
pomena. Stoga je suviše raspravljati o tome da li SK Sloven
ima svoj program ili ne.

Međutim, ovo otkriva jedno drugo, mnogo značajnije pitan
o položaju i ulozi SK Slovenije kao nacionalne partije sa 50-g
dišnjom tradicijom u jedinstvenom SK Jugoslavije. Na aktuelno
i nerazumevanje ovog pitanja i na široku mogućnost manipulaci
njime pokazala je još rasprava o predlogu zaključaka 13. sedni
CK SKJ sa programom takozvane »federalizacije« SKJ. Ova ra
prava se nastavila i na samom 13. kongresu.

Iz odredbi Statuta SKJ neosporno proizilazi da je SK
jedinstvena revolucionarna organizacija koju sačinjavaju č
novi SKJ organizovani u organizacijama SK u svojim republik
ma, koji »deluju na osnovu jedinstvenog programa borbe
ostvarivanje celovitog sistema socijalističkog samoupravljanja,
na toj osnovi za ostvarivanje istorijskih i neposrednih interes
i rukovodeće društvene uloge radničke klase, slobodoljubivih
socijalističkih težnji, nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedi
stva naroda i narodnosti Jugoslavije.«* Međutim, očito je raz
čito shvatanje ovog jedinstva i odnosa između delova i celin
Ovaj odnos sigurno ne može da bude mehanički! Prvo, jasno
da SKJ ne može da bude jedinstven — idejno i akciono — ako n
postoji na istoj programskoj osnovi jedinstvo već u svako
njegovom delu. Jedino jedinstvo na zajedničkoj programskoj o
novi, identičnost interesa u pogledu ciljeva i sadržine revoluci
narne akcije može da bude osnova jedinstva i među delovima
među republičkim i pokrajinskim organizacijama unutar SKJ. Č
njenicu da takvog jedinstva nema, ako i kada ga nema, ne može za
meniti nikakva odluka većine. Samo formalno i kratkog veka mogl
bi da bude takvo jedinstvo koje bi bilo postignuto nametanjem

* Statut SKJ, str. 7, »Komunist«, Ljubljana 1986.

Digitized by Google

volje u pogledu ostvarivanja vitalnih nacionalnih interesa bilo kojoj republičkoj organizaciji SK. Reč je o odnosima između organizacija koje su klasne organizacije i koje su preuzele odgovornost za sudbine svojih naroda, koje su za to odgovorne kako svojim radničkim klasama i svojim narodima, tako i radničkoj klasi i narodima i narodnostima Jugoslavije. Samo birokratski, unitaristički usmerena glava može ovakve odnose da shvati kao »federalizaciju« Saveza komunista. Naravno, ovakvi odnosi zahtevaju veoma razvijen demokratizam odnosa, povezivanja, saradnje, usmeravanja i akcionog usklađivanja unutar SKJ i njegovog rukovodstva, koji kao celina međusobnih prava i odgovornosti daje smisao načelu demokratskog centralizma, shvaćenog kao posebnog oblika unutrašnjeg demokratizma u SKJ, koji pretpostavlja i odgovornost, a ne kao oblika koji zamenjuje ovu odgovornost centralističkim odlučivanjem većine. Na ovoj sadržinskoj, programskoj, interesno idejnoj osnovi, koja je izraz jedinstva pogleda na osnovna pitanja razvoja socijalizma u Jugoslaviji i na puteve i sredstva njihovog ostvarivanja, SK Slovenije je samostalan unutar jedinstvenog SKJ, a ne na osnovu formalne pripadnosti i discipline. Pitanje jedinstva je, znači, pitanje jedinstva gledanja »na put u socijalizam« a ne pitanje o tome da li činjenica što postoje nacionalni, odnosno republički savezi komunista, to jedinstvo sprečava. Naime, do sporova u pogledu toga, kao što pokazuju iskustva, može doći i unutar svake republičke organizacije. Jačanje rukovodeće uloge interesa radničke klase i ostvarivanje ustavnog položaja radnih ljudi u sopstvenom narodu, za šta se bori SK Slovenije i svi drugi jugoslovenski komunisti, najbolji je put za jačanje programskog akcionog jedinstva SKJ. Drugačije shvatanje odnosa u SKJ, koje bi gradilo jedinstvo na nekakvim nadnacionalnim interesima, ne bi odgovaralo stavu Čebinskog kongresa koji je »manifestovao čvrstu volju slovenačkih komunista, da daju na raspolaganje svom narodu sve svoje snage i izražavao njihovu neograničenu vernost slovenačkom narodu« i tako shvaćen bio odgovor na zahteve za unitarizmom, odnosno integralnim jugoslovenstvom. Drugo ne bi odgovaralo opštim principima odnosa u SKJ, njegovoj čvrstini, jedinstvu, demokratičnosti i višenacionalnom karakteru SKJ.

Nerazumevanje ovih odnosa je uglavnom posledica i izraz nerazumevanja nacionalnog pitanja u politici SK. Na jednostranim gledanjima još se zadržava zamerka o anacionalnosti komunista. Istine radi treba kazati da je neposredno posle prvog svetskog rata stav KPJ prema nacionalnom pitanju bio nejasan i čak pogrešan. Kretao se između gotovo izrazite podrške velikodržavnom unitarizmu, s jedne strane, i potpunog negiranja naroda na račun postojanja radničke klase, s druge. Ovakav stav je, kao što kaže Kardelj »znatno oslabio pozicije KP među masama i tako vrhovima buržoazije Jugoslavije, a posebno buržoaskoj reakciji u Sloveniji, olakšao politiku usmerenu na razbijanje revolucio-

Digitized by Google

narnog radničkog i seljačkog pokreta«*. I današnje, u Jugosla
ne tako retko precenjivanje klasnog interesa na račun nacio
nog, najčešće u funkciji unitarističko centralističkih težnji i
gleda na odnose u federaciji, isključivo znači »vodu na ml
današnjim naslednicima klerikalne građanske nacionalističke
je u Sloveniji i njihovoj kritici nacionalne politike SK Sloven
Međutim, treba naglasiti da je stav jugoslovenskih i slovenač
komunista prema nacionalnom pitanju bio načelno razjašnjen
mnogo pre Čebinskog kongresa. Iskustva praktične revolu
narne akcije naučila su KPJ da na području međunacionali
odnosa mora formulisati sopstvenu koncepciju. U vezi s tim ir
resantan je Kardeljev izveštaj iz decembra 1934. godine o polož
u Sloveniji. U njemu kaže: »da je Komunistička partija kas
postavila nacionalno pitanje i još kasnije, tek poslednje
godine počela je ovaj stav širiti među seoskim i građanskim r
sama«. Odluka IV konferencije KPJ o osnivanju »nacionali
partija ugnjetavanih naroda Jugoslavije« (Hrvatske, Sloveni
i Makedonije), kao što kaže J. Pleterski »stvarno izražava isk
tvo i misao o tome da se komunisti neposredno postavljaju
čelo narodnooslobodilačkih pokreta.«** Osnivanje nacionalnih p
tija nije bilo isključivo čuvanje KPJ i komunista od optužbi g
đanskih stranaka da su anacionalni i velikodržavni; to je, p
svega, izraz saznanja o mestu partije i radničke klase u polit
naroda i o značaju nacionalnih okvira za celokupan napred
društveni pokret. Stoga je tada »Proleter« mogao zabeležiti: »Ra
nici se bore za svoj narod, ne samo kao sastavni deo naroda v
i zbog toga jer to traži njihov klasni interes. Proletarijat ne m
že osloboditi samog sebe, a da ne bude oslobođen njegov r
rod.*** Nacionalno pitanje se tada pokazalo kao što prema svoj
suštini i jeste — kao pitanje celokupnog društva. Međutim, poš
je klerikalno liberalni vrh slovenačke buržoazije bio nesposob
— iz bojazni od narodnih masa, a i nepripremljen da organizu
stvarni nacionalni otpor sve većem pritisku fašizma, ovaj zadat
preuzela je KP Slovenije sa svojim kongresnim programom, sv
sna da ga može uspešno rešiti samo organizovana i osveštena sl
venačka radnička klasa, povezana sa svim demokratskim snagam
svog naroda. Sa Čebinama je naglašena teza da KP služi svo
narodu. Kada je kongres veoma jasno formulisao pratični naci
nalni program i time izrazio »nepokolebljivu vernost slovenačk
komunista slovenačkom narodu«, ovi »nikako nisu oslabili svoj
povezanost i čvrsto jedinstvo sa bratskim komunističkim red

* E. Kardelj — Trideset godina posle osnivačkog kongresa K
Slovenije — Izbor iz dela VII, »Komunist«, Bgd. 1979.

** Prof. dr. J. Pleterski — Komunistička partija Jugoslavije i n
cionalno pitanje str. 184 Zbornik povodom 40-godišnjice osnivačko
kongresa KP Slovenije »Komunist«, Ljubljana, 1977.

***Prof. dr. J. Pleterski — Komunistička partija Jugoslavije
nacionalno pitanje str. 184 Zbornik povodom 40-godišnjice osniva
kog kongresa KP Slovenije »Komunist«, Ljubljana, 1977.

Digitized by Google

vima ostalih naroda Jugoslavije, već naprotiv, u borbi protiv zajedničkog neprijatelja ove veze su još više ojačale.« Kao nosioci ideje humanističkog i revolucionarnog proleterskog internacionalizma, kao ideje prijateljstva i zbližavanja među narodima, slovenački komunisti su bili i nosioci ideje o revolucionarnom bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda i radničke klase Jugoslavije u borbi za društveni napredak, socijalizam, demokratiju, slobodu i ravnopravnost naroda Jugoslavije. Sa Čebinama nacionalna politika KP Slovenije postala je sastavni deo praktične političke akcije komunista. Tako je bio zaokružen proces koji je započeo objavljivanjem brošure Prežihovog Voranca »Borba za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda«, napisane 1933. godine po nalogu rukovodstva KPJ i vodio preko zajedničke izjave komunističkih partija Jugoslavije, Austrije i Italije, sastanaka u dvorcu Goričane, IV konferencije KPJ i Čebina sve do OF. Sve veća ugroženost slovenačkog naroda, naročito posle uspostavljanja diktature u Jugoslaviji i uspona fašizma u Italiji i Nemačkoj, jačala je saznanje KPJ, naročito u Sloveniji, da borba za narodna prava i opstanak postaje jedno od najznačajnijih poprišta borbe za pridobijanje masa i time stvarnog uticaja na društvene tokove. Jedna od suštinskih poruka Manifesta je upravo da se slovenački narod ne može odreći svog stogodišnjeg sna o Ujedinjenoj Sloveniji i da je u slovenačkom narodu sazrela nova društvena snaga — radnička klasa koja je ovaj program usvojila kao svoj. Ovog programa se mi komunisti nismo nikada odrekli. Kao rukovodeća politička snaga slovenačkog naroda pokušali smo ga ostvarivati u celokupnom posleratnom periodu sa otklanjanjem administrativnih prepreka, na državnoj granici, otvaranjem puteva privrednoj, kulturnoj i političkoj saradnji i aktivnom podrškom našim manjinama u susedne tri zemlje. Smisao i sadržina našeg današnjeg zalaganja i ostvarivanja ideje zajedničkog slovenačkog kulturnog prostora nasleđe je ove ideje koja, ipak, vodi računa o političkoj realnosti posle helsinške Evrope, nastale sa odnosom snaga posle drugog svetskog rata. Ovo ni u čemu ne smanjuje naš interes da se zalažemo i da i sami dajemo aktivan doprinos što većem protoku i saradnji kultura naših naroda i narodnosti u zajedničkom jugoslovenskom prostoru, svesni da je to a ne nametanje nekakve unitarističke jugoslovenske kulture koja ne postoji, pravi put u demokratskoj komunikaciji neospornih kulturnih vrednosti svih naših naroda i narodnosti i u povezivanju sa svetom, da obogaćujemo naš zajednički život i otklanjamo izvore naših nesporazuma, tendencioznih tumačenja i nepoverenja. Ukoliko svi Slovenci ne možemo biti politički udruženi u jednoj državi, istorijska odgovornost i doslednost, pre svega nas, slovenačkih komunista i radničke klase je da ovde, u matičnoj domovini, brinemo o kulturnom identitetu i svestranom razvoju onih delova našeg naroda koji se iz razloga na koji nismo imali odlučujući uticaj i koji su i pored naše borbe za zapadne

Digitized by Google

granice ostali van granica SFRJ. To je naše pravo i dužnost
sno je da se ova ideja može ostvarivati samo u reguliranim
mokratskim odnosima Jugoslavije sa susednim zemljama i p
škom tamošnje demokratske javnosti, na načine koje omogu
odnosi i političke snage u tim državama, uz puno poštovanje
đunarodnih ugovora i stabilnog i aktivnog položaja Jugoslavi
svetu. Odatle izvire naše ne uvek dobro shvaćeno i ne dobr
merno prihvaćeno zalaganje za saradnju, zajednički život i r
mevanje sa susedima na granicama SFRJ i za aktivnu ulogu
goslavije u svetskim zbivanjima. Sve to temelji se na politici
svrstanosti koja je izraz trajnog opredeljenja za ravnopra
odnose između zemalja i naroda sveta. Nije reč o pragmatičk
antiblokovskom opredeljenju, već o drugačijim političkim i
nomskim odnosima u svetu koji pružaju perspektivu izlaska
njegovih osnovnih protivurečnosti u demokratskim oblicima
radnje i zbližavanja svih naroda i svih zemalja. »Manifest«
upozoravao na opasnost od fašizma kao najveće opasnosti za
mokratiju onda kada ovo ubeđenje još nije bilo opšte, pre M
hena i pre nemačko-sovjetskog pakta o nenapadanju. Sada u
zoravamo na opasnost koju u sebi krije blokovska podela i
dela sveta na razvijeni Sever i nerazvijeni Jug, na takmičenje
naoružanju koje vodi u varvarstvo. Pokret nesvrstanih zema
pruža snažnu podršku da se ova upozorenja pretvore i u de
Takvo opredeljenje ne znači da se Jugoslavija i Slovenija mo
i smeju povući iz Evrope, odavde otkud potiču. Upravo kao
ropska zemlja bili smo interesantan partner za treći, od ko
nijalnog jarma oslobođeni svet, a i danas smo za svet interes
tni kao evropska država.

Ovde, gde geopolitički spadamo, verni načelima naše spolj
politike, moramo promišljati svoj položaj, današnju Evro
i procese u njoj — političke, privredne, tehnološke, kultur
— i učiniti sve da ovde ojačamo svoj privredni, kulturni
politički uticaj. Samo tako nećemo biti prirepak svetu; sa
ćemo kontakt sa najnaprednijim tokovima, jer sve drugo zna
zatvarati se u sebe, prepustiti se drugima i nemoćno čekati da
dogodi što se mora dogoditi. Pri tom, naravno, treba shvatiti
naš ugled u svetu zavisi, pre svega, od domaćih, unutrašnj
političkih i privrednih odnosa, od uspešnosti socijalističkog sam
upravljanja, od toga koliko naša pozitivna iskustva koriste dr
gima u traženju njihovog sopstvenog puta. »Odreći se politi
nesvrstavanja značilo bi za Jugoslovene odreći se sopstvene nez
visnosti, mesta koje Jugoslavija zauzima među slobodnim nar
dima sveta, staviti pod znak pitanja svoj opstanak, to jest opst
nak Jugoslavije kao zemlje socijalističkog samoupravljanja«
Ovo, svakako, zahteva napornu i aktivnu poziciju, otvorenu
sve radne procese i odnose u svetu, stvaralački odnos prem

* E. Kardelj: Samoupravljanje i nesvrstanost, »Socijalizam«, b
12, Beograd, 1978, str. 12—23.

Digitized by Google

svemu što se u svetu zbiva. Međutim, ovo se ne miri sa tezom tako jako naglašavanom u poslednje vreme i u našoj zemlji da se treba prilagođavati svetu, znači, pomiriti se sa takvim kakav jeste i sa svojom pozicijom u njemu, odreći se ambicije i prava da se ovaj svet, bar, pokušava izmeniti. Zar ovo nije dosta slično tezi i politici koja je 1941. sudbinu slovenačkog naroda pokorno i izdajnički predala u ruke fašističkih okupatora?

Nekoliko istorijskih činjenica ne bi škodilo da osveži istorijsko pamćenje onima koji se u svojoj unitarističkoj — centralističkoj pravovernosti stresu već čim samo čuju reč narod i nacionalno u komunističkom rečniku. Treba ih podsetiti da je Blagoje Parović upravo kad je raspravljao o specifičnostima borbe za narodni front na Plenumu CK KPJ u Splitu 1935. godine rekao: »Ne smemo se plašiti reči narod, ne smemo je postavljati nasuprot pojma radničke klase.«* Dovoljno štete su već učinili naprednoj ideji i pokretu u Jugoslaviji stalnim naglašavanjem da je višenacionalni karakter jugoslovenske zajednice velika nesreća. Mišljenje da će narodi nestati sa pobedom socijalističke revolucije, svojevrstan je izraz etatističke, birokratske i nacionalističke ograničenosti, koja samo prikriva unitarističke i hegemonističke tendencije. Njihovo ostvarivanje i progonjenje nacionalnog interesa iz odnosa u federaciji i u SKJ jedan je od najvažnijih izvora razrastanja nacionalizma. Nacionalno pitanje, brigu za nacionalne odnose, za samostalnost, ravnopravnost i razvoj, ovakva politika prepušta inicijativi drugih snaga — liberalno građanskih, malograđanskih, klerikalnih, a i etatističko-birokratskih. Ako je nacionalni interes odvojen od njegovog socijalnog nosioca — radničke klase i svih radnih ljudi — a to pokazuju naša iskustva — on se povampiruje u reakcionarni nacionalizam i šovinizam, a to znači pravu opasnost za integritet Jugoslavije i za stvarnu slobodu svakog naroda. Unitaristička ograničena birokratska pamet se stoga mora suočiti sa istinom da Jugoslavija ne može postojati kao centralistički regulisana država i SKJ ne kao anacionalna organizacija. Kratkovido je pri tom potcenjivati opasnosti od nacionalizma. Njegove ideološki konzervativne i politikantsko-demagoške poruke su poznate iz proteklih bitaka i posebno su opasne u sadašnjim odnosima kada se razrastaju na tlu ekonomske krize, ekonomskih odnosa među narodima, odnosno između republika i pokrajina i u veoma kratkoročno ograničenoj i ne baš povoljnoj perspektivi razvoja i socijalne zaštite ljudi. U takvim uslovima se svest često okreće unazad i postaje prihvatljivija više za konzervativne nego za napredne ideje. Potcenjivanje socijalističkih sadržina stoga može pod plaštom zalaganja za nacionalne interese da prikrije nacionalističke težnje.

U razmišljanjima kako izaći iz krize pojavljuju se, razumljivo, i veoma različiti pogledi o tome kako dalje. Mnogi od

* J. Pleterski: Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje, Zbornik povodom 40-godišnjice osnivačkog kongresa KP Slovenije, NIP »Komunist«, Ljubljana, 1977. godine.

Digitized by Google

takvih recepata izgledaju veoma privlačni, jer su oslobođeni od vornosti da stvarno budu provereni u praksi. Međutim, osno problem nije u tome što se pojavljuju različiti pogledi, jer je neophodno za formiranje kolektivnog saznanja i za postiza saglasnosti najvećeg dela društva o tome da je izabrani progr zaista dobar, već su problem razlozi zbog kojih dolazi do sada brinjavajuće velikih razlika. A to je, pre svega, kriza uslovljena dovoljnom sposobnošću sistema da se potvrđuje uspesima s praktičnog ostvarivanja. U takvim odnosima pojavljuje se mno toga što odgovara nacionalističkom i krajnje konzervativnom u su, sa poznatom formulom o svestranom iskorišćavanju i besp spektivnosti slovenačkog naroda, zanetog u izmišljene predstav prošlosti koje se ne temelje na nikakvim realnim činjenicama, dašnjoj i budućoj istoriji i svojoj ulozi u njoj. Reč je o tezama Jugoslaviji dobro poznatog obrasca nacionalizma, koje upravo zb toga što su neobavezujuće, što ne teraju na nikakav napor, ne prinose rešavanju problema i izlasku iz krize, a još manje vo naravno, ka ravnopravnom i produktivnom regulisanju odno — ekonomskih i drugih — među narodima u našoj višenacion noj federativnoj zajednici. Zbir nacionalističkih teza o tome su uzroci našeg zaostajanja svugdje, a naročito kod drugih n roda koji su navodno neambiciozni, nestvaralački, neradni, zad voljni prosečnošću, egoistički, ukratko nespremni shvatiti slo načke probleme i naravno neevropski a nipošto ne i kod nas s mih, u našem ponašanju i razmišljanju — neinicijativnosti, nea bicioznost i samozadovoljnosti vodi gledanju koje je naučno ne državo, a politički krajnje opasno, kratkovido i nemobilizacion Pažnju usmerava u pogrešnom pravcu — ne u mobilizaciju so stvene pameti i podsticanje sopstvene preduzimljivosti. Nikako ne mogu nekritički prihvatiti nacionalistički ograničene teze smo mi Slovenci — i to svi odreda — deo razvijene Evrope, a s smo pri tome u poslovnim odnosima, disciplini koju zahteva s vremeni način proizvodnje, preciznosti, kvalitetu, uspešnosti s svetskom tržištu i tako dalje najčešće, ipak, još na nivou B kana. Naročito u tom pogledu morali bismo se zalagati i ima ambiciju da postignemo nivo Evrope, što sada, nažalost, ne p tvrđuju ni praksa niti egzaktni podaci. Ovo se ne može opravda tezama da mi Slovenci imamo sada u Jugoslaviji nekako stat jedva tolerirane manjine, da smo faktor koji smeta privredni i svakim drugim prosecima, koji pritišću izjednačavanju, uravn lovci i time ka nazadovanju. Istina je da su ambiciozni, inovatorsk ka svetu otvoreni i usmeravajući kolektivi još često smetaju manjina i unutar Slovenije. Manjina su i one slovenačke radn organizacije koje su svojim planovima predvidele marketing, istr živanja i razvoj. Međutim, samo takve organizacije su sposobn za savremenu proizvodnju, za tržišnu ekonomiju i za uključiv nje u međunarodnu podelu rada, za racionalno privređivanje dr štvenim sredstvima. One smetaju ostalima ovde i u drugim r publikama, onima koje se naivno oslanjaju na to da će bezbedn

Digitized by Google

preživeti u zapečku zaštite svoje opštine, republičke ili savezne države i pritiskom na nju!

Bez obzira na to, potrebno je tražiti rešenja koja će u ekonomskom sistemu i politici sprečavati da se društvena sredstva i ovako skromna akumulacija prelivaju iz onih OOUR-a koji su produktivni ka onima koji to nisu, koji proizvode gubitak, koji ne znaju šta da učine sa sobom sutra u uslovima otvorene tržišne ekonomije. Treba dograditi rešenja koja će biti garancija da će i sredstva solidarnosti namenjena bržem razvoju manje razvijenih republika i pokrajine Kosovo, uz uticaje i odgovornost radnika koji ih stvaraju, biti iskorišćena u njihovoj proizvodnoj funkciji, kako bi doprinosila jačanju njihove produkcione moći, kako bi bila upotrebljena za razvoj materijalnih proizvodnih sredstava i jačanje materijalnih osnova društva, za zapošljavanje ljudi, koji će tako svojim radom moći da utiču na uređivanje materijalnih i duhovnih uslova svoga rada i života. Put samoupravnog udruživanja ovih sredstava na osnovu zajedničkih interesa, izraženih u planovima razvoja republika, pokrajina i federacije i sa zajedničkom odgovornošću za njihovo ulaganje, za rezultat koji će se njihovim korišćenjem ostvariti, put je čistih računa i put sprečavanja nacionalističkih špekulacija na toj osnovi. Solidarnost ne odbijamo nikome — to smo do sada dokazali delima — međutim, ona ne može da ide preko granice koju postavljaju materijalne mogućnosti obezbeđivanja sopstvenog razvoja i odgovornosti za njega. Tako će biti ubedljiv naš odgovor da su pogrešne tvrdnje da je Slovenija u svakom pogledu iskorišćena, da sredstva iz Slovenije samo otiču, da mi Slovenci nemamo nikakvih ekonomskih interesa u jugoslovenskom prostoru, kao da pretežni deo svojih proizvoda slovenačka privreda ne prodaje na jugoslovenskom tržištu, da tu ne obezbeđuje energiju, sirovine, radnike itd. Mi, Slovenci afirmisali smo se u svetu tek sa ulogom koju ima socijalistička Jugoslavija; u njoj smo uspešno razvili svoje stvaralačke sposobnosti u izgradnji materijalnih osnova svog rada i života, svoje kulture, što je bio jedan od osnovnih zahteva Manifesta. Ne smemo sada našim oportunističkim popuštanjem pred egoističkim težnjama iz razvijenih republika za privilegovanim ekonomskim položajem ili pak pritiskom iz manje razvijenih da se problem njihove razvijenosti rešava nezavisno od opštih uslova i kretanja jugoslovenske privrede, dopustiti, da slovenački nacionalisti ispisuju na svojoj zastavi upozorenje Manifesta »o podređenom položaju slovenačkog naroda u Jugoslaviji, koji ga onemogućuje u privrednom socijalnom i kulturnom razvoju«.

Treba jasno kazati da zbog otuđivanja društvenog kapitala, odnosno viška rada udruženih radnika jačaju težnje za zatvaranjem i zaokruživanjem nacionalnih privreda, što dovodi do toga da se u jedinstvenom privrednom prostoru sukobljavaju samodovoljni nacionalni, odnosno republički kapitali pod rukovodstvom nacionalnih birokratija koje razbijaju jedinstvo ovog prostora. Uopšte je oko nacionalnih ekonomija puno nejas-

Digitized by Google

noća upravo zbog toga što ih, kako njihovi zagovornici, i oni s druge strane, povezuju sa nacionalnim kapitalima, đenim od njihovih legitimnih nosilaca — udruženih radnika. prepiranje ne odvija se u perspektivi samoupravljanja, koja gućuje da se ostvaruju interesi naroda, odnosno republika i krajina za svestrani društveni i privredni razvoj, što dobija izraz i u republičkim privredama, međusobno povezanim sa jedničkim interesima na jedinstvenom jugoslovenskom trž i šire u svetu. Ko ne uzima u obzir činjenicu da je ostvariva ekonomskih interesa naroda moguće samo na osnovu dosl samoupravne orijentacije, u kojoj se perspektive njihovog voja i interesi povezuju sa razvojem celokupne jugoslove socijalističke zajednice, jača isključivo demokratske i tehnok ske centralističke težnje. Tako se iznova pokazuje da naci lizam ide u korak sa ovim centralističkim i unitarističkim njama. Naime, iako su ove težnje raznorodne i u svojoj po različite i jake, njihovo nastupanje uvek se završava saznan da im je zajedničko jedno te isto — antiradnička i antisam ravna, a time i antinacionalna suština. Ukoliko radni ljudi tumači i nosioci nacionalnih interesa, nužno dolazi do težnji hegemonizmom, podređivanjem drugih, što opet nužno do do nacionalnih suprotnosti i napetosti, što je daleko od nacion ravnopravnosti koja je garancija za zaista slobodan razvoj koga, pa i slovenačkog naroda.

O ovome je, između ostalog, u dokumentima 13. kongr SKJ zabeleženo: »Potpune ravnopravnosti naroda i narodn nema, ukoliko radnička klasa i radni ljudi svakog naroda, od sno republike i pokrajine ne raspolažu slobodno viškom svo celokupnog društvenog rada u uslovima društvene svojine i soc lističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, ukol slobodno ne upravljaju celokupnom društvenom reprodukcij i na tim osnovama slobodno građuju nacionalnu nadgradn materijalnu bazu svog socijalističkog života, nauke, tehnike, t nologije i kulture i celokupnog razvoja proizvodnih snaga. Sa na ovim osnovama može svaki narod i narodnost, odnosno sv republika i pokrajina da preuzme svu odgovornost za sopstv materijalni, socijalni i kulturni razvoj uz uzajamnu pomoć i s darnost, međutim kao njen deo i odgovornosti za razvoj jugos venske zajednice kao celine.«*

Principijelnost u postavljanju nacionalnog pitanja omogu je slovenačkim komunistima da slovenačkoj radničkoj klasi i s venačkom narodu nađu sigurne saveznike u drugim jugoslov skim narodima. Ovo saznanje izražava i Manifest kada kaže je »budućnost slovenačkog naroda i njegov nacionalni opstan obezbeđen samo u slobodnom savezu bratskih naroda Jugoslav u vidu savezne države«. Ovaj stav je izraz kontinuiteta id

* 13. kongres SKJ — Dokumenti, str. 71, »Komunist«, Ljublja 1986.

Digitized by Google

jugoslovenstva koja je prisutna sve vreme, od Majske deklaracije, pa nadalje. Kod Slovenaca se ideja ujedinjene i slobodne Slovenije — sa izuzetkom nekih usamljenih programa unutar nacionalnoizdajničkih grupa u vreme II svetskog rata — pojavljuje uvek u okviru ideje o jugoslovenskoj državi.

Ovo bi morali da znaju i oni koji tako olako optužuju Slovence, ne poznavajući istorijsku pozadinu i smisao nekih koncepcija, razmišljanja i zahteva, npr. o jeziku, o brizi za manjine u susednim zemljama, o odnosima sa susedima, o zajedničkom kulturnom prostoru, o radnoj zajednici Alpe-Jadran itd., kao separatiste i razbijače Jugoslavije. Jedna od karakteristika ove naše prošlosti jeste, da smo i pored tragičnih iskustava iz istorije i upravo zbog njih, pored svih antinacionalnih, genocidnih i drugih težnji, uvek pružali ruku pomirenja i saradnje svima koji su nosili napredak i koji su bili spremni da je prihvate na ravnopravnim i humanim načelima. Čebinski kongres se potpuno jasno izjasnio protiv teze o razbijanju Jugoslavije koja je bila dugo vremena, pod uticajem Kominterne zvanična teza KPJ. Izjasnio se za Jugoslaviju na osnovu ocene da je njeno razbijanje opasno za sudbinu svih naroda Jugoslavije, a posebno Slovenaca koji su najneposrednije izloženi pritisku fašizma. Izjasnio se za Jugoslaviju, »za takvu Jugoslaviju koja će biti savez ravnopravnih naroda i koja će svakom jugoslovenskom narodu obezbeđivati ekonomsku, političku i kulturnu samostalnost, ali i njihovo jedinstvo i uzajamnu odgovornost i solidarnost u rešavanju onih pitanja koja su u njihovom zajedničkom životu, ili su zajednička osnova slobode svakoga posebno!«*

Ovaj stav je naša polazna osnova i u sadašnjoj raspravi o predlogu ustavnih promena. U ovoj raspravi se ni za Slovence niti za druge naše narode i narodnosti ne može postavljati pitanje »Jugoslavija — da li ne!« Međutim, u ovoj raspravi postavlja se pitanje kako treba da se razvija Jugoslavija. Za bilo kakvu Jugoslaviju se, naravno, ne možemo opredeljivati. Našu podršku mogu da dobiju samo oni predlozi ustavnih promena koji obezbeđuju jačanje njene socijalističke perspektive, bratstva i jedinstva, stvaralačkog zajedničkog života i razvoj na načelima koja su postavljena, odnosno razvijena Ustavom iz 1974. i koja u celini uzimaju u obzir potpunu ravnopravnost naroda i narodnosti, jednakost prava i odgovornosti svih za sopstveni i zajednički razvoj u zajedničkoj državi. Federativna država izgrađena na ovim načelima je i naša, slovenačka država. Mi druge nemamo i nećemo imati. Druga nam nije ni potrebna. Jugoslaviju smo stvarali zajedno sa drugima u zajedničkoj borbi za slobodu i opstanak i zbog uspešnijeg ostvarivanja interesa zajedničkog života, a i zbog toga što smo ubeđeni da su u takvoj demokratskoj, federativnoj, socijalističkoj zajednici na najbolji mogući

* E. Kardelj — 30 godina posle Osnivačkog kongresa KP Slovenije, Izbor iz dela VII str. 205. »Komunist«, Beograd, 1979.

Digitized by Google

način zaštićeni i naši posebni, nacionalni, kulturni i drugi in
resi. Otuda naša, iako ne uvek odmereno izrečena osetljivost
pokušaje i težnje koji zadiru u naš kulturni integritet, u sadrž
obrazovanja, na stvaranje zajedničkih jezgara, nametanje »
žavnog« jezika itd., što je čest predmet novinarskog i drug
cinizma, a što zatim izaziva među Slovencima slučajeve ekstre
nog nacionalizma. U ovoj državi su naše i sve njene najznačaj
je funkcije, uključiv i vojsku i spoljne poslove. I mi smo
te funkcije odgovorni, u materijalnom, kadrovskom, konceptu
nom i svakom drugom pogledu i ne može se niko više od n
osećati odgovornim za njihov uspeh, osavremenjavanje i au
ritet.

Kako mi, tako imaju i drugi narodi i narodnosti svoje pogle
i predloge o tome kako poboljšati uslove zajedničkog živo
kako ovaj zajednički život učiniti uspešnijim, čvršćim, kako
jedničkoj državi vratiti dosta poljuljan ugled i prestiž u sve
kako joj obezbediti privrednu stabilnost. Međutim, niko —
mi, ni drugi — nema pravo da ove svoje poglede ostvaruje
račun jednakih prava drugih, kao što niko ne može niko
sprečiti da te svoje poglede argumentovano obrazloži i izne
i da ih u demokratskoj raspravi pokuša ostvariti. Ovakav stav
ne može jednostavno označiti da se »pokleklo pod pritiscim
centralizma« i pripisati »nastavljanu stare klerikalne slovena
ke politike«. Unapred tvrditi za predloge drugoga da su ce
tralistički i unitaristički, a istovremeno očekivati razumevan
za sopstvene predloge daleko je od prave demokratije i pre
izraz nacionalnog egoizma i političke demagogije. Konačno, ov
ko nametanje svojih interesa naš ustavni sistem ne dozvoljava,
i zasluga Slovenaca u tadašnjem političkom rukovodstvu Jugosl
vije, naročito Kardelja, jeste što je bio izgrađen takav ustavni si
tem u federaciji koji sprečava da narodi u svojim vitalnim inter
sima budu nadglasani, ili da se interes samo jednog dela predsta
kao opšte jugoslovenski interes. Stoga je sada suvišan napor m
lograđanskog socijalizma da sebi za ubuduće pripisuje ovu zaslug

Slovenačka skupština je na nedavnom zasedanju, kada s
izjasnila za početak priprema za izmene u Ustavu, insistirala d
ove izmene ne mogu da zadiru u osnove odnosa u federaciji.
čemu je reč? Jugoslavija nije klasična, više ili manje unitarn
uređena federacija u kojoj federacija kao zajednička država im
pravo da podeljuje nadležnosti federalnim jedinicama i tako od
ređuje njihov status. Jugoslavija je savremena federacija, us
lovljena svojim višenacionalnim karakterom i posebnom istor
jom svog nastajanja. Za svoje polazište ima stav da samosta
nosti u federaciji može biti koliko je moguće i centralizma,
smislu zajedničkog rešavanja pitanja na nivou federalne države
onoliko koliko je to potrebno i u interesu svih. Jugoslovenska
federacija nastala je kao rezultat želje i potrebe naroda da budu
udruženi i saznanja da samo udruženi mogu da sačuvaju svoju
samostalnost i obezbeđuju svoj razvoj. Ovaj proces, logično, ra

Digitized by Google

da ustavno polazište da radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama (i u autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima), a u federaciji kada je to u zajedničkom interesu, utvrđeno u Ustavu SFRJ. Tako odnosi u federaciji imaju dva suštinska stanovišta u dva nivoa. Jedno je samostalno regulisanje poslova u republikama kao samoupravnim i državnim zajednicama, a drugo su zajednički interesi koji prevazilaze nivo republike. Za regulisanje pitanja u republici značajna je samostalnost, a za regulisanje pitanja na nivou federacije ravnopravnost. Zato, naravno, i predlog za drugačijim ograničavanjem nadležnosti nije isključivo formalnost i, pre svega, ne može biti odvojen od načina odlučivanja o federalnim nadležnostima u Skupštini SFRJ. Da ponovim: ništa što je stvar nacionalnog identiteta i što zadire u vitalne interese naroda ne može da bude stvar nadglasavanja!

Nije pri tom suvišno kazati da u procesima demokratizacije savremenih društava dobija na važnosti značaj sporazumevanja, takozvana »koncenzualna demokratija«. Ne samo u federativnim državama, već i u unitarnim sistemima, gde je na račun apsolutizacije većinskog odlučivanja, koje inače u razumnim okvirima zadržava svoju važnost i legitimnost, mogu se čuti i veoma ozbiljne kritičke primedbe.

Zato generalni napadi na načelo saglasnosti, naravno neshvaćeno kao formalno pravo veta, već kao način sporazumevanja i građenja odluka o zajedničkim interesima u našoj federaciji nisu samo zabrinjavajući za ravnopravno zajedništvo naroda i narodnosti već su u sukobu i sa naprednim demokratskim i civilizacionim težnjama u savremenom svetu. Na svoj način pokazuju i našu nedovoljnu sposobnost da otkrijemo prave uzroke ozbiljnog iskrivljavanja ovog načela u našoj praksi, što često jača zahtev za otklanjanjem ovog načela u celini.

Nikakav drugačiji stav ne bi bio dosledan načelima koje su jugoslovenski komunisti zajedno sa drugim narodnooslobodilačkim snagama svih naroda Jugoslavije formirali na II zasedanju AVNOJ-a i usvojili ih, potvrđivali i razvijali u kasnijim ustavnim dokumentima. Da podsetim u vezi s tim na poznatu Titovu misao da su »današnji NOB i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno povezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uspešna ako narodi Jugoslavije u njoj ne bi videli osim pobede nad fašizmom i pobedu nad onim što su predstavljali bivši režimi, pobedu nad onim koji su ih tlačili i koji teže daljem tlačenju naroda Jugoslavije. Reč narodnooslobodilačka borba bila bi samo fraza i čak prevara ako ne bi osim opštejugoslovenskog smisla imala i nacionalni smisao za svaki narod posebno, tj., ako ne bi osim oslobođenja Jugoslavije, istovremeno značila i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd., ukoliko narodnooslobodilačka borba ne bi imala ovu sadržinu da stvarno nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome je sadržina narodnooslobo-

Digitized by Google

dilačke borbe.«* Ovu činjenicu ne može da umanji ni sre
samo kratko vreme preovlađujuće ubeđenje da je nacion
pitanje konačno rešeno revolucijom i da je stoga moguće suž
ti ustavne mehanizme za zaštitu ravnopravnog položaja nar
odnosno republika.

Ako se danas postavlja pitanje legitimnosti ustavnoprav
kontinuiteta sa AVNOJ-em, pitanje legitimnosti slovenačke deleg
je na II zasedanju AVNOJ-a, legitimnosti SNOS-a i drugih institu
narodnooslobodilačke vlasti u Sloveniji, onda oni koji ovo pita
postavljaju moraju znati kakva je bila klasna struktura na
nooslobodilačkog pokreta u kome je ova vlast nastala i zašto zn
diskonuitet sa institucijama buržoaske predratne vlasti.
klasna struktura koja je određivala oblik revolucionarnog sav
radnih ljudi — onog naroda koji po Marksovom »Manifes
»nema šta izgubiti, a može da dobije ceo svet« — davala je
ganima koji su nicali iz NOP, karakter organa revoluciona
narodne vlasti. U toku narodnooslobodilačke borbe rukovod
uloga radničke klase i njenog saveza sa svim demokratsk
snagama slovenačkog naroda nije bila osporavana, niti su bili
poravani specifični oblici u kojima se izražavala njena vlast sa s
jim narodnooslobodilačkim i revolucionarno-demokratskim
mentima. Vreme za postavljanje ovog pitanja bila je 1941. god
i to u sve pre nego u povoljnom i sigurnom obliku akadems
rasprave.

Naravno, bilo bi kratkovido ne videti da snažni recidivi
likodržavnih i nacionalističkih pritisaka deformišu načela na
jima su izgrađeni odnosi u federaciji. Za pritiske jedne ili dru
vrste postoje u našim realnim odnosima dovoljno objektivne
subjektivne mogućnosti i izvori. Jedan od njih je i ona sve
u kojoj izrasta stara, proverena praksa rešavanja naših privre
nih kriza jačanjem državnog intervencionizma i centralizma, ko
sužava samostalnu odgovornost pojedinih samoupravnih privre
nih i drugih subjekata, a posebno republika i pokrajina za n
hov razvoj i za razvoj cele SFRJ, iako je jasno da administ
cija može i na nivou federacije da donosi samo egalizirajuće
restriktivne mere koje vode u nove i još zaoštrenije konflikt
Ove opasnosti su realno tu i sa njima ćemo se susretati i u pr
cesu menjanja Ustava. Za komuniste to znači da ponovo mora
da budu sposobni za sukob sa svakim nacionalizmom, bilo
vidu velikodržavnog hegemonizma, bilo uskogrudog i agresivn
separatizma. Za jedne i druge najbolji je odgovor dosledno p
tvrđivanje ustavnih načela u društvenoj praksi. Oni su jasni,
i bili su prihvaćeni u demokratskoj raspravi.

Čebinski kongres je veoma naglasio značaj, i za naše dan
šnje vreme aktuelne, masovne revolucionarne akcije. Potvrdi
je razlaz sa sektaštvom, koji je svojim ultradikalističkim fr
zama i dogmatskom pravovernošću oslabio povezanost Partij

* J. Broz Tito: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlu NOB
»Proleter«, decembar 1942.

Digitized by Google

sa narodnim masama i svim demokratski usmerenim Slovencima. To je posledica usmeravanja KPJ, naročito posle 1937. godine, posle dolaska Tita za generalnog sekretara. Sada je jasno da je među suštinskim karakteristikama ove orijentacije upravo njena okrenutost ka masama, ka njihovim svakodnevnim problemima i dugoročnim naprednim težnjama. Zato je ovakvo usmerenje i zahtevalo prekid sa sektaškim oportunizmom duboke ilegale i prestanak frakcijskih sukoba. Da je ova orijentacija bila duboko ukorenjena u Titu, svedoči i njegovo razmišljanje o ulozi komunističkih partija, o kojoj je na VII kongresu rekao: »... da sve više dolaze do saznanja da revolucionarna snaga nije samo u avangardi, već da ova snaga latentno postoji u masama koje teže ka pravilnijim društvenim promenama, a avangarda mora da nađe pravi put za njihovu mobilizaciju u borbi za njihove interese.«*

Ovo je i danas ponovo aktuelno. Zato, jer vidimo kako naslednici nosilaca najreakcionarnijih ideja u slovenačkom narodu angažovano traže svakog, nepoznatog, makar i samo privremenog i prelaznog saveznika! Svoje pravo antikomunističko i antinacionalno lice prikrivaju zahtevom za rehabilitacijom izdaje. Žele je postići kompromitovanjem i napadima na ustanak, revoluciju, OF i Komunističku partiju. Optužuju je da je anacionalna, da deluje protiv interesa slovenstva, jer svoju odgovornost prema slovenačkom narodu ne ostvaruje sa neprijateljskim stavom prema drugim narodima i njegovim uplitanjem u stalne međusobne sporove. Slovenačkom narodu nude perspektivu putem ostvarivanja prava na otcepljenje, kao da to nije eminentno međunarodno političko pitanje danas i u istoriji, što pokazuju svi dosadašnji pokušaji, zajedno sa američkim sekcesijskim ratom. Ovo pitanje, bez sumnje, zadire u odnose u Evropi, koji su Helsinškom deklaracijom obogaćeni Odlukom o nepromenljivosti evropskih granica. Da je pravo na otcepljenje istovremeno i pravo na udruživanje, svesni su i retki pobornici ideje da slovenački narod iznova ostvari ovo pravo, međutim, ne više u okviru federalne zajednice jugoslovenskih naroda, već u Evropi sa drugim narodima, čime oživljavaju ideju o nekakvoj srednjeevropskoj federaciji. Dosadašnja istorijska iskustva slovenačkog naroda ne govore u korist takve političke kombinatorike. Svako pomeranje i slabljenje osnovne federativne strukture Jugoslavije ne može voditi u drugo nego u obnavljanje apetita i interesa velikih sila koje smo revolucijom i borbom posle partizanske pobede uspeli potisnuti iza granice naše zajedničke socijalističke države.

Orijentacija i mogućnost za otvorenost i rad među ljudima, aktuelna je i zbog razmišljanja u samom SK o metodama idejne borbe, o Socijalističkom savezu, o samoj ulozi SK. U pogledu ovih pitanja postoje znatne razlike. SK se svesno, bar na nivou načelnog, opredelio za put demokratskog i javnog delovanja, za prevazilaženje interesnih konflikata i protivurečnosti demokrat-

* J. Broz Tito: Referat na 7. kongresu SKJ.

Digitized by Google

skom raspravom o različitim pogledima, stavovima, mišljenji
i o najbitnijim pitanjima našeg razvoja. Ne zbog lepšeg de
kratskog izgleda, već kao rezultat dubokog saznanja i ubeđe
da bez takvog razgovora ne može da bude napretka, ne može da
de demokratske saglasnosti većinskog dela društva o ključnim
vojnim i drugim društvenim pitanjima. Posebno ne u uslovi
krize. Sa ovog stanovišta Manifest je bio nekakva prethodn
demokratije samoupravnih odnosa. U vreme koje se sada po
šava obezvrediti zamerkama potpunog »kominternovskog« p
ređivanja nacionalnog interesa klasnom, on je otvarao persp
tivu pluralizma nacionalnih i drugih životnih interesa sloven
kog naroda, radničke klase i svih radnih ljudi pozivanjem
formiranju novog istorijskog bloka demokratskih snaga. Zato
kaže da se »slovenački narod ne može razvijati bez demokr
skih sloboda«. To nas i danas obavezuje na temeljitije prom
ljanje o demokratizaciji društva sa stanovišta razvijanja na
socijalističke, »radničke demokratije«, kojoj je Kardelj otvo
mnogo šire perspektive sa razmišlajnjima o onim procesima
svetu koji mimo blokovske konfrontacije i političkih pritisa
na socijalistički svet i države u razvoju, naglašavaju značaj čo
kovih prava i sloboda, poštovanje načela sociajlističke prav
države, pluralizma interesa na samoupravnim socijalističkim
novama, izbornog sistema, ravnopravnost ljudi bez obzira
njihov pogled na svet itd. Samo jasni stavovi o ovim pitanjim
mogu da budu ubedljiv argument da je naš projekat socijali
tičke samoupravne demokratije realno obećanje za budućnos
Na nivou načelnog ovakav stav iznet je u posebnoj rezoluciji 1
kongresa o ljudskim pravima i slobodama.

Gotovo naivno zvuči ne tako retko čuđenje što u sadašnji
idejnim i političkim konfrontacijama dolazi i do različitih opre
nih, antisocijalističkih i antikomunističkih stavova, do neslag
nja s onim što je stav nekog partijskog foruma. Vremena aprio
nog slaganja su prošla. Sada važe samo argumenti i činjenice. T
naravno, nas komuniste obavezuje da se ovakvim stavovima ko
su u konfliktu sa osnovnim strateškim društvenim opredelje
njima suprotstavimo ubedljivo unutar Socijalističkog saveza
demokratskih oblika njegovog delovanja, argumentovano, ubed
ljivom javnom rečju i tamo gde se takvi stavovi pojavljuju, be
dogmatske okoštalosti i sluhom za novo, inovatorsko, stvaralač
ko. Ovo zahteva određenu meru hrabrosti, jer kako pokazuj
neke javne tribine, nosioci drugačijih ideja služe se metodama
koje sigurno ne služe na čast njihovom vehementnom zalaganj
za demokratiju. Demokratiju i obrazovanje valja naučiti!

I oni se moraju pomiriti sa tim da njihove ideje neće biti
tek tako prihvaćene. Sada su iznenađeni što nema opšteg odo-
bravanja i podrške, što dolazi do otvorenog odbacivanja. Među-
tim, pragmatički, a u suštini ipak netolerantni duh, dosta brzo
nađe rešenje i za to; drugačiju misao, odbacivanja svoje ideje,

Digitized by Google

jednostavno označava kao organizovanu hajku, kao uvredljivu kampanju kojom se služi politika umesto da dozvoli stručnu i kvalifikovanu raspravu. Uz to je kao nekompetentan bio odbačen praktično svaki učesnik polemike koji drugačije misli. Ugodno je živeti sa uverenjem da se sa nekim tezama ne slaže samo nekoliko foruma ili isključivo nekoliko pojedinaca, a da iza sebe imaš ceo slovenački narod koji je naravno bio pravovremeno dovoljno autoritativno upozoren da nije dorastao shvatanju takvom visokointelektualnom razmišljanju o svojoj budućnosti. Zar ovo nije potcenjujuće i uvredljivo za sve one koji su otvoreno kazali da se takvim idejama, njihovim porukama i svojim položajem isključivo objekta ne slažu? Nije li to intelektualno zastrašivanje svih onih koji bi tako nešto mogli samo pomisliti, sami ili zajedno sa onima koji tako misle? Zar nisu to metodi koji podsećaju na nekadašnju klerikalnu taktiku sa kojom se onaj koji drugačije misli unapred eliminiše i čiji cilj nije zajedničko traženje i prevazilaženje dvojbi, dilema i suprotnosti? Zar nije reč o svojevrsnom duhovnom nasilju koje je u istoriji uvek, ako ostane bez odgovora, dovodilo do raskrsnice na kojoj je jedini izlaz bio »da jedna grupa pobije drugu«. To sigurno ne može da bude doprinos demokratizaciji našeg života.

Prihvatanje ovakvog dijaloga, polemike, izraz je našeg ubeđenja da ideja komunizma i socijalističkog samoupravljanja među slovenačkim radnim ljudima, i pored mnogih deformacija i grešaka, nije diskreditovana, da predstavlja vodeću ideju koja ima snage da integriše društvo i mobiliše ljude. Osnovno, a upravo u ovom trenutku u Jugoslaviji aktuelno pitanje jeste: na čemu integrisati sada interesno dosta nejedinstveno društvo, da li ga udruživati na pozitivnom programu borbe za savremeni socijalizam i koji u osnovnim idejama imamo, što naravno uključuje i konfrontaciju sa svim što mu se suprotstavlja, ili društvo razdvajati i deliti na programu borbe protiv nekih nesocijalističkih, često neidentifikovanih snaga i koncepcija. Ovo drugo, objektivno vodi SK u izolaciju od masa udruženih u Socijalističkom savezu; SK pretvara u centar političkih procesa u kojima odlučuju forumi, a sve skupa je za politički život društva i ljudi sporedno i beznačajno. To je tipična partija vlasti koja deluje na načelu »ko nije sa nama, on je protiv nas«. U takvim političkim odnosima idejama daju »imprimatur« ili ih odbacuju forumi, a ne ljudi svojim razumnim i svesnim opredeljenjem. Ovako odbacivanje je stoga kratkog veka. Međutim, time se istovremeno prikriva stvarno nejedinstvo u samom SK, koji je u praksi na mnogim mestima dozvolio idejni pluralizam unutar svojih redova i tako u mnogome izgubio sposobnost za akciono nastupanje i sukob sa etatističko-birokratskom i građansko-političkom koncepcijom. Posledica ovakvog pluralističkog SK na mnogim mestima u Jugoslaviji jeste »jednopartijski« Socijalistički savez, koji je u pogledu odnosa prema nekim društvenim pitanjima, kao što je jednom

Digitized by Google

rekao Beno Zupančič, »više partijski, nego sama partija«. S
je razumljivo što politička inicijativa ljudi često ide r
SSRN, što najbolje pokazuju novi masovni, pre svega, oml
ski pokreti. Njihova pojava je i odraz birokratije našeg sis
i raskorak između načela i prakse i kao takav njegova svojev
kritika. To su konstatacije sa nedavne sednice CK SKJ o S
čiji zaključci, kao što to pakazuju pripreme za neke buduće
tanke, brzo odlaze u zaborav. S tim se nikako ne bismo s
pomiriti!

Očito je da istorijska pouka i poruka iz vremena nastaj
narodnofrontovskog pokreta pod okriljem partije nije dovo
usađena u našu svest. Preusmeravanje revolucionarne koncej
iz čisto klasnog u narodno klasnu među jednim brojem komu
izazivalo je od samog početka dvoumljenja i nepoverenje, a
sebno tamo gde narodnofrontovski pokret nije bio tako mas
i uspešan kao u Sloveniji. Ovde su ga jačale i objektivne oko
sti: s jedne strane, neuspeh građanskih stranaka na politi
pozornici Jugoslavije u godinama pre rata, što je KP Slove
otvorilo mogućnost da je postala osnovni faktor svih onih de
kratskih struja, pokreta i pojedinaca koji su težili ka udruživa
slovenačkih snaga, a s druge, neposredna nacionalna ugrože
Slovenaca koja je patriotske snage naroda terala ka udruživa
kako bi bile sposobne za odbranu, uz relativno jaku i mode
radničku klasu kao jezgro narodnog fronta, pa i živa tradicija d
tva i masovnih organizacija. Na toj osnovi stvoren je pokret ko
bio jedna masovna osnova iz koje je kasnije izrasla OF. Svojevr
nerazumevanje ovog fenomena pokazuje i pismo Ive Lole Ribara
vardu Kardelju, još 20. aprila 1943. godine o odnosima u Sloveniji
upozorenjem da je glavna »opasnost u Sloveniji to, što su naro
mase — čak i one obuhvaćene OF — u mnogo manjoj r
neposredno vezane za našu partiju nego što je to na dru
područjima«.* Čebinski kongres je, razumljivo, formulisao i k
pletan program borbe za socijalne, kulturne, ekonomske i dr
zahteve slovenačkih radničkih masa »grada i sela«. Zahtevao
takvu »privrednu politiku koja će slovenački narod privre
osamostaliti i obezbediti slovenačkom radnom narodu ž
vredan čovek«. Iako je izgrađen na svakodnevnim problemi
ovaj program je usmeravao napore komunista ka oslobađanj
aktiviranju revolucionarnih energija radnih ljudi. Postao je r
uspešnije sredstvo sa kojim se Partija izdvojila iz ilegalnos
čvrsto povezala sa masom.

U krizi s kojom živimo — ukoliko se naravno nismo s nj
spremni pomiriti — dovoljno je razloga da razmislimo o ov
porukama Čebina. Obezbeđivanje socijalne sigurnosti i persp
tive ljudima »smirivanjem« privrednih i socijalnih odnosa r
moguće. SK ne može da sakupi dovoljno snage da demistifik
sadašnje besplodne polemike o ostvarivanju programa stabil

* Istorijski arhiv CKSK Slovenije, fond CK SKS I, AE 430.

Digitized by Google

cije na način, da celom društvu, a posebno radnim ljudima bude jasno da moraju preuzeti odgovornost za racionalno korišćenje društvenih sredstava, za visoku proizvodnju, produktivnost i poslovanje, za integraciju i podelu rada, za menjanje privredne strukture i tehnološku obnovu, za jačanje svoje konkurentske sposobnosti na domaćem i stranom tržištu, za stimulativno nagrađivanje boljeg rada, za podizanje kvaliteta proizvodnje, rada i života i to za cenu koja će voditi i preko likvidacija pojedinih proizvodnji i socijalnih zaoštravanja. Država to ne može više činiti efikasno. Državnosvojinski i voluntaristički interventni način zadiranja u privredne tokove je preživeo. Međutim, tamo gde država ima svoju ulogu, mora je obaviti efikasno!

Ovakvo opredeljenje znači i ostvarivanje istorijske odgovornosti za ostvarivanje socijalističkog samoupravljanja kao sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa, sposobnog da obezbeđuje takvu proširenu reprodukciju društva s kojom se može uspešno suprotstaviti razvijenijim društvima. To je i najuspešniji način i oblik idejnog obračuna, jer socijalističko samoupravljanje se najuspešnije brani radom i uspesima tog rada. Ne treba potcenjivati potrebu i za idejnim konfrontacijama sa birokratsko-etatističkom i građansko-liberalističkom koncepcijom društvenih odnosa, međutim, moramo biti čvrsto ubeđeni da ta borba može biti uspešna samo ako postignemo uspeh u borbi za ostvarivanje svog programa. U tome je upravo problem, jer taj program udara na inerciju, na dogmatsku svest i poglede, na socijalističku privredu, na otpor postojeće strukture društvene moći, na strah birokratije — političke i fabričke — od opasnosti gubljenja sadašnjih dominantnih pozicija u korist udruženih radnika. Najokoreliji, pri tom, biće otpor postojeće zastarele privredne strukture koja je nastala u uslovima autarhičkog ekstenzivnog razvoja, samovolje u privređivanju, velikog neselektivnog zaduživanja u inostranstvu i investicionog rasta na njegovoj osnovi. S ovom objektivnom činjenicom imamo i imaćemo posla svuda, u svim republikama i pokrajinama, u svim onim sredinama koje su zaostale u razvoju, koje pogađa program stabilizacije i privređivanja u uslovima tržišne ekonomije. Otpori će biti u svim poslovodnim, radničkim, stručnim, političkim i drugim strukturama čije će pozicije — materijalne i društvene pogoditi promene.

Stoga se treba setiti upozorenja na neodrživost teze da »se može sve, samo ako se hoće«. Otpori privredne strukture biće najjači jer su objektivni. To nije otpor »neprijatelja«, već otpor realne privredne krize i odnosa koji su nas do nje doveli. Bez promene ove strukture ne može se ostvariti program razvoja i stabilizacije. To je naš zadatak koji ne možemo prenositi na druge. Zato je i glavni tok izlaza iz krize usmeren u strukturne promene i prilagođavanje privrede savremenoj tehnologiji i zahtevima savremenog tržišta. Izmene u političkom i privrednom sistemu su pri tom nužni uslovi za usmeravanje privrede u ovom pravcu.

Digitized by Google

Istrajati na ovoj orijentaciji, potvrđenoj na kongresima osnovno je idejno-političko pitanje, jer bi povlačenje imalo bonosne posledice za razvcj i perspektivu socijalističkog s upravljanja. Samoupravljanje nije ograničeno i osuđeno na n đene istorijske, ekonomske i druge okvire. Sa razvojem okviri se šire i menjaju. Stvaraju se nove zakonitosti, među samo u grčevitim naporima za materijalni i društveni napr koje treba izdržati u dugoročnom istorijskom periodu. S demagoško obećavanje brzog prevazilaženja »carstva nužnos nestrpljenja na putu nastajanja društva slobodno udruž proizvođača, posvađano je sa zakonitostima razvoja, sa nauč osnovama, sa marksističkim pogledima, jer se kreće u sfer utopije i politički je krajnje demobilizirajuće i neprodu no. Društvena svojina i samoupravljanje udružuju u sebi kon nente koje omogućuju da materijalni i društveni razvoj pol svoje prednosti u istorijskom procesu otuđivanja čoveka i u c beđivanju veće produktivnosti rada, dinamičkog materijalnc društvenog rasta i razvoja, u humanizaciji, organizaciji i de kratizaciji socijalističkog društva.

Na tom stupnju razvoja, na kome je proizvodnja vredn još istorijski nužan oblik proizvodnje, moguće je približiti ovim ciljevima samo poštovanjem realno postojećih zakonit ekonomskog i društvenog razvoja, prirode društvene svojin samoupravnih proizvodnih odnosa. To, međutim, zahteva ta dograđivanje ekonomskog sistema u kome će radnici u osnov i drugim organizacijama udruženog rada biti u položaju rob proizvođača, čiji rezultati rada se mere na tržištu. Na trži na kome se susreću, moraju uticati svesnim, planskim del njem i određivanjem uslova poslovanja, kako bi ovladali nj vim stihijskim delovanjem i regulisali ekonomske odnose uvek da kada tržište ne može da meri stvarni doprinos pojedinih del udruženog rada. Bez planiranja bi se našli pred nesavladi posledicama isključivo tržišnog delovanja privrede, a pre kasnije u potpunom etatističkom intervencionizmu. Ovakav p žaj radnika, njihova motivisanost i odgovornost da obezbeđ slobodno kruženje društvenih sredstava i ulažu ih tamo gde dati najbolje ekonomske efekte, sa zajedničkim ulaganjima, udruživanjem sredstava i rada, uslov je da naše društvo pov svoju ekonomsku moć i sposobnost, da samostalno i blago meno odlučuje o razvoju. Ovo je utoliko značajnije što je n društvo koje se gradi na istorijski novim, socijalističkim prod cionim odnosima podvrgnuto promenama i mora biti sposob za efikasno usklađivanje razvoja proizvodnih snaga i odnosa p izvodnje. Anticipiranje društvenih procesa na osnovu samo že nog, bez stvarnih promena u privredi, društvu i svesti lju slabi napore svih učesnika u procesu društvene reproduk izaziva razočarenja, zastoje i krizu. Pri svemu tome stv i nepoverenje u svesne društvene snage, pre svega, u Savez munista.

Digitized by Google

Ekonomska obaveza i dužnost da se sačuva integritet društvenih sredstava, da se poveća njihov obim i vrednost, zahteva u ovim uslovima realnu amortizaciju, realnu akumulaciju, realan kurs i kamate, valorizaciju kredita, učešće u raspodeli zajednički ostvarenog viška rada itd. Treba prevazići maltene doktrinarne rasprave u kojima se ovi ekonomski instrumenti identifikuju sa kapitalističkim društvenim odnosima. Kategorije iz sveta robne proizvodnje, a pre svega delovanje zakona vrednosti u uslovima kada ne postoji privatni kapital i kada je radnik vlasnik, odnosno nosilac društvene funkcije proizvođača i funkcije upravljača, kada je prema Marksu »sam sebi kapitalista«, nemaju istu društvenu sadržinu i ulogu koju imaju u svetu kapitala, ali nam mogu pomoći u traženju odgovora kako udruženi radnik kao robni proizvođač treba da obezbeđuje razvoj materijalnih osnova rada i samoupravljanja koji jačaju njegov materijalni i društveni položaj i otvaraju realne puteve u asocijaciju slobodno udruženih proizvođača.

Ovakva perspektiva radnika kao proizvođača istovremeno dovodi u položaj da prevaziđe protivurečnosti izražene u dohotku, u njegovoj razvojnoj i potrošnoj funkciji, sa racionalnim raspoređivanjem dohotka na potrošnju i akumulaciju. Radnik mora biti u položaju da se njegove odluke rukovode ekonomskom logikom, postavljenom na objektivnim kriterijumima, povezanim sa planskim korišćenjem proizvodnih faktora, korišćenjem rada i angažovanjem društvenih sredstava. Ova ekonomska prinuda ne ograničava samoupravne odluke radnika. Ona ga osposobljava da bude uspešan upravljač i da može da snosi odgovornost za budućnost, odnosno za razvoj. Bez ovoga je priča o tome da je radnik nosilac društvene funkcije vlasnika društvenog kipatala čista hipokrizija, jer je njegov položaj sužen na položaj najamnog radnika, a brigu za razvoj preuzima ili država ili jačaju već opasno nastupajuće težnje za reprivatizacijom društvene svojine. Ovo, a ne poštovanje realnih ekonomskih kategorija i zakonitosti prava je potencijalna opasnost. Međutim, ne samo u idejnom smislu, već kao pokušaj restauracije kapitalizma i državnog socijalizma.

U suprotnostima u kojima se sada našlo naše društvo Savezu komunista mora biti potpuno jasno, pre svega, to da mora imati inicijativu, da mora biti sposoban da formuliše rukovodeću društvenu ideju koja pokazuje pravce razvoja i humanizaciju društva, koja može da dobije podršku većine Slovenaca. Treba proterati mentalitet kritizerstva, i iščekivanja, jer on označava siromašni i ograničeni duh, koji nije mobilizacioni i nije dobra vodilja. Ne može se živeti od starih zasluga i na tome jačati autoritet. To je moguće samo sposobnošću upravljanja polugama sadašnjih društvenih zbivanja. U tome su moguće i greške i zablude. Ovih je bilo i u prošlosti dovoljno. Ali strah od grešaka ne oslobađa odgovornosti sadašnja pokolenja slovenačkih komunista da se u ovim procesima opredeljuju i da se bore za svoja opredeljenja na način svojstven demokratskom karakteru

Digitized by Google

našeg sistema. Bez toga će sudbina socijalizma i naroda b
rukama drugih snaga i drugih ideja! Da je čovek komunista
dokazati svojim delom, ponašanjem, opredeljivanjem. Za
takođe važi ono Marksovo: »Ljudi nisu ono što o sebi misl
jesu, već ono što su u stvarnosti.«

Sada, posle 50 godina koje nas odvajaju od Kongre
Čebinama, nije reč o nikakvom nostalgičnom obračunu, n
samozadovoljnom osvrtanju na neka viša ili manje davna »
šna«, »sretna« vremena kojima su protekle decenije politi
i društvenog zbivanja, konflikti i krize otupile oštricu, pre
suprotnosti. Reč je o određivanju objektivne osnove, tačk
kojoj stojimo na našem velikom putovanju u moderno so
lističko, razvijeno, slobodno, stvaralačko i visokoprodukti
moralno i duhovno bogato društvo, u kome će biti saču
demokratski i humani elementi komunističkog društva i u k
će »sloboda pojedinca biti uslov za slobodu svih«.

Danas, kada su nam poznati celokupni tadašnji doma
međunarodni odnosi i kasniji razvoj možemo zaključivati,
bezbedne istorijske razdaljine i postavljati hipoteze o tome
li je ova ili ona odluka KPS (SK Slovenije) bila pravilna, d
bi društveni procesi uz drugačije ocene i mogućnosti uv
vanja onoga što je ljudsko društvo u svom razvoju već post
mogli biti mirniji, sa manje udaraca i potresa, i sa manje žrt
Da li bi konačni rezultat mogao da bude i više optimističan? N
trebalo zaboraviti da je 'naime' formiranje i ostvarivanje Čebins
manifesta zahtevalo vizionarstvo, koje je moralo da vidi daleko
ko ograničenosti i svakodnevnih teškoća. KP Slovenije u vreme
nivačkog kongresa nije smela da deluje kao zvanično priznata st
ka, a kamoli da učestvuje u zvaničnim odlukama. Izrasla je iz teš
odnosa u kojima su živeli radnici i radni ljudi koji su bili nj
socijalna osnova, pa je kao radnička stranka zbog toga bila
nego legalne građanske stranke, osetljiva na socijalne i na
nalne nepravde koje je doživljavao slovenački narod. Nas
kod kuće i pritisci stranog fašizma formirali su u njoj svest
bez inicijativnosti, kontakta sa duhovnim i materijalnim stv
laštvom najnaprednijih delova čovečanstva, bez ravnopravn
demokratije i sigurnosti, nema budućnosti za slovenački na
Ovime je pozivala ka jedinstvu sve napredne, stvaralačke,
bodoljubive snage. Sve svoje snage posvetila je oslobođenj
udruživanju Slovenaca, jačanju samosvesti i oslobađajuće ic
i moći eksploatisanih i ugnjetavanih radnih slojeva među nji
Ovakva orijentacija jačala je i jedinstvo jugoslovenskih ko
nista koji su u godinama pre ovoga, nesigurni, hvatali ravnot
između šablona kominternovskih — za naše odnose neupotr
ljivih zahteva i potreba, kakve su zahtevali neposredni odn
klasne borbe u domovini.

Mislim da se može zaključiti da je program Osnivačkog k
gresa KP Slovenije svojom širinom, demokratičnošću i čov
nošću omogućio da svojom inicijativom aktivno učestvuju u

Digitized by Google

klađivanju oslobodilačkih ideja i napora naprednih snaga slovenačkog naroda, da podstiču nastanak OF, a zatim širkog narodnooslobodilačkog pokreta u čijem su demokratskom krilu, zajedno sa drugim naprednim snagama i stvorili uslove za socijalističku sadržinu slovenačkog društva. Stoga su slovenački komunisti istorijsku proveru vernosti svom narodu i dokazivanje odgovornosti za njegovu sudbinu izdržali mnogo časnije nego mnoge, brojno jače i uglednije partije.

Sa revolucionarnim promenama otvorile su se realne mogućnosti za ostvarivanje socijalnih i ekonomskih dimenzija čebinske vizije. Razvojni tok tražio je mnogo iskustava, prikupljao je snagu kako bi se izvukao iz mnogih slepih rukavaca, da se ne bi udavio u smrdljivoj vodi samozadovoljstva. Međutim, kao celina bio je, bez sumnje, uspešan. Više nego bilo šta drugo odlučujuće je uticao na noviju istoriju Slovenaca, na sadržinu savremenog slovenačkog nacionalnog karaktera, na naše nacionalno i istorijsko držanje.

Samoupravljanje i preobražaj partije u Savez komunista doprineli su sprečavanju srastanja partijskih rukovodstava sa državnim aparatom i iznova dali ljudskom stvaralaštvu polet koji se ranije često gubio u etatističkoj, birokratskoj ideologiji, ponašanju i podređivanju. Ova jednosmerna, nekritička ideologija i ponašanje sačuvali su se u sadašnjoj krizi, a ponegde jačaju, pa i u Savezu komunista, u onim njegovim delovima koje su previše uspavali sigurnost, formalno obezbeđen rukovodeći položaj u društvu i godine prividnog blagostanja. Izlaz iz zaoštrenih protivurečnosti društvenog razvoja, odlučujuće je povezan sa preobražajem SK, sa njegovom demokratijom, obnovom njegove revolucionarnosti i stvaralačke moći. Ukoliko se komunisti, kao što smo se dogovorili na 10. kongresu, budu bavili osnovnim pitanjima društva i ljudi u Sloveniji i Jugoslaviji, ukoliko budemo akcije gradili na svesti najkreativnijh ljudi u materijalnoj i duhovnoj proizvodnji, koji su nosioci interesa savremene slovenačke radničke klase, ukoliko se kao nerazdvojni deo ovog dela slovenačkog društva budemo opredeljivali za zajedničke interese, tražili opravdana rešenja za njihovo ostvarivanje i u demokratskoj akciji ih ostvarivali, obnova SK biće uspešna. I utoliko će u našim sopstvenim redovima jačati ubeđenje da SK ima toliko ugleda, autoriteta i uticaja, koliko ga imaju komunisti u svojim naseljima, fabrikama, kancelarijama, u društvima i organizacijama, u krugu svojih poznanika i prijatelja.

Čebinski Manifest ne može da pruži konkretna uputstva za današnji rad i ponašanje. Odnosi u zemlji i u svetu su se od tada temeljito promenili, upravo zbog akcije koju su vodili komunisti za ostvarivanje ovih osnovnih programskih postavki suštinski se izmenio i položaj slovenačkog naroda i slovenačkih komunista. Međutim, nisu se izmenile odgovornosti koje su tada preuzeli pred svojim narodnom i njegovom radničkom klasom. Tadašnji program KP Slovenije može da bude uzor kako je potrebno i

Digitized by Google

moguće analizirati društvenu stvarnost, odnos društvenih s
osetiti klice napretka, usmeriti pažnju ljudi na prave, klj
probleme i protivurečnosti i podsticati ih da izdrže napore
vode njihovom razrešavanju i prevazilaženju. Može biti pr
kako se može realno pokazati istorijska vizija.

Digitized by Google

Džemal Sokolović

Protivrječnosti ekonomske strukture jugoslovenskog društva

Uvod

Istorija je ljudskog društva, prije svega, istorija proizvodnje. A proizvodnja nije ništa drugo do proizvodnja društvenog života ljudi, proizvodnja njihovih međusobnih odnosa, ukratko proizvodnja ljudske zajednice. Zato je svaka proizvodnja, a samim tim i proizvodnja odnosa ljudi u društvu, istorijska po svom karakteru. Proizvodnja štamparske prese, kamene sjekire, proizvodnja čipova, hijeroglifa, ili proizvodnja cipela, novih materijala ili hrane nije samo proizvodnja štamparske prese, kamene sjekire, čipa, hijeroglifa, cipele, novog materijala ili hrane *kao stvari*, nego u isto vrijeme proizvodnja čovjekovog društvenog *odnosa*.

Ali, time ne želimo reći, i ponoviti, ono što je već sasvim znano, da se proizvodnja cipele, čipa ili hrane odvija unutar određenih *odnosa među ljudima* i da se, štaviše, tom proizvodnjom upravo proizvode odnosi među ljudima. Čini se da je to, ipak, odveć jasno i poznato. To, naravno, ne znači da to zbog toga treba zaboraviti. Ono na čemu mi insistiramo jeste da je već *proizvodnja kao takva*, bez obzira radilo se o proizvodnji cipele, čipa ili hrane, *odnos kao takav*. Cipela, čip ili hrana, uz to što su nesumnjivo cipela, čip ili hrana, također su *odnos čovjeka prema prirodi*. Stoga je proizvodnja, da zaključimo već na početku, čovjekov odnos prema svijetu, »postajanje prirode za nas« ili »zbiljski proces prisvajanja« tog svijeta.

Digitized by Google

Odnos prisvajanja prirode, dakle proces proizvodnje u r
srednom smislu riječi, osnovni je momenat procesa proizvo
u cjelini shvaćenog kao proces proizvodnje društvenog ži
čovjeka. Stoga se i samo u tom smislu može govoriti o čovj
vom odnosu prisvajanja prirode kao o *bazičnom* odnosu
drugih odnosa među ljudima koji su također odnosi proizvo
(raspodjele, razmjene i potrošnje), ali neposredno odnosi u
ljudi međusobno stupaju u procesu proizvodnje svoje zajedn
Odnos prema prirodi, proizvodnja, je isto tako društveni od
čovjeka kao i odnos prema drugim ljudima, koji je, sa s
strane, proizvodnja isto tako kao što je i prisvajanje priro
materije, hrana, stan, odjeća — proizvodnja.

Bazični proizvodni odnos na kome izrastaju i od koga za
svi drugi odnosi ljudi u procesu proizvodnje izražava se ne
sredno objektivno kao proizvodna snaga čovjeka, kao njeg
sposobnost da svojom djelatnošću prisvoji prirodu i otkrije nj
»korisne strane«. Odnos prisvajanja prirode je sam način ra
a proizvodne snage kojima čovjek proizvodi prirodu »za n
pokazuju se u svom materijalnom obliku kao sredstva za r
Zato su sredstva za rad samo objektivni izraz osnovnog proizv
nog odnosa, odnosa čovjeka prema prirodi. Od sredstava za r
kao materijaliziranog čovjekovog osnovnog proizvodnog odno
odnosa prisvajanja prirode, zavisi kakvi će biti i drugi odnos
koje čovjek stupa u procesu proizvodnje s drugim ljudima. Pro
vodne snage, čovjeka i njegovo sredstvo za rad, treba dakle
smatrati kao društveni odnos, baš kao što su to odnosi me
ljudima.

Proizvodne snage koje nisu ništa drugo do i same sa
osnovni proizvodni odnos između čovjeka i prirode, zatim pro
vodni odnosi kao odnosi među ljudima u procesu proizvodnje
najzad odnosi svojine kao odnosi ljudi prema rezultatima njiho
djelatnosti — konstituiraju sam *način proizvodnje*.

Način proizvodnje i revolucija

Konstituiranje *pojma* načina proizvodnje na temelju tri tip
odnosa u koje čovek stupa: sa prirodom, drugim ljudima i pr
izvodima njegove djelatnosti pojmovno je u stvari konstituiran
načina proizvodnje kao proizvodnje društvenog života čovjek
U krajnjoj liniji, način proizvodnje je supstancijalno proizvodn
čovjeka kao društvenog bića.

S druge strane, za konstituiranje pojma načina proizvodn
nije dovoljno samo shvatiti način proizvodnje kao sistem dru
tvenih odnosa (u kome su i proizvodne snage sam bazični proi
vodni odnos), pri čemu se čovjek predstavlja kao ansambl ti
odnosa. Ono što pojmovno određuje način proizvodnje jest
shvatanje upravo načina proizvodnje kao proizvodne snage. N
radi se, dakle, o tome da se pojmovno način proizvodnje konst

Digitized by Google

tuira iz proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa kao zasebnih pojmova, nego o prevladavanju te mehaničke podjele. Proizvodne snage jesu društveni odnos, ali su i proizvodni odnosi sa svoje strane proizvodna snaga. Zato podjelu na proizvodne snage i odnose proizvodnje kao elemente načina proizvodnje treba shvatiti vrlo uslovno.

I kao što se način proizvodnje kao sistem proizvodnih odnosa neposredno fokusira u čovjeku kao društvenom biću, tako se isto način proizvodnje shvaćen kao proizvodna snaga u krajnjoj instanci opet ispoljava u čovjeku. Realno govoreći, bez mnogo metaforičkog u sebi, čovjek je osnova svakog načina proizvodnje. Kao što se može reći da je način proizvodnje, prije svega, proizvodnja čovjeka i njegovog društvenog života, tako je još tačnije da način proizvodnje čovjeka i njegovog društvenog bića konstituira sam način proizvodnje.

Razvitak ili promjena načina proizvodnje shvaćen u ovom supstancijalnom smislu riječi kao sam čovjek zato i nije jednostavan ni lak put promjene društva. Ako je promjena načina proizvodnje promjena čovjeka, a to pretpostavljamo da jeste, onda je promjena načina proizvodnje sama *radikalna revolucija.* Ove, dakle, nema bez promjene načina proizvodnje shvaćenog kao sistem odnosa, kao ni bez promjene načina proizvodnje shvaćenog kao proizvodne snage. Istorijski novog načina proizvodnje neće biti bez promjene oba konstitutivna momenta. Sve ono što se unutar toga zbiva, kao promjena sredstava za rad, kao promjena u odnosima među ljudima ili kao promjena svojinskih odnosa, predstavlja promjenu unutar načina proizvodnje.

Promjene unutar jednog načina proizvodnje imaju istorijski značaj i daju samom načinu proizvodnje istorijski karakter jer one stvaraju pretpostavke njegovog prevladavanja — revolucioniranja. Revolucija u načinu rada (promjena sredstava za rad) ili revolucija u svojinskim odnosima ne predstavljaju revolucionarnu promjenu načina proizvodnje, ali su nužan uslov te revolucije. Utoliko su promjene, na primjer, u strukturi proizvodnih snaga, svojinskih odnosa ili samih odnosa proizvodnje, koje se uistinu zbivaju unutar samog načina proizvodnje i koje su uzete pojedinačno revolucionarne, nužan, neophodan ali i nedovoljan korak u prevladavanju ili revolucioniranju kapitala kao načina proizvodnje. Samo cjelovita izmjena svih konstitutivnih elemenata tog načina proizvodnje moći će biti dovoljna za nastanak radikalno novog, socijalističkog načina proizvodnje. Štaviše, neke promjene pojedinih elemenata načina proizvodnje u kapitalizmu mogu imati socjalistički karakter. Čak čitav jedan konstitutivni momenat pojma kapitalističkog načina proizvodnje može izgubiti svoj kapitalistički karakter, a da se ta tako revolucionarna promjena ipak dogodi unutar kapitalističkog načina proizvodnje. Tako Marks govori o mogućnosti ukidanja kapitalističkog oblika svojine unutar kapitalističkog načina proizvodnje (Kapital, III) ili o mašini kao sredstvu za rad koje je nastalo sa kapitalom, ali kojoj i za

Digitized by Google

čiji razvitak kapitalistički način proizvodnje uopće nije adekv
(Osnovi za kritiku političke ekonomije).

Istorijsko kretanje, treba dakle zaključiti, nije samo epoh
promjena jednog u drugi, nižeg u viši način proizvodnje ne
promjene koje se unutar jednog načina proizvodnje zbivaju.
stanak socijalističkog načina proizvodnje mora da prođe s
fazu koja se zbiva unutar prethodnog načina proizvodnje. So
listički preobražaj nije manje socijalistički zato što se zbiva
tar kapitalizma, ali ni, što je mnogo važnije, kapitalizam
manje kapitalistički način proizvodnje samo zato što se un
njega zbiva i istorijska tendencija nastajanja socijalizma.

Najzad, ne samo da jedan istorijski oblik načina proizvod
kapitalistički ili socijalistički, svejedno, nije monolitan un
sebe, sazdan samo od momenata sebi adekvatnih, nego je u s
istorijskim periodima i u svim društvima, pored dominant
ili osnovnog načina proizvodnje, uporedo postojao i neki d
ili treći, četvrti itd. način proizvodnje. Ako je Lenjin svojevrem
mogao identificirati pet različitih načina proizvodnje koji isto
meno egzistiraju u sovjetskom društvu, onda bi se barem to
moglo prepoznati i u savremenom jugoslovenskom društvu.
tome je u tom istorijskom konglomeratu različitih načina pr
vodnje moguće da jedan od načina proizvodnje bude dominan
i determinantan nad ostalim i njima samo nadomješten u izvjesn
sektorima proizvodnje, ali isto tako da ni jedan od prisut
načina proizvodnje ne preovlađuje i ne određuje ostale. Oni
u tom slučaju međusobno ne isključuju nego naprotiv dopunju
ali je izrazita njihova međusobna borba i tendencija za prevl
nad ostalima. Upravo takva situacija je, po mom sudu, karak
ristična za jugoslovensko društvo. Ako je u jednom dužem pe
odu socijalistički način proizvodnje, bez obzira na nizak istorij
nivo njegova razvitka, bio dominantan i u izvesnom smislu sa
dopunjavan drugim nesocijalističkim načinima proizvodnje, dan
se može govoriti i o naglašenom ili ravnopravnom prisustvu d
gih načina proizvodnje.

Ako se ovome doda mogućnost vrlo različitih modaliteta u
tar svakog načina proizvodnje zbog različitog odnosa među m
mentima koji ga određuju, o čemu smo već nešto rekli, proizla
zaključak da se *društveno-ekonomska struktura* svakog društ
pa i jugoslovenskog, ispoljava u neizmernom bogatstvu nači
proizvodnje, a to znači neizmernom bogatstvu različitih istorijsk
nivoa proizvodnih snaga, različitih istorijskih oblika odnosa pr
izvodnje i različitih formi svojinskih odnosa.

**Društveno-ekonomska struktura jugoslovenskog socijalističk
samoupravnog društva**

Pod društveno-ekonomskom ili jednostavnom ekonomskom stru
turom podrazumjevam »cjelokupnost odnosa proizvodnje« (K
Marks, Prilog kritici političke ekonomije) koji vladaju u jedno

Digitized by Google

društvu. Društveno-ekonomska struktura određena je, dakle, samim načinom proizvodnje, tj. onim momentima koji pored odnosa proizvodnje konstituiraju način proizvodnje — proizvodnim snagama i svojinskim odnosima. Utoliko rasprava o društveno-ekonomskim odnosima u jugoslovenskom društvu nužno mora obuhvatiti i analizu proizvodnih snaga i odnosa svojine kao činilaca ekonomske strukture, tj. društveno-ekonomskih odnosa. S obzirom na polaznu hipotezu da unutar svakog načina proizvodnje mogu djelovati različiti stepeni proizvodnih snaga i različiti oblici svojinskih odnosa, s jedne strane, te da u jugoslovenskom društvu egzistira više različitih istorijskih načina proizvodnje, s druge, zaključiti je da se u nas u društvenoj praksi mogu identificirati vrlo različiti istorijski oblici proizvodnih odnosa.

I — Istorijski oblici proizvodnih odnosa prisutni u jugoslovenskom društvu

Identifikacija postojećih proizvodnih odnosa u jugoslovenskom društvu nastojat će obuhvatiti sve one istorijski poznate odlike čije elemente s manje ili više sigurnosti možemo prepoznati, a bez obzira na stepen u kome su oni prisutni u društvu. Isto tako, klasifikacija oblika proizvodnih odnosa počivat će isključivo na istorijskom kriteriju, tj. stepenu njihove istorijske razvijenosti, a nikako na opsegu u kojem su raširenu u društvu. U interesu naučne egzaktnosti veoma je važno da ta klasifikacija također ne počivana na ideološkom preferiranju jednog ili drugog oblika proizvodnih odnosa, nego na što je moguće preciznijem određenju mjesta ovog ili onog oblika u cjelokupnom sistemu odnosa proizvodnje u jugoslovenskom društvu.

Konglomerat odnosa proizvodnje karakterističan za društvo, ali prisutan u svakom drugom društvu, do te mjere je isprepleo odnose među ljudima i društvenim grupama da se često na nivou pojedinca ispoljava djelovanje više različitih istorijskih oblika proizvodnih odnosa. Zbog toga je svaka identifikacija i klasifikacija vrlo uslovna.

Ipak, uz sve rezerve, u jugoslovenskom društvu je moguće identificirati prisustvo sljedećih oblika proizvodnih odnosa:

1) *Naturalni odnosi proizvodnje* kao najniži istorijski oblik proizvodnih odnosa su utoliko prisutniji u jednom društvu ukoliko su ukupni proizvodni odnosi nerazvijeniji. Istina, to se ne može uzeti sasvim strogo jer je vrlo prisutna tendencija upravo u najrazvijenijim društvima, sa visokim stepenom industrijalizacije, vraćanja naturalnoj proizvodnji. Alternativni pokreti u mnogim svojim elementima danas počivaju na naturalnim odnosima proizvodnje (hrana, odjeća, stanovanje). U našim uslovima se vrlo često zanemaruje značaj i obim koji zauzimaju naturalni proizvodni odnosi, prije svega, zbog toga što je vrlo teško usta-

Digitized by Google

noviti prave razmjere u kojima se oni ispoljavaju. Sudeći veličini društvenog bogatstva koje se unutar njih stvara tako se može reći da naturalni odnosi proizvodnje ne zauzimaju čajno mjesto u društveno-ekonomskoj strukturi. Ali, ako se u jedan drugi kriterij — masa društvenog rada koja se unutar troši, tada bi jedno egzaktnije istraživanje pokazalo da ta uopće nije zanemarljiva veličina.

2) *Nerazvijena robna proizvodnja* (R-N-R') i odnosi izvodnje koji na njoj počivaju uglavnom je karakteristična nerazvijenu poljoprivrednu proizvodnju i nerazvijeni zanatski

3) *Razvijena robna proizvodnja* (N-R-N') je prvi isto ski oblik kapitalističkih proizvodnih odnosa tipa »opšteg obra kapitala«, koji i istorijski i pojmovno može postojati i iz kapitalističkog načina proizvodnje i koji u našem društvu upr u naglašenom obimu postoji, iako se nije uspostavio kao s kapitalistički način proizvodnje. Ovaj tip proizvodnih odnosa lazi svoje pogodno tlo u vrlo različitim sektorima rada, poljop redi, zanatstvu i industriji, i postaje sve dominantnijim sa pove njem proizvodnosti rada. Proizvodni odnosi tipa opšteg obra kapitala stoje u osnovi tzv. *monetarističke* organizacije proizv nje, dakle organizacije društvenog rada koja u *tržištu* i *nov* dakle u *novcu kao kapitalu*, vidi izvor društvenog bogatst Inflacija je nužno i racionalno sredstvo monetarizma kao isto ske faze kapitala kao proizvodnog odnosa. Društveno organizir rad, privreda u društvenoj svojini, sve više i više, ako ne ve prevashodno, biva uključena u ovaj tip proizvodnih odnosa.

4) Rudimentarni oblici *feudalnih proizvodnih odnosa* post naročito izvan materijalne sfere procesa proizvodnje društ nog života ili sfere društvene reprodukcije. S obzirom na ob društvenih odnosa koji su zahvaćeni feudalizacijom ovaj ob odnosa proizvodnje igra značajnu ulogu u ukupnoj društve -ekonomskoj strukturi jugoslovenskog društva. Zbog vrlo pog nog nacionalno-kulturnog mentaliteta u kome ovi odnosi nasta oni su vrlo čvrsto ukorijenjeni u naš socijalno-ekonomski mil Ali zbog istorijskog anahronizma ti odnosi nemaju svoje isto ske izglede čak ni na našem tlu.

5) *Odnosi proizvodnje tipa prvobitne akumulacije* kao pr kapitalistički oblik proizvodnih odnosa počiva u našim uslovim za razliku od istorijske prvobitne akumulacije kapitala koja bila zasnovana na eksproprijaciji sitnih vlasnika sredstava proizvodnju, uglavnom na *eksproprijaciji društva kao vlasni društvene svojine.* Ovaj tip proizvodnih odnosa u našem društ je svakako prije predmet istrage određenih institucija politič sistema nego predmet naučnog istraživanja.

6) *Proizvodni odnosi koji počivaju na kapitalističkom naći proizvodnje* ne predstavljaju značajan činilac naše društveno-ek nomske strukture, ali zbog svoje idejne nedefiniranosti predsta ljaju jednu od istorijskih alternativa socijalističkom načinu proi vodnje. Restauracija kapital odnosa na temeljima klasičnih el

Digitized by Google

menata kapitalističkog načina proizvodnje — tržišta radne snage i rada radnika na tuđim sredstvima za proizvodnju može najozbiljnije ugroziti socijalističke odnose proizvodnje. Ovakvi odnosi, istina u vrlo embrionalnom ili rudimentarnom obliku, egzistiraju kako unutar pravno reguliranog sistema odnosa proizvodnje, tako i van njega.

7) Socijalistički odnosi proizvodnje predstavljaju legitimni temelj društveno-ekonomske strukture jugoslovenskog društva. Kao istorijski najviši oblik odnosa proizvodnje oni predstavljaju onaj način proizvodnje, tj. predstavljaju ono embrionalno jezgro iz kojeg nastaje novi, socijalistički način proizvodnje i koji kao takav jedino ima istorijske izglede. To znači da socijalistički proizvodni odnosi, unutar proizvodnje, raspodjele, potrošnje, pa i razmjene, predstavljaju polaznu osnovu na kojoj izrasta socijalizam kao novi način proizvodnje. Oni sa svoje strane doprinose nastanku i razvitku kako socijalističkih proizvodnih snaga tako i socijalističkih svojinskih odnosa. Njihov ukupan razvitak i konstituiranje socijalističkog načina proizvodnje predstavljaju najčvršću i jedinu istorijsku prepreku razvitku onih odnosa proizvodnje koji su protivni socijalističkim. To znači da nikakva pravna, ideološka ili moralna sredstva nisu dovoljna da obezbijede sama od sebe razvitak socijalističkog načina proizvodnje i onemoguće razvitak kapitalističkog načina proizvodnje. I jedno i drugo moguće je samo u njihovoj uzajamnoj istorijskoj »borbi«.

* * *

Nakon što smo izvršili ovakvu identifikaciju vrlo različitih istorijskih tipova proizvodnih odnosa, koji svi zajedno sačinjavaju društveno-ekonomsku strukturu, potrebno je predložiti i njihovu klasifikaciju. Jedino relevantna sa stanovišta svrhe ove monografije, klasifikacija svih tih tipova jeste ona koja polazi od *legitimiteta* svakog od njih. U ovom slučaju teorijski, ideološki i moralno legitimnim se pokazuje svaki onaj tip proizvodnih odnosa čiji se legitimitet zasniva na *marksizmu*. Prema tome, klasifikacija proizvodnih odnosa zasnovana na legitimnosti sa stanovišta jednog socijalističkog društva je njihova podjela na samo dvije grupe: *eksploatatorske i neeksploatatorske* odnose proizvodnje.

1. U jednom socijalističkom društvu, pa dakle i jugoslovenskom, na svoj legitimitet mogu računati samo oni odnosi proizvodnje koji su zasnovani na *prisvajanju rezultata vlastitog živog rada*. Pored rada, kriterij prisvajanja čiji se elementi već sada uspostavljaju i koji se razvija u onom stepenu u kojem nastaje socijalistički način proizvodnje sve više postaju i *ljudske potrebe*. U ovu grupu proizvodnih odnosa mogu se, dakle, svrstati: naturalni, nerazvijeni robno-novčani odnosi, razvijeni robno-novčani odnosi (pod uslovom da su pod *kontrolom* proizvođača, o čemu će kasnije biti više riječi) i, naravno, socijalistički odnosi proizvodnje.

Digitized by Google

2) Nelegitimnim sa stanovišta socijalističkog društva poka se svi oni proizvodni odnosi u našem društvu koji se m smatrati *eksploatatorskim* prema kriterijima marksističke teo eksploatacije. To su, dakle, svi oni odnosi proizvodnje u ko je prisutno *prisvajanje rezultata tuđeg rada,* kao i *prisvajanj osnovi vlasništva nad opredmećenim radom.* U ovu grupu p vodnih odnosa u našem društvu spadaju: razvijeni robno-nov odnosi (pod uslovom da su *izvan kontrole* proizvođača), feud odnosi, odnosi prvobitne akumulacije i najzad odnosi kapit tičkog načina proizvodnje.

Iako su predmet naše rasprave uprovo socijalistički druš no-ekonomski odnosi ipak, njihova analiza koja ne bi obuhva celokupnu društveno-ekonomsku strukturu, uključujući i nes jalističke odnose proizvodnje, bila bi nedostatna. Najzad, ra socijalističkih odnosa proizvodnje u neposrednoj je zavisnosti stepena prisutnosti i istorijskih izgleda za razvoj nesocijalistič odnosa, zbog čega je neophodno analizirati izglede kako njiho razvitka u našem društvu i opasnosti koje sa njima nastup tako i mogućnosti njihova prevladavanja.

II — Socijalistički društveno-ekonomski odnosi (društveno-e nomska struktura) u jugoslovenskom društvu

Kao što smo rekli za sve istorijske epohe proizvodnje ili za načine proizvodnje da u sebi sadrže i elemente drugih epoh načina proizvodnje, tako se može tvrditi i za socijalistički na proizvodnje. U uslovima kada taj način još nije razvijen i do nantan kao što je to u nas slučaj, prisustvo drugih načina pr vodnje i njima svojstvenih momenata još je naglašenije.

Govoreći samo o odnosima proizvodnje, taj konglomerat r ličitih oblika odnosa proizvodnje postaje izrazitiji. Naturaln robni (nerazvijeni i razvijeni) odnosi proizvodnje svakako ne s daju istorijski među socijalističke odnose proizvodnje, ali p stanovitim uslovima oni dopunjuju i doprinose razvoju socija tičke društveno-ekonomske strukture. Kao takvi oni sami mo biti tretirani kao elementi te strukture. Zbog toga ćemo se upra u okviru analize socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa pravom smislu riječi baviti i ostalim neeksploatatorskim odn sima proizvodnje u našem društvu.

1. Pojam socijalističkog načina proizvodnje

Budući smo već definirali proizvodne snage, proizvodne odnose odnose svojine kao momente koji konstituiraju pojam nači proizvodnje, to sada slijedi da konstituiramo konkretne momen socijalističkog načina proizvodnje. Ako su to isti momenti, on je specifičnost socijalističkog karaktera proizvodnih snaga, odno proizvodnje i svojinskih odnosa u sljedećem:

Digitized by Google

a) Socijalističke proizvodne snage imaju *ekonomski* karakter;

b) Odnosi proizvodnje:

— u odnosima proizvodnje u užem smislu riječi vladaju odnosi *raspodjele društvenog rada prema potrebama;*

— odnosi raspodjele počivaju na *raspodjeli prema radu* i sve više i više na *raspodjeli prema potrebama;*

— odnosi razmjene se prevladavaju u onoj mjeri u kojoj se razvija socijalistički način proizvodnje i na njihovom mjestu uspostavljaju odnosi udruženog rada;

— odnosi potrošnje koji proizlaze iz prethodnih odnosa proizvodnje počivaju na raspodjeli društvenog proizvoda prema *potrebama;*

c) odnosi prisvajanja počivaju na društvenoj svojini.

Određenje sva tri ova momenta socijalističkog načina proizvodnje neophodna su za definiranje samog pojma socijalističkog načina proizvodnje. A kako je svrha ovog rada, prije svega, određivanje socijalističkih odnosa proizvodnje to će samo uzgredno bavljenje socijalističkim karakterom proizvodnih snaga i svojinskih odnosa biti u funkciji definiranja odnosa proizvodnje u socijalističkom društvu.

a) Socijalističke proizvodne snage

Uslovno određujući proizvodne snage kao sredstva za proizvodnju mi smo već na početku istakli kao bitno određenje upravo to da i proizvodne snage izražavaju određeni *društveni odnos.* Kao što je Marks svojevremeno isticao da mašina samo pod određenim *društvenim* okolnostima predstavlja *kapitalističko* sredstvo za rad, tako i svako sredstvo za rad samo pod određenim društvenim okolnostima može biti *socijalističko* sredstvo za rad. Proizvodne snage su, dakle, ovog ili onog društvenog oblika, kapitalističke ili socijalističke, samo pod određenim društvenim okolnostima. *Tehnički* isto sredstvo za rad može biti upotrijebljeno na različite društvene (kapitalistički ili socijalistički) načine. To, naravno, ne znači da svaki društveni način upotrebe sredstava za rad ne proizvodi i sebi tehnički adekvatna sredstva za rad. Ali, sama po sebi, sredstva za rad ne mogu biti ni kapitalistička ni socijalistička. To znači da se o proizvodnim snagama uzetim za sebe ne može govoriti kao o socijalističkim ili kapitalističkim. Ali, proizvodne snage shvaćene kao društveni odnos čovjeka, prije svega, kao njegov odnos spram prirode, po svom karakteru su već socijalističke ili kapitalističke.

Šta je, dakle, to što proizvodnim snagama pod stanovitim društvenim okolnostima daje socijalistički karakter? Rekli smo da je to njihov ekonomski karakter. Prema tome, šta je to što proizvodnim snagama u socijalizmu daje *ekonomski* karakter?

Digitized by Google

Pod *ekonomijom* u izvornom, pa prema tome i pravom smi
riječi Marks je podrazumijevao isto ono što i Aristotel. Pod e
nomijom su stari Grci podrazumjevali onu vještinu vođenja dor
ćinstva (porodice ili države) čiji je cilj *pravo bogatstvo*. Za Aris
tela je pravo ili *prirodno* bogatstvo »takvo imanje koje je
voljno za dobar život« i koje »ne obuhvata neograničeno mno
stvari«. (Aristotel, Politika) Prema tome, pravo i prirodno bog
stvo se ne sastoji u neograničenom akumuliranju nepotrebn
bogatstva. Vještina vođenja domaćinstva ili ekonomije nema
svrhu bogaćenje nego zadovoljavanje potreba članova zajedn
(porodice ili društva — države).

Za razliku od ekonomije Grci su, baš kao i moderni buržu
poznavali i drugu vještinu sticanja imanja — vještinu bogaćen
koju je Aristotel nazivao *hrematistika*. Pod hrematistikom je
shvatio onu vještinu bogaćenja čija je svrha krivo ili lažno b
gatstvo, a ovo se sastojalo u neograničenom gomilanju stvari b
obzira na njihovu svrhu i neovisno od ljudskih potreba.

Ekonomija čija je svrha pravo bogatstvo i zadovoljavanje p
treba ljudi kao takva počiva na konkretnim vještinama ljudi
njihovim sposobnostima da proizvode korisne stvari. Dobri drža
nici, dobri domaćini ili dobri ekonomisti, svejedno, su dakle o
koji se najviše brinu o ljudima, njihovim vještinama i vrlinam
koje jedino stvaraju pravo bogatstvo. Naprotiv, hrematistik
čija je svrha bezgranično gomilanje bogatstva bez obzira na zad
voljavanje ljudskih potreba, počiva na trgovini i na stican
novca u trgovini.

Dok ekonomija stvara bogatstvo koje je rezultat vlastito
rada, dotle hrematistika predstavlja vještinu sticanja bogatstv
na račun drugih ljudi. Zato bogatstvo koje proizlazi iz trgovin
počiva na siromaštvu, jer trgovina sama po sebi ne može stv
rati bogatstvo nego ga samo prebacivati iz jednih u druge ruk

Zbog svega ovoga će Marks u »Kapitalu« ovo Aristotelovo ra
likovanje ekonomije od hrematistike iskoristiti za određenje o
šteg obrasca kapitala (N-R-N') i za određenje kapitalističkog n
čina proizvodnje kao neekonomskog. Prema tome, tek istorijsk
novi način proizvodnje — socijalistički moći će da razvije svoj
proizvodne snage u *ekonomskom* smislu, tj. kao sredstva za pr
izvodnju pravog bogatstva, bogatstva koje je potrebno za zadovo
ljavanje potreba ljudi i koje kao takvo nije bez granica. Ekonom
ski karakter proizvodnih snaga u socijalizmu znači, dakle, uspos
tavljanje i novog temeljnog društvenog *odnosa prema prirod*
Samo na aristotelovsko-marksističkom pojmu pravog bogatstv
može da se uspostavi i takav čovjekov odnos prema prirodi koj
neće poznavati eksploataciju, a na njegovoj osnovi već će izrast
isti takvi odnosi među ljudima.

Zato će Marks, oslanjajući se na Aristotela, u jednoj drugo
prilici (Grundrisse...) odrediti pravu ekonomiju kao uštedu rad
nog vremena, a pravo bogatstvo kao skraćenje radnog dana

Digitized by Google

proširenje slobodnog vremena. Socijalizam može računati na uspjeh u istorijskoj trci sa kapitalizmom ne u njegovoj disciplini — akumulaciji bogatstva nego u uspostavljanju bitno novog tipa bogatstva. U krajnjoj instanci i Aristotel i Marks su, govoreći o pravom, istinskom bogatstvu čovjeka, mislili na ljudsku zajednicu, na potrebu za drugim čovjekom kao najvećim bogatstvom za čovjeka. Uostalom, i Aristotelova ideja idealne ljudske zajednice počiva na kritici trgovine-hrematistike (vidjeti Dž. Sokolović, Etika, politika, ekonomika), baš kao što Marksova ideja socijalizma počiva na kritici kapitalističkog načina proizvodnje.

Socijalističke proizvodne snage mogu biti uspostavljene samo njihovom bitno drugačijom društvenom upotrebom. Ekonomska upotreba proizvodnih snaga najčešće nema mnogo zajedničkog sa trgovinom, tržištem ili tzv. robnom proizvodnjom. Isto tako stoji i sa atributom socijalistički.

b) Odnosi proizvodnje

Kao što smo relativizirali pojam proizvodnih snaga shvaćajući ih kao stanoviti društveni odnos između čovjeka i prirode, i kao takve osnovom na kojoj izrasta cjelokupna društveno-ekonomska struktura, tako isto i pojam proizvodnih odnosa relativiziramo time što u njima vidimo i proizvodnu snagu jednog načina proizvodnje. Uopće se, dakle, za podjelu načina proizvodnje na proizvodne snage i proizvodne odnose može reći da je krajnje relativna. Stoga i shvatanje odnosa proizvodnje kao određene proizvodne snage ima ne samo teorijski nego i praktički značaj. Od stepena razvoja proizvodnih odnosa zavisi uopće razvitak proizvodnje društvenog života u jednom društvu. U jugoslovenskom slučaju izgleda da su upravo odnosi proizvodnje koji u njemu egzistiraju, a to konkretno znači nerazvijeni socijalistički odnosi proizvodnje i naglašeno prisustvo istorijski prevaziđenih, anahronih proizvodnih odnosa, pa i onih predkapitalističkog tipa, glavni uzrok nerazvijenih proizvodnih snaga. Razvoj novih odnosa proizvodnje zato u ovom času predstavlja glavnu proizvodnju i pokretačku snagu cjelokupnog procesa proizvodnje. Sasvim otvoreno govoreći eliminiranje svih eksploatatorskih odnosa proizvodnje predstavlja osnovnu pretpostavku ne samo za razvoj socijalističkih odnosa proizvodnje nego i točak zamajac razvitka materijalnih proizvodnih snaga društva.

Ako je napred izloženi koncept socijalističkih proizvodnih snaga kao ekonomska osnova na kojoj se razvijaju svi odnosi proizvodnje, onda je jasno da i ovi posljednji po svom *karakteru* moraju biti *ekonomski odnosi proizvodnje*. Fetišiziranje atributa »ekonomski«, što je karakteristično za savremene socijalno-ekonomske prilike i čemu je često bio izložen još poneki teorijski pojam u našoj ideološko-političkoj praksi, zaslužuje da bude posebno razmotren, da se analizira njegovo pravo značenje

Digitized by Google

i, što je najvažnije, da se precizno distingvira od pojmova t
te, roba, razmjena sa kojima nema mnogo zajedničkog. »E
nomski zakoni« moraju vladati socijalističkim odnosima p
vodnje, ali ekonomski zakoni se ne mogu identificirati sa t
nim zakonitostima (na teorijskoj ravni bilo bi to isto kao iz
načiti upotrebnu vrijednost sa prometnom vrijednošću),
se pak zakoni tržišta mogu svesti na zakon vrijednosti (teori
analogno bilo bi, na primjer, reći da su cijena i vrijednost je
te isto).

b_1) *Odnosi proizvodnje u užem smislu riječi* — Odnosi ra
djele, razmjene i potrošnje neposredno i nužno su određeni o
sima među ljudima u neposrednom procesu proizvodnje. Uo
se u našim savremenim raspravama o socijalističkim društv
-ekonomskim odnosima stvar najčešće svodi na raspodjelu s
stava potrošnje, iako je sam Marks u raspravi sa Lasalom,
Marks, Kritika Gotskog programa) isticao da je »svaka raspod
sredstava potrošnje samo posljedica raspodjele samih uslova p
izvodnje«.

Pod odnosima proizvodnje u užem smislu riječi treba p
razumjevati upravo datu »raspodjelu uslova proizvodnje«
raspodjelu društvenog rada. Raspodjela uslova proizvodnje
raspodjela društvenog rada određuje odnose među ljudima u
posrednom procesu proizvodnje. »A raspodjela uslova proizvod
zavisi od samog načina proizvodnje«. Zavisno od kapitalistič
ili socijalističkog načina proizvodnje imat ćemo, dakle, i ka
talističku ili socijalističku raspodjelu uslova proizvodnje ili
podjelu društvenog rada.

Ono što karakterizira odnose među ljudima u neposredn
procesu proizvodnje kao *socijalističke* jeste raspodjela društ
nog rada *prema potrebama jednog društva.* Prije nego socijaliz
uspostavi raspodjelu sredstava potrošnje prema potrebama i k
uslov da se uspostavi raspodjela prema radu, potrebno je da
uspostavi *proizvodnja prema potrebama.* Prvi korak u tom prav
je, dakle, da se raspodjela društvenog rada uskladi prema dr
tvenim potrebama. To i jeste ono što odnose proizvodnje č
ekonomskim i stoga socijalističkim odnosima proizvodnje.

Osnovni i neposredni uzrok postojećih neadekvatnih pro
vodnih odnosa u raspodjeli, razmjeni i potrošnji unutar društ
nog sektora proizvodnje, štoviše glavni faktor njihovog neel
nomskog i nesocijalističkog funkcioniranja, jeste neadekvat
raspodjela uslova proizvodnje ili neadekvatna raspodjela uku
nog društvenog rada. Ili, govoreći modernim jezikom ekonoms
nauke, neadekvatna struktura jugoslovenske privrede je osnov
uzročnik smetnji, zastoja i padova u razvitku socijalističk
društveno-ekonomskih odnosa.

Pitanje koje pri tome treba riješiti jeste jedino to čer
privredna struktura našeg društva, odnosno raspodjela društ
nog rada, kako mi to radije kažemo, nije adekvatna i čemu tre

Digitized by Google

biti adekvatna. Ono u čemu se sa ekonomistima možemo složiti jeste i to da ta raspodjela društvenog rada nije usklađena ni sa našim društvenim potrebama, kao i to da nije usklađena sa međunarodnom podjelom rada, odnosno potrebama svjetskog tržišta. Ono u čemu se, međutim, ne možemo složiti jeste da struktura privrede u jednom socijalističkom društvu ne smije biti determinirana ni kreditnim obavezama tog društva ni determinantama međunarodne podjele rada i svjetskog tržišta nego, prije svega, potrebama vlastitog naroda, pa čak i u uslovima u kojima se ta privreda trenutno nalazi. Imperativ ne može biti izvoz, pogotovo ne po svaku cijenu, nego zadovoljavanje potreba ljudi po svaku cijenu. To nije samo ekonomistički *conditio sine qua non* jedne socijalističke privrede ili uslov socijalističkih odnosa proizvodnje u našem društvu, nego čak i sa stanovišta otplate dugova najracionalniji put ozdravljenja i prosperiteta kako privrede tako i društva.

Proizvodnja koja polazi od potreba i u njihovom zadovoljavanju nalazi svoj smisao jedino može da se oslobodi iluzija o tehnološkom prosperitetu i fetišiziranja visokih tehnologija. Skladan razvitak proizvodnje u jednom društvu pretpostavka je njenog tehnološkog razvoja i razvoja proizvodnosti ukupnog društvenog rada. Visoke tehnologije se ne mogu razvijati autohtono i autentično u uslovima nezadovoljenosti nekih osnovnih potreba ljudi. »Ekonomiziranje vremenom kao i planska raspodjela radnog vremena na različite grane proizvodnje ostaje, dakle, prvi ekonomski zakon na osnovu zajedničke proizvodnje.« (K. Marks, Grundrisse ...) Štaviše, u društvu gdje potreba za hranom, stanom ili radnim mjestom nije zadovoljena na adekvatan društveni način, tu se proizvodnja hrane, stanova ili sredstava za rad pokazuje ne samo urgentnijom nego čak i racionalnijom. Najzad, u uslovima tehnološke zaostalosti i malih izgleda da se ta zaostalost brzo i lako nadoknadi u međunarodnim uslovima, izgleda da je racionalnije opredijeliti se za proizvodnju sa nižim organskim sastavom kapitala nego za neke akumulativne, ali zato »prljave« tehnologije. Na svjetskoj pijaci se ne prodaje dobro samo roba sa visokim učešćem pameti nego i mnogi drugi proizvodi i usluge. Među najbogatijim zemljama svijeta nisu samo one koje proizvode visoke tehnologije nego i one koje na svjetskom tržištu prodaju sir, čokoladu, vino itd. Vlade okupljene oko programa »Eureka« isto tako se brižljivo odnose i prema svojoj poljoprivredi, zanatstvu ili turizmu, kao i prema naučno istraživačkom radu. Fetišiziranje nauke, robotike, elektronike, mikroprocesora, telematike i tome slično nosi u sebi opasnost isto kao i njihovo dugogodišnje zapostavljanje.

Naša je teza da je uspostavljanje proizvodnje prema potrebama društva na racionalnom planu ili raspodjela društvenog rada prema potrebama jugoslovenskog društva uslov uspješnog i ravnopravnog uključivanja jugoslovenske privrede u svjetsku privrednu strukturu, tj. uključivanja u međunarodnu podjelu

Digitized by Google

rada i izlaska na svjetsko tržište na kome se neće već unaprijed gubiti. Sve dotle dok naša privreda bude proizvodila neku robu više nego što je potrebno morat će je prodavati u bescijenje i sve dotle dok budemo uvozili i ono što sami možemo proizvesti ili čak proizvodimo, kupovat ćemo to po skupe pare. U oba slučaja bit ćemo na gubitku.

Ravnomjerna raspodjela društvenog rada ili raspodjela prema potrebama procesa proizvodnje jeste obilježje i zakon koji se temelji na zajedničkoj proizvodnji. U tom smislu *plan* predstavlja osnovu takve organizacije društvenog rada. Ali, uspostavljanje ravnoteže u raspodjeli društvenog rada na različite grane proizvodnje može se vrlo uspješno uspostaviti i u uslovima *tržišta*. (I. I. Rubin, Ogledi o Marksovoj teoriji vrijednosti) Planska i tržišna organizacija ili raspodjela društvenog rada su *istorijski* protivurječni jedna drugoj: planiranje predstavlja prevladavanje tržišne organizacije rada. Ali, plan i tržište su *istorijski* uslovljeni oblici raspodjele društvenog rada: *planska* organizacija društvenog rada može da se razvije samo na ravnoteži u raspodjeli društvenog rada koja nastaje u tržištu kao njenoj istorijskoj osnovi. Planskog zadovoljenja društvenih potreba nema bez racionalne organizacije rada koja nastaje u uslovima tržišne privrede. (O ovome opširnije u Dž. Sokolović, Potrebe, planiranje, razvoj u »Suvremeno društvo i sociologija«). Plan i tržište se pojmovno isključuju, ali se uzajamno praktički dopunjuju i omogućuju.

Razvitak i planske i tržišne organizacije društvenog rada, a posebno organizacije rada u jednom društvu u čijoj su privredi prisutni i plan i tržište, nemoguć je i nužan do izvjesnog stepena bez stroge *centralizacije* u određenim sektorima proizvodnje. Kriteriji koji određuju centralizaciju kao preferirajući oblik organizacije rada mogu se podijeliti u dvije osnovne skupnine: tehnološke i socijalne. Centralizacija je, s jedne strane, determinirana tehnološkim zahtjevima i svaka druga, decentralizirana organizacija proizvodnje protivna je racionalnim parametrima koji vladaju u takvim tehnološkim sistemima. To vrijedi, na primjer, za saobraćaj, energetske sisteme, školstvo, zdravstvo, nauku, kao i mnoge pojedinačne tehnološke sisteme u nekim granama proizvodnje. S druge strane, centralizacija može biti poželjna i sa socijalnog stanovišta, čak i u slučajevima kada se njome ne postiže nikakva tehnička racionalizacija. Tako, na primjer, centralizirana organizacija društvenog rada može obezbijediti pravedniju socijalnu distribuciju zadovoljenja potreba: centralizirana stambena politika bi više doprinijela pravednijoj raspodjeli stanova nego mnoga tehnološka unapređenja u toj oblasti čiji se efekat gubi zbog decentralizirane i prema tome dedemokratizirane stambene politike. Uopće je pogrešno pojam centralizacije vezivati za nedemokratsku, a pojam decentralizacije za demokratsku organizaciju društva.

Centralizacija predstavlja mogućnost unošenja planskih ili svjesnih elemenata u tržišnu organizaciju proizvodnje. Ona pred-

Digitized by Google

stavlja korektiv u onim sektorima ili između sektora gdje zakoni ponude i potražnje dovedu do odnosa neravnoteže između pojedinih dijelova društvenog rada. Centralizirana organizacija društvenog rada znači usaglašavanje posebnih sa opštim interesom. Ono što je sa posebnog stanovišta racionalno često je parcijalno racionalno, a to znači neracionalno sa općeg stanovišta. Na primjer, sukobi oko energije u našem sistemu proizlaze upravo iz dominacije posebnih interesa nad općim jugoslovenskim, kako unutar energetskog sistema tako i sistema u cjelini sa općim jugoslovenskim interesom. Interes je proizvođača i distributera energije da se troši što više; sve veća potrošnja se pokazuje upravo racionalnom sa njihovog stanovišta; izgradnja sve većih i moćnijih energetskih izvora zato se s njihove strane nastoji predstaviti kao opći interes. Opći interes je, međutim, da se potrebe za energijom zadovolje sa što je moguće manjom količinom energije; manja potrošnja se pokazuje racionalnom upravo sa općeg, jugoslovenskog stanovišta; umjesto izgradnje i prije izgradnje novih i opasnih izvora energije racionalnom se sa općeg stanovišta pokazuju sve mjere štednje energije.

Isto tako stoje stvari sa pitanjem *kvaliteta* proizvoda. Kvalitet proizvoda, a time i kvalitet života, različito se posmatra sa posebnog i općeg stanovišta. Pad kvaliteta proizvoda često je racionalni interes sa parcijalnog, posebnog stanovišta proizvođača. Sve niži stepen kvaliteta često anulira rezultate koji se postižu povećanjem proizvodnosti rada. Sa padom kvaliteta proizvoda povećanje mase proizvoda gubi svoj ekonomski efekat. Zato se kvalitet može posmatrati samo kao opći, društveni interes i jedino sa tog stanovišta uspješno i štititi. U svakom slučaju *centralizirana organizacija društvenog rada* predstavlja takvu raspodjelu društvenog rada čija je svrha zadovoljavanje *konkretno opštih* potreba ljudi, a to znači ne nekih apstraktno općih potreba koje isključuju posebne interese, nego naprotiv koje ih podrazumjevaju. Centralizacija, u skladu sa tehnološkim i socijalnim kriterijima, dakle sa stanovišta tehnološke i socijalne racionalnosti, predstavlja uslov za *proizvodnju prema potrebama.*

Marksovi stavovi o svjesnoj ili planskoj organizaciji su sasvim poznati. Racionalna organizacija rada, što je tekovina kapitalističke epohe još od manufakture, trebalo bi da vlada na nivou čitavog društva i u odnosima među proizvođačima roba na tržištu. Suprotstavljajući se onima koji samo u »autoritetu konkurencije« vide sredstvo za uravnoteženje proizvodnje on se zalaže za »svesnu društvenu kontrolu i uređivanje društvenog procesa proizvodnje«. »Veoma je karakteristično da najgore što oduševljeni hvalioci fabričkog sistema umeju da kažu protiv svakog opšteg organizovanja društvenog rada, jeste da bi se pod njim čitavo društvo pretvorilo u fabriku.« (K. Marks, Kapital, I)

Pod kapitalističkom centralizacijom Marks podrazumjeva istorijsku tendenciju kapitalističke akumulacije, tj. tendenciju kapitala da unutar samoga sebe prevlada kapitalistički oblik

Digitized by Google

svojine i stvori uslove za prevrat u novi, društveni način proizvodnje. »Ruku pod ruku sa ovom centralizacijom, ili *eksproprijacijom mnogih kapitalista od strane malo njih*, razvija se kooperativni oblik procesa rada u sve većem razmeru, svesna tehnička primena nauke, planska eksploatacija zemlje, pretvaranje sredstava za rad u samo zajednički upotrebljiva sredstva za rad, ekonomisanje svima sredstvima za proizvodnju njihovom upotrebom kao sredstava za proizvodnju kombinovanog društvenog rada, obuhvatanje svih naroda u mrežu svetskog tržišta, a time i internacionalni karakter kapitalističkog poretka... Centralizacija sredstava za proizvodnju i podruštvljenje rada dostižu tačku na kojoj više ne mogu podnositi kapitalističku ljusku i razbijaju je. Kuca posljednji čas *kapitalističke privatne svojine. Eksproprijatori bivaju eksproprisani.*« (K. Marks, Kapital, I,)

U »Manifestu« gdje govori o novom načinu proizvodnje Marks ne odustaje od zahtjeva za centralizacijom i u njoj i dalje vidi sredstvo podruštvljenja procesa proizvodnje. Naravno, kao što centralizacija ne obuhvata one sektore proizvodnje u kojima za to ne postoje tehnološke ni socijalne pretpostavke, tako ni decentralizacija tamo gdje je ona tehnološki ili socijalno nužna ne treba da se izrodi u grupnosvojinsku organizaciju proizvodnje. U cjelini gledano, bilo da je centralizirana ili decentralizirana, društvena organizacija proizvodnje mora da vodi usklađivanju sa potrebama ljudi.

Prvi i temeljni korak u tom pravcu, iz kojeg tek mogu da se izvedu uravnoteženi proizvodni odnosi i odnosi svojine socijalističkog karaktera, jeste *eliminacija nezaposlenosti. Potreba za radom* nije samo sredstvo zadovoljavanja svih drugih potreba, nego je zasnovana na čovjekovom prirodnom pravu. Postojanje ma i jednog nezaposlenog člana društva dovodi u pitanje pojam društvene svojine kao i socijalistički karakter odnosa proizvodnje.

b_2) *Socijalistički odnosi raspodjele* — Za razliku od prethodnih, klasnih načina proizvodnje, u kojima je raspodjela počivala na svojini nad opredmećenim radom (sredstvima za proizvodnju) socijalistički odnosi raspodjele se vezuju ili za *živi rad* ili za *potrebe*. Govoreći u »Kritici Gotskog programa« o ova dva oblika raspodjele Marks ih je vezao za nižu, odnosno višu fazu novoga ili komunističkog društva. Pri tome nigdje nije označio prvu fazu kao socijalističku, a drugu kao komunističku. Naprotiv, obe je označio kao *faze komunističkog društva* koje se međusobno razlikuju samo po obliku raspodjele sredstava potrošnje.

Međutim, kako se njihova suština ne sastoji u onome po čemu se ove dvije faze komunističkog društva *razlikuju* to je potrebno znati ono što im je *zajedničko. Bitno* određenje i niže i više faze novog društva jeste upravo ono što im je zajedničko — a to je odsustvo razmjene. »U društvu koje počiva na zadružnim načelima, kaže Marks za nižu fazu komunističkog društva, koje se bazira na zajedničkoj svojini sredstava za proizvodnju, proizvođači *ne razmenjuju svoje proizvode* (podvukao Dž. S.); ni rad

Digitized by Google

koji je utrošen na proizvode ne pojavljuje se ovde *kao vrednost* tih proizvoda, kao neko materijalno svojstvo koje oni poseduju, jer sad već, suprotno onom što imamo u kapitalističkom društvu, individualni radovi postoje ne okolišno, nego neposredno kao sastavni delovi celokupnog rada.« (Kritika Gotskog programa)

Odsustvo razmjene je suštinsko određenje kako niže tako i više faze novoga društva jednostavno stoga što ni jedan ni drugi oblik raspodjele, ni raspodjela prema radu ni raspodjela prema potrebama, nisu mogući u uslovima robne proizvodnje, tamo gdje proizvođači razmjenjuju svoje proizvode. To znači da su, prema Marksu, socijalistički odnosi raspodjele mogući tek sa prevladavanjem robnog oblika proizvoda rada.

Stoga je rasprava o odnosima raspodjele moguća samo u neposrednoj vezi sa odnosima razmjene, kao elementa ukupnih proizvodnih odnosa. Teorijski to znači postaviti pitanje da li je odnose proizvodnje unutar robnog oblika proizvodnje uopće moguće označiti kao socijalističke, a praktički, s obzirom da sva socijalistička društva imaju manje ili više razvijenu robnu proizvodnju, to znači upitati se da li je odnose razmjene moguće uspostaviti kao socijalističke, neeksploatatorske odnose ili barem staviti zakone ponude i potražnje koji vladaju na tržištu u funkciju socijalističkih produkcionih odnosa?

b$_3$) *Odnosi razmjene* — Odnosima razmjene i njihovom pravom prirodom ne treba da se bavimo na ovom mjestu. O tome ćemo više reći kada budemo govorili o nesocijalističkim odnosima proizvodnje u jugoslovenskom društvu. Pravac naše rasprave sada treba usmjeriti ka mogućnosti unošenja socijalističkih elemenata u razmjenu i, u krajnjoj instanci, ka njenom prevladavanju i uspostavljanju udruženog rada.

Postoje dva osnovna istorijska oblika društvene organizacije proizvodnje: jedan je onaj u kome je proizvod rada neposredno upotrebna vrijednost za druge ljude, za koji Marks kaže da je »neposredno društven« rad ili »neposredno udruženi rad« (Kapital) a drugi je onaj u kome proizvod rada ima robni oblik koji je za Marksa posredno društven ili oblik robne proizvodnje. U našoj političko-ekonomskoj praksi postoji opredjeljenje, čak izgleda jednako intenzivno izraženo i za robnu proizvodnju i za udruženi rad. To se ne pokazuje protivurječnim zbog toga što će time političko-socijalno-ekonomska praksa biti protivurječna, i zbog čega ćemo još dugo imati ozbiljnih praktičkih problema, jer će u praksi morati da egzistiraju ti protivurječni društveno-ekonomski odnosi robne proizvodnje i udruženog rada sve dotle dok bude trajao prelazni period prevladavanja prvog ovim drugim, nego su naša programatska opredjeljenja *teorijski protivurječna* jer *ne vide protivurječnost robne proizvodnje i udruženog rada.* Zbog toga protivurječnosti u praksi, koje objektivno postoje i koje će nužno u ovom obliku dugo postojati, *ne vode rješenju protivurječnosti* nego njihovom *produbljivanju.* Da bi se protivurječnosti jednog načina proizvodnje kakav je na primjer

Digitized by Google

naš mogle razriješiti, one se moraju razvijati, a da bi se razvijale, protivurječnosti se moraju *teorijski spoznati kao takve.*

Teorijski, dakle, robna proizvodnja i udruženi rad su protivurječni društveni oblici proizvodnje. Praktički, njihova istovremena egzistencija uz podsticanje i jednog i drugog oblika proizvodnje ne znači razvijanje njihove protivurječnosti nego blokiranje razvoja i jednog i drugog. Teorijsko polazište iz kojeg jedino mora da proizađe i praktički stav prema njihovoj protivurječnosti jeste stavljanje robne proizvodnje u funkciju razvoja udruženog rada. Da li je to uopće moguće?

Prije nego odgovorimo na ovo pitanje, tj. na pitanje da li je moguće prevladavanje robne proizvodnje *već u ovom času* ili, što je isto, da li je moguć sistem udruženog rada, dakle na pitanje šta slijedi nakon robne proizvodnje ili šta je alternativa odnosima razmjene, vratimo se još jednom vezi razmjene sa odnosima raspodjele i proizvodnje u užem smislu riječi.

Razmjena je jedan istorijski momenat procesa proizvodnje, nastao u onom času kada su se stekli određeni uslovi u samom procesu proizvodnje (određeni nivo proizvodnosti rada) i koji će nestati isto tako kada se steknu određeni proizvodni uslovi (određeni nivo proizvodnosti rada). Egzistencija ili prevladavanje robne proizvodnje ne zavisi ni od čije dobre volje; i jedno i drugo je ekonomska nužnost.

Za čitavo vrijeme njene egzistencije razmjena je, iako nužna, bila *neracionalni* momenat procesa proizvodnje jer je *neproizvodna* sa stanovišta same proizvodnje. Svi troškovi oko razmjene (čisti prometni troškovi, troškovi čuvanja, transportni troškovi) (K. Marks, Kapital, II, Grundrisse . . .) su tzv. »neproizvodni troškovi proizvodnje«. (Zato je i izgradnja auto-puta, u uslovima kada treba samo proizvodno trošiti, također, neproizvodna potrošnja. Ako se tome doda da dio tih troškova dolazi izvana, onda se izgradnja auto-puta pokazuje ne samo kao neracionalna nego kao besmislena. Svi prometni troškovi, pa i transportni, moraju neposredno proizaći iz vlastite akumulacije. Auto-put ne može izgraditi nikakvu novu tvornicu, iako je može pojesti, ali zato tvornica može izgraditi auto-put, ukoliko je, naravno, prije toga auto-put nije pojeo). Zato ušteda na prometnim ili razmjenskim troškovima isto tako proizvodna kao i ušteda rada koju postiže sredstvo za rad u procesu proizvodnje. Ili, kako bi rekao Marks, stvaranje vrijednosti bi bilo najveće kada bi vrijeme prometa bilo jednako nuli.

Već sa ovog stanovišta društveni način proizvodnje koji počiva na razmjeni kao neracionalnom i neproizvodnom momentu proizvodnje nema svoje istorijske perspektive i nužno mora nestati sa proizvodne pozornice na jednom višem *istorijskom nivou rada.* Istina, iako robna proizvodnja predstavlja neracionalan oblik organizacije društvenog rada, ona sa svoje strane doprinosi racionalizaciji proizvodnje do onog nivoa koncentracije rada i sredstava za rad do kojeg među proizvođačima ne vladaju odnosi

Digitized by Google

razmjene. (To je slučaj u kapitalističkom načinu proizvodnje od kooperacije i manufakture, pa sve do transnacionalno koncentriranih kapitala.) Zbog toga upravo kapitalistički način proizvodnje koji počiva na robnoj proizvodnji i sam jeste najrazvijeniji oblik proizvodnje, u isto vrijeme, od samog svog istorijskog početka tendencijski vodi ukidanju razmjene. To i jeste ono što kapital čini protivurječnim samom sebi. Centralizacija kapitala nije ništa drugo nego prevladavanje razmjene kao neracionalnog momenta proizvodnje unutar jednog kapitala.

Zbog toga sa razvojem robne proizvodnje u funkciji socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u našem društvu treba ići vrlo oprezno. Savremene tendencije razvoja kapitala, kako na nacionalnim nivoima tako i na nivou svjetskog kapitala, uopće ne počivaju na razvitku robne proizvodnje, odnosno »slobodne trgovine«. Ako se drugačije može čuti, radi se o obmanama. Na nacionalnim, pa i transnacionalnim planovima izvršena je enormna centralizacija kapitala, što znači da je liberalna privreda u velikoj defanzivi, dok se akumulacija svjetskog kapitala ili kapitala na svjetskom nivou dobrim dijelom zasniva na zakonima prvobitne akumulacije i monetarizma. Efekti slobodnijeg tržišta u jugoslovenskim uslovima, čak i ako budu pozitivni, mogu biti vrlo ograničenog dometa.

Umjesto slobodne razmjene, što je uostalom uvijek bilo hipokritsko stanovište kapitala, i umjesto kapitalističke kontrole tržišta, što je tek pravo stanovište kapitala, zakoni *ponude i potražnje moraju biti pod kontrolom proizvođača.* Kontrola tržišta *sa stanovišta udruženih proizvođača* ima bitno drugačiju svrhu od kontrole tržišta *sa stanovišta kapitala.* Kapitalistička kontrola tržišta ima za cilj nejednaku razmjenu i, prema tome, sticanje viška vrijednosti na strani kapitala. Umjesto kontrole cijena i kamata ili slobode cijena i kamata, i umjesto zamrzavanja ili odmrzavanja, koja je uglavnom monetaristička kontrola tržišta, postoji kontrola sa stanovišta proizvođača, koja je *jedini ekonomski zakon* unutar robnog oblika proizvodnje. Ona se sastoji u *apsolutnoj kontroli cijene radne snage.*

Da bi se odredilo značenje ovakve kontrole tržišta potrebno je odrediti njenu svrhu. Razlog zbog kojeg uopće treba uspostaviti kontrolu proizvođača nad zakonima ponude i potražnje jeste taj što razmjena otvara nebrojene mogućnosti za eksploataciju i prisvajanje tuđeg rada. Svrha je, prema tome, kontrole zakona koji vladaju na tržištu, onemogućavanje eksploatacije i uspostavljanje ekvivalentske razmjene umjesto nejednake. Tamo gdje je inflacija razlog kontrole tržišta tu su i mjere usmjerene na kontrolu cijena ili kontrolu plata, mjere koje sa svoje strane samo još više doprinose inflaciji. Inflacija ne smije biti neposredni razlog kontrole tržišta. Ono što treba staviti pod apsolutnu kontrolu i što treba eliminirati jeste sam temeljni uzrok inflacije — a to je *eksploatacija i prisvajanje tuđeg rada* koje se u našem društvu dobrim dijelom razvija posredstvom tržišta. Nije infla-

Digitized by Google

cija uzrok eksploatacije i krađe tuđeg rada, niti uzrok klasnog raslojavanja jugoslovenskog društva, nego obrnuto — različiti oblici eksploatatorskih odnosa u proizvodnji, a prije svega onih na tržištu, bili su i ostali glavni generatori inflacije, a time i još većeg podsticanja prisvajanja tuđeg rada.

Ako je to svrha kontrole tržišta do koje je stalo radnicima, onda ona ima svoja dva cilja: 1. da se onemogući prelijevanje društvene svojine ili društvenog bogatstva u privatne džepove i 2. da se onemogući međusobna eksploatacija proizvođača. I jedan i drugi cilj moguće je postići stavljanjem pod kontrolu cijene radne snage. Ova se, naravno, ne sastoji u zamrzavanju ličnih dohodaka, ali ni u uspostavljanju tzv. raspodjele prema radu na grupnom nivou, na nivou OOUR, niti u dogovornoj raspodjeli na nivou privrednih grana ili DPZ. Samo tržište na kome se pod kontrolom radnika nalazi cijena njihove radne snage može obezbijediti dosljedno djelovanje zakona vrijednosti. Radnička ili društvena kontrola cijene radne snage se sastoji u *određivanju jedinstvene vrijednosti cijene radne snage* na nivou čitavog društva. To je jedini uslov da se i u uslovima robne proizvodnje uspostave *socijalistički odnosi raspodjele.* Raspodjela prema radu u uslovima tržišta može biti uspostavljena jedino ako se tržište stavi pod kontrolu proizvođača, a ova se sastoji u *ekvivalentskoj razmjeni,* tj. u razmjeni jednakih količina rada. Na taj način bi se konačno omogućilo djelovanje i nemoćnog člana 18. Ustava SFRJ. Samo tako se može onemogućiti otuđivanje društvene svojine i prisvajanje tuđeg rada na osnovu »tržišnih pogodnosti« (čitaj: eksploatacije tipa opšteg obrasca kapitala). Raspodjela prema radu u uslovima tržišne privrede može postojati kao takva jedino ako je ustanovljena na *općedruštvenom nivou;* neki opći principi te raspodjele moraju biti ustanovljeni na saveznom nivou, inače će kao što je to danas slučaj, poprimiti karakter grupnosvojinskog prisvajanja koje nema ničeg zajedničkog sa raspodjelom prema radu. Samo tržište i to tržište u svom vulgarnom, nerazvijenom obliku može uspostaviti takve odnose u raspodjeli kakvi postoje u nas. (Na primjer: odnos od 1 : 26 za isti stepen složenosti rada!)

Ako je raspodjela prema radu u uslovima robne proizvodnje osnovno socijalističko obilježje takvih odnosa proizvodnje, onda ona mora biti zasnovana na dva osnovna kriterija: 1. masi rada (dužina radnog vremena) i 2. stepenu složenosti rada (opet masi rada koja je uložena u kvalificiranje radne snage), a ne čitavom nizu proizvoljnih kriterija koji se primjenjuju od sredine do sredine. Raspon u odnosima među ličnim dohocima može biti određen jedino masom rada i stepenom složenosti rada. Potrebno je utvrditi maksimalni odnos između najnižih i najviših stepena složenosti rada (na primjer 1 : 2, između osnovne škole i visoke školske spreme, zato jer je za visoko obrazovanje potrebno dvostruko više vremena za obrazovanje radne snage nego kod osnovnog obrazovanja, ili 1 : 4 između osnovne škole i doktorata

Digitized by Google

nauka, itd.) Isto tako, s obzirom na priznavanje tržišnih zakonitosti i zakona vrijednosti, potrebno je ustanoviti maksimalni odnos unutar istog stepena složenosti rada. (Potrebno je ustanoviti takav odnos u raspodjeli na osnovu uspješnosti na tržištu koji neće značiti značajnije prisvajanje tuđeg rada, dok prisvajanje na osnovu različitih stepena proizvodnosti rada ne daje legitimitet velikim razlikama jer zatečeni nivo proizvodnosti najčešće nije rezultat aktuelnog živog rada, nego nagomilani rezultat rada mnogih ranijih generacija. Jedan tolerantan raspon koji bi obezbjeđivao koliko-toliko egzaktnu raspodjelu prema radu ne bi smio prelaziti odnos od 1 : 2.) Prema ovom modelu raspodjele prema radu ili modelu kontrole tržišta maksimalan raspon u raspodjeli ličnih dohodaka na jugoslovenskom nivou bi iznosio 1 : 8, što je, naravno, znatno ispod današnjih nevjerovatnih razlika. (Nedavno zabilježeni lični dohodak u Tvornici obuće u Teslići od 5.400 dinara za puno radno vrijeme u toku jednog mjeseca ili manje od 5 američkih centi po satu!) Ovaj odnos i nije tako mali, ako se zna da je Aristotel za robovlasničko društvo predlagao maksimalan odnos od 1 : 5! Kontrola tržišta koja bi se zasnivala na *kontroli odnosa u raspodjeli,* na ovim kriterijima, onemogućila bi svaki oblik prisvajanja društvenog bogatstva i eliminirala eksploataciju u odnosima među proizvođačima posredovanu »tržišnim pogodnostima«.

Kritika robne proizvodnje, uz priznavanje nužnosti njenog postojanja je, dakle, stanovište autora ovih redaka. To se stanovište, međutim, razlikuje od drugih kritičkih mišljenja o robnoj proizvodnji za koja se može reći da su *apstraktna* i stoga naivna. Takva mišljenja dovode u pitanje robnu proizvodnju i proglašavaju je anahronom za socijalizam, ali ona prevladavanje robne proizvodnje ne dovode u vezu sa realnim uslovima koji mogu nastati samo u procesu proizvodnje. Tzv. dogovorna ekonomija je apstraktna kritika robnog oblika proizvodnje jer ona svoju kritiku zasniva na voluntarističkom odstranjenju razmjene, a ne na stvaranju *realnih* uslova koji su neophodni za eliminiranje robne proizvodnje.

Robna proizvodnja ne može biti prevladana bez prevladavanja proizvodnje vrijednosti. Uslov da se prevlada proizvodnja vrijednosti je izuzetno visok istorijski nivo rada ili *nivo proizvodnosti rada.* Sa povećanjem proizvodnosti rada, naime, dolazi do *obezvređivanja* proizvoda rada uzetog pojedinačno. Sa sve manjom količinom rada sadržanom u pojedinačnom proizvodu rad prestaje igrati ulogu mjere bogatstva. Veća proizvodnost rada stvara uslove i skraćenja radnog vremena, a to znači i smanjenja ukupne veličine vrijednosti proizvedene radom. Tek to su, dakle, realni ili objektivni uslovi koji će eliminaciju razmjenskih odnosa u proizvodnji učiniti ekonomskom nužnošću. A to je, očito, daleka budućnost.

Međutim, ako je potpuna eliminacija robne proizvodnje stvar nekog drugog futura, proces kojim je ta eliminacija počela ne

Digitized by Google

samo da je stvar ovog trenutka nego je već odavno počeo. Socijalistički odnosi proizvodnje nastupaju u onoj mjeri u kojoj se na mjestu odnosa razmjene, u pojedinim sektorima proizvodnje društvenog života, uspostavljaju odnosi među udruženim radnicima. »*Neposredno udruženi rad*, dakle oblik proizvodnje dijametralno suprotan robnoj proizvodnji« (K. Marks, Kapital, I), počinje svoju istorijsku misiju eliminacije robne proizvodnje u uslovima robne proizvodnje i pod njenom apsolutnom dominacijom, još u prvobitnim oblicima kapitalističkog načina proizvodnje, i još će dugo koegzistirati sa robnom proizvodnjom, ali je udruženi rad nepomirljivo suprotstavljen robnoj proizvodnji, baš kao što i robna proizvodnja nastoji da nepomirljivo okonča svoju koegzistenciju sa udruženim radom. (Opširnije u Dž. Sokolović, Sociologija udruženog rada)

b4) *Socijalistički odnosi potrošnje* — Razlika između kapitalističkog i socijalističkog načina proizvodnje manifestira se i u proizvodnim odnosima u sferi potrošnje. Kada su odnosi proizvodnje u užem smislu riječi i odnosi raspodjele poprimili socijalistički karakter i odnosi u potrošnji će sami od sebe biti adekvatni. Ali, to ne znači da odnosi u sferi potrošnje sa svoje strane ne utiču na cjelokupne proizvodne odnose i način proizvodnje. Kao što je proizvodnja u užem smislu potrošnja, tako je i potrošnja još neposrednije proizvodnja. Stoga traganje za novim, socijalističkim načinom proizvodnje i novim, socijalističkim odnosima proizvodnje, podrazumjeva i traganje za novim, socijalističkim oblikom potrošnje.

Možda se sa najviše prava može reći upravo za sferu potrošnje i odnose koji su u njoj vladali u jugoslovenskom socijalističkom društvu da je do sada najmanje imala socijalistički karakter.

Osnovna socijalistička obilježja potrošnje su sljedeća:

1. Potrošnja kao i proizvodnja mora biti *racionalno* organizirana. Socijalistička racionalnost, za razliku od racionaliteta koji stoji u osnovi kako kapitalističke proizvodnje tako i potrošnje počiva na stanovištu *općeg*, a ne *posebnog*. Istina, zbog sve većeg stepena centralizacije kapitala i njegov racionalitet se sve više približava općem stanovištu, a empirijski gledano daleko je ispred stepena racionalnosti potrošnje u socijalističkim društvima. Na primjer, neracionalno je sa općeg stanovišta imati veći broj automobila nego telefona, kao što je to slučaj u našoj zemlji, dok je sa posebnog stanovišta, koje je u nas dominantno, ta vrsta racionalnosti u organizaciji potrošnje preovlađujuća.

2. Za razliku od rasipništva, kao nužne posljedice kapitalističke racionalnosti, *skromnost* u zadovoljavanju potreba je obilježje socijalističkih odnosa u potrošnji ili potrošnji racionaliziranoj sa općeg stanovišta. Kada je Marks u »Kritici Gotskog programa« govorio o raspodjeli u višoj fazi komunističkog društva, onda je pretpostavio da će preduslov za raspodjelu prema potre-

Digitized by Google

bama biti i obilniji »izvori društvenog bogatstva«. Ne sumnjajući da je za takvu raspodjelu i potrošnju zaista neophodna veća masa bogatstva, sigurno je isto tako da nikakav rast proizvodnih snaga, nikakav nivo proizvodnosti rada i nikakva masa dobara neće biti dovoljna da zadovolji čovjekove potrebe ako čovjek ostane sebičan i gramziv kakav je danas. Za novi tip potrošnje i raspodjele potreban je i novi čovjek, skroman u zadovoljavanju svojih potreba u kvantitativnom smislu. Samo skroman čovjek može biti bogat u zadovoljavanju svojih kvalitativnih potreba. (Opširnije o potrebama u Dž. Sokolović, Rad i samootuđenje.)

Tako stvari stoje teorijski sa odnosima potrošnje u socijalističkom, odnosno kapitalističkom načinu proizvodnje. Empirijski je često slika sasvim drugačija. Kako, inače, objasniti činjenicu i naravno zaključke koji se iz toga nužno nameću da u Švajcarskoj, toj najkapitalističkijoj među kapitalističkim zemljama, ljudi mogu, kao i u nas, imati vikendice, ali u njima ne mogu, prema zakonu, provesti noć. Time su Švajcarci, kao i u mnogim drugim stvarima, destimulirani da troše nepotrebno i neracionalno. Kada je mašina u tvornici izvan pogona osam sati dnevno, onda se to smatra neiskorištenim kapacitetom i vrlo glasno traži uvođenje i treće smjene, ali kada je jedna vikendica iskorištena samo 30 dana godišnje, to niko ne tretira proizvodnim promašajem. Ako je Slavko Kulić mogao izračunati da nas službeni automobili i šoferi koštaju koliko i aktivni sastav JNA, nije teško pretpostaviti koliko nas koštaju sva naša rasipništva. Umjesto da se ograničava potrošnja onih društvenih slojeva koji su ionako trošili skromno (»zakon o platama«), potrebno je da se ograniči uistinu neproizvodna potrošnja. Istina, sa pojmom neproizvodne potrošnje u našoj praksi ima značajnih teorijskih nedoumica, pa otuda i praktičnih promašaja. Sadašnje poimanje neproizvodne potrošnje više se zasniva na pojavnoj nego na suštinskoj strani stvari. Kao što je samo razlikovanje proizvodnje i potrošnje vrlo uslovno, tako je još problematičnije odvajanje proizvodne od neproizvodne potrošnje. Budući da nauka i postoji radi toga da bi razlikovala suštinsku od pojavne strane stvari (Marks), mi tvrdimo da se *suština neproizvodnog karaktera potrošnje* sastoji u *trošenju preko potreba* ljudi ili u *nepotrebnom trošenju*, a ne jednostavno u potrošnji. Isto tako, neproizvodnom potrošnjom se može smatrati i proizvodnja (ili tzv. proizvodna potrošnja) ukoliko je *nepotrebna proizvodnja* ili ukoliko je *proizvodnja nedovoljna za zadovoljavanje potreba.* Prema tome, jedenje je i te kako proizvodnja, baš kao i proizvodnja hrane, iako smo i u jednom i u drugom neproizvodni, jer niti se dovoljno dobro hranimo, niti dovoljno hrane proizvodimo. (CEMA)

3. *Kvalitet* je temeljno obilježje u socijalističkom načinu proizvodnje. Teorijski, naravno, a praktički se upravo na ovoj tački može dovesti u pitanje socijalistički karakter bilo kojeg od prethodno razmotrenih momenata proizvodnih odnosa u socijalističkim društvima. Pad kvaliteta proizvoda, a otuda i pad kvaliteta

Digitized by Google

života, koji je zabilježen u nekim socijalističkim društvima u različitim fazama njihovog razvitka, nije rezultat samo pogrešno vođene ekonomske politike u odnosu na potrošnju, nego i grešaka u neposrednoj sferi proizvodnje.

Povećanje proizvodnosti rada po svaku cijenu, da bi se išlo u korak s naučno-tehničkom revolucijom, vrlo često je postizano upravo po najvišoj cijeni — *padom kvaliteta proizvoda.* Bogatstvo jednog društva, shvaćeno u aristotelovsko-marksističkom smislu, kao bogatstvo zadovoljavanja čovjekovih potreba, ne zavisi samo od mase proizvoda nego i od kvaliteta tih proizvoda. Tamo gdje se produktivnost nekog rada udvostruči po cijenu trostruko manje trajnosti proizvoda zbog lošijeg kvaliteta, konačan efekat je negativan. U mnogim sektorima upravo se tako dogodilo. Kakve koristi od povećanja produktivnosti, na primjer u građenju stanova, ako novi stanovi brže zastarjevaju od onih koje je gradila Austro-Ugarska! Socijalistički vođena potrošnja mora biti usmjerena na kvalitet i povećanje kvaliteta proizvoda, da bi se kvalitet života čovjeka podigao na viši, njega dostojniji nivo, a ne na povećanje kvantiteta proizvoda, da bi se što više trošilo zbog sve nekvalitetnijih proizvoda i sve više na taj način akumuliralo bogatstvo na strani onih koji nekvalitetno proizvode. Jedna od prvih mjera novoga SIV-a bila je snižavanje poreza za jeftinije, tj. manje kvalitetne cipele. Bez obzira na iskreno humane namjere ova mjera je mogla postići sasvim suprotan efekat. Umjesto da se snize cijene manje kvalitetnih cipela i podstakne time proizvodnja nekvalitetnih proizvoda, trebalo je naprotiv manje oporezivati kvalitetnije proizvode. Podsticanje proizvodnje i potrošnje kvalitetnijih proizvoda rada ne samo da je najbolji podsticaj *štednji* i većoj produktivnosti rada nego je neposredno doprinos kvalitetnijem životu čovjeka. Cilj vlade u jednom socijalističkom društvu, koja svakako hoće da i sferu potrošnje učini socijalističkom, ne bi trebalo da bude briga da oni koji ne mogu da kupe cipele ili meso, mogu kupiti barem nekvalitetne cipele ili piletinu, nego da joj bude cilj da i oni kupuju kvalitetne cipele ili teletinu. Tek je to ekonomski i prema tome socijalni interes.

Inače bi se, kada je već riječ o socijalističkim odnosima proizvodnje u našem društvu, našim SIV-ovima mogla skrenuti pažnja da kao o jugoslovenskom povedu računa i o svom *socijalističkom* karakteru. Uostalom, samo vlada koja je socijalistička može u našim uslovima računati i na to da bude *jugoslovenska.*

c) Socijalistički svojinski odnosi

Svojinski odnosi, kao momenat jednog načina proizvodnje, značajni su već i zbog toga što su oni prvi u lancu starih odnosa proizvodnje koji pucaju i time prvi momenat novog načina proizvodnje koji se uspostavlja. Tako Marks govori o »ukidanju kapitala kao privatne svojine u okviru granica samog kapitalističkog

Digitized by Google

načina proizvodnje« (Kapital, III), a o promjeni kapitalističkog oblika svojine, procesom centralizacije kapitala, govori kao o »istorijskoj tendenciji kapitalističke akumulacije«, tj. kao o tendenciji eksproprijacije samih eksproprijatora unutar kapitalističkog načina proizvodnje. (Kapital, I) Promjena svojinskih odnosa, koja nužno proizlazi iz promjena u načinu proizvodnje, ne može biti adekvatno izvršena ako ne postoje materijalno-tehničke pretpostavke u strukturi proizvodnih snaga. Socijalističke revolucije nisu pogriješile što su izvršile socijalizaciju (državnu ili neposredno društvenu) sredstava za proizvodnju, ali su pogriješile jer su socijalizaciju izvršile i tamo gdje za to nema nikakvih tehnoloških uslova. (E. Mandel, Rasprava o marksističkoj ekonomiji) Uspostavljanje neadekvatnih svojinskih oblika značilo je dugo vremena prepreku ne samo razvoju proizvodnih snaga u socijalističkim društvima nego i prepreku razvoju socijalističkih odnosa proizvodnje u cjelini. Razlog zbog kojeg nije bilo moguće naći oblike svojine adekvatne novom načinu proizvodnje sastoji se u teorijskoj nemogućnosti da se definira privatna svojina, tj. oblik svojinskih odnosa kapitalističkog tipa koji je trebalo ukinuti. Iz te teorijske nesposobnosti pokreta koja je još na snazi proizašle su ili proizlaze dvije osnovne greške: prvo to što se u početku zajedno sa kapitilističkim oblikom svojine ukidao svaki drugi oblik privatnog prisvajanja, a zatim danas sa vraćanjem na neke stare oblike svojine restauriraju i kapitalistički. I u prvom i u drugom slučaju radi se, dakle, o teorijskom neznanju.

Treba, prije svega, znati da je Marks razlikovao dva oblika privatne svojine po njihovom *karakteru.* Između privatne svojine *zasnovane na vlastitom radu* i privatne svojine *zasnovane na tuđem radu* postoji *bitna* razlika. Ono što ih bitno razdvaja jeste to što u prvoj nema eksploatacije, dok je drugi oblik svojine upravo zasnovan na eksploataciji. Marks nikada nije insistirao na negaciji privatne svojine zasnovane na vlastitom radu. Naprotiv: »Radnikova privatna svojina na njegovim sredstvima za proizvodnju jeste osnovica sitne radinosti, a sitna radinost nužan je uslov za razvitak društvene proizvodnje i slobodne individualnosti samog radnika.« (Kapital, I) Prema tome, on je odredio i istorijsku ulogu ovog oblika privatne svojine u »razvitku društvene proizvodnje«, ali isto tako time i označio nužnost njenog nestanka. Kapitalistička privatna svojina, zasnovana na tuđem radu, izvršava eksproprijaciju radnikove privatne svojine, ali »nužnošću kakvog prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju«. Ono što, međutim, dolazi poslije kapitalističke svojine, svuda tamo gde je prethodno izvršena centralizacija kapitala, a unutar nje se razvio »kooperativni oblik procesa rada u sve većem razmeru, svesna tehnička primena nauke, planska eksploatacija zemlje, pretvaranje sredstava za rad u samo zajednički upotrebljiva sredstva za rad, ekonomisanje svim sredstvima za proizvodnju njihovom upotrebom kao sredstava za proizvodnju kombinovanog društvenog rada, obuhvatanje

Digitized by Google

svih naroda u mrežu svetskog tržišta, a time i internacionalni karakter kapitalističkog pokreta«, tamo tek može nastati društvena svojina za koju Marks kaže da je »individualna svojina«. Privatna svojina zasnovana na vlastitom radu ostaje i dalje svuda tamo gdje nije izvršena velika istorijska mijena rada u društveni proces, ali to u ukupnom društvenom radu ostaje zanemarljivo malo. Društvena ili individualna (nerazdruživa, in + dividere — razdružiti) svojina ostaje jedini mogući oblik svojine u uslovima već uspostavljenog »društvenog načina proizvodnje«.

Prema tome, kao što je bilo pogrešno prije 40 godina podruštvljavanje svojine sitnog seljaka, tako je pogrešno i istorijski anahrono danas u privatnim oblicima svojine, zasnovanoj na vlastitom radu ili pak na tuđem radu (do 10 radnika), što je svakako kapitalistički oblik svojine (!), tražiti onaj istorijski adekvatan oblik svojine u kome će se proizvodne snage moći dalje razvijati. Kao što podruštvljavanje svojine zavisi od toga koliko je proces proizvodnje postao društven, tako isto i pretvaranje proizvodnje u društven proces, što je i tehnička neminovnost, zavisi od toga u kojoj se meri rezultati tog procesa društveno prisvajaju. Ne treba taj istorijski proces zaustavljati prevaziđenim oblicima svojine. Stare greške se neće ispraviti novim, ali izgleda da neodoljivo navode na njih.

Ako društveni oblik svojine nije adekvatan za razvitak proizvodnih snaga, onda to treba reći. Uostalom, to je stara dilema koja je razdvajala Platona i Aristotela. Ali, onda treba reći da je svojina koju nudi Tadija Šarac, kao i oni koji mu to omogućavaju, *kapitalistička* svojina jer će 300 radnika koje će on zaposliti raditi na tuđim sredstvima za proizvodnju. Međutim, nama njegov kapital uopće nije potreban jer imamo sasvim dovoljno vlastitog koji se nalazi u sferi neproizvodne potrošnje. Nije problem u društvenoj svojini, niti bi kapitalistički oblik svojine obezbijedio razvoj, nego se društveni oblik pokazuje neefikasnim zato jer se *privatizira.*

III — Nesocijalistički društveno-ekonomski odnosi (društveno-ekonomska struktura) u jugoslovenskom društvu

Već smo na početku ove monografije istakli da je ekonomska struktura jugoslovenskog društva, kao uostalom i svakog drugog društva, sazdana od vrlo različitih istorijskih oblika produkcionih odnosa. Ova analiza ne može obuhvatiti sve navedene oblike niti će biti sveobuhvatna u slučaju onih koji će biti predmet rasprave. Jedini kriterij kojim ćemo se rukovoditi bit će njihova relevantnost za razvitak ili pak za stagnaciju socijalističkih odnosa proizvodnje i socijalističkog načina proizvodnje u cjelini. U tom smislu posebnu pažnju zaslužuju kapitalistički i feudalni proizvodni odnosi, tj. njihovi recidivi ili embrionalni oblici.

Digitized by Google

1. Kapitalistički odnosi proizvodnje

Cjelokupnost odnosa proizvodnje u jugoslovenskom društvu, pa prema tome i kapitalistički odnosi proizvodnje su pod neposrednim dejstvom odnosa koji vladaju u svijetu. To je razlog zbog kojeg je vrlo teško govoriti o našim unutrašnjim odnosima neovisno od odnosa proizvodnje u koje stupamo na međunarodnom planu. (O tome sam opširnije pisao u Dž. Sokolović, Socijalizam i kapital) Ipak, kapital odnos u našem društvu može biti relativno egzaktno identificiran u sljedećim oblicima:

a) Prvobitna akumulacija kapitala istina nije kapitalistička ali su različiti oblici pljačke društvene svojine često pretpostavka ili materijalni osnov za kasniju kapitalističku akumulaciju. U tom smislu pljačka ne može biti tretirana samo kao kriminalni čin nego u sebi nosi i socijalno-klasna obilježja kontrarevolucionarnog djela.

b) Opšti obrazac kapital odnosa — Marks je razlikovao kapital odnos od kapitalističkog načina proizvodnje. Mnogo prije nego se uspostavio i razvio kapital kao način proizvodnje, kapital je egzistirao kao društveni, proizvodni odnos. Marks ga je definirao jednostavno kao »N-R-N, pretvaranje novca u robu i ponovno pretvaranje robe u novac, *kupovanje radi prodavanja*«. »Novac koji u svom kretanju opisuje ovaj poslednji krug, pretvara se u kapital, *postaje* kapital, pa *je* već i po svojoj odredbi kapital.« (K. Marks, Kapital, I) Ako je ovo opšti obrazac kapitala, a jeste, onda se ovaj oblik društvenog odnosa može sresti na svakom koraku u našem društvu, ali i u svakom drugom. Kapital je, dakle *odnos* razvijene ili kapitalističke razmjene. Da bi kapital kao odnos među ljudima na tržištu poprimio oblik kapitalističkog načina proizvodnje, tj. da bi način proizvodnje poprimio kapitalistički karakter potrebno je još nešto, ali o tome ne spada da govorimo u ovom času.

Prije toga, s obzirom na aktualni značaj teorijskih diskusija o robnoj proizvodnji u našem društvu kao i idejnu stranu ovog pitanja, da vidimo šta o razmjeni, tj. robnoj proizvodnji, misli sam Marks: »Isto je tako, kaže on, pobožna kao i glupa želja da se razmjenska vrijednost ne razvije u kapital ili da se rad koji proizvodi razmjensku vrijednost ne razvije u najamni rad.« (K. Marks, Grundrisse...) Dakle, ne samo razvijena nego robna proizvodnja kao takva, svaka proizvodnja razmjenskih vrijednosti, svaka proizvodnja roba se nužno, po Marksu, mora razviti u kapital, a rad na kome ova počiva u najamni rad. Šta onda slijedi iz robne proizvodnje, razmjene, koja već po svome određenju jeste kapital odnos?

Još samo da objasnimo zašto je uopće razmjenski odnos N-R-N Marks odredio kao kapital. Budući da odnos N-R-N nema nikakvog smisla, jer završava kako je i počeo—novcem, za razliku od odnosa R-N-R' čija je svrha da se dobije roba različite upotrebne vrijednosti, to odnos N-R-N ima smisla samo ako se novac

Digitized by Google

na kraju ove metamorfoze razlikuje od novca koji je bio na početku. »Novčana suma može se od novčane sume razlikovati uopšte samo *veličinom.*« Razvijena razmjena prema tome može imati smisla samo ako donosi višak vrijednosti. Višak vrijednosti je, dakle, sama svrha ovog razmjenskog odnosa; po tome on i jeste kapital ili »opšti obrazac kapitala«.

Prema tome, razvijena razmjena, N-R-N', ili opšti obrazac kapitala nije ništa drugo nego *nejednaka razmjena* ili *kapitalistička robna proizvodnja.* Stoga je tržište medij kapitalističke eksploatacije baš kao što je to, što ćemo uskoro pokazati i sama kapitalistička tvornica.

Zagovornici robne proizvodnje u našem socijalističkom samoupravnom društvu, bilo da se radi o onima koji je označavaju atributom socijalistička ili o onima koji joj prilaze ideološki neutralno, međutim, očekuju od robne proizvodnje da upravo ona, tj. tržište, pa čak uključujući i tržište radne snage *uspostavi ravnotežu,* a to bi trebalo da znači ekvivalentsku razmjenu i prema tome da isključi svaki oblik »prelijevanja« ili »odlijevanja« dohotka jednih od strane drugih ili otvorenije govoreći da spriječi prisvajanje bez rada. Čak i ako je tržište, robna proizvodnja ili »opšti obrazac kapitala« alternativa nekim drugim, nekapitalističkim, a u našem društvu očito vrlo prisutnim oblicima prisvajanja tuđeg dohotka, nisam siguran da bi se time smanjila stopa viška vrijednosti ili stepen eksploatacije radne snage. Naprotiv, »balkanska« robna proizvodnja, (o antropološkim kao i o mnogim drugim faktorima naša ekonomska nauka vrlo malo razmišlja) tj. »balkanski« opšti obrazac kapitala djeluje u mnogo grubljoj formi nego u razvijenim kapitalističkim privredama. Zahvatanje u tuđi dohodak prije će postati pravilo nego što će nestati i na njenom mjestu biti uspostavljena ravnoteža. Uostalom: »ova stalna težnja različitih oblasti proizvodnje da se uravnoteže u dejstvu je samo kao reakcija na stalno narušavanje ravnoteže«. (K. Marks, Kapital, I) Robni proizvođač koji je jednom otkrio inflaciju kao najsigurnije sredstvo akumulacije bez vlastitog rada teško da će se odreći tržišta i odnosa tipa opšteg obrasca kapitala koje ono omogućava.

Prema tome, proizvodni odnosi na tržištu u obliku opšteg obrasca kapitala, tj. kapital odnos koji još nije postao kapitalističkim načinom proizvodnje, jer ne počiva ni na kapitalističkom obliku svojine ni na kapitalističkom obliku rada — najamnom radu, pokazuju da se *višak vrijednosti može prisvojiti i bez kapitalističke svojine i bez najamnog rada!* Stoga tržište, jedino pod kontrolom sa stanovišta još-ne-udruženih proizvođača, može egzistirati unutar socijalističkih društvenih odnosa a da ih ne dovodi u pitanje kao takve.

Očekivanja da bi tržišni odnosi mogli doprinijeti razvoju proizvodnih snaga imaju onoliko smisla koliko su i neizvjesna. Pitanje je, slično onom o kokoški i jajetu, koliko je istorijski razvoj trgovine doprinio pojavi velikih tehničkih otkrića ili je

Digitized by Google

obrnuto tehnološko unapređenje proizvodnje dovelo do razvoja robno-novčanih odnosa. U svakom slučaju, postoji čitav niz činjenica razvitka proizvodnih snaga, ako ne i većina, koji su nezavisni od robnog oblika proizvoda rada i njegove sudbine na tržištu. (O ovom tipu odnosa vidjeti u Dž. Sokolović, Ekonomizam i monetarizam)

c) Razvijeni kapitalistički odnosi proizvodnje — Iako u vrlo embrionalnom obliku prisutni, u našem društvu označavamo ih kao razvijene stoga jer predstavljaju oblik već razvijenog *pojma* kapitalističkog načina proizvodnje. Pod pojmom *kapitalističkog načina proizvodnje* možemo podrazumjevati kapital odnos tipa opšteg obrasca kapitala, dakle N-R-N, od onog časa kada se na tržištu u ulozi robe koja se kupuje radi prodavanja pojavi *radna snaga*. Prema tome, ustanoviti da li u našem društvu postoje makar i embrionalni oblici kapitalističkog načina proizvodnje zavisi od toga da li u nas egzistira manje ili više razvijeno tržište radne snage. Od onog časa kada se radna snaga kupljena na tržištu spoji sa sredstvima za proizvodnju koja su tuđe vlasništvo rad postaje najamnim radom a na njemu zasnovani način proizvodnje od tog trenutka postaje kapitalistički.

Odnosi proizvodnje ovakvog tipa, bez obzira na to koliki obim društvenog rada njima bio obuhvaćen, postoje u našem društvu kako u formama koje su legalizirane tako i u nelegalnim oblicima. Bez obzira na broj radnika koji rade na sredstvima za proizvodnju jednog vlasnika, produkcioni odnos koji se u takvim uslovima uspostavlja ima kapitalistički karakter. Uostalom, kada je odnos jednom uspostavljen promjena broja, svakako na više, stvar je formalnosti. A to će se učiniti u onom času kada broj uposlenih radnika postane kočnica daljoj akumulaciji kapitala. Po svemu sudeći, u uslovima kada društveno bogatstvo nema mogućnosti akumulacije, svaka akumulacija u društvu sa velikim brojem nezaposlenih, dobro je došla, pa makar bila i kapitalistička.

d) Istorijski prelazni oblici kapitalističkih produkcionih odnosa su svi oni oblici prisvajanja viška vrijednosti po osnovu opredmećenog rada, a bez vlastitog rada pa čak i bez prava svojine nad sredstvima za proizvodnju. Najpoznatiji takav oblik kapitala je onaj akcionarski i o njemu Marks zaista govori kao o prelaznom obliku kapitalističke svojine. O njemu govorimo iz dva razloga: prvo zato jer su u nas učestale sugestije o uvođenju akcionarskog oblika vlasništva, a drugo zato jer izvjestan nerazvijen oblik akcionarstva već postoji u sasvim legalnoj formi.

Akcionarski kapital je bez obzira na njegov istorijski prelazni karakter ka društvenoj svojini kakav ima u kapitalističkim društvima *po svojoj suštini* kapital. Kao takav on ne može imati svoj legitimitet u jednom socijalističkom društvu, jer prisvajanje koje on inaugurira ne počiva na vlastitom živom radu. Istina, akcionarski kapital bi nesumnjivo značio podsticaj akumulaciji, ali u isto vrijeme i podsticaj sebičnom prisvajanju tuđeg rada. Ako

Digitized by Google

se ima u vidu da je sebičnost kroz istoriju pored negativne igra la i pozitivnu ulogu, onda akcionarstvo svakako treba razmotrit sa obe strane.

Takozvane ugovorne organizacije udruženog rada, također omogućuju prisvajanje viška vrijednosti po osnovu opredmećenog rada, što im sa marksističkog teorijskog stanovišta ne daje pravo na socijalistički legitimitet, jer prema Marksu, za razliku od politekonomskog stanovišta, samo živi rad može biti tvorac novostvorene vrijednosti — viška vrijednosti. Zakonska regulativa, međutim, dozvoljava osnivačima UUR-a da po osnovu uloženog početnog kapitala prisvajaju i dio nove vrijednosti. Čitaoci ovih redaka svakako znaju daleko više činjenica o basnoslovnim profitima osnivača UOUR-a nego što je to slučaj sa njihovim piscem ali i ono što on zna svjedoči da naši akcionari ostvaruju takve fantastične stope viška vrijednosti na kakvim bi im mogli pozavideti i transnacionalni kapitali.

2. **Feudalni odnosi proizvodnje**

Ako je tačno da se osnovni uzrok zaostajanja u razvoju proizvodnih snaga našega društva sastoji u neadekvatnim produkcionim odnosima, onda se nužno postavlja pitanje: Koji to istorijski tip produkcionih odnosa nije adekvatan sadašnjem nivou razvitka proizvodnih snaga u nas. Da li to znači da su to socijalistički odnosi proizvodnje i da bi ih se bar za određeno vrijeme trebalo odreći dok se proizvodne snage ne podignu na viši stepen? Ili su to kapital odnosi u proizvodnji i njihov antagonizam sa socijalističkim produkcionim odnosima?

Proizvodni odnosi u našem društvu koji dominiraju nad socijalističkim odnosima u proizvodnji i kao takvi predstavljaju osnovnu prepreku razvitku proizvodnih snaga u jugoslovenskom društvu su po svom karakteru *ne/pred-kapitalistički.* O ovom tipu proizvodnih odnosa opširnije sam pisao na drugom mjestu (Dijalektika društvene svojine), i zato o tome ovom prilikom samo ukratko.

I pored uobičajenih sholastičkih predstava o feudalnim proizvodnim odnosima kao neodvojivim od zemlje kao osnovnim sredstvom za rad i oblikom svojine, ipak je *suština* feudalnog odnosa nešto drugo. Pod feudalnim proizvodnim odnosom podrazumjevamo *prisvajanje tuđeg rada bez razmjene,* a na onsovu *zakonom utvrđenog prava na prisvajanje.* To je ono bitno što feudalni oblik prisvajanja odvaja od svakog drugog klasnog oblika prisvajanja pa i kapitalističkog, u kome se prisvajanje vrši putem tržišta. Ono po čemu takvo prisvajanje rezultata tuđeg rada nikako ne može biti svrstano u kapitalističko jeste i to što ono nema svrhu u *akumulaciji,* kao u slučaju kapitala, nego tako prisvojeno bogatstvo uglavnom služi neproizvodnoj potrošnji.

Digitized by Google

Osnovni subjekti takvog prisvajanja, za koji dosta uslovno kažemo da je feudalni, jesu sljedeći:

1. *Socijalni sistem* u cjelini u nas je po svojoj prirodi tako ustanovljen da je usredsređen na *potrošnju* umjesto na *proizvodnju* društvenog života. Svi njegovi podsistemi (školstvo, zdravstvo, nauka, urbanizam, sport, socijalna zaštita itd.) su tako konstituirani da uživaju manje ili više autonoman status u odnosu na materijalnu sferu proizvodnje života, i da, kako se to u nas popularno kaže, ne dijele sudbinu udruženog rada. Umjesto da se svaka promjena u materijalnoj sferi odrazi i na ostale i, štaviše, umjesto da materijalna proizvodnja bude posljednja koja će trpjeti posljedice, u nas stvari stoje obrnuto. Baš kao da se u našem slučaju okrenuo tumbe Marksov stav o odnosu društvenog bića i društvene svijesti kao temeljni zakon društvenog razvitka iz Predgovora »Prilogu kritici političke ekonomije«. Naš socijalni sistem, u skladu sa funkcionalističkom teorijom socijalnog sistema, poprimio je apstraktan, nadindividualan i transkonkretan karakter. Po stepenu svoje apstraktnosti on kao kakav fatum stoji čak i iznad političke organizacije društva, iznad države, koja nad njim gubi kontrolu i sve se više fatalistički i sama prepušta da bude kontrolirana. Osnovni uzrok tog očvršćavanja socijalnog sistema kao naddruštvenog »anonimnog autoriteta« jeste izgleda isključivanje čovjeka iz osnovnih društvenih tokova. To konkretno znači da čovjek, a prije svega proizvođač, nije subjekt bogatstva koje je sam stvorio. Njegova potreba za samoupravljanjem i samodeterminacijom u proizvodnji svog društvenog života nije zadovoljena.

2. *Političko-pravni sistem (država)* doživljava u nas najoštriju kritiku, ali te kritike bez teorijske egzaktnosti moraju ostati apstraktne kritike. Prva vrsta kritika jugoslovenskog etatizma koja apstrahira od prave prirode našeg političko-pravnog sistema jesu one koje uzrok postojećeg kriznog stanja vide neposredno u političkom sistemu, a u njegovoj promjeni izlaz iz tog stanja. Apstraktni karakter tih kritika se sastoji u tome što one ne vide da je i političko-pravna nadgradnja samo rezultat odgovarajućih socijalno-ekonomskih odnosa koji su se začeli i prije 1974. godine, dakle i prije nego je ustanovljen postojeći politički sistem, da je 1974. godina i godine koje su došle kasnije samo rezultat 1965. godine i mnogih godina prije toga, te da je novi političko-pravni sistem samo doprinio razvitku takvih odnosa u sferi proizvodnje. Stoga se promjena političkog sistema u uslovima postojećih odnosa proizvodnje može smatrati neadekvatnom ili irelevantnom za socijalnoekonomski sistem.

Druga vrsta kritika jugoslovenskog političkog sistema i njegovih etatističkih tendencija zasniva se na povezivanju tog sistema, odnosno države, sa neadekvatnom socijalno-ekonomskom strukturom. Kao takva i ova vrsta kritika je apstraktna, jer etatizam u Jugoslaviji povezuje sa kapital-odnosom kao dominantnim proizvodnim odnosom u koji je uključena država.

Digitized by Google

Konkretna kritika našeg političko-pravnog sistema i njegovog etatističkog karaktera polazi, međutim, pored kritike prethodnih mišljenja i od dvije teorijske premise: prvo, da država u jugoslovenskom društvu nije entitet za sebe nego je neposredno determinirana datim socijalno-ekonomskim odnosima i, drugo, da ta ekonomska struktura jugoslovenskog društva koja determinira političko-pravnu nadgradnju nije po svom karakteru kapitalistička nego *feudalno-patrijarhalna.*

Za razliku od predkapitalističkih političko-pravnih sistema država u kapitalizmu ima, prije svega, privrednu funkciju, tj. igra određenu ulogu u sistemu kapitalističke akumulacije. Dok je feudalna država prisvajala višak proizvoda bez ikakve odgovornosti i obaveze prema materijalnoj proizvodnji, pa čak i bez brige za tu proizvodnju, što joj je omogućavalo da se ponaša aristokratski bezbrižno, kapitalistička država ima svoju cijenu kao i svaka druga vrijednost. Ekonomska funkcija države u kapitalizmu se razvija od »idealnog sveopćeg kapitaliste« do »stvarnog sveopćeg kapitaliste« (Engels, Anti-Diring). Država nikada, iako subjekt eksploatacije, ne prelazi razinu prisvajanja koja bi ugrožavala najoptimalniji nivo akumalacije kapitala, kao izvora njene vlastite egzistencije.

Država u socijalističkim društvima, osim nekih izuzetaka, a u našem slučaju naglašeno, ekonomski neodgovorno prisvaja višak proizvoda i na taj način ugrožava osnovu vlastite egzistencije. To prisvajanje, prema tome, nema kapitalistički karakter jer mu osnovna svrha nije akumulacija bogatstva, ali nema ni socijalistički karakter jer mu osnovna svrha nije ni zadovoljavanje društvenih potreba. Feudalno-patrijarhalni karakter našeg političko-pravnog sistema (od mjesne zajednice do federacije) počiva, dakle, na indiferentnosti države kako za pitanje reprodukcije i proširene reprodukcije u sferi materijalne proizvodnje, tako i na indiferentnosti države za onaj dio prisvojenog proizvoda koji preko nje ide na zadovoljavanje potreba socijalnog sistema i svih njegovih podsistema. Državi je ekonomski svejedno kakva je akumulativna sposobnost privrede, kao i to kako se troše sredstva namijenjena duhovnoj nadgradnji zbog čega se, kao što smo to pokazali, i socijalni sistem ponaša na nonšalantan feudalno-patrijarhalni način. Stoga je država koja samo troši, a niti se brine za stvaranje društvenog bogatstva niti za štednju rada, po svojoj prirodi neracionalna i kao takva spada u relikte predsocijalističkih i predkapitalističkih načina proizvodnje.

Da je jugoslovenski etatizam feudalno-patrijarhalan, važno je utvrditi jer od toga zavisi djelotvornost njegove kritike. Kritika etatizma se ne smije usmjeriti na njegovu policentričnu formu, jer bi iz toga mogla proizaći konzekvenca koja je također nepoželjna — da je monocentrični etatizam dobar. Etatizam kao takav nije dobar, a to znači da nije dobra država koja uspostavlja proizvodni odnos prisvajanja tuđeg rezultata rada bez vlastitog

Digitized by Google

rada. A to dalje znači da je vrlo važno ustanoviti da je jugoslovenski etatizam feudalnog tipa kako se kao alternativa (svakako bolja) ne bi ponudio kapitalistički etatizam, tj. prisvajanje kapitalističkog tipa.

Jugoslovenskom društvu ne treba etatistički produkcioni odnos, ali ni vlada koja će igrati ulogu kolektivnog preduzetnika; socijalističkom društvu treba država koja će se brinuti o zadovoljavanju potreba društva, a ovoga neće biti ako se ne uspostave socijalistički odnosi u samom procesu društvene proizvodnje života.

Digitized by Google

Vladimir Milanović

Birokratizam i etatizam u savremenom jugoslovenskom društvu

1. Birokratizacija revolucije i dogmatizacija samoupravljanja

Hipoteza da je svaka organizacija, uključujući i komunističku, potencijalni izvor birokratizacije, tj. procesa u kojem se oni koji su odabrani da služe društvu preobraćaju u njegove gospodare, u nas bi teško bila prihvaćena. Protiv te hipoteze govori i činjenica da se politička organizacija komunista rađa iz revolucionarnog procesa, iz revolucije, u doba njenih svirepih progona i fizičke ekstirminacije. To njeno herojsko doba nije obeleženo samo koncentracijom volje, visokom idejnošću, idealizmom, identifikacijom njenih lidera i klase nego i koncentracijom političke moći i stvarnog uticaja na istorijske tokove. Organizacija u celini i njene vodeće ličnosti ostvaruju ogroman uticaj na ponašanja uopšte, na javni i privatni čovekov život, na društvena zbivanja, oni predstavljaju jezgra nove moći pred kojima strahuju i predstavnici oficijelnog društva. Štaviše, dok oficijelni uticaji neprekidno slabe, njihov uticaj neprekidno raste. Upravo tu protivrečnu funkciju u procesima pripremanja revolucije, revolucije i postrevolucionarne transformacije u establišment, u represiji kontrarevolucije, ali i u procesima koji su socijalizmu i oslobođenju rada ireverzibilni, birokratija u socijalizmu održava sve do danas.

Digitized by Google

Revolucija predstavlja najradikalniji pokušaj transcendencije i fizičke destrukcije postojećeg, radikalne negacije ljudske egzistencije sabijene u kalupe društva u raspadanju. Ali, revolucija predstavlja i proces prelaska iz sfere snova u sferu realnosti, spontanosti u militantnu, disciplinovanu, strogo kontrolisanu organizaciju. Taj se proces završava institucionalizacijom revolucije, iako revolucija ne može biti institucionalizovana. Veberova cinična primedba da umesto revolucionara na scenu stapaju tehničari samo je delimično tačna. Smena revolucionara rukovodiocima od zanata, iluzija razočarenjima, počinje već samim početkom, ti procesi se ne smenjuju, oni se prožimaju pri čemu poslednji nadvladava.

Opšti uzrok svake, pa i socijalističke revolucije je sabijanje čoveka u kalupe jednog stagnatnog, parazitarnog i trulećeg društva koje je u sukobu sa fundamentalnim ljudskim potrebama. Dominacija nasilja postaje sve slabija prema snažnom, eksplozivnom pritisku onih čija se misao oslobodila mrtvog tereta prošlosti. Ali, ta eksplozija, ma koliko imala svoje izvorište u misaonom i osećajnom životu pojedinaca, ma koliko bila izraz njihove spontanosti, odvija se u svetu visokoorganizovanih odnosa i njena sudbina zavisi od vlastite organizacije. Organizacija revoluciji daje smer, njeno organizaciono jezgro upravlja idejnim tokovima i socijalno-političkim konfrontacijama, ona predstavlja zametak nove političke moći. Tako se u jednom procesu koji izrasta iz najdubljih potreba društva, iz samih njegovih osnova stvara jedan instrument emancipacije. A taj instrument već u revolucionarnom procesu svojim izvesnim delom ponavlja obrasce i modele prošlosti.

2. Pokušaj operacionog definisanja birokratije u jugoslovenskom društvu

Sam termin birokratija obuhvata celokupnu istoriju civilizacije — od reči antičkog porekla koja označava proces upravljanja, vladavine, do moderne francuske reči koja otkriva svu tragiku i gorčinu groteske — upravljanje se vrši iz ureda. Njome se označava proces upravljanja iz atmosfere sigurnosti koje pružaju Bela kuća, Dauning strit, Vilhelmštrase, Dedinje i Kremlj, prebacivanje tereta teškoća i rizika na leđa izvršilaca politike. Birokrat ne dostiže ni ugled poznatih vojskovođa ni vladara koje su veoma mrzeli, ali ih nisu prezirali, njegova vlast najčešće nema uvek spoljni sjaj, ali je ona tako velika i po količini sredstava i po jačini uticaja da o takvom uticaju upravljači u prošlosti nisu mogli ni sanjati. Istina, i u novijoj istoriji pojedinci sa harizmatskim crtama karaktera ispoljavali su izuzetne sposobnosti i ostvarili uticaj na istorijske tokove koji nas zadivljuje. Ali, takve ličnosti sve više predstavljaju izuzetak, savremene birokratske strukture

Digitized by Google

efikasno manipulišu ljudima i stvarima, uobličavaju savremene procese, dok se individualni uticaj gubi čak i u revolucionarnim pokretima, a značaj organizacije raste.

Sami termini birokrat i birokratizam imaju danas pežorativno značenje i onaj kome su upućeni kao oznaka trgnuće se kao da smo ga dodirnuli snažnim električnim ili termičkim agensom. Uostalom, i drugi termini menjaju svoje značenje — stari zapadno-evropski svet terminima kapitalist i kapitalizam daje skoro prljavo značenje (za razliku od novih skorojevića) smatrajući da su demokratija, ljudske slobode, obilje, adekvatnije karakteristike njihovog društva. Ne zaboravimo da su i termini staljinizam i boljševizam u ne tako dalekoj prošlosti našega Saveza komunista bile visoko cenjene oznake koje se danas ne bih usudio ni kome pripisati. Radi se dakle o reagovanju koje izaziva oznaka sa značenjem koje unapred osuđuje, unapred stigmatizira i izaziva negativnu misaonu i emocionalnu reakciju. Zato se u političkim odnosima nastojimo da oslobodimo date oznake, ali ne i poslova, procesa i odnosa koje ona označava. Prvi uslov jednog objektivnog, naučnog preispitivanja njegovog značenja bilo bi oslobađanje od svih ovih uticaja.

Mi ćemo pokušati da birokratizam ne definišemo kao odnos vezan samo za vrhove struktura nego kao proces, kao kontinuum, raspoređen na svim nivoima društvenog rada i odlučivanja, kao fenomen koji je rezultat društvene podele rada implantiran u sve društvene segmente. Bez obzira da li u njemu preovlađuju političke, ekonomske, ideološke ili pak tehničke komponente, birokratizam počinje uvek upravljanjem i odlučivanjem o sudbini jednih koja je trajno ili trenutno u kompetencijama drugih, bez obzira da li su odluke koje se donose suprotne ili saglasne interesima onih o čijoj se sudbini radi. To je, dakle, proces vladanja koji je isto toliko star koliko je stara civilizacija zasnovana na eksploataciji, dominaciji i otuđivanju. Savremena istorija je izmenila forme tog procesa, uvela ogroman broj novih učesnika, dala mu sredstva, dimenzije i snagu kojima nisu raspolagali upravljači prošlosti. I što je veoma karatkeristično: uprkos sve snažnijim emancipatorskim pokretima taj proces je u neprekidnom porastu.

Mada nukleus i konstituens birokratije čini politička moć države, birokratizam nije reduciran na državnu moć. Hijerarhisana organizacija sa razuđenom strukturom moći i distribucijom kompetencija obuhvatila je sve segmente i sve sfere života od onih globalnih, od odnosa među narodima do najbanalnijih, ali i do najsuptilnijih, najintimnijih formi međuljudskog odnošenja. Bez obzira da li se radi o produkciji i raspodeli materijalnih dobara ili pak o idejnoj produkciji, religioznom životu ili vojnoj organizaciji, svako društvo je danas u svim njegovim segmentima, u svim sferama rada birokratizovano. Istina, ovim terminom obuhvatamo jednu složenu mrežu različitih uloga, pa

Digitized by Google

i kontroverznih ponašanja. Na dnu ove piramide su sitni izvršioci koji osciliraju između ljudske saosećajnosti i surovosti lišene svih obzira, a na vrhu su različite »elite« (tako nazvane od Rajta Milsa iako sa stvarnim elitama nemaju veze) koje sve zajedno predstavljaju dominante svih posebnih struktura. Bez obzira na različitost podeljenih uloga, na ljudski ili neljudski karakter njihovog ponašanja, sve one zajedno sačinjavaju aparat upravljanja i manipulacije čovekom. Svi ti segmenti su birokratizirani, ali sociolog ni u jednom društvu ne može bez teškoća da preciznije odredi koji su elementi strukture birokratski. Bez obzira da li je, na primer, jedan saobraćajni tehničar s puno ljudske uviđavnosti, suprotno propisima, prevezao obolelog do bolnice, ili je nekom putniku bez ikakve potrebe pred nosem zatvorio vrata, on će se nelagodno osećati ako njegovo ponašanje izvedemo iz njegove birokratske pozicije. To se u još većoj meri odnosi na visoko upravljačke pozicije koje daju široke mogućnosti privatizacije društvenog rada i društvenog kapitala i koje će koristiti sva raspoloživa sredstva da se takvo obeležavanje onemogući, dok će se jedan siromašni funkcioner u opštini koji se protiv takvih ponašanja bori iz plemenitih pobuda, osećati uvređenim. Tome dodajemo činjenicu da savremene upravljačke strukture raspolažu sredstvima moći i uticajem o kojima upravljači prethodnih društava nisu mogli ni sanjati.

Prihvatanjem teze da se koreni birokratizma ne nalaze na političkoj površini društva nego u društvenoj podeli rada, mi prihvatamo stanovište koje ima svoje brojne konzekvence. Pre svega, takvo stanovište borbu protiv birokratije i birokratizma prevodi sa područja apstrakcija na područje realnih društvenih odnosa i konkretnih ljudskih ponašanja. Polazeći od ovog stanovišta jasno se vidi da je sadašnja borba protiv birokratizma reducirana na ideološki i normativističko-politički aspekt, da se iscrpljuje u teorijskim perfekcijama koje i ne dotiču jezgra stvarne društvene moći i izvorišta socijalnog raslojavanja, društvenih nejednakosti i tragičnih divergencija u individualnim i kolektivnim ljudskim sudbinama. Na putu transformacije političke u samoupravnu organizaciju društva ovo stanovište nas oslobađa potrebe za previđanjem mnogostrukosti kontradiktornih interesa. I što je veoma važno, ono uviđa da državna i politička organizacija i dalje imaju kohezivnu funkciju i neizbežnu ulogu u represiji i suzbijanju restauracije predrevolucionarnih oblika dominacije i eksploatacije. Ali, ono ne vodi konzerviranju uloge države nego zahteva objektivnu analizu različitih interesa i njihovih ideoloških eksplikacija, otkrivanja njihove stvarne istorijske uloge. Polazeći sa takvog stanovišta možemo iza maske ideološkog monolitizma otkriti stvarni sukob interesa rada, čovekove potrebe za slobodom i različitih oblika njenog ograničavanja od strane birokratije i, konačno, razlikovanja represije nad kontra klasom i potiskivanja emancipatorskih težnji rada.

Digitized by Google

3. Kritičko mišljenje, monolitizam i totalitarizam

Svako društvo, svaki socijalni pokret, naročito, u prelomnim istorijskim situacijama ima potrebu za snažnom unutarnjom kohezijom, za jedinstvenim okvirima idejne orijentacije. Iako uspeh pokreta u velikoj meri zavisi od njegovog jedinstva, stvarne društvene promene, razvoj nisu posledica samo jedinstva nego i društvenih protivrečnosti, kritičkog mišljenja, stvaralačke destrukcije mumificiranih pojmova i okamenjenih obrazaca života. Revolucionarni pokret koji prevazilazi te protivrečnosti i sam završava u stagnaciji, u jedinstvu koje je nametnuto nasiljem. Koji su to unutarnji procesi koji zaustavljaju socijalno kretanje a pokret nepovratno udaljavaju od prvobitno postavljenih ciljeva? Da li se u komunističkom pokretu, pa i u Savezu komunista dešavaju isti socijalni procesi koji menjaju ideološke osnove, ciljeve u prirodu samog pokreta, kako se desilo već više puta u prošlosti? Da li etatizam predstavlja taj »pokret unazad« unutar socijalizma?

Socijalna kretanja, pa i oslobodilački, revolucionarni pokreti dobijaju svoju idejnu formu u zavisnosti od vremena u kome se dešavaju. Zato se idejni izraz nezadovoljstva društvom i svojim položajem u njemu kreće u različitim ideološkim formama u rasponu od njene arhaične, religijske forme do forme modernih pokreta unutar kojih, kada je reč o socijalizmu, uz njihove humanističke sadržaje preovlađuju egzaktni, naučni oblici mišljenja. No, bez obzira na svoju formu, svaki od tih pokreta mora da na neki način transcendira postojeće odnose, da traži izlaze i nudi jednu stvarnost koja postoji samo kao mogućnost. Ti pokreti neretko u svojim programima imaju elemente utopije, ili nam se pak čini da se radi o elementima utopije. Život često iznenadno otkriva mogućnost nemogućnog. Setimo se da je jedan takav revolucionaran, ali racionalan pokret kakav je bio pokret komunista, uputio jugoslovenskim narodima poziv na bratstvo i jedinstvo u uslovima njihovog međusobnog pokolja, eksterminacije zaprepašćujućih razmera koji su rađali beznađe, očaj i mržnju. Uprkos sudaru sa stvarnošću, uprkos prividnom utopizmu, pokazalo se da se ne radi samo o humanističkoj viziji budućnosti nego i o jedinom, racionalnom i ljudskom izlazu i rešenju. A to je izmenilo tokove istorije.

Svaki socijalni pokret koji ide za izmenom sveta neizbežno dobija i svoju organizaciju. Tu organizaciju u savremenom svetu stvaraju političari, a političari i od progresa i od revolucije prave profesiju i sopstvenu karijeru. U dalekoj prošlosti bili su to sveštenici, odnosno kler koji je svoje socijalno kretanje institucionalizovao a danas su to društvene i političke organizacije. Naravno, danas imamo pokrete koji osporavaju bilo kakvu potrebu organizacije političke partije i države, koji insistiraju na spontanosti pokreta. Praksa pokazuje da se ni u tim pokretima istaknuti njegovi pripadnici ne odriču propagiranja ideja i or-

Digitized by Google

ganizovanja akcija od kojih neke imaju spektakularne efekte. Šta se menja unutar pokreta profesionalizacijom izvršavanja zadataka koji su zajednički za sve pripadnike pokreta?

Pokretu pristaje pojedinci ili čitavi delovi društva radi toga što pokret donosi nove ideje, nove vrednosti koje treba tek realizovati. Pripadnost grupi, odnosno pokretu pretpostavlja zajedničke napore na njihovoj realizaciji, učešće u ritualima koji održavaju koheziju grupe i povećavaju napetost između sveta stvarnosti i novoprihvaćenih vrednosti. Zajednički poslovi i rituali ispočetka stvar svih, postaju stvar profesionalaca koji dobijaju nadzor nad pokretom, njegovom organizacijom i svim članovima pokreta. Taj proces se odvija uprkos proskripcijama koje vrši zvanično društvo. U početku to unutarnje raslojavanje nema vidljive posledice i pokret dugo zadržava visok stepen kohezije, jer se i članovi pokreta, i vodeći deo identifikuju sa pokretom, sa vrednostima i principima, ispoljavaju visok nivo požrtvovanosti. Ta pozicija je, u stvari, embrion budućih protivrečnosti: organizaciono jezgro je identifikovano sa grupom, deli njenu sudbinu, ali zauzima poziciju sa koje može da kontroliše odnose u pokretu, komuniciranje, aktivnosti i idejnu produkciju. Na toj činjenici se zasniva i iz nje izrasta unutarnje diferenciranje i borba za vlast unutar revolucionarne organizacije koja je i sama proskribovana, — iako se naravno idejno diferenciranje ne da svesti na borbu za vlast u organizaciji.

Nema tog idejnog sistema, koji ima odgovore na sva pitanja. Odgovore na izazove života daju sami učesnici u istorijskom procesu i od njihovih odgovora zavisi sudbina pokreta, njegovih ideja, a neretko i sudbina sveta. U objašnjavanju tog procesa i uloge ličnosti, revolucionarni pokret komunista je davno izradio svoja stanovišta, ali nema pokreta čija su stanovišta u takvoj suprotnosti sa vlastitom praksom kao što je pokret komunista. Nesumnjivo, velike ličnosti, naročito one sa harizmatskim obeležjem daju pečat svom vremenu. Ne može se osporavati da se radi o njihovom dubokom razumevanju onoga čemu tek dolazi vreme, da se radi dakle o izvanrednoj intelektualnoj senzibilnosti spojenoj sa sposobnošću formulacije zadataka pokreta i organizacionim sposobnostima podsticanja inicijativa koje u revoluciji izbijaju eruptivnom snagom, sposobnosti povezivanja i usmeravanja akcije. I tada se dešava čudesan obrt: iako komunisti znaju da je taj masovni heroizam koji iščezava u anonimnosti pravi moderator istorije, da neiscrpna narodna energija ispravlja sve promašaje teoretičara, iz tog procesa za istoriju ostaje po pravilu kult ličnosti, ispada da je revolucija produkt genijalnosti pojedinaca ili kako bi ga Veber nazvao »dara božjeg« koji poseduju velike ličnosti. U stvari, tokovi pravnih revolucija, pa i ove naše karakterišu se nesputanošću inicijative usklađenošću spontanosti i organizacije, disciplinovanosti, kolektivnosti, potreba ličnosti i potreba društva budućnosti. Ali, revolucija nije ni u teorijskom, ni u praktičnom pog-

Digitized by Google

ledu čist proces, ona je plod izvanrednih zaleta kreativne imaginacije i tereta dogmi, slepih ulica u koje vode zablude. Iznad i ispod linije sudara ovih kontroverznih orijentacija revolucija doživljava svoje uspone i svoje padove ne samo u istorijskom nego i u jednom humanom, ljudskom smislu. To se mora imati na umu bilo da revoluciju tretiramo kao predmet naučnog i edukativnog interpretiranja, bilo da se njom koristimo kao izvorom nadahnuća za naše delovanje danas. Istraživanje svega, i revolucije ima samo jedan cilj: otkrivanje istine, a istina je uvek u službi revolucije. Ali, istraživanje svake revolucije suočava se sa balastom spontano nastalih i smišljeno postavljenih zabluda.

Profesionalizacija procesa revolucionarne transformacije društva, izdvajanje profesionalne grupe koja se posvećuje zadacima revolucije ima istorijsko značenje i odvija se jednako u modernim političkim pokretima i socijalnim pokretima daleke prošlosti koji su imali religioznu formu. Ta profesionalna grupa prisvaja sebi ulogu tumača i propagatora ideja, kontroliše, a potom monopoliše njihovu produkciju, postaje arbitar ne samo u domenu društva nego i u domenu čovekovog misaonog i osećajnog sveta, kako u trenucima čovekovog očajanja koje rađa pad u misticizam, tako i erupciji hrabrosti revolucionara. Sve ono što čovek čini dobija svoju valorizaciju posredstvom organizacije. Pripadnost organizaciji, pripadnost instituciji postaju po sebi važniji od pripadnosti određenim idejnim i vrednosnim orijentacijama, organizacija neretko zamenjuje i religiju i revoluciju. Tip ličnosti koji preferira ova institucionalizovana vera i institucionalizovana revolucija nije slobodan, nesputan borac i mislilac nego fanatizovan preobraćenik koji je u potčinjenosti ogranizaciji našao svoju konačnu istinu. Insistiranje na sopstvenom mišljenju i sopstvenom opredeljenju ako je u sukobu sa oficijelno prihvaćenim idejama ima samo jedan rezultat — isključenje iz organizacije. U slučajevima koji nemaju dramatičan i tragičan epilog to vodi osnivanju nove sekte ili nove organizacije. Raskid sa prethodnom organizacijom je definitivan, netrpeljivost potpuna, zasluge ma kako bile velike su u potpunosti anulirane. Politički život u savremenom građanskom društvu zaštićen je maskom visoke tolerancije, širokim ljudskim pravima i slobodama dok se kreće u domenu drugorazrednih diversificiranih interesa. Ali, u bitnim pitanjima, ova tendencija ka sveobuhvatnoj kontroli i uniformnosti mišljenja i ponašanja izbija svom snagom.

U socijalizmu, tendencija ka monolitizmu koja svoju konzekventnu formu nalazi u totalitarnoj kontroli individualnog i društvenog života, u utvrđivanju i uređivanju svih njegovih formi prema propisanim obrascima, ima svoj koren u iskonskim tendencijama civilizacije, a svog neposrednog prethodnika u monolitizmu revoluconarne organizacije. Ali, idejni monolitizam revolucionarne organizacije je izrazito dobrovoljan, ograničen

Digitized by Google

na pitanja od bitnog značaja za sudbinu revolucije, prožet saosećanjem sa svima koji pate i visokim respektom ličnosti koja sama donosi odluku. Za razliku od njega, postrevolucionarni monolitizam je nametnut spolja i osporavajući ličnosti da sama prosuđuje stvari i bira orijentacije lišava je dostojanstva i razara. Jednako kao i religiozni i politički fanatizam postaje samo maska iza koje se krije stvarno odsustvo interesa za principe, za sopstvenu sudbinu i sudbinu drugih. Moderatori istorije od čijih sposobnosti u velikoj meri zavise tokovi istorije transformišu se u jezgro nove državne moći čija vlast obuhvata sve delove društva. Time se motivacija prevashodno etičke prirode transformiše u prinudu, a aparat represije ponovo postaje uobličavajuća snaga ljudskog ponašanja. No, taj aparat je i sam proizvod revolucije i on do kraja svoga postojanja nosi ambivalentnost, nosi protivrečne karakterističke vlastitog bića, oscilirajući u svojim postupcima između onoga što je bio, što je želeo da bude i onoga što stvarno jeste. To socijalističku birokratiju čini unekoliko osobenom pojavom.

Jezgro upravljačkih struktura u socijalizmu, a time i nove birokratije, čine istaknuti akteri revolucije koji su značajan deo tereta izneli na svojim plećima. Njihova prošlost, životno iskustvo formirali su njihove karakteristike: čvrstinu, dinamičnost, sposobnost da preuzmu rizik, intenciju da sačuvaju vezu sa socijalnom osnovom iz koje povremeno crpu nadahnuća za političke poteze kojima otvaraju perspektive emancipaciji, sposobnost da se bar u izvesnim situacijama odriču dela sopstvenih interesa. Ali, ovu sposobnost ne treba precenjivati — parazitizam i sklonost ka rasipanju nacionalnih sredstava, permanentno povećanje socijalnih distanci povezuju ovu birokratiju sa birokratijom celog sveta.

Kakav je uticaj birokratije koja je nesumnjivo ponikla u revoluciji na duhovni život i idejna kretanja u društvu? Birokratija nema hrabrosti da formuliše svoju ideologiju nasuprot revoluciji jer bi time ubrzala sopstveni krah. Ali, ona u načelu usvajajući ideje revolucije i propagirajući ih daje im specifičnu boju i smer, još u periodu pripremanja revolucije. Nadmoć revolucionarnih ideja povezana je sa padom uticaja oficijelnih ideja na intelektualni život društva, a taj pad uticaja u velikoj meri određen je politikom kontrarevolucionarne klase. U periodu pripremanja revolucije, kao što to pokazuje oktobarska revolucija, stvaralačka energija se oslobađa gotovo eruptivnom snagom i jedan fascinantan svet ideja bez presedana u istoriji društva, jedan rascvat u domenu književnosti, umetnosti, socijalnih teorija dovodi u sumnju utvrđene vrednosti vladajućeg poretka. Time stvaraoci, iako često nisu obuhvaćeni političkom organizacijom revolucionara, pripremajući duhove za proces dubokih promena, faktički pripremaju političku revoluciju. Naravno, mnogi stvaraoci i sami učestvuju u revoluciji kao političkom aktu. Pa, ipak, birokratija preseca ovu erupciju ideja i

Digitized by Google

u košmar ljudskih snova unosi jedan gvozdeni red čisteći sa društvene scene i ideje i ideologije, sterilišući misao jednako u poeziji kao i u politici, s efikasnošću o kojoj prethodni režimi nisu mogli ni sanjati. Marksizam koji u Marksovom delu nema većih pretenzija do da bude inspiracija jedne revolucionarne prakse koja ga neprekidno obogaćuje, brižljivo je selekcionisan i pretvoren u kanoniziran sistem ideja koje su predmet talmudističkih nadmudrivanja u duhu pragmatičnih interesa vlastodržaca. Tako su Marksovo i Lenjinovo delo proglašeni za službeno, sam način mišljenja jedva da je imao bilo kakvih dodirnih tačaka sa njihovim kritičkim odnošenjem i mišljenjem koje stoji u osnovi njihovog stvaranja.

Da li je marksizam staljinista transformiran u nauku, kako mu to kritički orijentisana jugoslovenska misao prebacuje? To bi značilo da je staljinizam jednu revolucionarnu praksu suzio na naučno istraživanje činjenica, mogućnosti i zadataka, odnosno, na jedno pozitivističko utvrđivanje činjenica stvarnosti, utvrđivanje istine i postizanje društvenih ciljeva naučnim sredstvima. Takvo stanovište zapravo i ne predstavlja radikalnu kritiku staljinizma. Čak i ako usvojimo tezu da takva istraživanja ne sadrže nikakvu kritičku komponentu, da se daju potpuno zatvoriti u granice pozitiviteta građanskog i birokratskog društva (što je gotovo nemoguće), staljinizam predstavlja jednu ideološki a ne naučno trasiranu politiku. Istina, staljinizam se služio naukom i naučnicima, ali isključivo u domenu tehnike i tehnologije, dakle pri realizaciji ciljeva koje nije utvrđivala nauka nego politika, u onim segmentima organizacije društva čije je razvijanje vodilo povećavanju moći države a time i birokratije. Nasuprot tome, i teorijska i empirijska istraživanja društva koja stoje u službi potreba čoveka, njegove emancipacije, praktično su iščezla. Zamenjujući revolucionarnu praksu i teorijsku misao jednostavnom formulom da su i socijalizam, i revolucija, i oslobođenje rada ovaploćeni u političkoj praksi upravljača, oni su svekoliko kretanje, pa i samu revoluciju reducirali na imitativni model ponašanja, na simulaciju revolucije.

Ovaj teorijski obrt unazad, čiju osnovu čini etatizam, naneo je nesagledive štete najpre jednom svetskoistorijskom kretanju čija je praksa sterilisana. Ne samo to: vladajuće strukture su postavile granice svojoj sopstvenoj akciji. Uništavajući svoje stvarne, a mnogo više svoje izmišljene, nabeđene neprijatelje, dominante političkog života su proterale revoluciju iz sopstvenog društva, one su otpočele petrifikaciju vlastitog mišljenja umrtvljujući jednu koncepciju koja je mogla izmeniti tokove svetske istorije.

U kojoj meri se ta staljinistička praksa prenela u Jugoslaviju, u kojoj meri je odredila naš način mišljenja i naše ponašanje danas? Optužbe protiv komunista su sasvim nedvosmislene: komunistička politika u Jugoslaviji je određena dominacijom staljinizma kao političke forme jedne druge države, utica-

Digitized by Google

jem Treće komunističke internacionale kao političke i ideološke ekspoziture jedne strane sile. Čak i ako odbacimo ove optužbe, ostajemo dužni da odgovorimo na pitanje zašto jedan, u svojoj biti revolucionaran pokret komunista, nije bio kritičniji i prema ideološkim orijentacijama i prema političkim odnosima, političkim ponašanjima koja je, znatno kasnije, i sam osudio?

Ovo pitanje se postavlja jer se strategija jedne revolucije, njene koncepcije, čak i u istorijskim i sociološkim analizama najčešće izvode iz prethodnih teorijskih orijentacija, koje su s obzirom na zakasneli razvitak našeg društva najčešće prenošeni izvana — uostalom kao i drugi naučni, politički i kulturni uticaji. Pri tome se zaboravlja da je strategija revolucionarnih snaga određena i politikom, idelogijom, vrednosnim orijentacijama i akcijama protivnika revolucije. A upravo politički režim oficijelnog društva bio je drastično suzio područje ispoljavanja i najbezazlenije kritike oveštalih obrazaca života. Prikazujući svaku slobodniju misao kao komunističku, a komunizam kao avet koji razara sve tekovine civilizacije, režim je u predrevolucionarnoj Jugoslaviji demostrirao okrutnost i svirepost prema svojim komunističkim protivnicima nastojeći da u embrionu zatre svaku misao koja bi vodila tim putevima. Uz krajnje surov fizički progon, vladajuće strukture, unutar veoma podeljene ali u svom neprijateljstvu ne samo prema komunizmu nego prema slobodi sjedinjene, nastojale su da moralno i etički onemoguće ne samo komuniste nego i svako drugo nastojanje koje bi društvo izvelo iz mrtvih voda konzervativizma. Propaganda protiv komunizma se tako proširivala na propagandu protiv svega demokratskog i naprednog dobijajući povremene histerične izlive. Ona bi mogla biti shvaćena i kao svojevrsna komedija da nije imala i krvave, tragične posledice. Ali, strah od sablasti komunizma nije obuzeo stanovništvo, a najmanje slobodoumne, nezadovoljne grupe i pojedince. On je obuzeo vladajuće strukture, njen aparat politike i represije i paralisao njegovu misao i logičko rasuđivanje. Tako se desilo da je ta propaganda umesto komunističkog protivnika paralisala sopstvenu klasu, državu i političke organizacije. Umesto da u ratnoj katastrofi potraži spas u saradnji sa sopstvenim narodom, ona je zaplašena sablašću komunizma, aveti koju je delom izmislila a delom preuzela od drugih, potražila oslonac u okupatoru koji je u svom programu imao fizičko uništenje i njih samih.

Pozitivna posledica ovog koordiniranog ideološkog mentalnog i fizičkog pritiska bilo je ujedinjavanje svih stremljenja ka slobodi u jedno revolucionarno kretanje koje je ovaj pritisak, umesto da ga razbije i slomi, stalno jačao, proširivao i stabilizovao. Običan čovek odbacujući tu smešu antikomunističkih ideja i ponašanja odbio je i one informacije o okrutnostima Staljinovog režima, o monstruoznim političkim procesima koje su sadržale i deo istine. Narod je iz svoje vlastite potrebe gradio svoju vlastitu predstavu, svoju veru u prvu zemlju socijalizma,

Digitized by Google

svoj mit koji je imao snagu političke realnosti. Naravno, drugi svetski rat, oslobodilačka borba, revolucija su taj mit samo ojačali. Taj proces je bio zakonomeran: u vreme kada je budućnost naroda bila predstavljena masovnim stratištima, apokaliptičnim stradanjima nevinih, kada je sukob golorukog stanovništva sa najvećom ratnom mašinerijom u istoriji označio jedinu mogućnost da se preživi, takva vera i takav mit bili su izraz ne jedne oficijelne propagande političke organizacije komunista, nego unutarnji oslonac u situaciji koja je bila zastrašujuća. Obični sovjetski ljudi su svojim heroizmom u ratu tu veru objektivno podržali, svojim stradanjima dali joj uverljivost. Njega je razorila sama staljinistička birokratija svojom politikom slamanja ljudi, diskreditovanja ideja. U sukobu između mita i stvarnosti konačnu prevagu je odnela stvarnost.

Nastojeći da osvetlimo istorijsku, socijalnu i psihološku pozadinu mita o socijalizmu hteli smo samo da pokažemo da u takvim političkim i istorijskim okolnostima nije bilo mogućnosti za jednu kritiku, ali ne smatramo da tu politiku i odnos prema staljinizmu ne treba kritički analizirati danas. Otpora tim analizima ima i oni su i danas, kao i u prošlosti, birokratski i staljinistički, iako predstavljaju istorijski preživelu pojavu.

Bitna karakteristika dominanti političke, revolucionarne organizacije koje će se docnije transformisati u nukleus državne organizacije, a time i nove birokratije, jeste dugotrajno oscilira nje između duha nemira, sumnji, inicijative u stvaralačkim traganjima za novim mogućnostima ljudskijeg življenja koji su ih izveli na svetsku političku scenu i pravovernosti, ideološkog monolitizma koji je iz domena militantne i efikasne organizacije preneo apsolutnu disciplinovanost i podređenost hijerarhiji i u domenu mišljenja, političko osciliranje između onih koje pate, identifikovanja sa njima i identifikovanja sa regidnom organizacijom prema kojoj je ljudski život jedinke sve više izgledao sićušan i bezvredan, jedna promena od preosetljivosti do neosetljivosti na krike patnji koji dolaze iz tih deprimiranih svetova. To i protiv volje govore njihovi vlastiti iskazi u svim medijima danas. Kad revoluciju treba pretočiti u istoriju, oni su puni emocijama ispunjenih sećanja na divne ljude koji su i njih i revoluciju izneli na svojim plećima. Jedino što oni nikada ne znaju i nikada ne govore — to je gde su ti divni ljudi danas, da li žive i zbog čega pate ukoliko su živi.

Kada govorimo o ideološkim orijentacijama birokratskih struktura koje imaju svoj koren u političkoj organizaciji revolucije i postrevolucionarne socijalističke države, nema sumnje da je i prema oficijelnom stanovništvu njena polazna teorijska osnova marksizam, ali marksizam koji će se u različitim varijantama socijalizma realizovati na tako kontroverzan način da dovodi u pitanje svoju sopstvenu suštinu. U jugoslovenskom društvu jedan relativno uzak krug teoretičara, književnika i pub-

Digitized by Google

licista dao je ton misaonim kretanjima. Kod ostalih, opredeljenja su više emocionalno obojena i odlikovala su se usmerenošću protiv socijalnih nepravdi. Čitav politički život onih koji su pripremali i izvodili revoluciju bio je neprekidna provera držanja pred klasnim neprijateljem. Taj proces, po svom izvornom značenju visoko etički, docnije će biti transformisan u birokratska odmeravanja zasluga, uloga i prava za jedne i stigmatiziranja, obeležavanja za ceo život za druge. Kakva je bila uloga teorijskih osnova, znanja i koncepcija? Naše je mišljenje da je poznavanje fundamentalnih teorijskih tekstova, sem kod jedne uske grupe u vrhu organizacije, bilo sasvim fragmentarno, i mada u velikoj meri dogmatizirano, nije odigralo veći uticaj na orijentacije. Ono što je u teoriji i praksi organizacije, praksi naroda u revoluciji dalo ogromnu snagu to je prirodnost, neposrednost odgovara na izazove istorije, njihovo delovanje u skladu sa ljudskim potrebama, a pre svega potreba za slobodom koja je tako svojstvena svim istinskim revolucijama, pa i našoj. To će postati izvorište inspiracije u docnijim traganjima za vlastitim izrazom u izgradnji novih društvenih odnosa. Ali, u neposrednom postrevolucionarnom razvitku naša teorija i praksa bila je izvesno vreme sabijena u kalupe jednog imitativnog, staljinističkog modela, koji takođe zahteva jednu objektivnu ocenu. Taj model se, pre svega, odlikovao jednom krutošću kako u pitanjima u kojima je označavao progres, u konfiskaciji imovine ratnih profitera i saradnika okupatora, progonu ratnih zločinaca, tako i u pitanjima otkupa, docnije i nasilne kolektivizacije, od koje se srećom ubrzo odustalo. Ogroman entuzijazam masa uz čiju neiscrpnu energiju je veoma brzo obnovljena industrija i saobraćaj, dao je mnogim objektima monumentalan karaktar, bez obzira na sve teškoće koje je zemlja u međunarodnim odnosima imala. Pa, ipak, istorija je najpre na jugoslovenskom primeru pokazala da nedostatak racionalnosti, nedostatak demokratizma, promišljanja, proučavanja problema i zadataka sa više strana, odsustvo konfrontiranja mišljenja, vodi neefikasnoj ekonomici, i nedemokratskoj političkoj organizaciji društva i da ovi nedostaci ne mogu biti kompenzirani dobrim namerama. A neefikasnost pojačava unutarnje napetosti koje ovaj sistem pokušava da premosti ideološkim i političkim sredstvima. Na ideološkom planu on pribegava idealizaciji i romantizaciji poltike koja samo izvesno vreme zadržava svoj uticaj. Nikada neću zaboraviti govor jednog visokog funkcionera koji nas je u to vreme uveravao, ne samo da su seljačke radne zadruge, jugoslovenska varijanta kolhoza, neophodne, nego da se njihovo stvaranje na dobrovoljnoj osnovi širi brzinom požara! Naravno kada idealizam iscrpi svoju snagu, na scenu stupaju efikasnija politička sredstva. U Sovjetskom Savezu taj proces je doveo do paranoidnih oblika Staljinovog autokratizma, dok se u jugoslovenskom društvu izrazio kao sukob između birokratske romantizacije i dogmatizacije socijalističke revolucije i samoupravljanja i interesa

Digitized by Google

rada koji se ne zadovoljava permanentnim perfektuacijama normi koje moć birokratskih struktura ostavljaju nedirnute. Neretko zahtevi za stvarnim samoupravljanjem, za stvarnim promenama u položaju običnog čoveka u procesima informisanja, upravljanja i odlučivanja, čoveka koji stvara sve vrednosti na kojima egzistira ovo društvo, ali koji u sudaru sa birokratskim strukturama veoma retko izlazi kao pobednik, dovode do stigmatizacije onih koji to traže. Suočene sa krizom iz koje ne mogu da nađu izlaz i da sačuvaju enorman korpus privilegija upravljačke strukture se odupiru promenama koje potkopavaju njihovu moć mnogo većom žestinom nego ekstremnom nacionalizmu koji dovodi u pitanje egzistenciju državne organizacije

Suočene sa potrebom da sopstveni položaj stabilizuju kroz permanentne reforme i korekcije društvenog uređenja, dominante strukture povremeno sopstvenu politiku podvrgavaju kritici. Upravo ta kritika i način na koji se ona sprovodi otkrivaju nam reliikte tog represivnog monolitizma u okvirima socijalističkog samoupravljanja koje je prihvatilo principe pluralizma interesa i samoemancipacije radničke klase. Da bismo taj odnos potpunije osvetlili, potrebno je da pribegnemo jednom imaginarnom retroaktivnom eksperimentu: zamislimo situaciju u kojoj bi neki slušalac uvaženom funkcioneru, čiji smo govor o kolektivizaciji jugoslovenskog sela pomenuli, izneo mišljenje koje mi danas imamo o kolektivnim gazdinstvima na selu! Ili, kada bi ono što se danas otvoreno priznaje kao slabost poslednjeg ustava neko izneo kao vlastito mišljenje u vreme njegovog usvajanja! Da li bi takav akt značio uvod u farsu ili tragediju? Bojim se da bi se desilo upravo ovo drugo. Sve to pokazuje da je kritika u jugoslovenskom društvu još reducirana na autokritiku dominanti. Šira društvena kritika uopšte ne bi značila izmenu sistema, ali bi pre ili posle dovela do demokratskih promena u strukturi odlučivanja i jedne racionalnije organizacije društva.

Nije nam namera bila da tvrdimo da idejni monolitizam ne predstavlja neophodan uslov revolucionarnih društvenih promena u prelomnim istorijskim situacijama, niti da tvrdimo da idejni monolitizam ne vodi većoj političkoj efikasnosti. Naša namera je bila da utvrdimo razlike između monolitizma koji izrasta iz unutarnje slobode pojedinaca i klasa, slobodnog odlučivanja i slobodne razmene mišljenja i represivnog monolitizma koji se uspostavlja i održava putem mentalne, moralne i fizičke represije, između stvarnog demokratskog revolucionarnog procesa opredeljivanja koji je stvar unutarnjeg intimnog stava svakog pojedinca i procesa simuliranja demokratije, revolucije i samoupravljanja. Ako u društvu umesto slobodnog izražavanja vlastitih uverenja, umesto logike činjenica, logike uma, imamo logiku nasilja, onda ćemo na periferiji društvenog života koja izmiče kontroli i munjevitoj represivnoj reakciji imati hiperpolitizaciju svega i svačega. Tada se u političkom životu dešavaju

Digitized by Google

čudesni, neočekivani obrti. Književnost koja se uporno borila protiv nametnute politizacije biva preplavljena političkim tekstovima, a tamo gde to nije moguće, ilegalno nastaje čitava nova literatura. Kroz površinu i laku, da ne kažemo banalnu muziku naviru još banalniji politički tekstovi, a inertno, konzervativno područje religioznog života nesklono političkim avanturama posegnuće za tematikom i sferama koje je pre više vekova potisnuto. U bogomoljama se pojavljuju i oni koji sa religioznim verovanjima a još manje ponašanjima usklađenim sa religioznim normama nemaju ništa zajedničko. U ovoj demostraciji neoficijelnih pogleda i ponašanja svakako ima i onih koji su na političkoj sceni odavno izgubili bitku. Unezverena reakcija takozvanih organizovanih, svesnih socijalističkih snaga pokazuje da one ne shvataju prave uzroke tih pojava. Ne radi se o ambicijama nekih novih snaga koje oduzimaju hleb političkim radnicima. Radi se o sveobuhvatnoj kontroli svih segmenata društvenog i političkog života, kontroli koja faktički onemogućava običnog čoveka da o svojim problemima govori, da bude sa pažnjom i uvažavanjem saslušan, radi se o činjenici da on na rešenja tih problema ne može da utiče. A bez toga demokratija i socijalizam ne predstavljaju stvarne, revolucionarne nego simulacione procese.

4. Tehnologija kao filozofija života i tehnokratizam kao njegov racionalan izraz

Da li su birokratske strukture u jugoslovenskom društvu orijentisane vrednosno ili racionalno? Kakva je njihova vrednosna orijentacija s obzirom na uporno pozivanje na socijalizam i revoluciju? O kakvim se tehnološkim revolucijama, kakvim filozofijama tehnologije radi? Kakva je i da li je stvarno racionalna jugoslovenska tehnokratija? Kako uprkos verbalno formulisanim vrednosnim i filozofskim orijentacijama objasniti stalan rast aberantnih ponašanja, moralne hipokrizije i nasrtaja na društvenu svojinu u kojima prednjače upravo upravljačke strukture, odnosno njeni delovi?

Stalna sukcesija inovacija koje u svom ishodu revolucionišu tehniku, tehnologiju, proizvodnju u celini čineći je kompetetivnom, inovacija koje svoje uporište i izvorište imaju u primenjenim naukama daje onom organizacionom, kadrovskom i intelektualnom nukleusu ovog procesa poseban značaj i ulogu u društvu — tvorac atomske bombe u vreme kada su SAD posedovale monopol nuklearnog oružja i vojnu supremaciju u svetu bio je više intervjuisan i prikazivan u masovnim medijima od predsednika koji je tu državu izveo kao pobednicu iz rata. Težnja ovog socijalnog nukleusa da nametne svoju volju, svoju ideologiju i svoju filozofiju života savremenom svetu prisutna je u svim društvima. Njihov krajnji cilj je postavljanje takve organizacije društva koja će za svoju intelektualnu osnovu imati nauku, ali i organizaciju koja će na bazi tehničke kompetent-

Digitized by Google

nosti isparcelisati, fragmentirati celinu života i poveriti je ekspertima, a čoveka u svim pitanjima i svim oblastima reducirati na objekt njihove manipulacije.

Očigledno je da znanje, razvijene organizacione sposobnosti upravljanja, tehnička kompetentnost predstavljaju osnovu nove socijalne, ekonomske i političke diferencijacije i novih odnosa dominacije. Kao socijalna grupa tehnokratija ne potiče direktno iz vrhova posedničke klase koliko iz onih slojeva koji su u domenu naučne produkcije, reprodukcije znanja, domenu organizacije uvek zauzimali gotovo dominantan položaj. Mada je revolucija u domenu upravljanja dovela tehnokratiju u superioran položaj, društveno bogatstvo nije direktno koncentrisano u njenim rukama, ali je njen uticaj na ekonomske, političke, pa i kulturne tokove izuzetno snažan. Uz to, potičući iz kulturnijih i obrazovanijih slojeva koji ne nasleđuju nego uvek iznova stiču svoje pozicije, tehnokratija pripada onom privilegovanom delu društva koje se u najvećem stepenu autoreprodukuje, štaviše, onom delu društva kojega socijalnopolitičke kataklizme najmanje pogađaju.

Zasnivajući svoj položaj na supremaciji znanja i organizacionih sposobnosti jednako u domenu industrije, bankarstva, pravnog i političkog sistema, tehnokratija sa izvesnim intimnim prezirom posmatra klasne konfrontacije, iako unutar sistema uvek predstavlja produženu ruku dominacije. Tragajući za sopstvenim identitetom, racionalni deo tehnokratije nije ideološki indiferentan, on se suprotstavlja sistemima koji retardiraju ekonomiku i kulturu zemlje. Taj deo se ponekad priklanaja revoluciji, socijalizmu i samoupravljanju, ako oni predstavljaju negaciju sklerotičnih, parazitskih sistema koji reprodukuju i održavaju zaostalost zemlje. Ali, jednako spašavajući multinacionalne kompanije ili gradeći monumentalne objekte socijalističke industrijalizacije, tehnokratija realizuje svoj vlastiti privatni interes, za nju. Marksov »Kapital« nije kritika političke ekonomije nego nauka o proizvodnji kapitala i odnosa dominacije u kojima će tehnokratiji pripadati mesto arbitra.

Naravno, ovo je jedna strana stvari, slika koju prvosveštenici znanja i umešnosti stvaraju sami o sebi. Onu drugu stranu čini granica koju njenim sopstvenim principima i racionalnosti u poslovanju nameće njen vlastiti interes. To, pre svega, pokazuje parazitizam i rasipništvo institucija kojima rukovode tehnokrati, to otkrivaju spektakularne obmane društva sa promašenim investicijama kojima su kumovali tehnokrati u zajedništvu sa političkim elitama, to pokazuje duh privatizacije i parcijalizacije ekonomike koju sa nacionalnim birokratijama brani i deo tehnokratije, to pokazuje njena spremnost da na svakom koraku potceni sposobnosti radnika da donose racionalne i meritorne odluke i, na kraju, činjenica da tehnokratija samoupravljanje nikada nije shvatala drugačije nego kao spoljnji sistem odnosa nametnut političkim nasiljem.

Digitized by Google

5. Naučna misao između revolucije i scijentokratije

Jednostranom tretmanu nauke, kulture i društvene evolucije kao da same činjenice idu u prilog: pri posmatranju stvari koje ostaju na površini društva izgleda da ceo naš život zavisi o rezultatima nauke, a sama nauka se odvaja od njenog duha i pokazuje kao zbir materijalnih sredstava, tehničkih i kadrovskih efektiva. I zaista pri savremenoj demografskoj eksploziji koja se pri sadanjem kulturnom nivou zaostalih regiona ne da zaustaviti, gola fizička egzistencija ljudi direktno zavisi od produkcije hrane, a ova od naučnih rezultata i njihove primene, tako da kao što je to jedan naučnik davno primetio, nauka izgleda kao klin o kome iznad ambisa visi egzistencija i budućnost celog čovečanstva. Isto tako, pri posmatranju ovog segmenta društva koji smatramo naukom, ne susrećemo se sa njenim duhom nego sa stvarima: ogromne laboratorije, džinovske dimenzije institucija, kompleksnost hijerarhisane organizacije, mistika sjajnih otkrića, fascinantnost rezultata. Suština procesa ne interesuje posmatrača, ali ga izvoz roba, licenci i intelektualnih usluga, visina profita snažno impresioniraju tako da se spontano nameće zaključak da je ceo naš život određen naukom, da se pravo saznanje kreće isključivo stazama nauke, i što je najvažnije, da proizvodnja znanja automatski obezbeđuje supremaciju onih koji ta znanja poseduju na svim nivoima uključujući i onaj globalni, svetski. Iz takve jednostavne i jednostrane logike proizilazi isto tako uprošćen i pogrešan zaključak da se problemi socijalne evolucije, društvenog progresa i emancipacije čoveka daju reducirati na politiku ekonomskih investicija u kojoj centralno mesto zauzima rast naučnih kapaciteta zemlje. Posledice ovakve koncepcije su trganje naučnih istraživanja iz njihovog globalnog, svetskog, društvenog i kulturnog konteksta, propisivanje i pripisavanje naučnom istraživanju ciljeva i zadataka koji ne proizilaze iz prirode same nauke, trganje naučne misli koja je uvek imala emancipatorski karakter iz celine misaonih strujanja koja izražavaju čovekovo nezadovoljstvo, njeno subordiniranje dominantama politike i društva.

Time se nauka ne pretvara u instrument prevazilaženja i traganja za putevima izlaska iz krize nego se kriza društva prenosi u sferu nauke. Kriza u naučnim orijentacijama i kriza identiteta naučnika, koju danas imamo, su samo njihov specifičan izraz.

Ekspanzija naučnih institucija koja je dosada ostvarena, a naročito ona koja tek predstoji, dovela je do institucionalizacije istraživačkog rada, do njegove fragmentacije i specijalizacije, njegove krajnje zavisnosti o finansijerima, političarima i biznismenima koji određuju njene programe i njene materijalne mogućnosti, skinula je sa scene velikog naučnog stvaraoca koji svojim delom obeležava epohu, a uvela prvosveštenika nauke du-

Digitized by Google

hovno osiromašenog koji iza maske egzaktnosti, efikasnosti i posvećenosti skriva faktičku nezainteresovanost za društvenu upotrebu nauke. Cilj takvog istraživanja nije kritičko prevazilaženje sveta postojećih odnosa nego reprodukcija pozitiviteta birokratskog društva, povećanje njegove tehničke i tehnološke efikasnosti i, iznad svega, rast njegovih vojnih potencijala. Rivalitet, nadmetanje, dominacija, eksploatacija i pustošenje ljudskih i prirodnih resursa zamenjuju jedan proces traganja za istinom koja stoji u osnovi čovekove produktivne moći, njegove kontrole nad uslovima egzistencije. Savremena nauka se preobraća u fragmentaciju sveta i čovekovog mišljenja, u tajnu posvećenih birokrata, u proces međusobnog i međunarodnog sumnjičenja. Istina, i ovakva nauka podstiče produktivnu i potrošnu moć svih kategorija i svih segmenata društva, ali i sve efikasnije manipulacije ljudima i ljudskim potrebama. Tako se dešava da scijentokratsko razvijanje nauke koja neprekidno dobija na ubrzanju, koje sve egzaktnije prodire u dubinu pojedinih procesa i poznavanja sredstava i instrumenata kojima ih kontrolišemo, sve manje ima sluha za celinu ljudskog življenja, za totalitet ljudskog bića i njegove esencijalne potrebe, za njegovu emancipaciju. Tako, postajući sve efikasnija na društvenoj površini, pružajući pojedincu sve veće obilje sredstava uključujući i mogućnosti regulacije njegovih psihičkih i emocionalnih stanja, ta ista nauka u koju savremeni čovek gotovo mitski veruje nema interesa za stvarne uzroke njegovih nevolja i njihovo radikalno otklanjanje. Zlatna geta nauke ma koliko bila obilno finansirana, očigledno nisu u stanju da prodru do korena same krize, a još manje da nađu puteve izlaska iz nje. Dominante politike su naravno svesne ove nemoći, ali one iluziju o svemoći nauke podržavaju kako bi izbegli diskusiju o uzrocima i vinovnicima krize bez koje se ne mogu nazreti ni njena rešenja. Tako je društvena kriza našla svoj izraz i u krizi naučnih orijentacija i krizi identiteta naučnika koji svoju odgovornost društvu zamenjuje za odgovornost različitim elitama, koji otvorenost i kritičnost naučnog mišljenja sve više zamenjuju kastinskim korporiranjem, koji svoju potrebu za slobodom i istinom, istraživanju i naučnom saznavanju daje emancipatorski karakter, zamenjuju za produkciju i reprodukciju postojećih odnosa moći. Društvena nauka, a naročito onaj njen deo koji se bavi istraživanjima mogućnosti emancipacije čoveka, mogućnostima oslobođenja rada mogla je svoje izvorište i svoje nadahnuće naći isključivo u sferi rada. Umesto toga, ona je postala instrument jednog političkog pragmatizma birokratije a dobrim delom i monopolisana oblast profesionalnih ideologa. Ta, u osnovi ignorantska orijentacija koja od jugoslovenskog društva, umesto da ga uključi u svetske idejne i kulturne tokove, u demokratski dijalog sa svetom, pravi zabran, brzo i lako se transformiše u apologetiku sklonu da brani i one političke mere i rešenja kojima je prošlo vreme. Služeći kao

Digitized by Google

instrument političke prakse upravljačkih struktura, gubeći vezu sa svojom prirodnom osnovom, sa sferom rada, sa sferom pravih ljudskih potreba, ona je postavila granicu vlastitom misaonom dometu lišavajući se sposobnosti da odgovori izazovima vremena.

6. Dogmatizacija revolucije

Istorija nije samo zbir činjenica, a najmanje je to istorija revolucije, ona je izvorište snage budućnosti, trascendencija i utopija koja još čeka svoje ostvarenje. Kao proces nasilnog slamanja i razaranja ona je mnogo manje izvorište nezadovoljstva i nespokoja za one koje je detronizirala, a mnogo više za one koji ljudska nadanja nisu ostvarili, koji su revoluciju transformisali u nove hijerarhije i nove nepravde. Otuda sociološko istraživanje istorije, posebno istorije i sociologije revolucije, postaje posebno osetljivo.

Otpori kritičkom proučavanju revolucije i novije prošlosti imaju višestruke uzroke. Najpre, revolucija je proces kroz koji su njeni učesnici nadrastali vreme i realizovali budućnost, prevazilazili sami sebe, i tom neponovljivom dobu ne treba, po njihovom mišljenju, oduzimati njegov sjaj a ni svakom pojedincu njegov oreol. Pa, ipak, uprkos takvom mišljenju, uprkos legendi koja nije svoj sjaj izgubila ni danas, mi se susrećemo sa širokim procesom deziluzioniranja, gubitka vere u modele, rešenja i društvene ciljeve koliko juče smatranim za neprikosnovene. Za razliku od ozbiljnih, naučnih i marksističkih analiza novije prošlosti koja nam pod mitskim naslagama i sjajem legendi otkriva zablude, promašaje, uzaludna prolivanja krvi kako bi naš život danas i našu budućnost učinili humanijim i slobodnijim, mi se susrećemo i sa jednom zakasnjelom rehabilitacijom onih modela, pokreta i političkih koncepcija čiji nam je poraz u revoluciji izgledao definitivan. Iako se, očevidno, radi o dva sasvim suprotna pristupa izučavanju revolucije, oficijelna reakcija je na njih gotovo identična i birokratija koja je, umesto revolucionara, preuzela ulogu advokata revolucije, stigmatizira svaki pokušaj kritike interpretacije prošlosti. Zato se odmah u početku postavljaju dva pitanja koja se zapravo spajaju u jedno: Zašto to čini baš birokratija i čemu takva istraživanja, čemu orijentacija ka prošlosti umesto orijentacije ka budućnosti?

Stav birokratije prema revoluciji mogao bi se sažeti u dva termina: apsolutizacija svih ideja i postupaka, konzekventno razvijanje kulta ličnosti, nedodirivost, apoteoza revolucije, i stigmatizacija svih nevernika. Naravno, ne radi se ni o kakvoj orijentaciji na prošlost, pa ni stvarnoj odanosti idejama revolucije koje kao i sve ideje moraju uvek iznova izdržati kritičko preispitivanje u društvenoj stvarnosti. Čemu onda služi onemogu-

Digitized by Google

ćavanje dubljeg kritičkog ispitivanja prošlosti? Odbrani sadašnjosti, i to ne u njenim razvojnim, revolucionarnim komponentama, nego u onim njenim delovima koji restauriraju stare hijerarhije, koji predstavljaju objektivnu smetnju daljem razvoju društva, demokratizaciji, oslobađanju rada. Prošlost živi u savremenim odnosima ne samo u njihovom dinamičkom aspektu, kao skup nerealizovanih vrednosti i ciljeva nego i kao skup privilegija i hijerarhija, kao skup odnosa koji revoluciju, njene ciljeve, njene ideje diskredituju. Istraživač ne može zaobići pitanje gde su koreni nekih oblika savremenih ponašanja — monopolizma u idejnoj produkciji, u raspodeli moći i društvenog bogatstva, ne može a da ne otkrije korene i embrione takvih ponašanja tamo gde bi ih i najmanje očekivao. Dakle, iako govorimo o revoluciji, o prošlosti uopšte, o njima i nije reč, reč je o savremenim odnosima, reč je o njihovom kritičkom preispitivanju, reč je o koncipiranju jedne revolucionarne politike danas, politike koja bi prokrčila puteve razvoju. Minorna i desperatna dela koja izražavaju svoje sumnje u notorne činjenice, koja u saradnicima okupatora ne vide izdajnike, dobro su došla upravo birokratiji da u dugim i bučnim kampanjama brani revoluciju i da skrene pažnju javnosti sa aktuelnih problema, da onemogući njihovo rešavanje. Ako budućnost zaista nalazi svoje izvorište u revoluciji, to kvari odbrana revolucije zatvara vrata upravo revoluciji i njenoj budućnosti.

Digitized by Google

Branko Prnjat

Kulturna politika i bogatstvo ljudskih potreba

I

U razmatranju odnosa između rada i kulture potrebno je podsjetiti na misao klasika marksizma o radu kao izvoru kulture.

Čovjek je radom mijenjao prirodu oko sebe, ali i sopstvenu prirodu. On se tako osposobljavao za sve složenije oblike rada, pa i za one najsloženije.

»Jedino radom — pisao je Fridrih Engels — prilagođavanjem sve novim i novim operacijama, nasleđivanjem time stečenog naročitog razvitka mišića, tetiva a u dužim vremenskim razmacima i kostiju, i sve novom primjenom te nasleđene istančanosti na nove, sve složenije operacije, čovečja ruka je dostigla onaj visoki stupanj savršenstva na kojem je mogla stvoriti Rafaelove slike, Torvaldsenove kipove i Paganinijevu muziku.«[1]

Upravo stvaralački rad proizišao je iz rada i predstavlja njegov najviši i najslobodniji vid. Upravo taj najslobodniji vid rada, stvaralački rad, zahtjeva i najintenzivniji napor.

»Doista slobodan rad, na primer komponiranje, u isti mah je upravo đavolski ozbiljna stvar, najintenzivniji napor« — pisao je Marks.[2]

[1] Karl Marks, Fridrih Engels: O umetnosti i književnosti, »Kultura«, Beograd, 1960, str. 35.

[2] K. Marks — Temelji slobode..., »Naprijed«, Zagreb, 1974, str. 266.

Digitized by Google

Mnogi teoretičari kulture uočavaju duboku, organsku vezu između rada i kulture. Među njima, međutim, postoje znatne razlike u shvatanju karaktera toga odnosa. Bez obzira na to da li se rad shvata kao oblast društvenog života koju treba kultivisati, ili se pak rad shvata kao osnova kulture ili njen izvor, očigledno je jedno — savremena teorija kulture ne može zaobići razmatranje prirode i karaktera toga odnosa.

U nekim etapama kulturne istorije odnosi rada i stvaralaštva, rada i kulture, bili su čvrsto isprepletani. Pišući o lijepim slikama u pećinama južne Francuske, o ornamentima na oružju primitivnih naroda, o grčkim statuama i hramovima, o srednjovjekovnim katedralama, proizvodima vještih zanatlija, gajenju cvijeća, drveća i žitarica — mijenjanja prirode, pomoću ljudskog razuma i vještine.

Naročito u XIII i XIV vijeku u zapadnoj istoriji zanatstvo je dostiglo vrhunac u evoluciji stvaralačkog rada. Rad nije bio samo korisna aktivnost već je u sebi nosio i duboko zadovoljstvo.[3] Neki autori, ne bez razloga, ukazuju da renesansne primjedbe o čovjeku počinju radom koji se u širokom smislu shvata kao stvaranje, nešto što pripada isključivo čovjeku. Stvaranje i rad su u renesansi još jedinstveni. Stvaranje je nešto uzvišeno i zanosno. Između rada kao stvaranja i tvorevina rada postoji direktna veza: tvorevine ukazuju na svog tvorca — čovjeka, koji stoji nad njima i iskazuju o njemu ne samo ono što jeste i što je već postigao nego i ono što još sve može biti. Karel Kosik smatra da će kapitalizam srušiti tu direktnu povezanost, odvojiti rad od stvaranja, proizvode od tvoraca, pretvarajući rad u nestvaralački, iscrpljujući napor. Stvaranje počinje iza granice industrijskog rada. Stvaranje je umjetnost, dok je industrijski rad zanat, nešto šablonski, ponovljivo, pa zato i malo vrijedno i obezvrijeđujuće. Čovjek, još u doba renesanse stvaralac i subjekat, pada na nivo proizvoda i objekata. Gubitkom vladavine nad stvorenim materijalnim svijetom čovjek gubi i stvarnost.[4]

Marks i Engels su u »Njemačkoj ideologiji« pisali da čim rad počinje da se dijeli, svak dobija određeni, isključivi djelokrug koji mu se nameće i iz koga ne može da izađe. Oni smatraju da sve dok se ljudi nalaze u stihijskom društvu, dok postoji raskol između pojedinačnog i opšteg interesa, sve dok djelatnost ljudi nije podijeljena dobrovoljno nego stihijskom prinudom — sopstvena djelatnost čovjeka izvrgava se u tuđu, njoj suprotstavljenu silu, koja ga podjarmljuje umjesto da on njome gospodari.[5] Marks je ukazivao da kapitalista pretvara radnika u biće koje nema ni čula ni potreba, kao što pretvara njegovu djelatnost u čistu apstrakciju, izolovanu od svake djelatnosti; stoga

[3] Erih From — Zdravo društvo, Rad, Beograd, 1963, str. 179.
[4] K. Kosik: Metafizika kulture, vidi antologiju: Marksizam i umjetnost, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1976, str. 167.
[5] Karl Marks, Fridrih Engels: O umetnosti i književnosti, »Kultura«, Beograd, 1960. str. 39.

Digitized by Google

kapitalista osuđuje svaki radnikov luksuz, a čini mu se da je luksuz sve što prelazi najapstraktniju potrebu — bilo da je to pasivni duh ili ispoljavanje djelatnosti.[6]

U kapitalističkom društvu rad radnika je otuđen, on ne pripada radniku nego nekom drugom; u uslovima otuđenog rada radnik ne potvrđuje svoje stvaralačke sposobnosti, već ih negira, upropašćuje svoju duhovnu energiju.

Marks smatra da se otuđenje djelimično pokazuje na taj način što stvara na jednoj strani rafiniranost potreba i njihovih sredstava, a na drugoj — životinjsku podivljalost, potpunu, grubu, apstraktnu uprošćenost potrebe.[7] Neprijateljstvo kapitalističkog načina proizvodnje prema kulturnoj dimenziji života utemeljeno je već u samoj činjenici što je rad otuđen. Pa, iako se situacija u istorijskom razvoju kapitalističkog društva unekoliko promijenila jer se opšti materijalni standard života podigao, mnogi društveni i kulturni problemi i protivrječnosti ostali su i dalje zaoštreni, ili se čak produbljuju. Jedan od fundamentalnih problema savremenog kapitalističkog društva jeste upravo čovjekova pozicija u radu, njegova odvojenost od učestvovanja u odlučivanju: »Danas, kada se govori o slobodi — pisao je M. Diverže — ne misli se samo na mogućnost da se odupre, odbije, suprotstavi, već takođe i na mogućnost udruživanja i izgrađivanja odluka. Samoupravljanje, samoopredeljenje, učešće — ove reči izražavaju duboku potrebu naročito među mladim generacijama, i to je novo...«[8] Ž. Fridman ukazuje na osjećanje anonimnosti pojedinaca u masi drugih radnika u kapitalističkom društvu. On smatra da se to osjećanje još više pojačava nedostatkom moralne integracije u preduzeću u kojem ne sudjeluje ni u donošenju odluka ni u odgovornosti.[9]

Takvi odnosi, dugoročno gledano, neodrživi su ne samo sa stanovišta razvoja i afirmacije ljudske ličnosti već i sa stanovišta daljeg razvoja same materijalne proizvodnje.

Isto tako, sociolozi uočavaju da određena ponašanja van proizvodnje svjedoče upravo o tome da tendencije trajnijeg blokiranja ljudskih težnji, sudjelovanja u odlučivanju i odgovornosti, i blokiranje mogućnosti stvaralačkog rada mogu da se pretvore, i pretvaraju se, u izvore destruktivne energije.

Ž. Fridman kaže da pojedinac ponekad teži da dezorganizuje svoj život izvan rada, da podstiče agresivne težnje kojima njegova ličnost nastoji da se afirmiše na brutalan način koristeći svakovrsna sredstva: hazardne igre, opklade, alkohol, brutalne zabave, filmove koji pobuđuju strah, kriminalne filmove![10]

---

[6] Isto, str. 42.
[7] Isto, str. 47.
[8] M. Diverže: Demokratija bez naroda, »Rad«, Beograd, 1968, str. 250 i 251.
[9] Ž. Fridman: Razmrvljeni rad, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 198.
[10] Isto, str. 151.

Digitized by Google

S druge strane, Fridman uočava i suprotnu tendenciju. Na sve strane, piše on, vide se ljudi koji žele da ponovo ovladaju sobom, da razvijaju stvarne djelatnosti, da nađu priliku da učestvuju u raznim aktivnostima, da se kultivišu.[11]

Očigledno je da se ovdje prihvata kultura kao svojevrsna kompenzacija za ona lišavanja koja prate savremeni proces rada i položaj čovjeka u njemu. Veze između rada i kulture, radnog i slobodnog vremena definitivno su pokidane. Iluzija slobode pruža samo prostor slobodnog vremena i mogućnost da ljudi u tom slobodnom vremenu ispolje svoje težnje i mogućnosti. Zato, ne bez razloga, neki autori na Zapadu primjećuju da je napredak demokratije u uvećavanju stvarne slobode, inicijative i spontanosti pojedinaca ne samo u izvjesnim privatnim i duhovnim stvarima već, prije svega, u aktivnosti koja je bitna za postojanje svakog čovjeka u njegovom radu.

U uslovima otuđenog rada ne može se ostvariti cjelovita koncepcija slobodnog vremena niti cjelovitost ljudske ličnosti.

Ukratko, između rada i kulture u kapitalističkom sistemu ostaje da egzistira vapijući nesklad. On se ne može prevazići ni produkcijom takozvane masovne kulture, već se, naprotiv, u još većoj mjeri uvećava. Jer, proizvodnja masovne kulture nije ništa drugo nego oblik manipulacije kulturnim potrebama.

Preko masovne kulture oblici otuđenja i manipulacije ušli su i definitivno zaposjeli i prostore slobodnog vremena.

II

Temeljni principi naše kulturne politike definisani su u Programu Saveza komunista Jugoslavije. Oni su bili izraz saznanja o tome da je oslobađanje kulturnog stvaralaštva od oblika državnog posredovanja i arbitriranja sastavni dio oslobađanja rada i da istinska sloboda kulturnog, naučnog i umjetničkog stvaralaštva odgovara neposrednim i istorijskim interesima i ciljevima radničke klase.

Ukazivanje na podudarnost interesa radničke klase i slobode u istraživanju istine o čovjeku i društvu nije samo značilo vraćanje izvorima Marksovog učenja, niti je značilo otklanjanje pragmatskih i dogmatskih tumačenja interesa radničke klase u oblasti kulturnog stvaralaštva, već je istovremeno otvaralo nove puteve razvoju stvaralačkih snaga u kulturi, nauci i umjetnosti. Naravno, Program nije izgubio iz vida realne društvene okolnosti i društvene protivrječnosti u kojima se odvija borba za slobodu stvaralaštva i stoga je upozorio i na opasnost od zloupotreba slobode stvaralaštva u reakcionarne svrhe.

Svi bitni aspekti kulturne politike koji su definisani u Programu SKJ zadržali su i danas punu aktuelnost: ravnopravnost

[11] Isto, str. 205.

Digitized by Google

nacionalnih kultura i kultura narodnosti, demokratizacija sistema obrazovanja i vaspitanja, otklanjanje administrativnog uplitanja u rad kulturnih institucija, kritički stav prema kulturnom nasljeđu, suprotstavljanje pojavama njegovog nekritičkog prihvatanja i glorifikovanja kao i pojavama njegovog sektaškog potcjenjivanja.

Program SKJ je kao jedan od ciljeva borbe Saveza komunista postavio oslobađanje stvaralačkih snaga društva. U tom kontekstu Program je definisao dugoročne ciljeve kulturne politike socijalističkog samoupravnog društva.

Deseti kongres SKJ usvajajući posebnu rezoluciju o kulturi učvrstio je i reafirmisao fundamentalne principe kulturne politike definisane u Programu SKJ, ali je istovremeno učinio i značajan prodor ka novom shvatanju funkcija kulture i novim vidovima konstituisanja same kulturne politike.

Usvajajući stanovište o kulturi kao klasnooslobodilačkoj djelatnosti, Deseti kongres je ukazao na novu ulogu radničke klase i radnih ljudi u konstituisanju kulturne politike. U dokumentu Desetog kongresa kultura se vidi kao sastavni dio svakodnevnog života i rada radnih ljudi, a ne kao izdvojena sektorska djelatnost ili zatvoreni institucionalni sistem.

U tom smislu javlja se u novom svijetlu i sam način konstituisanja kulturne politike. Radnička klasa, radni ljudi, postaju neposredni i ravnopravni učesnici u izgrađivanju i ostvarivanju kulturne politike. Oni u isto vrijeme postaju i značajni činioci kulturne akcije. Težište kulturne aktivnosti sve se više pomjera prema samom središtu društvenog života i materijalne proizvodnje.

Socijalistička revolucija koja vodi oslobađanju rada i razvoju cjelovite ljudske ličnosti ne može jednostavno ukinuti zatečenu podvojenost rada i kulture. Uostalom, socijalistička revolucija je na planu kulture učinila vidljivim dvije glavne tendencije: tendenciju koja vodi ka podržavljenju kulture i tendenciju koja vodi ka podruštvljavanju kulture.

Pokroviteljstvo države u oblasti kulture stvara razgranat i složen sistem posredovanja između sfere materijalne i kulturno-duhovne proizvodnje. Na podlozi tog posredovanja izrasta državni kulturni aparat kao centralizovana i obuhvatna vlast nad kulturom koja usmjerava cjelokupni kulturni razvitak i stvaralačke tokove, ali i presudno utiče na oblike i mogućnosti zadovoljavanja kulturno-duhovnih potreba.

Orijentacija na podruštvljavanje kulture, na »vraćanje« kulture u rad, na prevazilaženje onih uslova koji su doveli do razvijanja sfere rada i kulture u parcijalizacije i otuđenja same kulture, zahtijeva novu kulturnu politiku koja gubi atribute moći i vlasti i koja prerasta u demokratsku kulturnu akciju i kreaciju samih radnih ljudi i kulturnih stvaralaca. U tim okvirima moglo bi se tragati za novim sadržajima, za novim smislom jedne kul-

Digitized by Google

turne politike koja bi bila potpuno oslobođena tradicionalnih određenja i koja bi prerastala u nešto što više i nije kulturna politika u poznatom značenju ovog pojma.

Drugim riječima, naša razmatranja o kulturnoj politici morala bi se potpuno osloboditi ukorijenjenog tradicionalizma, etatističkih i okamenjenih formula, a prije svega one svijesti koja kulturu vidi kao puki instrument za ostvarivanje nekih parcijalnih ciljeva i interesa.

Oslobađanje rada podrazumijeva uspostavljanje novog jedinstva rada i kulture, odnosno duboku transformaciju sadržaja i kvaliteta rada. Sloboda kulture predstavlja puku fikciju ili grubu obmanu u uslovima otuđenja ljudskog rada. Novo jedinstvo kulture i rada, prema tome, znači ne spoljašnje unošenje kulture u rad, već takvu stvaralačku transformaciju rada koja će se s kulturom slobodno povezivati i prožimati. U tom novom jedinstvu izgubio bi se svaki razlog i za samo postojanje kulturne politike; ostali bi, možda, samo razlozi u prilog jedne politike kulture.

U takvom kontekstu kulturna politika u udruženom radu ima sasvim određeno značenje:

Prvo, ona je dio i izraz jedne globalne orijentacije u razvoju kulture socijalističkog samoupravnog društva. Ona ne izražava neku parcijalnu tendenciju u razvoju kulturne politike, već podrazumijeva i bitno nove osnove njenog konstituisanja.

Drugo, kulturna politika u udruženom radu jeste kulturna politika svakodnevnog života, ali ona je i novi kulturni, civilizacijski projekat socijalističkog samoupravnog društva.

Treće, kulturna politika u udruženom radu osnovna je karika i put da se realizuje cjelovita kulturna politika udruženog rada, kao oblik slobodnog, svjesnog i svrsishodnog usmjeravanja kulturnih tokova, podsticanja svih oblika stvaralačkog rada u materijalnoj i kulturno-duhovnoj oblasti, kao i zadovoljavanja i podizanja na viši nivo kulturnih potreba radnih ljudi i građana.

III

Bez šireg sagledavanja prirode i karaktera kulturnih potreba teško je zamisliti projektovanje i ostvarivanje adekvatne kulturne politike u udruženom radu i društvu.

Potrebno je, s tim u vezi, prethodno podsjetiti na vezu između položaja rada i karaktera kulturnih potreba. U uslovima otuđenog rada i kulturne potrebe radnika su otuđene i pod pritiskom različitih manipulacija. Marks je ukazivao na to kako se oblici surove eksploatacije odražavaju na duhovni život radnika i na njegove potrebe i navike. Međutim, spoljašnji rad, rad koji se vrši pod prisilom i koji ne znači potvrđivanje ljudskih stvaralačkih moći već njihovu najdublju negaciju, osiromašuje duhovni život radnika, a njegove potrebe svodi na one najelemen-

Digitized by Google

tarnije i najsirovije. Marks je ukazivao na drastično reduciranje potreba u kapitalističkom društvu. On je pisao da je potreba za novcem istinska potreba koju proizvodi nacionalna ekonomija i jedina potreba koju ona proizvodi. Otuđenje potreba jeste nužna posljedica otuđenja rada. Marks je pisao da u takvim uslovima svaki čovjek špekuliše s tim da drugome nametne novu potrebu da bi ga prisilio na novu žrtvu, da bi ga stavio u novu zavisnost. Svako pokušava da nad drugim stvori tuđu suštinsku snagu da bi u tome zadovoljio vlastitu sebičnu potrebu. Stoga s masom predmeta raste carstvo tuđih bića kojima je čovjek podjarmljen.

Mnogi savremeni analitičari ukazuju na to da u kapitalizmu postoji hijerarhija potreba i da ona zavisi od optimalnog korišćenja faktora proizvodnje, to jest, od profita.

Neki teoretičari s razlogom podsjećaju na neprijateljstvo takvog profitnog sistema prema kulturnoj dimenziji života. Sfera kulture se takođe reducira na sferu potrošnje. Moćni aparati propagande i reklame određuju individualne težnje i potrebe. Mnogi autori ukazuju na to da reklama zasićuje društvenu sredinu teorističkim bombardovanjem parolama i slikama.[12]

Monopolistički kapitalizam teži da nametne model potrošnje koji potencira želju za privatnim prisvajanjem društvenog proizvoda i doprinosi osamljenosti i individualizaciji potrošača koji tako lakše podnose vladavinu kapitala.[13]

Istraživači koji su se bavili ovom problematikom ukazuju na potrošnju koja nije u funkciji zadovoljavanja autentičnih ljudskih potreba. Ekonomski i kulturni razvoj nije orijentisan prema razvitku ljudskih ličnosti i zadovoljavanju njihovih autentičnih potreba, već prema mogućnostima ostvarivanja maksimalnog profita. Stvaralačke aktivnosti ograničene su prema kriterijumima finansijske rentabilnosti ili socijalne stabilnosti, dok se rasipaju milioni radnih sati da bi potrošačkim proizvodima u okviru monopolističke konkurencije donijeli često marginalne, no uvijek skupocjene modifikacije koje nemaju za cilj da uvećaju potrebnu ili estetsku vrijednost proizvoda.

Neki autori s razlogom ukazuju na to da socijalističko društvo mora stvarati sopstvene oblike istorijske individualnosti i potrebe koje odgovaraju tim oblicima. U istoj mjeri u kojoj je logika socijalističkog društva sadržana u zadovoljavanju potreba, ona je sadržana i u transformaciji i razvoju potreba, u izgradnji onog »realnog bogatstva koga čini različitost potreba« (Marks), kao i obezbeđenju »potpunog blagostanja i potpunog slobodnog razvoja svih članova društva« (Lenjin). Oni smatraju da ako u komunizmu rad postaje prva, najznačajnija potreba, u istoj mjeri i proizvodnja bogatog čovjeka, to jest, čovjeka sa potre-

[12] J. F. Reymond: Potrebe i racionalnost kapitalizma, »Marksizam u svetu«, br. 11, 1975, str. 148.

[13] F. Godar: O pojmu potrebe u konceptu klasne prakse, »Marksizam u svetu«, br. 11 1975, str. 51.

Digitized by Google

bama koje su veoma razvijene, postaje proizvodnja prvog, najznačajnijeg društvenog bogatstva.[14]

Polazeći od Marksovih shvatanja, A. Heler ukazuje na to da se pravo društveno bogatstvo ostvaruje kroz slobodnu manifestaciju društvenih individua, kroz njihovu aktivnost i njihov kvalitativno složeni sistem potreba.[15]

Probijanje granice postojećih ili tradicionalnih potreba izraz je ljudske društvene i duhovne emancipacije i jedan od prioritetnih ciljeva razvitka socijalističkog samoupravljanja i samoupravne kulturne politike. Kultivisanjem novih potreba mijenja se svijet zatečenih potreba. Tako će se rađati nova potreba čovjeka da se stalno razvija i svestrano duhovno obogaćuje.

Teoretičari su već ukazali na mnoge komponente novih potreba kao što su: potreba stvaralačkog rada i permanentnog obrazovanja, potreba svestrane individualne realizacije i intenzivnog unutrašnjeg jedinstva ličnosti; potreba jasnih ljudskih odnosa i ljudskog učešća, pune pokretljivosti i informisanosti; potreba slobodne fizičke djelatnosti, dodira sa ljepotom i prirodom, potreba perspektiva.

Izvjesno je da se među prioritetnim čovjekovim potrebama mora naći potreba i pravo da bude oslobođen ne samo od eksploatacije nego i od tlačenja i otuđenja u radu i dokolici, da sam upravlja uslovima i rezultatima rada i društvenim poslovima uopšte.

Očigledno je da posrednička funkcija socijalističke države između materijalne i kulturno-duhovne proizvodnje reguliše ne samo odnose između ovih oblasti ljudskog rada, već socijalistička država reguliše odnose i unutar kulturno-duhovne proizvodnje, bitno utičući na karakter i mogućnosti zadovoljavanja kulturno-duhovnih potreba.

S obzirom na činjenicu da u etatističkom sistemu država preko budžeta finansira kulturne institucije, da planira kulturni razvoj, da bitno utiče na uslove, mogućnosti i pravce razvitka kulturnog i umjetničkog stvaralaštva, ona samim tim u svojim rukama drži sve poluge za zadovoljavanje kulturnih potreba i težnji radnih ljudi.

Kultura u socijalističkom samoupravnom društvu oslobađa se monopolskog posredovanja države, oslobađa se centralizovane kulturne politike, a pravo na kulturu postaje jedno od osnovnih prava samoupravljača.

U tom kontekstu raste uloga novih subjekata kulturnog razvitka. S tim u vezi valja pomenuti da su potpuno pogrešna ona mišljenja koja zagovaraju tezu o suvišnosti i nepotrebnosti kulturne politike u socijalističkom samoupravnom društvu. U uslovima razvoja samoupravljanja, uloga kulturne politike ne samo

[14] Jean-Pierr Terrail: »Marksizam u svetu«, br. 11, 1975, str. 76 i 78.
[15] Agnes Heller: Sistem potreba i društvo udruženih proizvođača, »Marksizam u svetu«, br. 11, 1975, str. 9.

Digitized by Google

što se ne smanjuje već se, naprotiv, višestruko uvećava. Kultura u udruženom radu postaje bitna komponenta njegovog oslobađanja i razvoja. Slobodni udruženi rad jeste u stvari i najdalekosežniji izraz jednog novog socijalističkog, kulturnog i civilizacijskog projekta.

U tom smislu može se reći da je kulturna politika u udruženom radu izraz ne samo kulturno-duhovnih potreba radničke klase i radnih ljudi, već i kvalitativno novih društvenih odnosa i novog položaja kulture u društvu.

Kulturna politika mora zadovoljavati, razvijati i podsticati nove kulturne potrebe i težnje radnih ljudi u udruženom radu da bi radne sredine sve više postajale kulturne sredine, središta stvaralačkog rada i afirmisanja ljudske ličnosti.

Kulturna politika u udruženom radu mora se suočiti sa realnošću zatečnih kulturnih potreba, sa realnošću zatečenog kulturnog i obrazovnog nivoa. Ona mora uočiti sve bitne činjenice koje utiču na karakter i mogućnosti zadovoljavanja kulturnih potreba radnih ljudi i otkrivati stvaralačke potencijale, kreativna jezgra u okviru radnih kolektiva.

Ako bi se kulturna politika merila sa zatečenim nivoom kulturnih potreba i kulturnih težnji, ako bi se merila sa pojavama stihijnosti u kulturnom životu radnih organizacija, ako bi povlađivala postojećem ukusu i sl., onda takva kulturna politika ne bi ni imala bilo kakav razlog da postoji tj. ona bi samu sebe ukinula.

Kulturna politika u udruženom radu ima prvenstveni cilj da zadovolji i stalno razvija i obogaćuje kulturne potrebe radnih ljudi, da podstiče razvitak stvaralačkih potencijala u materijalnoj i kulturno-duhovnoj oblasti (inovacije, pronalazaštvo u materijalnoj proizvodnji, razvijanje samoupravljanja, kulturno-stvaralačka aktivnost radnika i dr.), a isto tako da bude bitan činilac u razvoju kulturne politike u mjesnoj zajednici, opštini i šire.

IV

U vezi s ostvarivanjem prvog cilja, to jest oslobađanja i podsticanja kulturnih potreba, neophodno je imati na umu da su danas kulturne potrebe pod snažnim pritiskom stihijnog djelovanja tržišta i komercijalizacije kulture. Očigledno je da se u koncipiranju kulturnog i stvaralačkog rada ne mogu zatvarati oči pred tom činjenicom. Pri tom treba imati na umu da je neophodno objektivno procjenjivati djelovanje tržišta u kulturi i svjesno usmjeravati njegove tokove. Djelovanje tržišta doprinijelo je bržem oslobađanju kulture administrativnog upravljanja i regulisanja kulturnih tokova. Ono je doprinijelo boljem i racionalnijem poslovanju mnogih kulturnih organizacija, njihovom većem otvaranju prema publici, potpunijem zadovoljavanju nekih kulturnih potreba i sl. Ali, svako stihijsko djelovanje tržišta

Digitized by Google

vodilo je i vodi i do favorizovanja prosječnih tvorevina, pretežno zabavnih sadržaja, do prodora pseudokulture, šunda i kiča itd. Naravno, ovdje niko ne može imati ništa protiv razvoja i plasiranja zabavnih sadržaja. Problem se javlja samo onda ako se plasira nizak ili najniži nivo zabavnih sadržaja koji se graniče sa nekulturom. Radnim ljudima je, dakako, potrebna i zabava, kao vid rekreacije. Ali, kulturna produkcija se ne može iscrpljivati samo favorizovanjem najjeftinijih oblika zabavnih sadržaja. Zabavni sadržaji u kulturnoj produkciji ne mogu se, naravno, zanemariti. Potrebno je, bez sumnje, da se oni estetski i humanistički osmišljavaju. To bi bio onaj princip na kojem bi kulturna politika morala insistirati — ako hoće da realizuje cjelovitost svojih funkcija. Radni ljudi ne bi smeli biti ravnodušni prema činjenici da zabavni sadržaji, često, nisu uopšte ideološki neutralni. Direktnim preuzimanjem zabavnih sadržaja od inostranih proizvođača otvaraju se vrata za prodore tuđih ideologija.

Kritičari masovne kulture ukazuju na njenu duboku ideologizaciju. Zabavljati se — znači biti saglasan, smatra jedan poznati teoretičar. Uvozeći zabavne sadržaje bez ikakve osjetljivosti za smisao poruka koje oni nude izlažemo publiku permanentnom i masovnom djelovanju pseudokulture, pa čak prema tim uzorima i sami počinjemo da proizvodimo slične, komercijalizovane tvorevine.

Ukratko, kulturna politika u udruženom radu ne može da zanemari djelovanje tržišta u kulturnom životu. Ona samo teži da pod svoju kontrolu stavi djelovanje tržišta. Institucionalni oblici usmjeravanja kulturnih tokova postoje. Prema tome, nije riječ o tome da je kulturna politika u odnosu na stihijno djelovanje tržišta bespomoćna. Riječ je, međutim, o tome da u sadašnjem trenutku kulturna politika utiče na manji dio kulturnih programa, i to prvenstveno onih koji se finansiraju preko samoupravnih interesnih zajednica. Sazreli su, međutim, svi uslovi da kulturna politika udruženog rada postane sve značajniji činilac programiranja ukupne kulturne i kulturno-zabavne produkcije. Formiranje programskih savjeta tamo gdje oni ne postoje i drugih oblika društvenog uticaja i usmjeravanja, kao i raznih drugih stručnih organa, doprinijelo bi podizanju kvaliteta kulturne i kulturno-obrazovne produkcije i obogaćivanju njenih sadržaja. To je važno istaći naročito s obzirom na činjenicu da su i najveći korisnici kulturno-zabavnih sadržaja mladih ljudi radnici koji i ne dolaze u dodir sa pravim izvorima kulture.

Međutim, da bi se razvile i zadovoljile kulturno-duhovne potrebe, da bi se formirao estetski ukus i kriterijum, važno je imati u vidu potrebu da autentične kulturne vrijednosti budu dostupne radnim ljudima. U tom smislu kulturna politika u udruženom radu ne može ostati po strani od problema postojeće, tradicionalne organizacije i lociranja kulturnih institucija koje su smještene mahom u centrima većih gradova. Potrebno je prevazići institucionalizam kulturnog života, približiti programe rada kulturnih

Digitized by Google

institucija radničkoj klasi i radnim ljudima, ali isto tako potrebno je u osnovnim organizacijama udruženog rada stvarati nova kulturna središta (biblioteke, kulturna društva, sekcije i sl.).

Stvaranje kreativnih jezgara u organizacijama udruženog rada i maksimalnim favorizovanjem svih oblika kreativnog rada: naučnoistraživačkog rada, inovacijske djelatnosti, pronalazaštva, kulturnog rada i stvaranja, obrazovne djelatnosti, stručnog usavršavanja i sl. — doprinosiće razvoju i oslobađanju stvaralačkih snaga rada i jačanju ljudskih i materijalnih potencija samoupravljanja. U takvom razvoju stvaralačkih snaga rada postepeno se i sve više gube granice između fizičkog i umnog rada. U tim okvirima razvija se i nova kultura rada koja se ne odnosi samo na estetsko oblikovanje radnog ambijenta, niti pak samo na estetsko oblikovanje proizvodnje. Kultura rada podrazumijeva i nov način rada i nov odnos prema radu i nov položaj u radu. Kultura rada, prema tome, ne znači »popravljanje« pozicije radnog čovjeka u procesu rada nego duboku transformaciju položaja i karaktera rada.

Ali, smisao kulture, njene autentične funkcije, ne prepoznajemo samo u sferi humanizacije rada već, prije svega, u afirmaciji slobodne, cjelovite, stvaralačke ličnosti radnog čovjeka. Razvoj i afirmacija takve ličnosti jeste dalekosežni cilj kulturne politike u udruženom radu.

Digitized by Google

Socijalistička misao u Srbiji

Izdavači: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije

Beograd, 1985.

»Socijalistička misao u Srbiji« je hrestomatija srpskih i jugoslovenskih socijalista i marksista od 60-ih godina 19. veka do II svetskog rata — u dve knjige. Prvu knjigu napisali su Jovan Dubovac i Mladen Vukomanović, a drugu Desanka Pešić i Đorđe Knežević. Dubovac je napisao još i poduži predgovor, budući da je knjiga bogata autentičnim tekstovima srpskih socijalista, što je zahtevalo i određena objašnjenja autorâ knjige. U svakom slučaju, knjiga je vredna — i po pristupačnom predgovoru i po autentičnim idejama koje su autori sistematisali u određenu celinu.

Socijalistička misao se u Srbiji javila pre stotinak i više godina, tridesetak godina nakon oslobođenja od Turaka, u vreme I internacionale, kada se relativno brzo ukorenila i prerasla u snažan politički i socijalni pokret.

Iako se u to vreme radnička klasa u Srbiji tako reći još nije ni konstituisala, socijalistička misao se relativno brzo razvila sticajem ostalih »pogodnosti«, a posebno pod snažnim uticajem međunarodnog radničkog pokreta. U tadašnjoj Srbiji, govore podaci, 90,5 odsto stanovništva, živelo je na selu, a svega 9,5 odsto u gradovima. Seljaštvo, iako tek oslobođeno turskoga danka, ubrzo se našlo pod teškim poreskim nametima tek novokonstituisane srpske države. Tako je naglo osiromašilo i sve više se raslojavalo. Proces slojne diferencijacije je sve više zahtevao i relativno malobrojne zanatlije i trgovce, pa se tako vremenom, potkraj 19. veka, sve jasnije konstituisala i radnička klasa — u borbi protiv mlade i nezajažljive buržoazije i birokratije.

Ulaganjem većeg kapitala neke zanatske radionice su prerastale u manufakturne radionice i prva manja industrijska preduzeća. Srbija je 70-ih godina 19. veka zakoračila na put kapitalističkog razvoja i odgovarajućih

Digitized by Google

proizvodnih i društvenih odnosa, sa odgovarajućim, modernim državnim aparatom.

Uprkos tome, položaj seljaka se sve više pogoršavao zbog njihove prezaduženosti i prodaje zemlje (zbog velikih državnih poreza). Zbog toga je u tom periodu izbilo nekoliko seljačkih buna. Osiromašenje i materijalno propadanje velikog broja seljaka nisu sprečili ni kreditni zavodi koje je srpska vlast osnovala da bi obuzdala zelenašenje. Slične socijalne protivrečnosti su zahvatile i gradove — sa sve većom konkurencijom među zanatlijama, budući da se njihov broj naglo (oko 3 puta) povećao 2—3 decenije po oslobođenju od Turaka.

Uporedo sa porastom društveno-ekonomskih protivrečnosti, jačala je autokratska vlast kneza i poslušne birokratije. Knez Mihailo zaveo je apsolutističku vladavinu, a njegovi ministri su zaveli policijsku i opštu strahovladu koja je zahtevala bezuslovnu poslušnost građana. Svaka slobodnija misao bila je uskraćena. U tim uslovima lučonoša slobode bila je Ujedinjena srpska omladina, glavno uporište liberala u opoziciji.

Međutim, po ubistvu kneza Mihaila, Namesništvo je u ime maloletnog kneza Milana — Ustavom 1869, sa izvesnim ustupcima liberalima i zabranom Ujedinjene omladine — neko vreme još više učvrstilo svoje pozicije. Time je Namesništvo liberale željne vlasti dovelo pod udar marksističke kritike. Tako je u Srbiji, kao i u mnogim drugim zemljama, socijalistička i marksistička misao nastala sa krizom i kritikom liberalne buržoazije, čiji program društvenog razvoja nije pružao izglede za razrešavanje tadašnjih socijalnih protivrečnosti. Ovakav odnos snaga je naročito bio karakterističan za istočnu Evropu (računajući tu i Rusiju), dok je istovremeno u zapadnoj Evropi reformizam i revizija marksizma uveliko zakoračili u radnički pokret.

U razvoju socijalističke misli u Srbiji mogu se razlikovati tri značajnije faze. Prvu fazu čini tridesetogodišnji period, od sredine šezdesetih do polovine devedesetih godina 19. veka. U ovoj etapi socijalistička misao se razvijala u uslovima privredne zaostalosti i nepotpune klasne diferenciranosti, kada je nosilac socijalističke misli uglavnom bila napredna inteligencija uz malo prisustvo radništva. Osim toga, socijalistička misao obuhvatala je razna socijalistička učenja: od socijal-utopista, preko Luj-Blana, Prudona i lasalovaca do naučnog socijalizma, odnosno marksizma. Iako u tom periodu socijalistička misao nije bila rukovodeće načelo klasne borbe proletarijata (koji se kao klasa tek rađao u Srbiji), ona je bitno uticala na dalji razvoj političke i ukupne društvene misli u kojoj počinje da preovladava materijalistički, realni pogled na svet i razvoj prirode i društva.

U drugoj etapi, koja traje od polovine 90-ih godina 19. veka do kraja druge decenije 20. veka, u socijalističkoj misli je preovladalo marksističko učenje koje je materijalno oruđe našlo u sindikalno i politički organizovanoj radničkoj klasi. Moglo bi se reći da u ovom periodu radnička klasa Srbije, rukovođena naučnim socijalizmom, počinje da ostvaruje svoju istorijsku ulogu u klasnoj borbi.

Treći period je usledio posle oktobarske revolucije sa pojavom međunarodnog komunističkog pokreta. Tada se socijalistička marksistička misao oslobađa jakih uticaja reformizma i vrši realnu procenu klasnih odnosa snaga u društvu. U isto vreme, avangarda radničke klase — KPJ izgrađuje platformu za okupljanje najširih slojeva, pripremajući se da izvede socijalističku revoluciju.

Prva etapa socijalističke misli u Srbiji počinje sa Živojinom Žujovićem, koji je prvi propagirao neka socijalistička shvatanja, a završava Vasom Pelagićem, najistaknutijim socijalističkim pregaocem krajem 19. veka. Neko vreme vodeća ličnost socijalističke

Digitized by Google

misli i pokreta bio je Dimitrije Mita Cenić, ali svakako najveći socijalistički mislilac i osnivač socijalističkog pokreta u Srbiji bio je Svetozar Marković.

Živojin Žujović se smatra prvim socijalistom među Srbima, iako se sâm nije javno deklarisao kao socijalista, niti je otvoreno propovedao socijalizam u punom smislu, kao što je to učinio osnivač socijalističkog pokreta Svetozar Marković. Međutim, mnoga značajna društvena pitanja Žujović je tumačio polazeći upravo od socijalističkog pogleda na svet, opredeljujući se za prevazilaženje postojećeg buržoaskog društva. Njegovo glavno razilaženje sa protagonistima građanskog društva bilo je u tome što je isticao da je kapitalističko društvo zasnovano na eksploataciji manjine nad većinom, da ono sužava slobodu ličnosti i da razvoj čovečanstva neminovno teži ukidanju kapitalističkih i uspostavljanju besklasnih odnosa. To novo društvo, po njemu, neće biti proizvod nečije puke želje, već neminovna, zakonita posledica razvoja proizvodnih odnosa koji vladaju u buržoaskom društvu.

Dakle, Žujović je veliki značaj pridavao samoupravi. On je naglašavao da je »samoupravljanje postala opštom celji kojoj društva teže«. Posmatrajući državu kao istorijsku kategoriju, on je isticao da je i odumiranje države neminovan, zakonit proces razvoja ljudskog društva, a u komuni i radničkoj asocijaciji video je formu odumiranja države. Žujović je svoj doprinos dao i reformi školskog sistema u Srbiji. Iznosio je svoje zanimljive poglede i o međunarodnim odnosima, kao i o problemima oslobođenja i ujedinjenja srpskog naroda. Zalagao se za donošenje zakona o radnjama u kome bi bile usvojene i odredbe o zaštiti radnika od prekomerne, nekontrolisane eksploatacije od strane poslodavaca. Pisao i o potrebi demokratizacije političkog sistema u Srbiji i jačanja suvereniteta naroda preko Narodne skupštine i opštinske samouprave itd. Tako je Žujović prvi uzdrmao autoritet građansk naučne i političke misli u S biji, a time istakao i materijali tičku misao da je rad osnov društvenog života i glavna pokr tačka snaga društvenog razvoj

Međutim, dok je Žujović v dio, pre svega, akademske pol mike na polju nauke, mladi Sv tozar Marković je otvoreno, ve ma snažno i neobuzdano podvrga oštroj kritici kako temelje buržo askog sistema i vladajući režin političke reakcije, tako i sve on što je u Srbiji smetalo njenon bržem razvitku.

Marković je smatrao da tad mala, zaostala, razjedinjena i de lom porobljena Srbija može is trajati u revolucionarnom pro cesu koji je započet prvim srp skim ustankom, a zaustavljen iz gradnjom birokratskog aparata autokratske centralne vlasti. On je uočio da se Srbija svojom revolucijom od 1804. uključila u kolo moderne evropske civilizacije. To je osnova njegovih socijalističkih ideja i pokreta u »Srbiji na istoku«, za koreniti preobražaj osnova tadašnjeg kapitalističkog društva.

Marković je bio na čelu grupe srpskih studenata socijalista koji su u sukobu između Marksa i Bakunjina u Internacionali držali Marksovu stranu. Otuda i pisanje ženevskog socijalističkog lista, posebno povodom Markovićevog »Radenika« 1871, da je Srbija »još jedna zemlja u kojoj je Internacionala pobola svoju zastavu«. Kao marksista Marković se zalagao za društveni preobražaj u Srbiji prema prilikama koje su u njoj tada vladale. U tom smislu on je Marksovoj teoriji nalazio manu smatrajući da se ne može primeniti na sve (pogototo na nerazvijene) sredine, pa ni za Srbiju. Njemu je, uzgred rečeno, bila bliža ideja Černiševskog o pokušaju preskakanja perioda kapitalističkog razvitka u privredno zaostalim zemljama i organizovanja socijalističke proizvodnje na bazi kolektivne svojine uz primenu nauke i tehnike. Danas, posle sto godina, istina u znatno

Digitized by Google

izmenjenim društveno-istorijskim okolnostima, mnoge nerazvijene zemlje u praksi primenjuju i potvrđuju ideju o skraćivanju i preskakanju etape kapitalističkog razvitka.

Markovićev politički program doveo je do znatnog porasta uticaja socijalista, što je najviše došlo do izražaja 70-ih godina 19. veka. Tada su u nekoliko mesta socijalisti dobili većinu u opštinskim upravama, a u Kragujevcu je cela opštinska uprava došla u ruke socijalista. Posle njegove smrti, početkom 80-ih godina, došlo je do idejne oseke socijalističke misli i radničkog pokreta, a to je početak reformizma i revizionizma u radničkom pokretu Evrope.

Dimitrije Mita Cenić, iako slabiji poznavalac zbivanja u socijalističkom pokretu, svojom borbenošću, neumornim radom i odanošću socijalističkom idealu, uspeo je posle Markovića da održi socijalističku misao u Srbiji. On je odbacio Markovićevu misao o preskakanju perioda kapitalističkog razvoja. U isto vreme, on parira i radikalima, ističući da socijalistička teorija o klasnoj podeli društva važi i za Srbiju kao i za razvijene zemlje i da će proletarijat, pošto pobedi u razvijenim zemljama, pobediti i u Srbiji, ukinuti privatnu svojinu i izgraditi besklasno društvo.

Cenić, kao i Marković, pridaje veliki značaj znanju i obrazovanju u borbi za socijalizam, ali je više pažnje poklanjao organizaciji radnika — bilo samostalno ili sa zanatlijama i siromašnim seljacima.

Cenić i njegove pristalice su najveću borbu vodili s radikalima, umesto s režimom. Naime, radikali su tvrdili da su baš oni, a ne pokret sa Cenićem na čelu, pravi naslednici Svetozara Markovića. Međutim, Cenić je uspešno razobličio malograđansku (sitnoburžoasku) suštinu Radikalne stranke i tako privukao siromašne zanatlije obuhvaćene zanatlijsko-radničkim, potpornim, kooperativnim i drugim organizacijama koje je sam osnovao. Cenić je, naime, težio da savez radnika, zanatlija i seljaka pretvori u socijalističku partiju.

Među socijalistima koji su pod kraj 19. veka zapazili porast značaja radnika kao nosilaca socijalističke ideologije bio je i stari revolucionar Vasa Pelagić, koji je posebno radio na reafirmaciji Marksa u socijalističkom pokretu Srbije. U svojoj studiji »Socijalizam ili osnovni preporođaj društva« (1894.), pisao je da »nije daleko ono sveto vreme kada će ljudi i narodi po Marksovoj nauci uređivati se, raditi i živeti«. Pelagić je uglavnom bio pristalica mirnog prelaska iz kapitalizma u socijalizam. Svojom teorijskom aktivnošću je kod mlađih naraštaja pobudio veće interesovanje za teoriju naučnog socijalizma, koja će ubrzo postati rukovodeće načelo u socijalističkom radničkom pokretu Srbije.

Krajem 19. veka, sa prodorom austrougarske robe na srpsko tržište, zanatlije su dobile sve jaču konkurenciju, tako da su se mogli održati samo uz pojačanu eksploataciju najamne radne snage. To je dovelo do opadanja njihovog ranijeg uticaja na radničku klasu i seljake, koji su sve više uviđali da se moraju samostalno udruživati u borbi protiv eksploatacije od strane zanatskih poslodavaca. Tako je nastao klasni antagonizam iz čega je proistekla i klasna borba u Srbiji.

Pod uticajem navedenih društveno-ekonomskih promena, a posebno usponom međunarodnog radničkog pokreta u II internacionali — ideje malograđanskog socijalizma bivaju postepeno potiskivane iz srpskog socijalističkog pokreta, a marksizam se sve više prihvata kao rukovodeće načelo. Ovaj zaokret se najpre oseća u listu »Zanatlijski savez«, organu Srpskog zanatsko-radničkog saveza, preko kojeg su socijalisti razvili odlučnu borbu za socijalistički društveni preobražaj, zasnovanu na klasnoj borbi proletarijata. Ovaj list je ubrzo prerastao u drugi pod nazivom »Socijal-de-

Digitized by Google

mokrat« (1895), kako su se inače mnoge radničke partije tada nazivale u znaku odanosti naučnom socijalizmu i II internacionali. »Socijal-demokrat« je bio prvi marksistički list u Srbiji.

Na samom početku 20. veka vodeću ulogu u radničkom pokretu imala je ilegalna organizacija tzv. Centralni odbor Beogradskog radničkog društva na čijem je čelu bio Radovan Dragović, stolarski radnik.

Posle poznatih martovskih demonstracija radnika i studenata 1903. protiv apsolutističkog režima poslednjeg Obrenovića, velika inicijativa Beogradskog radničkog društva bilo je osnivanje Zemaljske sindikalne centrale (15. 5. 1903). Ubrzo zatim osnovana je i prva radnička partija u Srbiji — Socijal-demokratska partija. Time je najzad otpočela organizovana klasna borba proletarijata — za socijalističko društvo u Srbiji, zasnovana na marksizmu kao vodećoj misli.

Za Srpsku socijal-demokratsku partiju, kao i za druge radničke partije u svetu, najkrupnije pitanje i problemi ticali su se odnosa partije i sindikata, kolonijalnog i nacionalnog pitanja, militarizma i rata, a takođe i odnosa Partije prema seljaštvu. Posle kongresa II internacionale 1907. u Štutgartu sve je više jačala struja koja je insistirala na samostalnosti sindikalne borbe odvojene od partijske akcije. To je pojava tzv. revolucionarnih sindikata uz glavni rezon da su radnici sposobni uglavnom da vode sindikalnu (ekonomsku), ali ne i partijsku (političku) borbu. Glavne pristalice i pobornici ove prakse u Srbiji bili su Jovan Skerlić i Milorad Popović. To su u osnovi bili opozicioni ostaci malograđanskog socijalizma u srpskom radničkom pokretu. Sa njima se vrlo uspešno i znalački obračunao Dimitrije Tucović, ukazujući na nužnost spoja ekonomske i političke borbe radničke klase. »Sindikati i Partija su dve noge na kojima proletarijat ide pobedi« — govorio je Tucović.

Tokom daljeg razvoja radničkog pokreta, između Partije i sindikata veze su, zahvaljujući najviše Tucoviću, postajale sve tešnje, da bi 1911. bila uspostavljena tzv. Centralna instanca za sve opšte, klasne akcije radničkog pokreta. To je bio vrhunac optimalne koordinacije rada Partije i sindikata, čime se tada malo pokreta u svetu moglo pohvaliti.

Pod vođstvom Tucovića srpski socijalisti su odlučno ustajali protiv svih imperijalističkih ratova, ističući da su oni izraz osvajačkih interesa buržoazije koje ona (buržoazija) predstavlja kao nacionalne interese. Rukovodstvo Srpske socijal-demokratske partije bilo je među retkim radničkim partijama koje su oštro kritikovale sopstvenu buržoaziju zbog rešavanja nacionalnog pitanja. Osim SSDP i RSDP(b), gotovo sve socijal-demokratske partije su 1914. pred izbijanje I svetskog rata glasale za ratne kredite i time podržale ulazak svoje buržoazije u rat, u kome su najviše žrtvovane proleterske mase. Na tom pitanju pala je i cela Internacionala. Srpski socijalisti su to sa žalošću posmatrali, ali svakako čiste savesti.

Imperijalističkom ratu doprinele su i buržoazije malih zemalja povezujući se sa buržoazijom razvijenih i krupnih zemalja u zajedničkim osvajačkim ciljevima — čime su svoje narode dovodile u sve veću zavisnost od drugih. Na to je najbolje ukazao Tucović u obrazloženju za saziv prve balkanske socijal-demokratske konferencije održane 1910. u Beogradu. Ta konferencija je imala za cilj da uskladi akciju svih socijal-demokratskih partija na Balkanu, kako bi se stvorila federacija slobodnih balkanskih naroda.

Srpski socijalisti su u oslobodilačkim pokretima balkanskih naroda videli potencijalnu revoluciju. Tako je njihova misao izašla iz okvira usko klasnih interesa i bitno se razvijala kao internacionalna. Na takav njen stav odlu-

Digitized by Google

čujući uticaj imala je prva ruska revolucija. SSDP se zalagala za parlamentarni rad uglavnom da bi poboljšala politički i društveni bilo, mada je Tucović isticao da bi raskrinkala socijalne nepravde kapitalizma, kao i radi širenja socijalističke propagande. Drugoga puta za te ciljeve tada nije bilo mada je Tucović isticao da se od parlamentarne borbe ne može očekivati koreniti socijalni preobražaj za koji je upotreba sile bila nužna.

Pored D. Tucovića, u redovima SSDP bilo je dosta istaknutih socijalista koji su se pisanom rečju borili za širenje marksizma. To su bili: Dragiša Lapčević, Triša Kaclerović, Filip Filipović, Pavle Pavlović, Kosta Novaković, Dušan Popović i drugi. Posle I svetskog rata srpska socijalistička misao se razvijala kao jugoslovenska misao — u KPJ, preko najistaknutijih revolucionara kao što su bili Sima Marković, Moša Pijade, Veselin Masleša, Ivo Lola Ribar i drugi.

Petar Prvulović

Knjiga o Moši Pijade

Beograd 1987, str. 304.

Institut za savremenu istoriju iz Beograda i »Književne novine« objavili su ovih dana knjigu *Moša Pijade*. To je, u stvari, zbirka radova sa naučnog skupa koji je održan prije deset godina — 1977. godine, a koji je okupio tridesetak naučnih radnika iz svih naučnih centara naše zemlje. U svojim naučnim saopštenjima oni su portretisali stvaralački lik Moše Pijade, za koga nije bilo malih i velikih poslova, važnih i manje važnih zadataka. Naprotiv. Dobro je znao da su često samo naizgled manje važni poslovi bili i te kako bitni za ishod velikih i složenih procesa. Iako je po daru bio kreativac a po vokaciji mislilac, M. Pijade je cijenio i njegovao praktičnost, koja je, kako je Lenjin pisao, značajna za revolucionarnu djelatnost.

Život i djelo Moše Pijade i posebno njegov originalni put revolucionara nude mnogo istraživaču. U našem revolucionarnom pokretu bilo je malo tako svestrano obdarenih i obrazovanih komunista. Prisjetimo se samo nekih detalja iz njegove biografije.

Studirao je slikarstvo u Minhenu i Parizu. Od 1910. godine bavio se novinarstvom. Godine 1919. izdavao je napredni list »Slobodna reč«. Od 1920. godine je član KPJ i saradnik »Radničkih novina«. Na listi KPJ izabran je 1920. godine za odbornika Beogradske opštine. Bio je delegat na Vukovarskom kongresu KPJ 1920. godine i 1922. na Drugoj konferenciji Balkanske komunističke federacije. Od suda za zaštitu države osuđen je 1925. godine na 20 godina robije. Zbog političkog rada među zatvorenicima u Sremskoj Mitrovici osuđen je 1934. godine na još dvije godine zatvora. Sa Rodoljubom Čolakovićem je na robiji preveo Marksov Kapital, Bedu filozofije i dr. Na V zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu — oktobra 1940. godine izabran je za člana CK KPJ. Prvu godinu rata 1941. proveo je u Crnoj Gori. Od 1942. godine je uvijek uz najviše rukovodstvo NOP-a u zemlji. Vijećnik je AVNOJ-a i njegov potpredsjednik. I u poslijeratnom periodu je obavljao odgovorne dužnosti: 1953. god. bio je potpredsjednik SIV-a, u periodu 1954—1957. bio je predsjednik Savezne narodne skupštine, član CK KPJ i njegovog Politbiroa, odnosno Izvršnog komiteta. M. Pijade je bio i general JNA i član Srpske akademije nauka i umjetnosti.

Ova knjiga, međutim, malo upotpunjava ovakvu biografiju M. Pijade. Ona ne ponavlja ni ono što su do sada napisali publicisti, posebno Slobodan Nešović, poznati biograf Moše Pijade. Ona je od prve do poslednje strane

Digitized by Google

okrenuta onom raznovrsnom kreativnom što daje pečat i obilježje njegovom radu, pogotovu onom koji ispunjava njegov život u godinama nakon oslobođenja 1945. godine. Navešćemo samo neka od tih i takvih pitanja: Moša Pijade — marksist na djelu; M. Pijade — kao osnivač »Komunista«, shvatanje M. Pijade o angažovanom novinarstvu; Moša Pijade — satiričar, humorista i karikaturista. Očigledan je široki dijapazon aktivnosti koje su se kretale od istaknutog teoretičara, preko lucidnog publiciste i propagandiste marksističke misli, pa sve do izvrsnog prevodioca marksističkih djela i darovitog slikara.

Iz sabranih saopštenja naših poznatih naučnih radnika koji su bili okupljeni na ovome naučnom projektu — vidi se i koliko je M. Pijade radio na razrešavanju teorije i prakse uvijek aktuelnih pitanja kakvo je, na primjer, nacionalno pitanje u Jugoslaviji i posebno u politici KPJ. Iz tog tematskog bloka izdvajamo slijedeće referate: Doprinos M. Pijade u rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji; M. Pijade i diskusija u Partiji 1923. godine; M. Pijade o socijalističkom radničkom pokretu i nacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini; M. Pijade o Makedoniji i makedonskom pitanju od 1918 do 1928. godine; M. Pijade za afirmaciju makedonske nacionalne individualnosti; Gledanje M. Pijade na nacionalno pitanje u SR Bosni i Hercegovini. Iz navedenih priloga se vidi da on nacionalno pitanje ne posmatra statično, jednom za uvijek dato. Naprotiv. To je živi organizam koji u svakoj fazi društvenog razvoja — traži novi stvaralački pristup. U tom smislu on razlikuje sledeće bitne periode istorijskog razvoja: 1. period do stvaranja Jugoslavije 1918. godine, 2. vrijeme međuratne Jugoslavije 1918—1941, 3. period NOR-a i revolucije 1941—1945. i, najzad, 4. period procesa izgradnje federativne i socijalističke izgradnje.

U ovom zborniku radova posebno je osvijetljen doprinos M. Pijade izgradnji revolucionarne vlasti. Na ovu temu je, istina, bilo dosta zapaženih radova i u dosadašnjoj našoj istoriografiji. Pa ipak, vidljivi su novi i svježi to novi u referatima ove tematske cjeline kao što su: Doprinos M. Pijade izgradnji jugoslovenske federacije; M. Pijade u Crnoj Gori 1941. i 1942. godine, M. Pijade i fočanski propisi, uputstva Pokrajinskog NOO za Crnu Goru i Boku i fočanski propisi, o radu M. Pijade u Durmitorskoj partizanskoj republici, M. Pijade i NOP u Hrvatskoj.

Posebno je objašnjen, analiziran i vrlo pozitivno ocijenjen rad M. Pijade na izradi socijalističkih odnosa na samoupravnim osnovama. U ovom periodu M. Pijade je i pisao i u djelo sprovodio ono napisano — dogovoreno. To se u prvom redu misli na njegov doprinos izgradnji novog socijalističkog zakonodavstva. Evo djelova iz cjeline ovoga tematskog bloka: Pravna misao M. Pijade o stvaranju i izgradnji nove Jugoslavije, M. Pijade i Zakon o narodnim odborima iz 1946. godine, M. Pijade i javnost skupštinskog rada, M. Pijade kao stvaralac temelja našeg samoupravnog prava i borac za ravnopravnost Roma.

Ovim tematskim blokovima ne iscrpljuje se sadržaj ove vrijedne naučne publikacije o Moši Pijade. Posebnim referatima su osvijetljeni njegovi angažmani i na nekim drugim, ne manje važnim pitanjima, kao što su slijedeća: M. Pijade u formiranju kadrova KPJ, Doprinos M. Pijade borbi protiv buržoaskog političkog pokreta u kraljevini SHS, M. Pijade i Bilećki logor, M. Pijade o raskrinkavanju kontrarevolucionarnog pokreta Draže Mihailovića, M. Pijade o odnosima u posleratnom svetu.

Rekli smo da su autori brojnih priloga naši poznati naučni radnici. Pomenućemo samo neke od njih: akademici dr Dušan Nedeljković, dr Enver Redžić, Rodoljub Čolaković, Mihailo Apostolski, dr Leon Geršković i dr.

Priređivači su imali gotove rukopise tačno prije deset godina.

Digitized by Google

Toliko je bilo potrebno vremena da bi se obezbijedila sredstva za publikovanje ove knjige. Prosto nevjerovatno. Ova knjiga nam je bila potrebna kao dug jednom briljantnom revolucionaru. No i više od toga ona je bila potreba naše nauke. Pogledajmo samo neka pitanja prema kojima se definisao M. Pijade. Njegova je konstantna teza da »nova država ne može biti vlast nad narodom, nego izraz volje i interesa radnih masa«. Njegovo demokratsko shvatanje se ogledalo i u stavu da *jedino tajno glasanje i neposredan način izbora narodnih* predstavnika od opštine do federacije je nezaobilazan put da se dođe do istinskih narodnih predstavništava od baze do vrha, do prave selekcije kadrova. M. Pijade je zapažao specifičnost Vojvodine kao pokrajine u kojoj će se rešavati »sva specifična pitanja Vojvodine«, ali je upozoravao da se Vojvođani moraju »čuvati svakog uskog separatizma«. O Kosovu i Metohiji je, opet, pisao da je sastavni dio Srbije, »u kojoj će se manjinama-Albancima, Turcima, kao i Mađarima u Vojvodini priznati sva prava i pored svega što su one od aprilskog rata 1941. godine bile u velikoj većini na strani fašističkih okupatora«. Zajedno sa Titom, Kidričem i Čolakovićem na Petom plenumu CK KPJ maja 1952. godine zalagao se za neposredne izbore. »Parola radničke klase u borbi za svoja prava bila je uvijek pravo direktnog prava glasa... Vrhovi vlasti, najviši forumi-drugačije se posmatraju kad ih svaki seljak, u svakoj republici, direktno bira. On zna da ih je izabrao sam«. Itd. itd.

Smatramo da su priređivači ove vrijedne publikacije — morali uložiti malo više truda i znanja u sistematizaciji značajnog i tematski raznovrsnog naučnog teksta ove knjige. Trebalo je označiti makar glavne tematske blokove knjige koji su fino i lako vidljivi u naslovima referata, datim — na žalost, samo u jednom neprekinutom nizu. Izbor fotografija je morao biti umješniji. Fotosi ponekad uvjerljivije govore od najpismenijeg teksta kao onaj, na žalost, nedostajući fotos zaspalog M. Pijade u praznim klupama Savezne skupštine. Knjiga je morala biti opremljena i neophodnim stručnim pomagalima: imenični registar, predmetni registar, hronologija života i rada M. Pijade i dr. Tu potrebu nalaže ozbiljnost njenog sadržaja, kako po opštim i pojedinačnim temama, tako isto i po angažovanim naučnim radnicima, publicistima i saborcima M. Pijade.

Knjiga *Moša Pijade* je dobrodošla u jugoslovensku istoriografiju i predstavlja jedno od njenih dragocjenih ostvarenja. Ona nije samo monografija o »jednom od najomiljenijih boraca naše Partije i najomiljenijih sinova naših naroda« (Tito), već studija o jednom od neimara nove Jugoslavije sazdane na istorijskim, legitimnim i kristalno jasnim odlukama II zasijedanja AVNOJ-a, kojima, kako je govorio M. Pijade — ništa ne treba dodavati jer su one pouzdana osnova za svestrani razvitak nove jugoslovenske federacije.

Dr Zoran Lakić

Dr Stevan Gaber:

Politikološke sinteze

»Komunist« Skoplje, 1986. godina, str. 134

Poznati profesor teorije države i prava Univerziteta »Kiril i Metodije« iz Skoplja dr Stevan Gaber objavio je prošle godine vrlo interesantnu i višestruko inspirativnu studiju o pitanjima politike, političkih kategorija, zatim o odnosu nauke i politike. Studija nosi naslov »Politikološke sinteze« i podeljena je u tri dela. Pored uvoda i metodološkog pristupa koji, u stvari, čine teorijsko-metodološki okvir studije (I

Digitized by Google

deo), u drugom delu se raspravlja o fenomenološkim karakteristikama nekih političkih pojava, da bi se u trećem delu, na sasvim nestandardan način i u koncentrisanom vidu učinio pokušaj sintetičkog promatranja odnosa nauke i politike, politike i istorije politike i psihologije, politike i filozofije i politike i umetnosti.

Iskusni pedagog i teoretičar već na početku svoje studije, rekli bismo u njenim prvim redovima konstatuje da se saznanja praktične politike zakonito sudaraju ponekad sa celinom, a često sa delom postojećih saznanja i postojeće praktične politike. Tako će se već na početku poručiti čitaocima da je ova sinteza rezultat naučnog iskustva, jednog dijalektičkog razumevanja stvarnog i mogućeg u politici što je saznajno posredovano kao politikološka sinteza. Autor pri tome ukazuje i na još jedan značaj na metodološki kriterij: važnije je za čitaoca da se unese u društvenu suštinu koja se izražava kategorijama politike, ili političke nauke nego da se bavi definisanjem. Zapravo, reč je o tome da bi čvrsto definisanje moglo da dođe u drugi plan, ali zato je potrebno dijalektičko saznanje kretanja prakse. To će reći da valja upravo sintetički uzimati odnos između onoga što je već ostvareno u oblasti politikološke metodologije i onoga što se može smatrati i dalje difuznim, a to je — politička fenomenologija. Otuda i još jedna pouka. Tako se ne bi činilo uputnim sa metodološkog stanovišta svake sinteze ako se ne bi imalo u vidu svekoliko politikološko saznanje života, ali i ona saznanja koja su to već postojeće znanje propitala sa stanovišta modernih trendova u politikološkoj nauci, kao i sa stanovišta složenog i mnogoznačnog interdisciplinarnog odnosa između političke nauke-psihologije, političke nauke i drugih disciplina iz korpusa društvenih nauka, pa i nauka umetnosti. U svom daljem koncpitanju metodološkog pristupa dr Gaber uočava problem odnosa između identifikovanja idejne sfere na globalnom nivou političkog, bolje reći politikološkog koncepta i njegovog ostvarivanja (konkretnog) u uslovima etnoprostora. Zato se zalaže da svaki globalni koncept treba da sadrži ili u sebi da integriše, mogućnost etnoprostornog apliciranja. Na taj način, izgleda, autor vidi mogućnost razrešavanja složenog odnosa između dela i celine, pa i teorije i prakse, i zato kritikuje ona shvatanja koja prave bezmalo nepremostivu granicu između politikološkog i sociološkog metoda razumevanja i objašnjavanja ne samo pojedinih kategorija nego i svekolikih društvenih procesa i odnosa. Takva stanovišta autor s pravom naznačava kao nedijalektička, jer radikalna podela sociološkog i politikološkog čini, u stvari, da se i jedno i drugo svodi na pragmatizam gde prestaje svako naučno razumevanje stvarnosti.

Razumevanje odnosa između politikološkog i sociološkog metoda svodi se, između ostalog, i na još jedan oblik pojednostavljenosti ili reduciranosti. Naime, ako se taj odnos iscrpljuje na empirističkim tehnikama i primeni sociooloških tehnika u politikološkim istraživanjima, bez razumevanja dubljih veza između pojava, njihovog teorijskog utemeljenja i analize, onda se to mora negativno odraziti na politikološko saznanje stvarnosti.

Govoreći o problemima politikološke sinteze protivrečnosti, jer kao što je poznato društvene protivrečnosti se najbrže i najjasnije izražavaju u sferi političkih odnosa i njima dobijaju svoje angažovane idejno-ideološke i teorijske nosioce, dr Gaber ukazuje da se ta sinteza može vršiti na tri načina: prvo, može se graditi na osnovu načelno prethodno idejno celovito izgrađenog sistema; drugo, bez prethodno izgrađenog idejnog sistema i treće, na osnovu sistema koji je u procesu, u fazi dokoncepiranja i oblikovanja. On konstatuje da sva ova tri moguća načina ne daju jednake rezultate i pri tome kon-

Digitized by Google

statuje da je treći način najkomplikovaniji. Ono što izgleda sigurno, bar smo mi tako shvatili dr Gabera, u procesima političkologičke sinteze — to je praviti razliku između onog što je u istorijskom razvoju slučajno od onoga što je nužno.

Uvođenjem odnosa između stvarnog i mogućeg u političkoj nauci, pa i u metodologiji, omogućava se »kreiranje političkog osećaja za verovatno« (st. 16). Pored toga, invencija, zatim, istraživački nemir u politici omogućavaju da se dijalektička veza između stvarnog i mogućeg gotovo precizira u različitim stepenima verovatnog. Zaključujući raspravu o metodološkim aspektima političkologičke sinteze dr Gaber konstatuje da ideju opšte istorijske zakonitosti u političkologiji ne treba izjednačavati sa idejom konkretnog političkog poretka, odnosno sa idejom političkog sistema jedne zemlje. Ovde se, po našem mišljenju, postavlja pitanje: kako se ova zaključna misao autora uklapa u njegovo razumevanje odnosa globalne koncepcije, preciznije rečeno, opšte istorijske zakonitosti i etnoprostora, ili drugim rečima, koliko razumevanje i objašnjenje opšte istorijske zakonitosti mora da respektuje kriterij etnoprostora kao realnog socijalnog prostora u kome se, možda, ona ispoljava ili specifično, ili pak tu specifičnost integrira u opšte trendove dijalektičkog kretanja istorije. Čak i ovakva pitanja samo su rezultat podsticaja koji proizilazi iz složene metodološke problematike koju dr S. Gaber razmatra u pogledu razvijanja metodoloških kriterija političkologičke sinteze.

Fenomenološke karakteristike političkih pojava (shvaćene u Huserlovskom smislu) mogu da odigraju vrlo važnu ulogu u njihovom preciziranju. Takvo preciziranje, to gotovo da nije potrebno ni dokazivati, ima izuzetno značenje kako za teorijsko razumevanje političkog fenomena i njegovih manifestnih oblika, tako isto i za konkretnu političku praksu. Fenomenologija političkih pojava može se istraživati u njihovim složenim političkologičkim aspektima. Autor se, međutim, u ovoj studiji opredelio da tu fenomenologiju istražuje uglavnom u njihovom **devijantnom obliku** i karakteru koji su se javili u našem društvu. Međutim, sledeći svoje metodološke kriterije dr Gaber ne istražuje fenomenologiju devijatnih pojava u njihovim sopstvenim manifestnim granicama nego, naprotiv, devijatnu stranu tih pojava komparira se onim političkim pojavama koje bi trebalo da igraju pozitivnu ulogu u razvoju socijalističkog društva.

U kontekstu fenomenoloških karakteristika političkih pojava, politički institucionalizam je tako došao pod oštru kritičku lupu autora. Problemu institucionalizacije autor ne pristupa jednostrano. On, naime, smatra da političke ideje, kao uostalom i niz njihovih manifestnih oblika i sadržaja, ne mogu egzistirati same za sebe ako se ne institucionaliziraju, ili bar ako ne dobiju makar kakvu institucionalnu osnovu. Ali, postoji institucionalizam i institucionalizam sa, rekli bi, različitim smislom i različitim socijalnim efektima. Jedan oblik institucionalizacije tako zatomljuje, »onesposobljava« ideju, pretvara je u neživotni duhovni produkt i institucionalizaciju koja stvara uslove da se duhovna sadržina ideja reprodukuje kao nove demokratske vrednosti, te kao novi kvaliteti političkog života koji su tek nova osnova produkcije i reprodukcije uvek novih ideja. Znači, jedan vid institucionalizacije može da znači birokratski oklop za ideje i stvarni progresivni politički život, dok drugi vid može voditi novim kvalitetima političkog života i snaženju njegovih demokratsko-socijalističkih sadržaja. Tako se konstatuje da onaj oblik institucionalizacije ideja koji omogućava »njihovo prirodno afirmiranje« tek postaje »mera« »adekvatne« institucionalizacije, ali i obratno. Čvrsta, ili strogo programirana institucijalizacija toka političkih

Digitized by Google

ideja, njihovog komunikacijskog lanca i sl. u stvari tako usmerava ideju, stvara sopstveni okvir njoj odgovarajući koji čini suštu suprotnost samoj ideji i njenoj prirodi. Mudrost je u tome da se njenom institucionalizacijom ne naruši pozitivno istorijsko kretanje političke ideje, odnosno da proces institucionalizacije, pre svega, stimulira ono što autor naziva »pozitivno istorijsko kretanje«.

Pitanja oportunizma, liberalizma, zatim, problemi ličnosti i njenog političkog odnosa u političkim procesima i odnosima, te problemi socijalističke samoupravne politike, teorijski problemi kreiranja osnova političkog sistema, birokratija i birokratizam, Savez komunista kao politički faktor, već po samom naslovu ukazuju da se ove politikološke sinteze upravo bave našom stvarnošću, stvarnošću koja se shvata kao konfliktan odnos, ali i kao zapretne mogućnosti čije oslobođenje omogućava jedan drugi kvalitet društvene prakse.

Tako, na primer, kad govori o problemu pluralizma, autor odmah ukazuje da se ovde eklekticizam ne može uzeti kao plodotvorno polazište za razumevanje pluralizma u našim uslovima, niti pak može svaki pozitivni integrativni zahvat dobiti epitet, ili etiketu birokratizma, odnosno centralizma. Zato je za dr S. Gabera pluralizam interesa u ostvarivanju političkog sistema jedan novi kvalitet. Ali, ako se taj pluralizam jednostrano metafizički shvata, onda može da dovede do »neželjenih difuznosti, neracionalnosti u 'ostvarivanju celine političkog sistema« (str. 44). U procesima interesne dinamike, smatra autor, shvatanje, ili teorija o »srednjoj rezultanti« ne može biti prihvatljiva. Pluralistička sinteza ne sme da bude baza za kompromisno smirivanje društvenih protivrečnosti. Zato, smatra dr Gaber da se »pluralizam samoupravnih (političkih) interesa ne sme transformisati u 'polifonost' koja će se u 'integrativnom' smislu pretvoriti u nametanje tuđeg interesa«.

U ovom delu politikoloških sinteza na posve nestandardan način se razmatraju pitanja političkog autoriteta zatim, pitanja političkog otuđenja, uloga mase u politici i niz drugih kategorija i pojava sa kojima se susrećemo u životu, ali bez novih teorijskih objašnjenja tih pojava ne može se dalje razvijati politikološka nauka i teorija. U svojim objašnjenjima dr Gaber je često jednostavan, manje retoričan, nepretenciozan, ali zato jasan i nedvosmislen.

Tako, na primer, u analizi teorijskih problema našeg političkog sistema dr Gaber, pre svega, ukazuje da je u slučajevima kada se prenebregava raskorak između političkog koncepta i političke stvarnosti, uobičajena igra voluntaristike frazeologije koja daje neistinitu predstavu o samoj stvarnosti. Adekvatan odnos između političkog, ekonomskog i pravnog u svakom političkom sistemu, a pogotovu u našem, jedan je od bitnih uslova utemeljenja političkog sistema. Pored toga u sklop teorijskih pitanja našeg političkog sistema autor ubraja potrebu kritike metafizičkog razumevanja niza odnosa u našem društvu, a pogotovu onaj oblik formalno pravnog shvatanja klasičnog odnosa u federaciji, zatim, pojmova suvereniteta, odnosa klasnog i nacionalnog, slobode, samoupravljanja, svojine i niza drugih ustavnopravnih kategorija. Otuda se autor zalaže da se naučno istražuju svi aspekti, segmenti i odnosi u sistemu, da se razluči bitno od nebitnog, te da se vidi ko su stvarno nosioci pluralizma samoupravnih interesa. Odnosno, valja precizno znati ko oblikuje nacionalni interes. Postavlja pitanje: da li demokratija ima vanistorijski sadržaj; precizno se određuje prema pojmu zajedničkog u socijalističkoj federativnoj zajednici i pri tome kaže da je zajedničko istorijski zadatak radničke klase u konkretnom vremenu i prostoru, (str. 75) što je ujedno i njegov odgo-

Digitized by Google

vor na zajednički motiv u složenoj društvenoj i državnoj zajednici.

Zalažući se za naučno istraživanje, za temeljitu teorijsku analizu prakse, zatim, za stvarnu manifestnu stranu funkcionisanja političkog sistema i njeno kritičko propitivanje, dr Gaber sa tih pozicija i kritikuje birokratiju i birokratizam kako u celini društvenih odnosa, tako isto i te odnose u političkom sistemu. U mnogoznačajnim ispoljavanjima kameleonskog bića birokratije, dr Gaber konstatuje da je ona uvek u »senci stečenih pozicija u hijerarhiji vlasti« (str. 82). Birokratija je za status quo, egalitarizam i sl. da bi tako mogla ne samo da sakrije sopstvene ograničenosti nego i da manipuliše sa interesima radnih ljudi i građana. Ona nastoji da na razne načine očuva monopol u kadrovskoj politici, pa pri tom autor upozorava da se proces sužavanja političkog profesionalizma ne mora uvek izjednačavati ni sa slabljenjem birokratskog odnosa, niti pak sa slabljenjem političkog profesionalizma, zaboraviti da on i dalje jeste značajno ishodište birokratije i birokratskih odnosa.

Treći odeljak politikoloških sinteza uspeo je pokušaj »operacionalizacije« onih metodoloških kriterija kojima se ukazuje na složenost politikološkog fenomena, na potrebu njegovog interdisciplinarnog razumevanja i analize. To nisu formalizirani odnosi između naučnih disciplina, bar tako autor ne razmatra odnos nauke i politike, politike i istorije, politike i psihologije, politike i filozofije, umetnosti i sl. nego polazeći od već utvrđenih znanja o tim odnosima iz »klasičnih udžbenika« ukazuje na međusobnu zavisnost svakog političkog fenomena sa njegovim brojnim egzaktnim dimenzijama, zatim, te dimenzije sagledava u datim realno-stvarnosnim kontekstima, te te kontekste sintetizira čuvajući se svake profesionalne ili metodološke subordinacije nad drugim naukama, ili naučnim disciplinama.

Upravo zato što nije reč o »klasičnom predmetnom razgraničenju« nego o komplementarnosti svih društvenih nauka u razumevanju političkog fenomena, pa i predmeta političke nauke, ove politikološke sinteze zavređuju punu pažnju čitaoca, ali i kritičara koji bi problem videli ne samo drukčije nego možda suprotno od viđenja autora. To je još jedan dokaz vrednosti ovog napora i naučne zrelosti iskusnog politikologa i teoretičara države i prava.

Dragomir Drašković

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
OCT 23 1987
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

6

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašk
Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula
Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivai
Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov,
Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Atila
Dejan Rebić, Franjo Kožul, Mirko Arsić, Milosav Simić, Ciril
ković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd,
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 3.600 di
Za inostranstvo 7.200 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engels
telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engels
telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXX
1987 Broj 6

Hamdija Pozderac
Bespartijska demokratija kao politički ideal 3

Miladin Korać
Aktuelne dileme o tržištu radne snage i tržištu kapitala u Jugoslaviji 18

Nikola Stefanović
Federacija kao društveno politička zajednica i struktura Skupštine SFRJ 67

Đuro Medić
Predmeti i zadaci studija savremene ekonomske misli 85

Komentari

Marko Lolić
Vrijeme odgovora i odgovornosti 103

Osvrti

Dinko Medić
Naznake o sukobljenosti samoupravljanja i birokratije 111

Reagovanja

Tomislav Nikolić
(Zlo) Upotreba Marksa 118

Prikazi 125

Digitized by Google

Содержание

Хамдия Поздерац

Беспартийная демократия как политический идеал 3

Миладин Корач

Актуальные дилеммы в рынке рабочей силы и рынке капитала в Югославии 18

Николай Стефанович

Федерация как общественно-политическое содружество и структура Скубщины СФРЮ 67

Дьюро Медич

Предметы и задачи изучения современной экономической мысли 85

Коментарии

Марко Лолич

Время ответов и ответственности 103

Обзоры

Динко Медич

Симптомы столкновения самоуправления и бырократии 111

Реагирования

Томислав Николич

(Зло)употребление Маркса 118

Рецензии 125

Contents

Hamdija Pozderac

Partyless democracy as a Political Ideal 3

Milan Korać

The Current Dilemmas in the Market of Labour and Market of Capital in Yugoslavia 18

Nikola Stefanović

The Federation as Social Political Community and the Structure of the Assembly 67

Đuro Medić

Subjects and Tasks of the Study of Contemporary Economic Thought 85

Commentaries

Marko Lolić

A Time for Answers and Responsibilities 103

Comments

Dinko Medić

Indications of the Conflict between Self-management and Bureaucracy 111

Reactions

Tomislav Nikolić

(Ab) Uses of Marx 118

Book Reviews 125

Digitized by Google

Hamdija Pozderac

Bespartijska demokratija kao politički ideal

Razjašnjavanje oko teorijskog statusa i idejne orijentacije Saveza komunista Jugoslavije u periodu od održavanja XIII kongresa SKJ do danas bilo je usredsređeno gotovo jedino na pripreme za 7. sjednicu CK SKJ o aktuelnim idejnim kretanjima u društvu i u Savezu komunista, a posebno interesantno za mnoge skupove sa istaknutim aktivistima Saveza komunista Jugoslavije na teorijskom, idejno-političkom i drugim područjima društvenog života. Ovi skupovi imali su izraziti uticaj na teorijske i idejne aspekte stanja i odnosa na tim poljima rada. Međutim, može se reći da se suštinski nije razjasnilo u kojoj mjeri imobilizam, nedovoljna akciona sposobnost, nedovoljno idejno, a samim tim i političko jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije, kao prevashodno politički i praktični momenti, nastaju kao posljedica pada njegove produktivnosti na teorijskom i idejnom polju. Odnosno, nije objašnjeno koliko su te, trajnije prisutne tendencije, uslovljene zamiranjem istraživačkog i inovativnog duha u ovim područjima njegovog rada, te primatom sholastičkih interpretacija odnosa unutar sistema, a koliko su određene izmijenjenim uslovima i tendencijama društvenog razvoja. Isto tako, nije uočeno koliko nedovoljna aktivnost svih socijalističkih snaga na razvijanju, dogradnji i aktueliziranju teorijskih pretpostavki i idejnog aspekta razvoja socijalističkog samoupravljanja djeluje kao faktor sadašnjeg stanja.

Digitized by Google

Istovremeno, može se s pravom reći da aktivnost protiv shvatanja i prakse koji su dovodili u pitanje i temeljna opredeljenja, kako u teorijskom tako i u strateško-političkom smislu, pa zatim i idejnom smislu na kojima počiva strateška orijentacija utvrđena na X kongresu SKJ nije vođena potrebnim intenzitetom. Iako je strategija razvoja našeg društva utvrđena, iako su njeni osnovni politički, vrednosni, ideološki i drugi parametri utemeljeni na antietatističkoj usmjerenosti, na tome da radni ljudi i građani, polazeći od svojih konkretnih i istorijskih interesa, sami upravljaju tokovima društvene reprodukcije, protekli period je obilježen tendencijama koje tu osnovnu strategiju deformišu, a u nekim oblastima i potpuno negiraju. Otuda se i osnovna linija društvenih podjela i sukoba danas posebno intenzivira u sukobu između radničke klase i otuđenih nosilaca ekonomske i političke moći oko raspolaganja viškom rada, koji, sa svoje strane, onda uslovljava i neprekidne sukobe i protivrječnosti oko puta društvenog razvoja. Odnosno, oko toga da li će se socijalističko samoupravljanje dalje razvijati jačanjem i usavršavanjem društveno-svojinskih odnosa i iz njih proisteklih formi političkih odnosa, ili će etatističke, birokratske i tehnokratske snage zadržati monopol u odlučivanju i upravljanju društvenim sredstvima i poslovima, pa i politički monopol u društvu.

Strategija socijalističkog samoupravljanja utemeljena je na dosljednom razvijanju osnovnih marksističkih ideja o društvenoj prirodi rada, o radu i njegovoj društveno-istorijskoj formi organizacije kao osnovnom okviru organizacije društvene produkcije i reprodukcije. Na toj osnovi razvili smo koncept povezanosti svih društvenih odnosa i formi organizovanja društva sa osnovnim formama organizovanja samoga procesa rada i njegovog društvenog izraza u samoupravnom organizovanju društva. Dosadašnji razvoj, uza sve nastale krizne momente koji imaju različitu provenijenciju, nije doveo u pitanje ova temeljna opredjeljenja, ni u teoriji ni u strategiji. Nema, dakle, nikakve potrebe da naš pokret mijenja svoj marksistički teorijski i idejni identitet i da u njega unosi elemente koji potiču iz drugih teorijskih i idejnih izvora. Mi i dalje moramo čvrsto stajati na tlu samoupravne socijalističke demokratije kao integralnog sistema odnosa utemeljenog u osnovnom samoupravnom odnosu.

Šta je onda razlog i povod našoj opravdanoj zabrinutosti za teorijski i idejni status našeg pokreta danas? Odgovor na ovo pitanje nalazi se, velikim dijelom, u ležernosti i imobilizmu Saveza komunista koji je tolerisao osporavanje osnovnih teorijskih i idejnih opredjeljenja pokreta i u nedovoljnom otporu SKJ tome osporavanju. Mi smo dopustili da bez većeg i osobito bez jedinstvenog otpora (pri tome ne mislim ni na kakvu represiju prema suprotnim mišljenjima, ni na kakvu administrativnu ili druge vrste represivnu političku akciju, već na idejnu, teorijsku i političku bitku) snage suprotstavljene našem samoupravnom socijalističkom sistemu dovode u pitanje cijelu teorijsku osnovu i

Digitized by Google

idejnu usmjerenost pokreta. U nas je često uz podršku i unutar našeg pokreta, te pod različitim izgovorima, prije svega, osporavan lenjinizam. Sam Lenjin je proglašavan za pukog nasilnika i teroristu, a cijela socijalistička revolucija koju je on započeo i otvorio kao epohalni proces proglašavana je za anarhizam, brzopletost i izvršavanje strane politike, pa i izvor najvećih nesreća za čovječanstvo i za naš narod posebno. Budući da je Lenjin ključ za rješavanje odnosa našeg vremena i Marksa, ovaj perfidni atak na Lenjina bio je, u stvari, usmjeren na osporavanje onoga što je bitno i u samom Marksu, na osporavanje praktične primjenjivosti i revolucionarnog djelatnog sadržaja Marksove misli. Marks je tolerisan samo kao puki teoretik, bez značenja za praksu.

A Lenjin je upravo značajan po tome što je Marksovu misao iz akademskih sfera u koje je zapala u okviru Druge internacionale vratio njenom izvoru, tj. njenom revolucionarnom naboju i zadatku u praktičnom smislu te riječi. Zbog toga je napad na Lenjina bio, u stvari, napad na Marksa, i to tako da se obezvrijedi istorijski i društveno relevantni, praktički ostvarljivi aspekt Marksove misli, da se on potisne u prazan prostor čiste teorije, u akademsku sferu ili muzej ideja koje je evropski čovjek razvio, a koje ne misli ostvarivati, jer su te ideje »i inače neostvarljive«.

Ovo osporavanje bilo je samo platforma, polazište i logičko i teorijsko uporište za osporavanje naše revolucije u svim njenim značajnim aspektima. Prema mnogim kritičarima naše strategije, naša revolucija i akcija SKJ, odnosno revolucionarno djelo Komunističke partije Jugoslavije bilo je od početka pogrešno. Komunistička partija Jugoslavije je navodno bila anacionalna, a optužuje se da je omogućila i razvila nacionalizam kao osnovu utemeljenja nove, avnojevske Jugoslavije. Ona je rušila staru »idealnu demokratsku« Jugoslaviju, vodila uzaludan i nepotreban građanski rat ne zbog oslobođenja zemlje već radi svoje vlasti, a kasnije vodila avanturističku i protivrječnu politiku koja je dovela naše društvo do opšteg haosa i pune paralize svih njegovih institucija. Poslije ovakve kritike ne ostoje nikakav drugi zaključak do zahtjev da se Savez komunista Jugoslavije, kao nasljednik Komunističke partije Jugoslavije i onaj politički faktor koji nastavlja njenu politiku, povuče sa istorijske scene. Cio bilans borbe KPJ, NOR-a i revolucije, poslijeratna izgradnja i borba se time proglašavaju besmislenom i štetnom.

Nikako ne mislim da bi trebalo polemisati sa ovim i ovakvim ocjenama i stavovima koji već prerastaju i u političke zahtjeve, jer bi to bio uzaludan posao. To bi bila idealna pozicija za oponentske snage i ispunjavanje njihovih ambicija da snage Saveza komunista razvlače na širokom frontu neprekidno otvorenih pitanja koja se sve više i više šire i na taj ga način odvlače od glavnog i, istorijski gledano, jedinog pravog područja — borbe za socijalističko samoupravljanje. Zapravo, u borbi

Digitized by Google

za modernu i efikasnu ekonomiju, nove društveno-ekonomske odnose i one političke, kulturne i idejne pretpostavke u kojima je takav razvoj i moguć i jedino ostvarljiv. Ali, mislim da je kao pretpostavka naše borbe za pozitivni program apsolutno obavezno da se jasno utvrdi teorijski, idejni i strategijsko-politički kontekst ovakvih zahtjeva, da se utvrdi zbog čega u pojedinim segmentima Saveza komunista Jugoslavije postoji veća ili manja otvorenost za ovu vrstu kritike naše prakse i naših ideja. Posebno, zbog čega se ponegdje prave čak i taktički sporazumi sa snagama koje su nosioci ovakvih kritika sa svim njihovim teorijskim, idejnim i strateško-političkim intencijama i posljedicama.

Potpuno je lišeno svakog smisla objašnjenje da se takve prećutne nagodbe prave zbog navodne zatvorenosti i borniranosti Saveza komunista za kritičko propitivanje njegovih temeljnih opredjeljenja, pa je nužno otvoriti vrata toj kritici, ma kakva ona bila. Ako je takvo kritičko propitivanje izvršeno u višemjesečnoj javnoj raspravi o prijedlogu zaključaka 13. sjednice CK SKJ, ako je nastavljeno i u pripremama za 13. kongres SKJ i na samom Kongresu, dakle, ako je u toj sveobuhvatnoj analizi potvrđeno da temeljna opredjeljenja nisu i ne mogu biti izvor sadašnjih teškoća, zašto se onda u cijelom Savezu komunista ne prihvate konsekvence jednog takvog plebiscita? Ta temeljna opredjeljenja su izdržala sve probe i udare vremena. Ako je potrebno precizirati, treba reći da takva opredjeljenja treba u svakom slučaju precizno razgraničavati od njihove konkretne izvedbe koja jeste i može biti u čitavom nizu momenata nedosljedna, nepotpuna, pogrešna ili neadekvatna; dalje, od toga da se za temeljna opredjeljenja često nastoji proglasiti i ono što je njihova iskrivljena ili deformisana realizacija, posebno ona etatističko-birokratskog tipa, mimikrirana u obliku »konačno pronađenih formi nacionalnih interesa«. Dakle, ako je potrebno precizirati, razjasniti, a očigledno je potrebno, onda se treba vratiti izvornoj koncepciji društva udruženog rada, očišćenog od nanosa birokratskog i etatističkog mulja koji često potpuno deformiše stvarni koncept i prave intencije naše socijalističke samoupravne orijentacije. Dakle, povratak izvorima, a ne povratak starim dilemama!

Jedan dio odgovora na pitanje o nedovoljnoj idejnoj, pa i akcionoj angažovanosti može se, bez sumnje, naći u određenom idejno-političkom i teorijskom zamoru pokreta. Pod tim zamorom ne podrazumijevam nekakvu mogućnu istrošenost osnovnih ideja pokreta, najmanje njihovu epohalnu iscrpljenost i prevaziđenost, jer su one, upravo u ovom razdoblju, pokazale da na istorijskom planu nemaju alternativa i da i dalje nužno otvaraju vrata budućnosti za radničku klasu. Temeljne ideje socijalističkog samoupravljanja, kao oblika vlasti radničke klase koji se temelji u njenoj biti i biti rada, ideje bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti kao životne formule

Digitized by Google

za složenost naše istorije, pune demokratije u ukupnim ekonomskim, političkim i društvenim odnosima, nesvrstanosti u međunarodnim odnosima, zaista su postale i temeljne vrijednosti i tekovine društvenog razvoja naše epohe, a ne samo našeg prostora. I uprkos svim problemima, kriznoj situaciji u ekonomiji, promašajima na različitim poljima društvene prakse, naš radni čovjek zna i osjeća da upravo zahvaljujući takvim temeljima mnogo više znači i predstavlja nego u drugim društvenim sistemima. Odnosno, on ima snažnu i diferenciranu svijest o posljedicama do kojih bi došlo ukoliko bi stihijska kretanja, ili neefikasnost u praktičnoj realizaciji tih temeljnih vrijednosti nametnuli drugačiji pravac razvoja.

Prema tome, nije u pitanju »zamor materijala« od kojeg su izgrađene i na kojima su uspostavljene temeljne ideje i vrijednosti našeg društva, nego je u pitanju zamor određenih, sasvim konkretnih mehanizama, modela, koncepata, rješenja i sredstava kojima se one ostvaruju u praksi. Bila bi velika greška ako bi se taj »zamor« pripisao našim temeljnim vrijednostima i opredjeljenjima, bez obzira u kojoj mjeri idejna i teorijska sadržina nekih odluka i dokumenata pokreta može da bude iscrpljena, a na određeni način učinjena nedjelotvornom putem ostvarenja u praksi. Nije, inače, slučajnost što se u biti slična zapažanja, uza sve razlike u tipovima i nivoima procesa društvenog razvoja u okviru socijalističkog koncepta, javljaju na različitim stranama socijalističkog pokreta u savremenom svijetu. Reformne težnje u socijalističkim zemljama su u suštini određene i karakteristične za izostanak dubljih analiza i zahvata u strukturi aktuelnih ekonomskih, političkih i kulturnih tendencija i situacija. Prije svega, cjelokupni kompleks nerazvijenosti kao osnove socijalizma nije dovoljno istražen i ocijenjen. Ne može se smatrati, međutim, da je osnovni uzrok imobilizma u nedostatku novih ideja. To bi upućivalo na tezu da se ideje o društvenom razvoju javljaju spontano, bez imperativa društvene potrebe i istorijske intencije, i da sama ideja socijalizma nije u epohalnom smislu nova. Ključni koncepti i prodori našeg pokreta i društva u cjelini u pravcu ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja nastali su upravo kao odgovori pokreta na potrebe ubrzanog razvoja proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa u određenim istorijskim trenucima.

Ako se govori o nedostatku novih ideja koje bi odgovarale zahtjevima vremena, onda se mora imati u vidu ta unutarnja razlika među samim idejama. Nama su potrebne ne bilo kakve nove ideje, već nove ideje o razvoju epohalne ideje samoupravne socijalističke demokratije. Naše ključne ideje kao generalizacije tendencija istorijskog kretanja nisu nastajale zbog potrebe za doktrinarnim pravdanjem prakse, ili rješavanjem društvenih pitanja radi potvrđivanja ispravnosti same doktrine. One su nastajale kao odgovori na konkretna pitanja materijalnog i ukupnog društvenog razvoja društva, sagledana u svjetlu socijalističke

Digitized by Google

solucije njihovog rješavanja. Otuda i zaključak da jedan ko cept ili ideja ne zamjenjuje drugi kao proizvod neke oktroisan a posebno ne ideološke potrebe, ma čime se ona objašnjava nego tek kao rezultat djelovanja ukupnih uslova društveno-ist rijskog razvoja.

Pokazuje se to osobito kroz ideje koje je razvio naš pokr o putevima odumiranja države, prirodi društvenog vlasništv tipu ekonomije, razvoju slobodnog stvaranja u praksi rad slobodi stvaranja u nauci i umjetnosti itd. To su postale okosnic prakse izgradnje socijalizma u nas, one su onaj nosivi i din mički faktor tog procesa, zbog čega se u njima i osjeća nužn potreba za ozbiljnim inovacijama i osvježenjima, tj. za novi impulsima razvoja. Naš bi pokret zato morao veoma brzo o mobiliše svoje teorijske potencijale, da na temelju kritičko sagledavanja prakse razradi i produbi dosadašnje spoznaje ovim pitanjima, a ne da sužava prostore istraživanja u oblas razvoja socijalizma i time sam sebe ograničava na sterilnost defanzivnu poziciju. On ne smije da prostore istraživanja novi mogućnosti razvoja sopstvene osnove napušta pod pritiskom »strategije preživljavanja« i time se isključuje iz istorijsko kretanja.

To je najnepoželjnija moguća pozicija za revolucionarn pokret. Dugoročno gledano, iz stanja imobilizma, defanzive i ne dostatka svježih ideja i rješenja ne može se izlaz tražiti improv zovanim ofanzivama koje se obično svedu na arbitraže nad sa mim proizvedenim stanjima i idejama, nego u stvaranju i šire nju atmosfere okupljanja, koncentracije i podsticanja stvara lačkih potencijala, uz jasnu ideju na čemu i zbog čega se ov okupljanje vrši. Otuda bi bacanje težišta na borbu protiv odre đenih oponentskih snaga i njihovih obično dobro iskalkulisanih ispada bilo istorijski kontraproduktivno, odnosno, umanjivalo b značaj istorijske inicijative koju SK mora imati i koja je pre sudna za uspjeh ukupnog djelovanja našeg pokreta. Jer, radnič ka klasa, naši radni ljudi, ne traže i ne očekuju od svoga pok reta enciklopedijske tomove otvorenih pitanja i doktrinarnih sporova, već konkretne podsticaje, podršku i praktičnu inici jativu u rješavanju teških problema koji ih muče iz dana u dan

U tom smislu, pred Savez komunista se postavlja prvenstve no zadatak da izađe iz djelimično nametnute i rutinom proiz vedene situacije neprestanog ponavljanja i ponovnih »produb ljenih«, »obogaćenih« i novim argumentima podržanih analiza stanja našeg društva i protivrječnosti našeg sistema, koje imaju sasvim sigurno već kontraproduktivno značenje i uticaj i pred stavljaju čak i dodatni izvor kriznog kretanja i oblik perpetu acije, pa i proizvođenja same krize. Pri tome je važno imati na umu da su sve bitne dijagnoze uzroka sadašnjeg stanja postav ljene, pravci njihovog rješavanja usvojeni, te da se u ovakvim analizama ništa bitno ne postiže, osim što se polako i sigurno

Digitized by Google

središte analiza i kritike prenosi sa slabosti i protivrječnosti, nedovršenosti i nedostataka realizacije osnovnih vrijednosti sistema na sam sistem u cjelini, jer se stvara utisak da on nije sposoban da se u hodu poboljšava, razvija i otklanja svoje nedostatke.

Tako dolazi do paradoksalne situacije da oni koji su na riječima saglasni da sistem u osnovi moramo sačuvati čine sve da onemoguće njegovo poboljšanje i nastoje da ga do kraja kompromituju, mada ne mogu navesti ni jedan novi argument za svoje implicitne namjere i teze. Naime, sva docnija kritika sistema stoji u očitoj protivrječnosti s priznanjem da sistem ne funkcioniše u cijelosti i sa punim svojim mogućnostima i preduslovima, odnosno da nije uspio da se realizuje. Pri tome se takva vrsta kritike uopšte ne bavi uzrocima i razlozima izostanka realizacije intencija sistema, ali ipak smatra, en bloc, da se sistem nije dokazao. Kako je moguće da se dokazuje ono što nije uspjelo da zaživi i kako je moguće da zaživi ona nesumnjivo konstruktivna bitna strana i mogućnost našeg sistema ako mu se — pod isprikom da ne uspijeva da zaživi — stalno prave smetnje, osporava ga se i vrši stalna opstrukcija samog sistema u cjelini. Taj kritički manir pars pro toto, tj. ponašanje po principu, ako ne valja dio ne treba nam ni cjelina, ne može da bude pozitivan doprinos naporima da se izađe iz krize. Zapravo, on znači jasan oblik opozicije Savezu komunista i njegovoj politici.

Svakako da izvjesna preživljenost i nedovoljno osavremenjavanje nekih teorijskih postavki i polazišta pokreta, od kojih su neke stvorene i postavljene znatno ranije, a sada su suočene sa promijenjenim uslovima svoje realizacije, nije i ne može biti jedini, pa čak ni prevashodni uzrok i razlog imobilizma i praktičizma pokreta. Ti razlozi se van svake sumnje nalaze u praksi pokreta uzetoj u punom značenju te riječi u marksističkom mišljenju. Jedan od uzroka krije se u pojavi nekritičke identifikacije institucija, metoda i prakse pokreta, kao epohalnog društveno-političkog i idejnog pokreta, i institucija države, njenih metoda djelovanja i obima rada, kao instrumenta ostvarenja i predmeta djelovanja pokreta. Određen, veoma složen odnos, pa i identičnost jesu potrebni, pošto je Savez komunista ustavno odgovoran za funkcionisanje institucija sistema i za sistem u cjelini, i on tu svoju odgovornost ne može i ne smije da odbacuje od sebe. Ali, to ni u kom slučaju ne smije da predstavlja njegovo identifikovanje sa državom kao pokretnim mehanizmom uprave i sile i apriorno pristajanje na konkretnu praksu institucija, niti legalizaciju i takve njihove prakse koja u određenim momentima objektivno znači korak nazad u odnosu na proklamovane principe i načela. Prećutno mirenje s takvom praksom vodi odvajanju pokreta od neposredne akcije i upućuje ga da za većinu pitanja traži prijeki put rješavanja, odnosno putem institucija države kao pretežne i najjače poluge ostvarivanja politike, a da ispusti iz

Digitized by Google

vida da je on sam nosilac višeg istorijskog interesa i da m zbog toga biti i kritičan prema državi.

U tom smislu potrebno je našu praksu u većoj mjeri o boditi od uslovljavanja takve vrste, odnosno, da sadržaji i lovi praktičnog rada u institucijama sistema ne vrše prete i određujući uticaj i na opštu orijentaciju i metode djelova Saveza komunista kao političkog i idejnog pokreta. Bez tal kritičke distance koja neizbježno varira prema određenim k kretnim situacijama i odnosima snaga, Savez komunista se m naći više izložen različitim, pa i onim u biti i u ideji riješen dilemama u pogledu mjesta i uloge države u ovom perio odnosno mjesta i uloge političkih organizacija u sistemu funk nisanja državnog mehanizma. Savez komunista Jugoslavije jektivno mora da svoju praksu uskladi sa potrebom održava te fine, ali precizne i bitne razlike, sve dok objektivno post potreba za razlikom između globalnog interesa i vlasti radnič klase i slobodnih udruženih proizvođača, na jednoj, i drža na drugoj strani. Dakle, nije riječ o tome da se ta razlika priznaje kao objektivno uslovljena nego na kojim se pravci traže konkretna rješenja za to. Različita mišljenja i dileme k su prisutne sada sve više i u Savezu komunista pozivaju vrlo često i na Marksove izvorne koncepte. Pri tome se zab ravlja da ni u tim konceptima nema apsolutne jedinstvenos da i kod Marksa postoji nekoliko koncepcija države, a da je na praktična realizacija proizvod određenih istorijskih uslova i d štvenih potreba.

Pozivanje na Marksa u cilju kritike sistema samoupravn socijalističke demokratije ne može da izdrži ozbiljnu kritik Naš politički sistem samoupravne socijalističke demokratije ko cipiran je a njegova izgradnja započela upravo na rezultatim ozbiljnih naučnih i kritičkih analiza i oživljavanja istinske rev lucionarne sadržine Marksove misli. Odnosno, na koncepciji socijalističko društvo mora i može da bude samo društvo ra ničke demokratije koje će se zasnivati na društvenom vlasništv nad sredstvima za proizvodnju, na društvenom upravljanju ti sredstvima i cijelim ciklusom produkcije i reprodukcije odnos u društvu, te na negaciji svih oblika stare, građanske, na ek ploataciji bilo koje vrste zasnovanoj demokratiji formalno tipa, ali i na odbacivanju svih oblika prevlasti države ili bir kratskog i tehnokratskog aparata nad neposrednim oblicima o ganizacije i upravljanja rada i radom u društvu.

Iz ovih osnovnih ideja izvedene su ideje i principi naše sistema kao političkog sistema samoupravne socijalističke dem kratije. Za taj sistem je od najvećeg značaja konkretno pitanj adekvatnog upravljanja društvenim kapitalom u cijelosti o strane udruženog rada, zatim, razvijanje neposredne demokra tije u kojoj će sve niti sistema upravljanja političkim proces ma kao sredstvom i izvorom svih ostalih regulisanja društveni tokova biti čvrsto u rukama radničke klase i radnih ljudi, i t

Digitized by Google

kroz sistem neposrednog odnosa ovisnosti svih instanci odlučivanja u političkom sistemu od osnovnih oblika udruženog rada i tog rada u cjelini. Isto tako, za ovaj sistem je od najvećeg značaja da osigura efikasnost, na sopstvenoj osnovi, a ne putem stvaranja paralelnog sistema »efikasne« birokratsko-tehnokratske vlasti sa kojom će neizbježno doći u sukob i koji će nužno postati osnovni izvor neefikasnosti sistema i njegovih unutrašnjih teškoća.

Ukoliko se, grosso modo, može reći da je naš sistem u svojim osnovnim rješenjima zasnovan na Marksovim idejama o radničkoj vlasti, tada se mora zaključiti da se na Marksa ne možemo pozivati u kritici tog sistema. To nije moguće, prvo zbog toga što kod Marksa i nema konkretnih razrada pitanja jednog takvog sistema i drugo, što pitanja koja su najvažnija za naš sistem nastaju prvenstveno u sferi konkretizacije osnovnih Marksovih teza i rješenja koja izlaze iz tih teza, a ne kao globalno pitanje ponovnog stvaranja ili rekonstrukcije sistema u cjelini. Zbog toga se takve kritike ne mogu legitimisati kao marksističke.

Upravo u toku pripremanja, pa i sadašnje operacionalizacije ustavne reforme, u vrlo različitim oblicima postavlja se pitanje da li su i određeni elementi naše strategije zasnovani na ispravnim premisama. Nije samo riječ o domenu odnosa države i pokreta, nego i ustavnog opredjeljenja da radnici ne kao pojedinci već kao udruženi neposredno raspolažu i upravljaju cjelinom dohotka i društvene reprodukcije. To se obrazlaže činjenicom da su procesi društvene reprodukcije sve složeniji, da pretpostavljaju sve složenja znanja koja radnik kao pojedinac nema i ne može imati, te se otuda i zagovara da se precizno definiše domen uticaja radnika u uprvljanju, odnosno da se promijeni odnos uticaja sa radničkog upravljanja na poslovodstvo. U korijenu tih dilema već stoje gotovi odgovori, a oni navode na stav da treba zahtijevati mnogo veću odgovornost, pa prema tome dati i slobodu raspolaganja svim elementima rada odgovarajućim poslovodnim organima i drugim državnim, političkim. tzv. kompetentnim činiocima, iz čega bi slijedio i stav da radnici uopšte ne mogu ovladati cjelinom društvene reprodukcije.

Međutim, radnici i principijelno, teorijski i praktički mogu ovladati ukupnim sistemom produkcije i reprodukcije svih bitnih odnosa u društvu. To ne proizilazi samo iz principa da je rad osnova svega društvenog postojanja i djelovanja, pa je logično da on može i ima potenciju, čak to jedini ima, da ovladava društvenom reprodukcijom, naravno, kao udruženi rad. Radnici mogu da upravljaju cjelinom društvene reprodukcije i svim njenim uslovima, kako onim tehničko-proizvodnim, tako i intelektualnim, upravo na temelju onih procesa i tendencija savremenog razvoja za koje su teoretičari radničke insuficijencije smatrali da su razlozi osporavanja radničke kompetencije. To im omogućava snažan razvitak informatičkih tehnika, metoda

Digitized by Google

analize i komunikacija, koje omogućavaju da se jedinstv
sistemom prezentacije, analize, izražavanja i komunikacija o
vata dosad nezamislivo mnoštvo činjenica, sistema činjeni
odnosa, te da se na temelju tako sistematizovanih podata
analiza znatno uprošćavaju i omogućavaju odluke i na bazi
njeg utroška vremena i u uslovima smanjene specifične k
petencije. Informatika oslobađa rukovođenje od poslova i m
pola informacija i odlučivanja, ali i omogućava svim ljud
da se daleko lakše, jednostavnije i efikasnije uključuju u sv
procese. Zbog toga je teza o radničkoj nesposobnosti za up
ljanje u uslovima savremene tehnologije čista obmana i k
interpretacija, moguća i zbog neprimjenjivanja i lošeg druš
nog korišćenja mogućnosti moderne informatike i komunikac

Otuda i nastaju razlike koje se javljaju u gledanju i
delegatski sitsem. Ako ne postoji motivisanost radnika u o
vnim organizacijama udruženog rada za učešće u odlučiva
o svim pa i najopštijim društvenim i političkim pitanjima
se često i empirijski pokazuje), iluzorno je pretpostaviti
sistem koji se upravo i bazira na postojanju takve motivisan
može zaista da zaživi. Odnosno, propagira se teza da je
ekonomski i politički sistem projektovan po modelu antič
junaka, svestrano obdarenog i zainteresovanog pojedinca k
vog u životu nema, što bi značilo da je od početka zasno
na pogrešnoj postavci i netačnom aksiomu.

To se iznosi bez ozbiljnih obrazlaganja što to sve kao ko
cept znači, kakve su sve implikacije, kao da je riječ o teh
kom rješenju koje je jednostavno sprovesti, a da se ne otvar
i druga, zapravo temeljna pitanja sistema.

Naravno, u savremenim uslovima nije moguć i nije ni pot
ban tzv. univerzalni čovjek, mada svaki čovjek ima klicu u
verzalnosti već u tome što misli, govori i što radi i proizvo
što i predstavlja najuniverzalniji oblik i izraz ljudskog dje
vanja i čovjekovih mogućnosti. Međutim, ideal čovjeka k
može da prati i vlada mnoštvom činjenica i znanja, mnoštv
relevantnih informacija i analiza, mnogim alternativama, o
je u modernoj informatici i komunikaciji, i u tome ja vid
revolucionarni značaj i mogućnost te tehnologije. Naravno, u
ravo zbog svoje velike moći ona može imajući monopol
informacije da bude i osnova i sredstvo vladavine malih gru
Ali, to je posebno pitanje društvenih odnosa u uslovima inf
matičke tehnologije kao osnove regulisanja oblika odnosa
djelovanja ljudi.

Kontroverze, dileme i razlike koje se javljaju u vezi s
tanjima društveno-ekonomskih i političkih odnosa imaju, nara
no, značajne reperkusije i na osnovnu idejnu i teorijsku orije
taciju Saveza komunista. Dolazi, nročito u poslednje vrijeme,
u njemu samom do osporavanja nekih temeljnih idejnih i te
rijskih opredjeljenja na kojima počiva njegova idejna i političk
legitimacija. Tako se već otvoreno postavlja pitanje da li je

Digitized by Google

temeljnim dokumentima Saveza komunista dat pravi odgovor na pitanje šta je to socijalizam u današnjim uslovima? Sve više se u Savezu komunista, i sa teorijskog i sa praktičnog stanovišta, postavlja pitanje da li je naše društvo uopšte u stanju sada, u ovim postojećim uslovima, da prevaziđe kapitalistički način proizvodnje. Neki se pozivaju upravo na marksističke postulate da bi dokazali da je to, možda, stvar budućnosti, a ne i neposredno primenjiv koncept i orijentacija, te da naš koncept samoupravnog socijalizma nužno pada kao nerealna i preuranjena utopija, a ne realna slika budućeg.

Ovakve pojave relativiziranja i revidiranja nekih osnovnih programskih polazišta Saveza komunista među pojedinim komunistima nesumnjivo olakšavaju nastojanja svih onih, izrazito neprijateljskih i protivničkih snaga koje sad sve otvorenije odbacuju socijalizam i samoupravljanje, odnosno ističu ga kao čistu zabludu, ili, još više, kao paravan etatizmu i etatističkom modelu društvenih odnosa.

Upravo je tu Savez komunista Jugoslavije, baš u pogledu etatističke i birokratske prakse u protivrječnom položaju. Neosporno je da je Savez komunista Jugoslavije rano sagledao i jasno istakao opasnost od etatizma i etatizacije društvenih odnosa i da je u svim svojim dokumentima utvrdio i potrebu i obavezu borbe protiv njega. S druge strane, upravo se neke organizacije i dijelovi rukovodstva Saveza komunista u svakodnevnoj praksi javljaju kao jedan od faktora reprodukcije etatističko-birokratskog kompeleksa, a etatističko-birokratska shvatanja o društvenom razvoju u njemu kao cjelini su i dalje veoma žilava, čak su i u porastu, u posljednje vrijeme. I pored jasnih kongresnih opredjeljenja, Savez komunista Jugoslavije u praksi nije potvrdio spremnost i snagu da se odlučno bori protiv etatističko-birokratskih tendencija na svim nivoima vlastite organizovanosti i svoga djelovanja, te da pitanje etatizma i borbe protiv njega shvati i postavi kao jedan od bitnih elemenata konkretne prakse.

Postoje dva osnovna objašnjenja kojima se ovo stanje obrazlaže. Po jednom, etatizam jeste produkt političkog monopolizma stvorenog u prošlosti, i sada, po inerciji, zadržava svoju dominantnu poziciju i kada za njim nema stvarne društvene potrebe i opravdanja. Međutim, i pored toga što možda ispravno vidi genezu etatizma u nas, ovakvo objašnjenje etatizma ne daje odgovor na pitanje otkuda tolika moć političkom monopolizmu određenih etatističko-birokratskih i tehnokratskih snaga danas i šta im daje tu moć da one, uprkos svim programskim i sitsemskim opredjeljenjima, ne samo odolijevaju nego se i dalje reprodukuju i jačaju. Geneza, to je očito, ne može da objasni otkuda ovaj fenomen u toj mjeri danas.

S druge strane, nasuprot pokušaju da se etatizam objašnjava samim sobom, kao neka samonikla pojava, maltene nepoznatog ilegalnog porijekla i statusa, ponovo jačanje etatističkog monopolizma mora da se objasni stvarnim odnosima proizvod-

Digitized by Google

nje. Upravo u temeljnom području proizvodnje nije doslje ostvareno izvlašćenje države i paradržave, ni racionalno i kasno upravljanje društvenim kapitalom, što je izazvalo te poremećaje u odnosima proizvodnje i ekonomsku krizu. umjesto da se izlaz traži u deetatizaciji i nužnoj preraspod ekonomske moći u korist samoupravljanja, ponovo se u ekon skim odnosima obnavlja i jača državni monopolizam, s obra ženjem da bi se oni bez toga još više poremetili i deformis Kao da se prenebregava kongresni stav da iz krize ne može izaći istim sredstvima i metodima kojima smo u nju dospj

Prisutne su stoga i dvije koncepcije borbe protiv etatizr Po prvoj, jedini izlaz jeste da se etatizam onemogući »odozg Pri tome se, u prvom redu, podrazumijeva da Savez komuni treba da postane neka »čista«, a to znači prvenstveno politič snaga, što još nije, da se postavi izvan i iznad države i povede radničku klasu i radne mase u odlučnu borbu pro etatizma, bez obzira gdje se i u kom obliku ispoljavao. Da on zaista mogao da vodi i da dobije takvu bitku protiv etatizn prvi uslov jeste da se sam u potpunosti oslobodi svih birokr sko-etatističkih elemenata, uključujući i one postavke vlast ideologije koje pružaju oslonac etatističkoj praksi. Ali, ako se postavio izvan i iznad samog sistema, došao bi u pozici kineskog eksperimenta sa kulturnom revolucijom.

Prema drugoj koncepciji, bez vodeće uloge Saveza kom nista nema ni uspješne borbe protiv etatizma, ali je pitanje šta on u toj borbi mora koncentrisati i svoju društvenu ener ju. Ako je etatizam na neki način nametnut, iznuđen stihijo i poremećajima u tokovima reprodukcije, neefikasnošću i ner cionalnošću upravljanja društvenim kapitalom, onda prvo val ukloniti te uzroke da bi deetatizacija na svim nivoima mog da se odvija u povoljnom pravcu. Bez toga se neprekidno repr dukuje potreba za administrativnim intervencijama, a od nj se Savez komunista ne može da ograđuje u svakom konkretno slučaju i prilici. Da bi to mogao učiniti, Savez komunista mo da bude i sam dio mehanizma funkcionisanja države.

Na odnosima idetifikacije države i Saveza komunista usp stavlja se onda i institucionalizacija i formalizacija političk rada, kao pojava karakteristična ne samo za Savez komunist nego i za ostale političke i klasne organizacije, tj. SSJ, SSRN i SSOJ i druge. Tako se sužava prostor i društveni medij utica koji bismo mogli imati na formiranje društvene svijesti i praks a taj nezaobilazni domen njihovo djelovanje reducira na d nošenje brojnih stavova i zaključaka koji se uglavnom ne ostv ruju. Na taj način osnovne organizacije svih političkih organ zacija, u izvjesnom smislu, postaju teret za svoje više organ a ovima, opet, same organizacije udaljene i izolovane tačke s kojima ne postoje stalne, žive recipročne veze i uticaji. Takv zatvorenost i prekid u povratnoj sprezi političkog uticaja uslo ljava imobilizam velikog broja članova, bez čije se permanentn

Digitized by Google

aktivne uloge ne može ni misliti o efikasnoj realizaciji bilo kakvih zadataka i strategije pokreta, pa je zbog toga iluzorna i aktivnost rukovodstva. Iako je široka politička aktivnost kroz Socijalistički savez jedna od osnovnih demokratskih pretpostavki širine i efikasnosti djelovanja Saveza komunista, praktično neprekidno načelno ponavljanje, a ne i operacionalizacija takve njegove uloge, ostavilo je i ostavlja znatne negativne posljedice na tu praksu u cjelini. Ono je znatnim dijelom uslovilo birokratizaciju struktura državne vlasti, formalizaciju samoupravljanja i, u krajnjem, jačanje etatističkih i drugih elemenata monopola u ostvarivanju društvenih interesa.

Bez suštinskog ostvarivanja uloge Socijalističkog saveza kao centra najšireg okupljanja, a uza sve razlike u pogledima i interesima ljudi, naš politički sistem bi se razvijao ili u čisti jednopartijski ili u višepartijski sistem građanske političke sadržine, a Savez komunista u vladajuću partiju ili koaliciju partija tog sistema. Socijalistički savez, ovakav kakav je danas, dijelom predupređuje neke od ovih tendencija, ali neke i oživljava i podržava. Čini se da u jednom dijelu Saveza komunista ne postoji spremnost da se zaista dosljedno realizuje vlastito programsko opredeljenje o stvaranju bespartijske demokratije kao našeg političkog ideala, iako jednopartijsko djelovanje, jednopartijski i svaki drugi monopol dovodi do ozbiljnih političkih problema. Nedostatak jače orijentacije u ovom smislu, istina, nije posljedica samo odsustva volje, već i činjenice da temelj te bespartijske demokratije, tj. samoupravljanje ne doživljava razvoj već stagnira.

To ni u kom slučaju nije sporadična i nevažna pojava. Ona bi Savezu komunista trebalo da bude ozbiljan signal na neodložnu akciju. Savez komunista sada locira težište svoga rada tamo gdje se stvarno odlučuje, u izvršnu sferu političkog sistema, nastojeći da realizuje svoju ulogu vodeće snage sistema. Međutim, njegova velika, pa i prevelika zaokupljenost izvršnim, poslovodnim i drugim sličnim operativnim funkcijama, odnosno pažnja koju im on posvećuje (nasuprot idejnom uticaju na snage, sredstva, tokove i mehanizme delegatskog odlučivanja), pokazuje da se odlučivanje o ključnim pitanjima pomjera i izvlači iz tih tijela i mehanizama i koncentriše u izvršnoj oblasti. I dok se ono ne »vrati« u te mehanizme i ne ispuni ih stvarnom sadržinom, a time i društvenom težinom, ne može se očekivati da Savez komunista napravi bitniji zaokret u svom radu. Znači, istinska preorijentacija u djelovanju Saveza komunista nije moguća bez vezivanja Saveza komunista i njegove borbe za donošenje najvažnijih i ključnih odluka u samoupravnoj strukturi. Ako bi se odluke i dalje donosile najčešće linijom povezivanja poslovodnih i izvršnih tijela, a Savez komunista se okrenuo isključivo samoupravnim tijelima, on bi sasvim sigurno dospio na margine društvenih kretanja. To ne bi bila zahvalna pozicija, ali ne smije da bude ni alibi i stalno prisutno opravdanje za

to što neodlučno, polovično i bezvoljno pristupa »vraćanju« p
teva i kanala odlučivanja iz vaninstitucionalnih skrovišta i izv
nih organa u Ustavom određene mehanizme i tijela. Savez k
munista zbog svoje istorijske uloge ne može više da odgađa
vraćanje i na tome mora organizovati idejnu i političku akci
širokog zamaha.

Nužno je, na kraju, reći nešto i o tome šta je naš duho
no-teorijski, moralni i ideološki identitet i šta je naša temelj
politička ideja i vizija. Naš je pokret komunistički. Ta činj
nica je jedan od osnovnih ciljeva napada, pokušaja kompr
mitacije i djelovanja na eroziji te ideje. Komunizam je post
ponovo neka vrsta »bauka koji kruži Evropom«. Šta to znač
Nastoji se kompromitovati i prikazati samo ideja komunizm
prvo, kao čisto lokalno ruska, Lenjinova ili Staljinova, ideja Tr
će internacionale, a izbjegava se na svaki način potvrditi da
to stara ideja i izraz evropske tradicije već više od dvije hiljad
godina; drugo, želi se ovoj ideji pripisati ne samo nasilni kara
ter, istorijska nezrelost i neproduktivnost, nego se želi izvrši
i moralni pritisak na njene protagoniste i proglasiti ih za sin
nim nemorala.

Najzad, ovim tendencijama u velikoj mjeri nasjedaju i s
njima prave kompromise svi oni koji i teorijski i praktično
politici ne nastupaju i ne zastupaju humane i duboko etičk
sadržaje komunizma. Ovaj treći tip ponašanja našem pokret
nanosi najviše štete. On očito proizilazi iz činjenice što s
mnogi koji formalno pripadaju i koji verbalno zastupaju idej
komunizma ne ponašaju i ne djeluju u praksi onako kak
to iz njihovog opredjeljenja proizilazi, već se ponašaju po prin
cipima i kriterijima građanskog stava o razlici privatnog stav
i ponašanja, uloge čovjeka kao privatnog građanina i njegovo
javnog, »službenog« i tzv. političkog stava, odnosno deklaracije
Zbog toga je za naš pokret od najvećeg značaja da raskin
sa takvim verbalnim predstavnicima komunizma, a taj nužn
proces mora poći od onih nominalnih zastupnika ideja komuniz
ma koji su po svom položaju, mogućnostima djelovanja i kon
centraciji javne pažnje na njima na najistaknutijem položaju.

Ukoliko naš pokret ima zadatak da svoje predstavnike
aktiviste štiti od neosnovanih napada, od projekcije neprijatelj
stva prema samom komunizmu i socijalizmu pod vidom »kritik
pojedinaca«, jer se takva kritika društveno i politički lakš
plasira, utoliko on ima i još veće pravo da te svoje predstav
nike pita zbog čega i zašto se ne ponašaju po principima komu
nističkog stava i morala, te da se s njima ozbiljno razilazi uko
liko oni ne uvažavaju potrebu da i u ličnom životu djela moraju
biti u skladu sa riječima. Karakteristično je da se to do sada
uglavnom tražilo od običnih članova, radnika, često i intelek
tualaca, a da pitanja ponašanja i odgovornosti političkih ljudi
nismo postavljali ni javno ni rigorozno.

Digitized by Google

Zbog svega toga je apsolutno nužno da se vrednosni kriteriji i mogućnosti jasne procjene granica komunističkog opredjeljenja i u teoriji i praksi temelje na konkretnom programu borbe za socijalističko samoupravljanje. Prije svega, u mobilizaciji društvenih snaga radi podizanja produktivnosti društva i uključivanja u savremenu naučno-tehnološku revoluciju, kao pretpostavki za naše ravnopravno uključivanje u međunarodnu podjelu rada. Takva sposobnost SKJ uveliko je smanjena upravo zato što o ponašanju članova SKJ, pa i rukovodećih ljudi postoji stav o opravdanosti dvojnog ponašanja. Niko u SKJ nema pravo da za sebe rezerviše toleranciju građanskog statusa i ujedno prava revolucionarnog djelovanja, da polazi od revolucionarnog programa ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja i vlasti radničke klase, a da u praksi pristaje na etatističku i birokratsku suspenziju samoupravljanja, na nacionalističku deformaciju odnosa među nacijama i nacionalnostima kao na sredstvo borbe za interese istih tih nacija i nacionalnosti; da u ime borbe za određene konkretne interese prenebregava ili ignoriše interese jugoslovenske zajednice u cjelini ili čak da ih smatra za opasnost i prepreku vlastitoj egzistenciji i razvoju.

Dakle, potrebna je daljnja razrada marksističke teorije revolucije i socijalističkog društva, revitalizacija naših izvornih i temeljnih opredjeljenja, ali i jasno izvođenje idejnih i vrednosnih stanovišta, stavova i konkretnih aktivnosti koji odgovaraju obavezama komunista u izgradnji i daljnjem razvoju socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Mi smo potpuno iscrpili svoje vrijeme i mogućnosti za otvaranje pitanja i za akademske diskusije o njima. Radni ljudi i građani od Saveza komunista ne očekuju spiskove otvorenih pitanja i razlika među njima, već praktičnu akciju čiji bi rezultati potvrdili da on ulaže sve svoje snage i energiju u borbu za izlazak iz sadašnjeg stanja krize i za daljnju izgradnju razvijenog socijalističkog samoupravnog društva. Znači, ne da upravlja krizom, već da je razriješi!

Digitized by Google

Miladin Korać

Aktuelne dileme o tržištu radne snage i tržištu kapitala u Jugoslavi

UVOD

Često se ukazuje na činjenicu da je SKJ u svom Program usvojenom na Sedmom kongresu (1958) jasno izrazio svoja o redeljenja o robnoj proizvodnji i tržištu u socijalizmu. To tačno, ali je nesporno da su, saglasno novim saznanjima, ta o redeljenja dopunjavana i dalje razvijena u dokumentima naredn dva kongresa SKJ (1964. i 1969). Međutim, u Platformi za pri remu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ (1973) najpotpuni su izražena opredeljenja SKJ o tim pitanjima, pa je na osnov nje, u prvoj rezoluciji Desetog kongresa SKJ (1974)[1] napisan

[1] U istoj rezoluciji (»Borba za dalju izgradnju socijalističko samoupravljanja i zadaci SKJ«) ocenjena je i ta Platforma na sl deći način:

»Pojačanom aktivnošću Saveza komunista Jugoslavije stvoren su uslovi da se u Platformi za pripremu stavova i odluka Deseto kongresa SKJ daju jasne ocene pređenog puta, dalje razviju i akti aliziraju osnovni programski stavovi i pravci njegove idejno-politič borbe i akcije.

Javna diskusija u SKJ i u društvu podržala je i potvrdila st vove Platforme. Ovaj dokument predstavlja sintezu saznanja i isku tava iz novije borbe Saveza komunista Jugoslavije za razvijanj socijalističkog samoupravljanja i potvrdu njegove vodeće idejno-pol tičke uloge. Osnovna sadržina i stavovi ovog dokumenta ugrađeni s u rezolucije ovog kongresa.«

Citirano prema knjizi Deseti kongres SKJ, Dokumenti, Izdavačk centar »Komunist«, Beograd, 1975, str. 155.

Digitized by Google

»Razvoj socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa, samoupravno udruživanje i povezivanje rada i sredstava vrši se u uslovima delovanja zakonitosti robne proizvodnje kao objektivne osnove sadašnje etape razvoja. Neophodno je da se koriste i razvijaju pozitivni efekti robne proizvodnje — njen uticaj na produktivnost rada, na efikasnost korišćenja sredstava, na izbor proizvodne i investicione orijentacije, na tokove društvene reprodukcije i na racionalno ponašanje organizacija udruženog rada kao robnih proizvođača. Izgradnjom samoupravnih odnosa, udruživanjem i povezivanjem rada i sredstava, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem i planiranjem ostvaruju se pretpostavke za ovladavanje zakonitostima robne proizvodnje od strane samoupravno udruženog rada i za odgovarajuće svesno usmeravanje i korigovanje tržišnih tokova, čime se smanjuju mogućnosti nepovoljnog uticaja stihijskih elemenata u društveno-ekonomskom razvoju i odnosima.

Savez komunista se mora suprotstavljati shvatanjima i tendencijama da se odnosi na tržištu uspostavljaju isključivo stihijno i da se automatizmom njegovog delovanja rešavaju društveno-ekonomski problemi. Savez komunista će se isto tako suprotstavljati nastojanjima da se pod vidom negiranja socijalističke robne proizvodnje i tržišta uspostavlja planiranje zasnovano na birokratsko-etatističkim odnosima i time ugrožava razvoj socijalističkog samoupravljanja« (Isto, str. 165).

U rezolucijama naredna tri kongresa (1978, 1982. i 1986), ova osnovna opredeljenja o robnoj proizvodnji i tržištu u uslovima socijalističkog samoupravljanja ponovo su potvrđena, na određeni način ponovljena, ali nisu dopunjavana i dalje razvijana. Ta opredeljenja uneta su i u »Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije«, koje je podržao i Dvanaesti kongres SKJ (1982).[2]

Ukoliko je, dakle, reč o usvojenim dokumentima, onda bi se moglo reći da su njima nedvosmisleno izražena opredeljenja SKJ o robnoj proizvodnji i tržištu u procesu socijalističkog samoupravnog preobražaja jugoslovenskog društva, i da u tom pogledu nema nikakvih dilema. Činjenica je, međutim, da je u nas bilo, a verovatno i danas ima protagonista oba shvatanja ili nastojanja koja se pominju u ovoj rezoluciji, gde se i konstatuje da im se SKJ mora suprotstavljati. Ali i pored toga u ovom tekstu neću razmatrati te dileme ili polemisati s takvim shvatanjima, ne stoga što su suprotna opredeljenjima SKJ nego zato što smatram da ih je dosadašnji, pa i svetski razvoj i kapitalizma i socijalizma učinio anahronim, bez obzira na to koliko ona i danas mogu biti brojna ili uticajna.

Pažnju ću koncentrisati na neke dileme koje su vezane za činjenicu da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede po-

[2] Vidi publikaciju Dokumenti komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga I, str. 25—30.

Digitized by Google

red elemenata socijalističke (samoupravne) robne proizvodn postoje i određeni elementi kapitalističke robne proizvodnje, da u privatnom sektoru privrede, pored dominirajućih oblika s ne ili krupne (proste), nekapitalističke robne proizvodnje, posto i neki početni ili rani oblici odnosa najamni rad — kapital, rani oblici baznih odnosa kapitalističke robne proizvodnje. M lim da je odstranjivanje, odnosno prevazilaženje dilema ili n gućih nesporazuma koji su vezani za ta pitanja važan predusl uspešne samoupravne transformacije jugoslovenskog društv pa sam zato odlučio da pokušam ovim radom doprineti prev zilaženju tih dilema i nesporazuma. Čini mi se da ću to najp godnije učiniti ako usredsredim pažnju na probleme tržišta ra ne snage i tržišta kapitala u društvenom i privatnom sekto jugoslovenske privrede.[3]

1. Stanje i perspektive tržišta radne snage u Jugoslaviji

U vezi s mogućnošću postojanja i perspektivama tržišta ra ne snage u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, presu no je pitanje da li su, odnosno u kojoj su meri zaposleni radni u tom sektoru, udruženi u radne kolektive privrednih organiz cija, postali stvarni subjekti odlučivanja o proizvodnji, raspode razmeni i potrošnji, pa i o zapošljavanju novih i mogućem o puštanju već zaposlenih radnika. Savez komunista je (1973. g dine) procenio da su oni već u toj meri postali subjektom proi vodnje da mogu zahtevati »da se društvena sredstva upotrebl vaju prema njihovim potrebama, a ne oni prema potrebam

[3] U ranije pomenutoj platformi za Deseti kongres SKJ je tržištu radne snage i tržištu kapitala u društvenom sektoru privred napisano sledeće:

»Često se *zahtevom* za modernim i razvijenim tržištem u suštin išlo *za uvođenjem tržišta radne snage i tržišta kapitala, odnosno n kritičkog prenošenja kategorija kapitalističkog društva na naš uvjete. Ni jedan ni drugi zahtjev nije na liniji onoga što je zacrtan u Programu SKJ kao zadatak ove etape*« (Platforma, str. 75, podvuka M. K.)

Ali i pored tih jasnih programskih opredeljenja SKJ, u praksi se uz određene realne probleme o kojima ću govoriti, javljaju i nov takvi zahtevi, pa čak i tvrdnje da se u nas u pogledu tog suprot stavljanja tržištu radne snage i tržištu kapitala »nije odmaklo o Staljinove koncepcije da u socijalizmu može postojati samo jedn tržište — tržište proizvoda i ništa više«.

Naime, dr Dragoje Žarković je u svom napisu (»Krivina na pra vom putu«) objavljenom u »Dugi« (br. 342, april 1987) to rekao u sle dećem kontekstu:

»Zatim, možemo li imati tržišnu privredu bez kompletnog tržišnog mehanizma? Na žestok otpor nailaze ideje o potrebi postojanja tržišta društvenog kapitala i tržišta radne snage. U tom pogledu u praksi se nije odmaklo od Staljinove koncepcije da u socijalizmu može postojati samo jedno tržište — tržište proizvoda i ništa više« (str. 20).

Digitized by Google

sredstava.«[4] Ako je ta procena tačna, onda je sasvim izvesno da sami ti radnici nikako ne bi prihvatili da se ponovo vraćaju na tržište radne snage, tj. da njihova radna snaga ponovo postane roba čija bi cena (najamnina) bila određena ponudom i tražnjom, a njihovo zapošljavanje i otpuštanje bilo uslovljeno potrebama oplodnje kapitala, odnosno njegovim »ekspanzijama i kontrakcijama«. To upućuje na zaključak da određeni stepen razvijenosti samoupravljanja isključuje mogućnost postojanja tržišta radne snage, tj. da se razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje i tržište radne snage međusobno isključuju. Međutim, ukoliko ta procena o dostignutom stepenu razvijenosti samoupravljanja u društvenom sektoru jugoslovenske privrede ne bi bila tačna, onda bi ti zahtevi za uvođenjem tržišta radne snage i u tom sektoru bili realni, odnosno ostvarivi. Ali bi pri tom moralo biti jasno da bi takvo tržište u našoj praksi nužno vodilo razvijanju i reprodukovanju kapitalističkih, a ne socijalističkih, samoupravnih odnosa proizvodnje.

Mada sam lično uveren da je ta procena SKJ tačna, i da zaposleni radnici u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, ako bi bili upitani, ne bi prihvatili to većanje natrag, ipak su u proteklom periodu nastali i neki problemi koji uslovljavaju i nastajanje određenih dilema o tom pitanju.

1.1 Stvarni problemi i moguća rešenja

Tokom ostvarivanja privredne reforme (1965) došlo je do otpuštanja znatnog broja radnika koji su bili zaposleni u društvenom sektoru privrede,[5] što je nesporni dokaz da u toj fazi razvoja radnici zaposleni u tom sektoru, odnosno njihovi radni kolektivi, uprkos proklamovanim samoupravnim pravima, nisu bili osnovni subjekti odlučivanja, te da je neko drugi odlučivao o njihovom zapošljavanju i otpuštanju. Pošto je to otpuštanje objašnjavano potrebama modernizacije proizvodnje, koja je dovela do tzv. tehnološkog viška radnika, Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije (1971) energično je osudio takvu praksu i zah-

[4] U nastavku ranije citiranog teksta iz Platforme, o tome je rečeno sledeće:

»Zahtev za tržištem radne snage tretira radnu snagu kao faktora proizvodnje, tj. ravnopravno na »istoj nozi« s kapitalom (i zemljištem), *ali je čini zavisnom od ekspanzije i kontrakcije kapitala, odnosno plana kao njegovog privjeska. Ta »radna snaga« već je postala od »faktora proizvodnje«, u toj meri subjekt proizvodnje, odnosno nosilac osnovnog produkcionog odnosa, da je više nije moguće vratiti natrag. Ona zahtijeva da se društvena sredstva upotrebljavaju prema njezinim potrebama, a ne ona prema potrebama sredstava*« (isto, str. 75, podvukao M. K.).

[5] Po nekim procenama, oko 113.000 ili 3,8% ukupnog broja tada zaposlenih radnika. Vidi Petu glavu (poglavlje 7.2) moje knjige »Socijalistički samoupravni način proizvodnje I«, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977.

Digitized by Google

tevao da se problemi modernizacije proizvodnje ne rešavaju o puštanjem radnika, nego njihovim organizovanim zapošljavanjer u istim ili drugim privrednim organizacijama.[6]

Verovatno je da su takve ocene i odluke tog kongresa ut cale da se u novom Ustavu SFRJ (1974) svim zaposlenim radn cima u društvenom sektoru privrede garantuje »pravo rada dru tvenim sredstvima kao njihovo neotuđivo pravo«,[7] što znači d nijedan od njih ne bi mogao biti otpušten kao tzv. tehnološk višak, niti bi mogao ostati bez posla ako ispunjava svoje radn obaveze. Nesporno je da je ta, Ustavom garantovana sigurnos zaposlenih radnika u društvenom sektoru, veoma značajna s stanovišta učvršćivanja i razvijanja samoupravnih odnosa pr izvodnje, jer bez te sigurnosti ne bi bila moguća ni integrisanos pojedinih radnika u radne kolektive i njihova homogenizacij koja je bitna pretpostavka uspešnog delovanja tih radnih kolekt va kao subjekata robne proizvodnje.[8]

Po nekim mišljenjima, u dosadašnjoj praksi se to »neotu đivo pravo rada društvenim sredstvima« pretvorilo u »monopo na radno mesto od strane zaposlenih« u društvenom sektoru »izrodilo u nerad, nedisciplinu, javašluk i neodgovornost« (vi napomenu 9). Iako se to ne može odnositi na sve, nesporna je č njenica da su takve pojave uočljive u mnogim privrednim i nepr vrednim organizacijama društvenog sektora, a one postaju jo uočljivije i neprihvatljivije u sadašnjoj situaciji u kojoj je velik broj mladih i školovanih ljudi nezaposlen, odnosno očekuje zapo slenje u društvenom sektoru. Ta nezaposlenost i pojave nerada neodgovornosti u društvenom sektoru počeli su u poslednje vre me služiti kao povod da se u okviru zahteva za većom konkuren cijom na tržištu robe i usluga ističu i zahtevi za uvođenjem kon kurencije za svako radno mesto u društvenom sektoru, i ona s suprotstavlja tom monopolu na radno mesto (S. Popović, Đ. Vu celj, D. Žarković i dr.). Nekada se ti zahtevi obrazlažu potrebon da se brže rešavaju problemi nezaposlenosti ili, pak, potrebom d se nesigurnošću radnog mesta, svi zaposleni u društvenom sek toru, prinude da rade »dobro, savesno i odgovorno«, odnosno d se spreči nerad i neodgovornost. Sve se to najčešće poistovećuj sa zahtevom za uvođenjem tržišta radne snage, pa se u vezi s

---

[6] Vidi o tome detaljnije u rezoluciji »Samoupravljanje i naučno -tehnološki progres«, sa tog kongresa, u knjizi »Drugi kongres samo upravljača Jugoslavije«, Radnička štampa, Beograd, 1971, str. 752—753

[7] U članu 13. tog Ustava, to je izraženo na sledeći način:

»Radnik u udruženom radu sredstvima u društvenom vlasništvu ima pravo rada društvenim sredstvima kao svoje neotuđivo pravo da radi tim sredstvima, radi zadovoljenja svojih osobnih i društvenih potreba i da, slobodan i ravnopravan s drugim radnicima u udruže nom radu, upravlja svojim radom i uvjetima i rezultatima svog rada.«

[8] O toj homogenizaciji radnih kolektiva kao robnih proizvođača detaljnije sam pisao u Osmoj glavi knjige »Socijalistički samoupravn način proizvodnje«.

Digitized by Google

tim i ističe da »postojanje tržišta radne snage znači da se može ostati bez posla ako se ne radi dobro, savesno, pošteno i odgovorno«.[9]

Poznato je, međutim, da i u industrijski razvijenijim kapitalističkim zemljama u kojima postoji tržište radne snage, i konkurencija najamnih radnika za svako radno mesto, postoji veliki broj nezaposlenih radnika i da, i u njihovim preduzećima, ima pojava nerada (zabušavanja), javašluka i neodgovornosti (iako, možda, manje no u našim). To empirijsko iskustvo kapitalizma jasno kazuje da postojanje tržišta radne snage nije rešilo nijedan od ta dva problema, već da se u nekim od tih zemalja (na primer u Japanu) oni pokušavaju rešavati garantovanjem stalne zaposlenosti radnicima, tzv. doživotnog zaposlenja (lifetime employment), odnosno trajnijim vezivanjem i identifikovanjem interesa radnika sa interesima firme, odnosno kapitalističkog preduzeća u kojem su stalo zaposleni; pri čemu se eliminiše i uticaj tržišta radne snage na položaj tih radnika, odnosno na njihovo otpuštanje i zapošljavanje, i na visinu njihovih najamnina. Dakle, i bez posebnih teorijskih argumenata, već sama ta kapitalistička praksa upućuje na zaključak da nema nikakve stvarne garancije da bi uvođenje tržišta radne snage u društvenom sektoru jugoslovenske privrede omogućilo rešavanje tih problema, odnosno na to da se oni moraju rešavati na drugi način.

Da bi se u narednom periodu sprečila mogućnost da se ustavna garancija o »neotuđivom pravu rada društvenim sredstvima« u praksi pretvara u »monopol na radno mesto« za one zaposlene u društvenom sektoru koji ne rade »dobro, savesno i odgovorno«, odnosno da bi se u tom sektoru bar u određenoj meri smanjio njihov nerad i neodgovornost, bilo bi potrebno da se pri predstojećim ustavnim promenama precizira (u članu 13. Ustava) da se to »neotuđivo pravo« odnosi samo na dobre radnike, a ne na neradnike, jer je to saglasno i Osnovnim načelima Ustava u kojima je istaknuto da je jedino rad (a ne i nerad) osnov prisvajanja proizvoda rada i upravljanja društvenim sredstvima. Pošto je u skladu sa tim ustavnim načelima, smatram da je dobro učinjeno što su već predložene i izvesne promene u zakonodavstvu o radnim odnosima, koje omogućavaju da neradnici budu otpušteni iz društvenog sektora. Izvesno je da će takve zakonske i ustavne promene onemogućiti da se u praksi zlo-

[9] U nastavku toga, dr Dragoje Žarković, u svom napisu »Socijalizam nije nedonošče« (objavljenom u »Dugi«, br. 332, novembar 1986) napisao je i sledeće:

»Svakako, u oblasti radnih odnosa širi društveni interesi moraju biti ispred pojedinačnih interesa da bi društvo moglo da napreduje. U protivnom, kao što je sada slučaj u nas društvo mora nazadovati.« U istom tekstu, nešto pre ovoga, napisao je i ovo:

»Monopol na radno mesto od strane zaposlenih izrodio se u nerad, nedisciplinu, javašluk i neodgovornost. Na toj osnovi zasnovan tzv. humanistički pristup u regulisanju radnih odnosa izrodio se u antihumanizam, u najgore oblike eksploatacije čoveka po čoveku. Njegov krajnji rezultat jedino može biti sirotinjski socijalizam.«

Digitized by Google

upotrebljava ta ustavna garancija i da će uticati na smanjen pojava nerada i neodgovornosti, ali je sigurno da takve pojave n je moguće sasvim eliminisati bez svestranijeg razvoja samoupra nih odnosa proizvodnje u tom sektoru. Mada će otpuštanje n radnika zdravstvenog sektora stvoriti uslove da se u njem zaposli jedan broj sada nezaposlenih mlađih i školovanih ljud tim se neće smanjiti ukupan broj nezaposlenih, pa se za rac kalnije smanjenje ukupnog broja nezaposlenih moraju traži druga rešenja.[10]

Pored neradnika i njihovog otpuštanja iz društvenog sektor u poslednje vreme se pojavio i problem ostajanja bez posla svi ili najvećeg broja radnika onih privrednih organizacija koje zbo gubitaka, nastalih u poslovanju, moraju biti podvrgnute stečajno postupku i prestati sa radom. Iako je u prošlosti bilo takvil pojedinačnih slučajeva, jer su neizbežni u uslovima robne pr izvodnje, oni nisu predstavljali neki veliki problem, jer ni u za pošljavanju tih radnika na drugom mestu nije bilo mnogo teško ća. Zato takvi slučajevi nisu ni nametali potrebu da se potpunij sagledaju sve konsekvence time uslovljenog otpuštanja radnik zaposlenih u društvenom sektoru. Međutim, zbog sadašnjih pri rednih teškoća, odnosno aktuelne krize, broj takvih organizacij se umnožio, te je prirodno što je postao problem kojem se po većuje velika pažnja stručne i političke javnosti.

Delim mišljenje onih koji smatraju da bi morale biti poc vrgnute stečajnom postupku i prestati sa radom sve privredn organizacije koje sredstvima sopstvenih rezervnih fondova ne mo gu pokriti svoje poslovne gubitke, niti bi u saradnji sa privred nim organizacijama sa kojima su povezane u reprodukcionor procesu mogle nastaviti uspešno poslovanje na istim ili novir proizvodnim programima, ili to ne bi mogle ostvariti uz pomo (domaćih ili stranih) kredita koje bi same otplaćivale. Ali to nij lako ostvariti ne samo zbog velikog broja takvih organizacij nego i zbog mnogostrukosti uzroka koji su ih doveli u takv situaciju, pa stoga i brojnosti mogućih prepreka i otpora, o nosno stvarnih teškoća da se to ostvari u praksi. Međutim, ovd neću govoriti o svim tim problemima i teškoćama, već samo jednoj od njih, tj. o otpuštanju radnika koji su bili zaposleni tim privrednim organizacijama.

U tekućim raspravama o tom problemu veoma su izražer i mišljenja, zasnovana na analogiji sa kapitalizmom, po kojim bi sve te radnike koji su ostali bez posla zbog stečaja svoji privrednih organizacija trebalo jednostavno uputiti na tržiš radne snage da traže posao (sami ili preko zavoda za zapošljav

[10] Smatram da bi se taj problem nezaposlenosti mogao rešiti p većanjem stepena iskorišćenosti, inače nedovoljno korišćenih proizvo nih i prometnih kapaciteta društvenog sektora privrede; o čemu sa detaljnije govorio u Petom delu (poglavlje 1.3) moje knjige »Probler sticanja i raspodele dohotka u SFRJ — Analiza stanja (1977—1985) moguća rešenja«, »Globus«, Zagreb, 1987, str. 101—107.

Digitized by Google

nje), i na državnu pomoć za nezaposlene, kako se to čini i u industrijski razvijenijim kapitalističkim zemljama. Bez obzira na to što su takva mišljenja i predlozi zasnovani ni implicitnoj pretpostavci da zbog robnog karaktera privrede u Jugoslaviji i radna snaga zaposlenih u društvenom sektoru mora biti roba, ovde neću ulaziti u teorijsku raspravu i dokazivati neosnovanost takve pretpostavke, jer sam to učinio na drugom mestu.[11] Umesto toga ukazaću na neke činjenice koje upućuju na zaključak o nemogućnosti takvog »jednostavnog« rešenja u jugoslovenskim uslovima.

Postojeći Ustav SFRJ (član 13) garantuje tim radnicima »neotuđivo pravo rada društvenim sredstvima«, što znači da oni ne bi mogli ostati bez posla ni kada, zbog stečaja, prestane sa radom privredna organizacija u kojoj su bili zaposleni, tj. saglasno toj ustavnoj garanciji oni bi se morali zaposliti u nekoj drugoj organizaciji društvenog sektora; a to je, mora se priznati, sasvim drugačije stanje od onog koje postoji u kapitalističkim zemljama, u kojima nema takve ustavne garancije. Međutim, ne bih se iznenadio ukoliko bi se, u toku predstojećih ustavnih promena, pojavili i zahtevi da se ukine ta ustavna garancija za radnike koji ostaju bez posla zbog stečaja privrednih organizacija, jer izgleda da bi se takvi zahtevi mogli argumentovati čak i nekim načelnim i praktičkim razlozima.

Na prvi pogled izgleda da bi se načelno moglo tvrditi da su ti radnici kao samoupravljači i robni proizvođači radili loše i da su sami krivi što njihove privredne organizacije zbog stečaja moraju prestati sa radom, pa da stoga za njih ne može ni važiti ustavna garancija o »neotuđivom pravu rada društvenim sredstvima«, odnosno da su oni zbog svog lošeg rada to pravo izgubili. Takve tvrdnje bi bile osnovane samo pod pretpostavkom da su u jugoslovenskoj praksi svi zaposleni radnici u privrednim organizacijama društvenog sektora, kao članovi njihovih radnih kolektiva, stvarni samoupravljači, odnosno osnovni subjekti odlučivanja o svim bitnim pitanjima proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje, i da jedino od njihovih odluka zavisi poslovni uspeh i neuspeh njihovih privrednih organizacija. Kada bi ta pretpostavka bila tačna, onda bi u uslovima tako razvijenog samoupravljanja u svim privrednim organizacijama, njihovi radni kolektivi, međusobnim dogovaranjem i sporazumevanjem stvorili uslove za zapošljavanje svih onih radnika koji bi ostajali bez posla u slučaju stečaja pojedinih od tih privrednih organizacija, pa bi tada bila sasvim suvišna i bilo kakva ustavna garancija njihovih neotuđivih prava rada društvenim sredstvima, jer bi im samoupravna praksa to obezbeđivala.[12] Ali ta pretpostavka je nerealna, jer je razvijenost samoupravljanja u

[11] Vidi prve tri glave knjige »Socijalistički samoupravni način proizvodnje I«.

[12] Vidi o tome detaljnije u Petoj glavi (poglavlja 3 i 4) knjige »Socijalistički samoupravni način proizvodnje I«.

Digitized by Google

jugoslovenskoj praksi ispod tog nivoa, pa bi se, na osnovu realnog stanja, a posebno razvijenosti samoupravljanja u najvećem broju privrednih organizacija koje su pred stečajem, sigurno moglo tvrditi da su za situaciju u kojoj su se one našle najmanje krivi upravo oni radnici koji bi morali ostati bez posla kada one prestanu da rade. Zbog toga mi se i čini opravdanim da se baš tim radnicima garantuje to »neotuđivo pravo rada«, i da nema osnova da se takva garancija ukine u predstojećim ustavnim promenama.

Pored ovog načelnog, čini se da bi se i jedan praktičan razlog mogao navesti u prilog zahteva za ukidanje te ustavne garancije. Naime, moglo bi se reći da je zbog velikog broja privrednih organizacija koje bi zbog stečaja morale prestati sa radom, odnosno zbog velikog broja radnika koji bi zbog toga morali biti otpušteni, u sadašnjoj kriznoj situaciji veoma teško obezbedili zapošljavanje svih tih radnika u društvenom sektoru. Na osnovu toga bi se moglo zaključiti da bi i ukidanje te ustavne garancije bilo opravdano zbog nemogućnosti da se ona ostvari u praksi. Ne sporim činjenicu da će u sadašnjoj situaciji biti veoma teško u praksi potpuno ostvariti tu ustavnu garanciju. Ali i pored tih teškoća, koje inače nisu nesavladive, smatram da bi radnicima to pravo moralo biti garantovano ustavom, odnosno ostati ustavnom normom koja obezbeđuje da se traže rešenja za njeno ostvarivanje u praksi, i to ne zbog nekakvih pukih »doktrinarnih ili ideoloških«, nego zbog sasvim opravdanih, konkretnih razloga. Upravo ti radnici su **to pravo stekli, ne samom ustavnom normom,** nego svojim ranijim dugogodišnjim radom, odnosno rezultatima tog rada u društvenom sektoru privrede, jer su za sve vreme dok su njihove privredne organizacije uspešno poslovale, manji deo ostvarenog dohotka koristili za svoju ličnu potrošnju (samo jednu trećinu ili 33,3% u 1985. godini),[13] a, saglasno Ustavu i zakonima, znatno veći deo tog dohotka izdvajali za podmirivanje opštih i zajedničkih potreba izvan njihovih privrednih organizacija, i za akumulaciju koja je služila proširenom reprodukovanju, odnosno uvećavanju društvene svojine u tim istim i drugim privrednim organizacijama. Dakle, zato što su svojim radom omogućili uvećavanje društvene svojine i dugogodišnje podmirivanje tekućih i razvojnih potreba zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture, odbrane zemlje itd., ti radnici ne bi smeli ostati bez posla kada privredne organizacije u kojima su bili zaposleni moraju zbog stečaja prestati s radom. Zbog toga i mislim da nema nikakvog razloga da, u predstojećim ustavnim promenama, bude ukinuto njihovo »neotuđivo pravo rada društvenim sredstvima« i da, uprkos realnim teškoćama, treba preduzeti sve mere da oni to pravo i ostvare u praksi, tj. da se zaposle u drugim privrednim organizacijama društvenog sektora.

[13] Vidi tabelu 8 i 11 (str. 33 i 49), u knjizi »Sticanje i raspodela dohotka u SFRJ — Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«.

Digitized by Google

Iz svega što je u ovom tekstu do sada rečeno jasno je da stalno zaposlene radnike u društvenom sektoru privrede (izuzev neradnika, o kojima sam govorio) nije više moguće ponovo vratiti na tržište radne snage, tj. otpuštati ih kao »tehnološki višak«, niti mogu ostati bez posla u slučaju stečaja privrednih organizacija, odnosno njihovo otpuštanje i zapošljavanje ne može biti zavisno od »kontrakcija i ekspanzija kapitala«, kako se to zbiva u kapitalizmu.

Međutim, i pored toga postoje neki elementi tržišta radne snage i u društvenom sektoru jugoslovenske privrede. Iako sada već velika nezaposlenost u Jugoslaviji (od preko jednog miliona),[14] nije nastala, kao u kapitalizmu, otpuštanjem ranije zaposlenih radnika, ipak je nesporna činjenica da veliki broj nezaposlenih, posebno onih koji već duže očekuju zaposlenje u društvenom sektoru, pripada tržištu radne snage tog sektora privrede. Značajnije smanjenje broja nezaposlenih radnika je realno moguće (vidi napomenu 10), ali sve dotle dok to ne bude učinjeno biće i tih elemenata tržišta radne snage u tom sektoru privrede. Pored toga, u određenim granama društvenog sektora, u kojima se pored stalno zaposlenih, zapošljava i sezonska radna snaga (turizam, poljoprivreda, građevinarstvo i sl.), postoje elementi tržišta radne snage, jer je upravo ta sezonska radna snaga, bar u izvesnom smislu, zavisna od »eksplozija i kontrakcija kapitala«. Sve dok u društvenom sektoru privrede bude sezonske radne snage (koju mogu uvećati i oni koji su otpušteni zbog nerada u društvenom sektoru), biće u njemu i elemenata tržišta radne snage. Međutim, izvesno je da će se ti ostaci kapitalističke prošlosti postupno prevazilaziti u onoj meri u kojoj sezonski radnici budu dobijali isti društveni status kao i stalno zaposleni radnici u društvenom sektoru privrede, što znači da ni ovi elementi tržišta radne snage u društvenom sektoru nemaju neku trajnu perspektivu.

Čini se, međutim, da je nešto drugačija perspektiva tržišta radne snage u privatnom sektoru jugoslovenske privrede. Ali da bi dosadašnje tendencije i stvarno stanje u tom sektoru bili uočljiviji, korisno je skrenuti pažnju na raspoložive podatke o tome. Prema popisu stanovništva u 1961. i 1981. godini, ukupan broj radnika koji su zaposleni kod privatnih poslodavaca, tj. onih koji pripadaju tržištu radne snage u privatnom sektoru, bio je relativno mali, ali se u tom periodu povećao sa 99 na 128 hiljada, pa se i njihovo učešće u ukupnom broju aktivnog stanovništva nešto povećalo (sa 1,2% na 1,4%). To je tržište veće ako mu se doda i jedan broj onih radnika koji su pri popisu registrovani zajedno sa poslodavcima kod kojih rade, čiji se broj, u tom periodu, povećao sa 30 na 57 hiljada (sa 0,4% na 0,6% aktivnog sta-

[14] Po nekim procenama, od njih je 700 hiljada stvarno nezaposleno, ali ni većina od tih nije materijalno sasvim ugrožena jer ih izdržavaju njihove porodice; pa se time i mogu objasniti relativno male socijalne tenzije u Jugoslaviji i pored relativno velikog broja nezaposlenih.

Digitized by Google

novništva).[15] Sigurno je da se od poslednjeg popisa (1981) do danas taj broj zaposlenih radnika kod privatnih poslodavaca povećao (po nekim procenama na preko 200 hiljada). Ako se njima dodaju i oni koji rade »nelegalno«, kao neprijavljeni ili kao sezonski radnici kod privatnih poslodavaca, onda je verovatno da tržište radne snage u privatnom sektoru jugoslovenske privrede obuhvata preko 300 hiljada ljudi.

Sasvim je izvesno da će u narednom periodu doći i do još značajnijeg proširenja tog tržišta radne snage, odnosno povećanja broja radnika koji će se zapošljavati kod privatnih poslodavaca. U Stabilizacionom programu je, naime, ukazano na potrebu da se, uz ostalo, i stimuliranjem razvoja tzv. male privrede u privatnom sektoru omogući veće zapošljavanje, pa tako smanji ukupan broj sada nezaposlenih Jugoslovena (vidi napomenu 14). Saglasno tome došlo je i do promene zakonskih propisa o broju radnika koje mogu zapošljavati pojedini privatni poslodavci, pa je taj broj povećan na 10, no verujem da ni to nije konačno, odnosno da će biti zahteva da se taj broj poveća ili čak da se i ukine bilo kakvo zakonsko ograničavanje broja radnika koji se mogu zapošljavati kod privatnih poslodavaca. Zbog toga je izvesno da će se tržište radne snage i odnosi najamni rad — kapital, u privatnom sektoru jugoslovenske privrede, proširivati u narednom periodu, o čemu ću kasnije još govoriti (u poglavlju 2.3).

1.2. Teorijske dileme o tržištu radne snage i tržištu rada u društvenom sektoru privrede

Zbog činjeničnog stanja o kojem sam govorio, ili uprkos, njemu, u javnim raspravama o robnoj proizvodnji i tržištu ima i mišljenja da je, iz teorijskih ili načelnih razloga, neophodno da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, pored tržišta robe, postoji i tržište radne snage, pa je uputno ovde skrenuti pažnju i komentarisati neka od tih mišljenja.

---

[15] Svi ovi podaci preuzeti su iz knjige: Jugoslavija 1945—1985, Statistički prikaz, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1986, str. 54.

Iz istog izvora je vidljivo da se u tom periodu (1961—1981) broj ukupno zaposlenih u društvenom sektoru (privrede i neprivrede) povećao sa 3,6 na 6,1 milion, a njihovo učešće u ukupnom aktivnom stanovništvu sa 43% na 65%. Nasuprot tome, u istom periodu ukupan broj zaposlenih u privatnom sektoru smanjio se sa 4,7 na 2,6 miliona, a njihovo učešće u aktivnom stanovništvu sa 57% na 28%. Dve najveće skupine tih zaposlenih u privatnom sektoru čine oni koji rade samostalno, ne zapošljavajući druge radnike, čiji se broj smanjio sa 2,2 na 1,5 miliona (sa 26% na 16% aktivnog stanovništva), kao i oni koji rade na imanju ili u radnji člana svog domaćinstva, čiji se broj smanjio sa 2,4 miliona na 980 hiljada (sa 29% na 10% aktivnog stanovništva). Nijedna od ove dve velike skupine zaposlenih u privatnom sektoru nije stekla posao posredstvom tržišta radne snage, pa se može reći da uglavnom i ne pripada tom tržištu, kao što je to slučaj sa pomenutim radnicima koji su zaposleni kod privatnih poslodavaca.

Digitized by Google

Neki od protagonista tog tržišta smatraju da i pri postojanju društvene svojine sredstava za proizvodnju, radna snaga ostaje roba, i da je zato i u samoupravnoj privredi neophodno postojanje tržišta radne snage. Ali argumentacija njihovih stavova se međusobno razlikuje. Tako D. Žarković smatra da je to tržište neophodno zbog raspodele prema radu, jer tvrdi da »bez tržišta radne snage... nema raspodele prema radu i rezultatima rada« (Isto kao i u napomeni 9). To je zaista čudna tvrdnja, jer ako bi ona bila tačna, to bi značilo da i u kapitalizmu, zbog postojanja tržišta radne snage, postoji takva raspodela, te da najamnina nije cena, odnosno novčani izraz vrednosti radne snage (koja je pri poklapanju ponude i tražnje određena njenom vrednošću, a u slučaju njihovog nepoklapanja, veća ili manja od njene vrednosti), kako je tvrdio Marks, već da je ta najamnina rezultat socijalističke raspodele prema radu i rezultatima rada. Dok, opet, T. Nikolić ide znatno dalje od toga pa tvrdi da i u samoupravnom socijalizmu radnik mora biti u najamnom odnosu, i da se i u socijalizmu moraju reprodukovati odnosi najamni rad — kapital, pa da »svako ko negira najamni rad u socijalizmu... širi licemerstvo (i) laž«.[16] Kada se ovakvi stavovi imaju u vidu, onda je izvesno da je Z. Pjanić bio u pravu kad je i u svojoj nedavno objavljenoj knjizi (vidi napomenu 33), podsetio na istinu da bi se »po logici nekih teorija do socijalizma najjednostavnije došlo na taj način da se kapitalizam nazivom pretvori u socijalizam«.

Nasuprot ovim i drugim protagonistima tržišta radne snage, Z. Pjanić smatra da u samoupravnoj privredi radna snaga nema

[16] Tomislav, Ž. Nikolić, u svom članku »Reprodukcija kapital-odnosa u uslovima socijalističkog samoupravljanja« (časopis »Savremenost«, Novi Sad, br. 12/1985) napisao je o tome sledeće:

»Problem je u tome da se prihvati saznanje da je radnik u najamnom odnosu od kapitalizma pa sve do komunizma kao besklasnog društva« (str. 139—140).

»Uklanjanjem kapitalista iz procesa proizvodnje, te eksproprijacijom kapitalističke privatne svojine, radnik nije automatski došao u posed sredstava, jer su ona sada u društvenoj svojini. Radnik je i dalje ostao razdvojen od svojine nad sredstvima za proizvodnju, otuda i dalje najamni odnos u socijalizmu«. (str. 136).

»Sa stanovišta političke ekonomije, činjenica da radnik ne poseduje sredstva za proizvodnju, dakle, njegova nesvojina ga tera da se uključuje u društveni proces proizvodnje. ‚Lišene uslove proizvodnje nužda tera radnike da rade na uvećavanju tuđeg bogatstva, da bi živeli'. Dakle, najamni rad i kapital, kapital-odnos znači da radnik ni u socijalizmu ne poseduje sredstva za proizvodnju. Otuda radnikovo ekonomsko ili robno biće. Radna snaga proizvodnog radnika je roba za njega samog, tako da tvrdnja da radnik nema kome u socijalizmu da prodaje svoju radnu snagu nema naučnog osnova« (str. 135—136).

»Svako ko negira najamni rad u socijalizmu izlaže se opasnosti da pod plaštom nauke i samoupravljanja širi licemerstvo, laž i tome slično« (str. 151).

Eto na kraju *saznasmo* da je licemerstvo i laž ne samo ono što zastupaju mnogi pojedinci i SKJ, nego i čitav svetski socijalistički radnički pokret, a nasuprot tome valjda stoji ova istina i nauka T. Nikolića.

Digitized by Google

(ni formalna ni sadržinska) svojstva robe, te da radnici tu ne prodaju svoju radnu snagu niti je imaju kome prodati (što, opet, kao što videsmo, T. Nikolić smatra nenaučnom tvrdnjom), pa stoga i ne postoji tržište radne snage »niti se obrazuje njena tržišna ili obračunska cena«. Mnogi u nas koji su o tome pisali (pa i ja među njima) slažu se sa ovim njegovim konstatacijama.

Međutim, Z. Pjanić i pored toga misli da se u samoupravnoj privredi »ostvaruje tržišna alokacija rada«. Čini se da on tu »tržišnu« alokaciju rada vezuje za dva momenta. Najpre, za slobodu izbora zanimanja i radnog mesta, i slobodan prelazak radnika iz jedne u drugu privrednu organizaciju. Mada delim njegovo mišljenje da se ta sloboda izbora i kretanja radnika mora smatrati »sastavnim elementom samoupravnog proizvodnog odnosa«, nije jasno zašto bi se takvo slobodno kretanje radnika moralo zvati »tržišnom« alokacijom rada. Čak ni u slučajevima kada je to kretanje radnika iz jedne u drugu privrednu organizaciju motivisano isključivo većim ličnim dohotkom, ono ne može dovesti do izjednačavanja ličnih dohodaka radnika zaposlenih u različitim privrednim organizacijama ili granama (kao što je to slučaj sa najamninama u kapitalizmu, gde je to bar teorijski moguće), jer će njihovi lični dohoci uvek biti različiti u zavisnosti od razlika u ostvarenom dohotku i njihovom individualnom doprinosu povećanju tog dohotka.[17] Ako time motivisano, slobodno kretanje radnika ne može obezbediti takvu jednakost ličnih dohodaka, onda se ne može ni zvati »tržišnom« alokacijom rada, jer je u prirodi svake slobodne tržišne alokacije da se na tom tržištu (bar teorijski) može uspostaviti neka ravnoteža ili jednakost. Pošto opravdanost tog naziva »tržišna« alokacija nije mogao drukčije dokazati njemu se, izgleda, učinilo uputnim da afirmišu jednu zaista veoma čudnu tezu po kojoj »tržišna alokacija nipošto nije identična sa činom kupovine i prodaje izvesne robe«.[18] Ali, opet, ako

---

[17] Vidi o tome detaljnije u Desetoj glavi (poglavlje 3.1) knjige »Socijalistički samoupravni način proizvodnje II«, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1980, str. 134—138.

[18] Dr Zoran Pjanić je, u svojoj knjizi »Samoupravni privredni sistem« (»Radnička štampa«, Beograd, 1983), sve to izložio u sledećem širem kontekstu:

»Sloboda izbora zanimanja i radnog mesta oduvek se nalazila na listi osnovnih demokratskih prava, pa i u programima radničkih partija. Ta sloboda ne može biti jednokratnog tipa, da se radni ljudi mogu samo jednom u svom životu, na pragu svog proizvođačkog i uopšte radnog perioda, opredeliti u izboru radnog kolektiva. Ona mora biti stalni atribut slobodnog socijalističkog društva. Ali tržišno motivisano kretanje rada u sebi uključuje slobodu izbora zanimanja i radnog mesta, ako doprinosi jačem delovanju načela raspodele prema radu u oblasti ličnih dohodaka, ako ima za posledicu efikasniju alokaciju proizvodnih činilaca ona se može i mora uzeti kao sastavni elemenat samoupravnog produkcionog odnosa.

Na sastanku ekonomista održanom 1970. godine u Ohridu izložena je teza (B. Horvata — M.K.) da tržišna alokacija nipošto nije identična sa činom kupovine i prodaje izvesne robe. Klasično tržište

Digitized by Google

bi se ta teza prihvatila kao tačna, onda se, zapravo, ne bi ni znalo šta je tržište (pošto se ne poistovećuje sa kupovinom i prodajom neke robe), jer bi ono moglo biti sve, odnosno moglo bi biti vezano za svako kretanje ljudi u ekonomskoj oblasti (pa i prelazak radnika sa jednog na drugo radno mesto unutar iste privredne organizacije, i to kako u robnoj tako i naturalnoj privredi), ili za svako kretanje materijalnih dobara, čak i u slučajevima kada ona nisu roba (kao što je danak feudalcu ili porez u naturi), pa i kretanje novca, ne samo kao prometnog sredstva ili kao kapitala, nego i u funkciji plaćanja poreza ili davanja novčanih priloga ili pomoći drugima.

Zbog svega toga mislim da, ako se isključi mogućnost postojanja tržišta radne snage u samoupravnoj privredi, onda se slobodno kretanje radnika i njihov prelazak iz jedne u drugu privrednu organizaciju nikako ne može nazivati »tržišnom« alokacijom rada ili nekakvim »tržištem rada« (što, inače, Z. Pjanić često čini u svojim javnim istupima), jer se time ništa ne objašnjava već samo stvara zabuna; pošto je izvesno da sam ljudski rad odvojen od radne snage kao robe ili od proizvedene robe u kojima je opredmećen, nikako ne može biti predmet tržišne razmene.

Izgleda da nekih elemenata te zabune ima čak i u Polaznim osnovama stabilizacionog programa, gde se »klasičnom« tržištu radne snage, čini se, suprotstavlja ta »tržišna« alokacija rada ili »neklasično« tržište rada, jer se baš u kontekstu tog suprotstavljanja ističe potreba slobodnog kretanja radnika i naglašava da »socijalistički samoupravni sistem ne pretpostavlja manju mobilnost i pokretljivost živog rada i društvenog kapitala nego u dru-

---

uključuje slobodnu interakciju i funkcionalnu zavisnost ponude, tražnje i cena. Takav ekonomski mehanizam doživljava modifikacije u savremenom kapitalizmu. Pogotovo su u samoupravnom socijalističkom društvu promene bitne. U njemu pojedinac, po definiciji samoupravnog produkcionog odnosa, ne može da prodaje svoju radnu snagu, za kojom bi se tražnja širila i smanjivala prema njenoj ceni. Takav nosilac tražnje, ekonomski subjekt, odvojen od drugih radnih ljudi, ne postoji u samoupravnoj privredi. Dakle, ne postoji institucionalna tržišna organizovanost prodaje i kupovine radne snage niti se obrazuje njena tržišna ili obračunska cena; pojedinac pristupa određenom radnom kolektivu i stiče sva prava samoupravljača (pa i svoj lični dohodak, u zavisnosti od njegovog individualnog doprinosa ukupnom dohotku radnog kolektiva — M.K.), ali on isto tako poredi kvalitet i kvantitet svoga rada i stečeni dohodak sa odgovarajućim veličinama u drugim kolektivima, a njegovo maksimirajuće ponašanje opredeljuje ga hoće li ostati u datom kolektivu ili ne, što u krajnjoj liniji, pri čistim, ničim neometanim odnosima, dovodi do raspodele prema radu (ali to poređenje, maksimirajuće ponašanje i raspodela prema radu, odnosno rezultatima rada, može se ostvarivati i bez prelaska pojedinih radnika iz jednog u drugi radni kolektiv, što znači da prelazak radnika iz jedne u drugu privrednu organizaciju nije neophodan uslov za ostvarivanje raspodele prema rezultatima rada — M.K.); prema tome, bez ikakvih formalnih ili sadržinskih svojstava kategorije radne snage kao robe, ostvaruje se tržišna alokacija rada« (str. 59).

Digitized by Google

gim savremenim tržišnim ekonomijama«.[19] Ali, nažalost, Stabilizacioni program nije jedini zvanični dokument u kojem se tom »klasičnom« tržištu radne snage u kapitalizmu suprotstavlja nekakvo »neklasično« tržište rada u samoupravnom sistemu. Stoga su i mogućnosti zabuna veće, a one su sasvim izvesne i zbog toga što je poznato da, nasuprot Marksu, čitava građanska ekonomija (klasična, vulgarna, neoklasična itd.) uopšte i ne govori o tržištu radne snage, nego samo o tržištu rada u kapitalizmu. Zbog toga već i samo korišćenje izraza »tržište rada« stvara zabunu i omogućuje da se i u javnim polemikama o tim pitanjima (neakademski rečeno) »prodaje rog za sveću«, tj. da se govori o nekakvom »tržištu rada«, a misli se na tržište radne snage kao robe i sve njegove konsekvence, odnosno da se, (kako bi mogao reći Z. Pjanić), pod imenom socijalizma nudi kapitalizam.

Na osnovu svega ovoga bi se moglo zaključiti da nema valjanih teorijskih argumenata koji bi zaista dokazivali da bi u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, pored tržišta robe, moralo postojati i tržište radne snage ili »tržište rada«, sem ukoliko

[19] U tom dokumentu je o svemu tome napisano sledeće:

»U uslovima društvenog vlasništva, samoupravljanja, odnosa zasnovanih na dohotku i, na toj osnovi, udruživanja rada i sredstava, *tržište ima drugačiji sadržaj, mehanizme i okvire u odnosu na tržište u drugim privrednim sistemima* i u drugim društvenim odnosima. *Te razlike posebno se odnose na klasično tržište kapitala i klasično tržište radne snage.*

Međutim, slobodno kretanje društvenih sredstava i akumulacije na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, cirkulacija i koncentracija tih sredstava jeste i ekonomski i društveni imperativ i materijalna osnova za udruživanje radnika, odnosno njihovih organizacija udruženog rada u sve, pa i najšire oblike asocijacija.

Na sličan način se može govoriti o potrebi slobodnog kretanja radnika, odnosno znanja, uključujući naučna i tehnička dostignuća. Jednom rečju, *socijalistički samoupravni sistem ne pretpostavlja manju mobilnost i pokretljivost živog rada i* društvenog kapitala *nego u drugim savremenim tržišnim ekonomijama.*«

Dokumenti komisija saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga I, str. 31. (podvukao M.K.).

Mislim da je nesporno da samoupravni sistem može ostvariti, ne manju, nego veću pokretljivost živog rada i materijalnih sredstava no drugi privredni sistemi. Ali moram istaći da je njegova specifičnost u poređenju s drugim sistemima (posebno s kapitalističkim) upravo u tome što se ta pokretljivost rada i sredstava najčešće ostvaruje zajedno, tj. odlučivanjem radnih kolektiva kao robnih proizvođača o promenama proizvodnih programa i asortimana proizvodnje, odnosno njihovom »zajedničkom« seljenju iz jedne u drugu granu proizvodnje, saglasno promenama obima tražnje robe. U odnosu na tu najčešću zajedničku pokretljivost, njihova odvojena pokretljivost, tj. *kretanje radnika bez sredstava i sredstava bez radnika* među privrednim organizacijama istih ili različitih grana proizvodnje, iako nužna i u samoupravnom sistemu, verovatno će i po obimu biti manje značajna. Stoga se ni stepen pokretljivosti rada i sredstava u samoupravnom sistemu i drugim sistemima (posebno kapitalističkom) nikako ne bi mogao utvrđivati samo na osnovu upoređivanja njihove odvojene pokretljivosti (koja je u kapitalizmu dominirajuća), a zanemarivati njihova zajednička pokretljivost, koja je posebna (istorijska) specifičnost samoupravnog sistema, i u njemu prevlađujuća.

Digitized by Google

se ne prihvati stanovišta da je u tom sektoru, umesto socijalističkih samoupravnih, neophodno uspostaviti i razvijati kapitalističke odnose proizvodnje. Međutim, ako se nasuprot tim teorijskim sporenjima ima u vidu ono što sam govorio o dostignutom stepenu razvijenosti samoupravljanja u tom sektoru, realnim problemima koji se mogu rešiti bez tog tržišta i ustavnoj garanciji »neotuđivog prava rada društvenim sredstvima« zaposlenim radnicima u tom sektoru, onda se sa sigurnošću može tvrditi da tržište radne snage u društvenom sektoru jugoslovenske privrede zaista nema istorijsku perspektivu ukoliko bi se u njemu i dalje razvijali samoupravni odnosi proizvodnje.

2. Stanje i perspektive tržišta kapitala u Jugoslaviji

Pošto ću najpre govoriti o problemima tržišta kapitala u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, uputno je ovde podsetiti na činjenicu da se SKJ, u istom programskom dokumentu u kojem je rezolutno rečeno da zahtevi za tržištem kapitala, kao i oni za tržištem radne snage, »nisu na liniji onoga što je zacrtano u Programu SKJ, kao zadatak ove etape« (vidi napomenu 3), istovremeno opredelio i za izvesne oblike tržišta finansijskih sredstava, odnosno tržišta novčanog kapitala; kao i za odgovarajuće oblike hartija od vrednosti, (čekove, menice, obveznice i sl.) koje u uslovima robne proizvodnje funkcionišu i kao platežno sredstvo.[20]

---

[20] U nastavku već citiranog teksta iz Platforme za Deseti kongres SKJ, o tome je rečeno sledeće:

»Zahtjev za tržištem kapitala je realniji, tj. nije baš sasvim nemoguć, zbog postojanja ostataka kapitalističkog načina proizvodnje, *ali je ipak neostvarljiv bez dubljeg koraka natrag u osnovnom produkcionom odnosu.* On bi omogućio samo igru unutar raspodjele već otuđenog viška rada. U sadašnjim uvjetima, međutim, *mogući su izvjesni oblici tržišta finansijskih sredstava,* odnosno udruživanja sredstava, *kao dopunski oblici udruživanja rada i sredstava, ali pod određenim uvjetima* koji garantiraju da se time ne narušava samoupravni socijalistički produkcioni odnos.

Papiri od vrednosti kao što su mjenica, ček, blagajnički zapisi, potom obveznice i slični drugi vrijednosni papiri koji su plaćevno sredstvo, odražavaju kreditne odnose i institucionalizirani su u našem sistemu kao činilac udruživanja i prikupljanja sredstava od organizacija udruženog rada, stanovništva i drugih subjekata radi ostvarivanja pojedinih razvojnih programa radnih organizacija ili od šire društvene važnosti. *Papiri od vrednosti takvog karaktera* zasnivaju se na onim principima koji vrijede za celokupan sistem udruživanja rada i sredstava, tj. *ne mogu se po toj osnovi vući nikakva trajna prava.*

Neprihvatljivo je da u nas postoje akcije i slični dividendni papiri, jer bi *to značilo razvijanje akcionarstva,* grupnovlasničkih odnosa, *prisvajanje dohotka bez rada,* razaranje društvenog vlasništva i samoupravnih odnosa« (Platforma, str. 75—76, podvukao M.K.).

2.1. Tržište novčanog (kamatonosnog) kapitala u društvenom sektoru privrede

Da bih otklonio moguće nesporazume oko samog izraza kapital, koji u ovom tekstu koristim, moram već na početku i na sledeće skrenuti pažnju. U pisanim tekstovima i javnim istupima pojedinaca, a u poslednje vreme i u nekim zvaničnim dokumentima (na primer, u Stabilizacionom programu) sva sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini ili sama akumulacija društvenog sektora privrede, nazivaju se »društvenim kapitalom«. Marks je, međutim, određujući pojam kapitala, napisao:

»Ali, *kapital nije stvar već određen odnos proizvodnje, koji pripada određenoj istorijskoj društvenoj formaciji,* odnos koji se predstavlja u jednoj stvari i ovoj stvari daje specifičan društveni karakter. *Kapital nije suma materijalnih i proizvedenih sredstava za proizvodnju.* Kapital to su ona sredstva za proizvodnju koja su pretvorena u kapital, koja po sebi... nisu kapital. *Sredstva za proizvodnju koje je monopolisao određeni deo društva, proizvodi i uslovi egzistencije žive radne snage koji su se osamostalili prema toj radnoj snazi — eto šta je pomoću te suprotnosti oličeno u kapitalu.*«[21]

Iz ovih i drugih Marksovih određenja pojma kapitala (da novac, kao ni sredstva za proizvodnju, sam po sebi nije kapital, da kapital pretpostavlja prisvajanje dohotka od svojine, bez rada, odnosno eksploataciju tuđeg rada itd.), jasno je, da se samo u onim istorijskim uslovima robne proizvodnje u kojima su sredstva za proizvodnju, novac i akumulacija »monopolisani od određenog dela društva« i suprotstavljeni radnicima, čiji višak vrednosti prisvajaju bez rada ti monopolisti, odnosno njihovi vlasnici, može govoriti o postojanju privatnog (pojedinačnog, grupnog, akcijskog i sl.) ili državnog kapitala; a da je, nasuprot tome, u robnoj proizvodnji u kojoj su sredstva za proizvodnju, novac i akumulacija zaista u društvenoj svojini, i u kojoj nema takvog monopolisanja i prisvajanja dohotka bez rada, već sami radnici kao robni proizvođači raspolažu tim sredstvima, kao uslovima i rezultatima svoga rada, besmisleno govoriti o »društvenom kapitalu«, jer se te dve reči međusobno pojmovno isključuju (kao i reči: drveno gvožđe), tj. sredstva za proizvodnju, novac i akumulacija, ako su zaista društvena svojina, nisu kapital, a ako su kapital, ona nisu u društvenoj svojini.

Zbog toga i mislim da je korišćenje izraza »društveni kapital« u jugoslovenskim uslovima sasvim suvišno, jer on ne objašnjava ništa, već samo stvara nepotrebne zabune koje omogućuju da se uoči šta su u postojećoj jugoslovenskoj praksi elementi novih, socijalističkih samoupravnih, a šta elementi starih, kapitalističkih odnosa proizvodnje. To znači da kad u ovom tekstu govo-

[21] »Kapital«, treći tom, 48 glava, str. 705 (podvukao M.K.). Citirano prema izdanju »Kultura«, Beograd, 1948.

Digitized by Google

rim o novčanom kapitalu u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, time ne označavam socijalističke samoupravne odnose proizvodnje, nego, saglasno Marksovom određenju pojma kapitala, elemente kapitalističkih odnosa proizvodnje i koji u njemu postoje.

Svi u Platformi pomenuti oblici hartija od vrednosti kao instrumenti tržišta novčanog (kamatonosnog) kapitala postoje u određenoj meri, u društvenom sektoru jugoslovenske privrede. Mislim, da sve konsekvence postojanja tog tržišta nisu u celini sagledane, pa da je i to jedan od uzroka dilema i zabuna koje u nas nastaju. Čini mi se, pre svega, da bi se ono moralo nazivati svojim pravim imenom, ne tržištem finansijskih sredstava, nego tržištem novčanog (kamatonosnog ili zajmovnog) kapitala, jer je prisvajanje dohotka bez rada u obliku kamate, kao dohotka od same svojine, nerazdvojna komponenta tog tržišta. Naime, najrasprostranjeniji oblik tog tržišta novčanog kapitala u društvenom sektoru privrede jeste davanje novca na zajam, odnosno novčanog kredita uz naplate kamate, između banaka i privrednih organizacija ili samih tih organizacija. Marks je utvrdio da je kamatonosni kapital najusavršeniji, odnosno najfetiškiji oblik kapitala, jer se on »pokazuje kao misteriozni i samotvorački izvor kamate, svog sopstvenog uvećavanja«, kao »automatski fetiš, vrednost koja se sama oplođuje, novac koji rađa novac« u vidu kamate, koja je »višak vrednosti koji donosi puka svojina kapitala«, odnosno da se u njemu jasno vidi da »kapital bez rada prisvaja plodove tuđeg rada«.[22] Pošto nema valjanih

[22] Marks je, u 24. glavi trećeg toma »Kapitala«, koja ima naslov »Izvrtanje kapitalističkog odnosa u obliku kamatonosnog kapitala«, o tome rekao:

»U kamatonosnom kapitalu dostiže kapitalistički odnos svoj najspoljašniji i najfetiškiji oblik« (str. 328).

»U obliku kamatonosnog kapitala ovo se ispoljava neposredno, bez posredništva procesa proizvodnje i prometnog procesa. Kapital se pokazuje kao misteriozni i samotvorački izvor kamata, svog sopstvenog uvećanja« ... »Stoga je ovaj automatski fetiš, vrednost koja se sama oplođuje, novac koji rađa novac, izveden u punoj čistoti u kamatonosnom kapitalu, i u ovom obliku ne nosi više nikakve ožiljke svoga postojanja. Društveni odnos dovršen je kao odnos jedne stvari, novca, prema samoj sebi« ... »Dok je kamata samo deo profita, tj. viška vrednosti koji aktivni kapitalista iscedi iz radnika, sada se (kod kamatonosnog kapitala) naprotiv kamata ispoljava kao pravi plod kapitala, kao prvobitno, a profit, pretvoren sada u oblik preduzimačke dobiti, kao puki akcesorijum i dohodak koji pridolazi u procesu reprodukcije« (str. 329).

»Kvaliativno uzevši, kamata je višak vrednosti koji donosi puka svojina kapitala, koji odbacuje kapital po sebi, mada njegov vlasnik ostaje izvan procesa reprodukcije; koji dakle kapital odbacuje odvojeno od ovog procesa« (str. 315).

Dok je u trećoj knjizi »Teorije o višku vrednosti«, Marks napisao i ovo:

»U obliku kamatonosnog kapitala se ... jasno ističe da kapital bez rada prisvaja plodove tuđeg rada ... Ako prisvaja vrednost proizvoda bez rada, on je takav (proizvod) i stvorio bez rada, iz samog sebe, ex proprio sinu« (str. 496).

Digitized by Google

argumenata koji bi osporavali osnovanost tih Marksovih nalaza nema stvarnih razloga da se sasvim jasno ne prizna istina da u svim slučajevima u kojima banke ili privredne organizacije daju novac (koji je društvena, a ne njihova privatna ili grupna svojina) na zajam i na njega naplaćuju kamatu, postoji sticanje dohotka po osnovu svojine, odnosno prisvajanja bez rada i eksploatacija, tj. da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede deluje tržište novčanog, odnosno kamatonosnog ili zajmovnog kapitala kao element kapitalističkih odnosa proizvodnje.[23]

Ako se isključi strah od istine koji bi mogao nastati iz ideoloških razloga,[24] onda na prvi pogled izgleda da bi se zahtevu da se prizna ta istina da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede postoji prisvajanje dohotka bez rada i eksploatacija, mogli suprotstaviti i neki drugi, ozbiljni razlozi. Naime, kad se takav zahtev ističe, nije redak slučaj da se odmah ukazuje i na činjenicu da radni kolektivi kao robni proizvođači, koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, imaju različitu materijalnu opremljenost rada, odnosno različita sredstva po radniku (S/R), tj. da jedni raspolažu sa više, a drugi sa manje društvene imovine i da radni kolektivi s većim sredstvima po radniku obično ostvaruju i veći dohodak po radniku (D/R) od radnih kolektiva s manjim sredstvima po radniku, što je nesporno. Ali se iz tih činjenica izvode zaključci da je značajni deo tog većeg dohotka koji prisvajaju radni kolektivi sa većim sredstvima po radniku, dohodak prisvojen po osnovu svojine, pa ako bi se naplaćena kamata nazvala dohotkom od svojina ili dohotkom prisvojenim bez rada, onda bi se i taj veći deo dohotka radnih kolektiva sa većom materijalnom opremljenošću rada morao nazvati istim imenom. Takvi zaključci su pogrešni, jer iako su veća sredstva po radniku bitan uslov veće produktivnosti tekućeg rada tih radnih kolektiva koja im omogućuju da na osnovu po većanja razlike između (manjeg) stvarno utrošenog i (većeg), raz menom priznatog rada, prisvoje veći dohodak od drugih, ta veća

[23] Mada se podrazumeva, moram naglasiti da kada u ovom tekstu govorim o kamatama kao dohotku od svojine prisvojenom bez rada i eksploataciji onih koji plaćaju kamatu, uvek imam u vidu stvarnu odnosno realnu kamatu. Ono što se u uslovima visoke inflacije u Jugoslaviji naziva kamatom, čija je stopa niža od stope inflacije, nije nikakva kamata već samo delimična nadoknada za obezvređenje novca nastalo zbog inflacije, pa stoga i nije dohodak od svojine prisvojen bez rada. O toj naknadi za obezvređenje novca, kasnije ću posebno govoriti (u poglavlju 2.3).

[24] Kada ovo kažem imam u vidu ne samo one koji su ideološki ubeđeni da eksploatacije ima u kapitalizmu, ali da je ne može biti i u socijalizmu, nego i one koji su isto tako ideološki ubeđeni, da eksploatacije nema ni u kapitalizmu, kao što su »vulgarni ekonomisti koji, kako Marks kaže, »kapital hoće da predstavljaju kao samostalan izvor vrednosti (i) stvaranja vrednosti« (isto, str. 329), pa za nji kamata i nije dohodak prisvojen bez rada, nego doprinos ili »zasluga kapitala kao minulog rada, odnosno plata ili najamnina za minuli ra (vidi i napomenu 26).

Digitized by Google

sredstva sama po sebi ne donose tim radnim kolektivima nikakav dohodak bez njihovog tekućeg rada, kao robnih proizvođača.[25] Stoga je taj veći dohodak rezultat njihovog rada kao robnih proizvođača (iako je veći od njihovog stvarno utrošenog rada), a ne dohodak od svojine prisvojene bez rada, kao što je to naplaćena kamata, pa se nikako ne mogu izjednačiti.

Pored toga, u nas se naplaćena kamata, umesto značenja koje joj je odredio Marks, počela nazivati dohotkom od minulog rada. Ali time se stvarni odnosi ne objašnjavaju, već se samo zamagljuju, jer je svaka svojina (shvaćena kao imovina) rezultat nečijeg prošlog ili minulog rada. Stoga je i Marks eksplicitno kritikovao nastojanja »vulgarnih ekonomista« (»ideoloških brbljivaca, praktičnih agenata kapitalističke proizvodnje«) da kamatu, profit i druge oblike dohodaka od svojine pripisuju »zaslugama« kapitala kao minulog rada, i da ih kvalifikuju kao platu, nagradu ili najamninu za minuli rad (»wages of past labour«) i time negiraju potsojanje eksploatacije u kapitalizmu, odnosno prisvajanje dohotka bez rada.[26]

Zbog toga mi se i čini da nema nikakvih stvarnih razloga koji bi osporavali potrebu da se sasvim jasno prizna ta istina da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, pored socijalističkih samoupravnih, postoje i određeni elementi kapitalističkih odnosa proizvodnje, tj. tržišta novčanog kapitala koje omogućuje da se po osnovu društvene svojine (u vidu naplaćene kamate) prisvaja dohodak bez rada i nastaje određeni stepen eksploatacije (onih radnih kolektiva koji plaćaju tu kamatu). Za marksiste kojima je jasno da je socijalizam samo prelazni period u kojem mora biti elemenata starog i novog društva, to

[25] Vidi o tome detaljnije u Devetoj glavi (poglavlje 2.2) knjige: »Socijalistički samoupravni način proizvodnje II«.

[26] Marks je, u 22 glavi prvog toma »Kapitala«, to izrazio u sledećem širem kontekstu:

»Ukoliko... sredstva za rad služe za stvaranje proizvoda ne dodajući proizvodu nikakvu vrednost, tj. ukoliko se primenjuju u potpunosti a troše delimično, čine ona, kao što je ranije izloženo, istu *besplatnu uslugu* kao i prirodne sile, voda, para, vazduh, elektricitet, itd. Ova *besplatna služba minulog rada, kad je prihvati i nadahne živi rad, akumuliše uporedo s razmerom akumulacije.*

Pošto se minuli rad uvek preodeva u *kapital*, tj. pošto pasiva rada proizvođača A, B, C itd. dobija oblik aktive neradnika X, to su buržuji i politički ekonomisti puni hvale za *zasluge minulog rada.* Škotski genije Mekelek odredio je minulom radu čak i naročitu platu (nazvana kamata, profit itd.). — Mekelek je uzeo patent na »wages of past labour« (nagradu za minuli rad) davno pre Seniorovog patenta na »wages of abstinence« (nagrada za uzdržavanje). — Sve veća važnost minulog rada, koji u obliku sredstava za proizvodnju sarađuje u živom procesu rada, pripisuje se dakle njegovom *kapitalskom obličju*, onom *obličju koje je postalo tuđe* samom radniku, čiji je on minuli i neplaćeni rad. Praktični agenti kapitalističke proizvodnje i njihovi ideološki brbljivci isto tako su nesposobni da sredstva za proizvodnju zamisle odvojeno od antagonističke društvene karakterne maske koja mu je danas prilepljena, kao i vlasnik robova da zamisli *samog* radnika bez robovskog karaktera« (Podvukao sam Marks). Cit. prema izd. »Kulture«, Beograd, 1947, str. 504—505.

Digitized by Google

ne može biti sporno. Moram, međutim, odmah naglasiti, da ne bi bilo zabune, da priznavanje te istine nikako ne može biti u funkciji bilo čijih želja da se što pre ukine tržište novčanog kapitala, kamata i eksploatacija u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, jer je to tržište nastalo kao rezultat objektivne nužde, uslovljene razvojem proizvodnih snaga i robne proizvodnje, kao i još nedovoljnom razvijenošću socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje u društvenom sektoru privrede. Stoga je jasno da ono objektivno mora postojati sve dotle dok se bitno ne promene uslovi koji ga čine nužnim, bez obzira na to da li je to saglasno ili suprotno bilo čijim željama ili predstavama o socijalizmu. Ali mislim da je u sadašnjem trenutku priznavanje te istine o postojanju tog tržišta i eksploatacije koju ono uslovljava veoma važno kako zbog tekućih, praktičnih, tako i dugoročnih, strateških problema i potreba samoupravne transformacije jugoslovenskog društva.

Smatram, pre svega, da bi postojanje tržišta novčanog kapitala i kapitalističkih odnosa proizvodnje koji su za njega vezani moralo biti u funkciji daljeg razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, a ne u funkciji reprodukovanja i širenja baznih odnosa kapitalističke proizvodnje, tj. odnosa najamni rad — kapital. Ako se od toga polazi, onda se čini sasvim izvesnim da se ni to tržište novčanog kapitala u jugoslovenskim uslovima nikako ne bi moglo identifikovati sa tržištem novčanog kapitala kakvo postoji u kapitalističkim zemljama, pa da se stoga ni praktični problemi organizacije i funkcionisanja tog tržišta, i pored nesporne sličnosti, ne mogu rešavati na isti način na koji se to čini u kapitalizmu. Iako kamata, na tom tržištu mora biti neki oblik (»iracionalne«) cene novčanog kapitala,[27] visina te cene, odnosno kamatna stopa u jugoslovenskim uslovima nikako ne može biti regulisana samo stihijskim odnosima tržišnih snaga, odnosno determinisana samo ponudom i tražnjom novčanog kapitala,[28] kako je to moguće u kapitalizmu. Naime, mis-

[27] Marks je o toj kamati kao iracionalnoj ceni novčanog kapitala napisao:

»Hoće li se kamati dati ime cene novčanog kapitala, onda je to iracionalni oblik cene, skroz u protivrečnosti s pojmom robne cene. Cena je tu redukovana na svoju čistu apsraktnu iracionalnu formu, da je ona određena novčana suma koja se plaća za nešto što ovako ili onako figurira kao upotrebna vrednost; dok po svom pojmu cena jednaka u novcu izraženoj vrednosti te upotrebne vrednosti. Kamata kao cena kapitala je skroz iracionalan izraz. Tu neka roba ima dvostruku vrednost, jedanput vrednost, a onda cenu različitu od te vrednosti, dok je cena novčani izraz vrednosti« (isto 21 glava, str. 294—295).

[28] Niti bi tu cenu bilo moguće determinisati nekakvom tobožnjom produktivnošću kapitala, kako se to pokušava činiti u nekim građanskim teorijama, što je već Marks opovrgao, poričući takve ili slične zasluge kapitala kao minulog rada za nastanak kamate i profita (vidi napomenu 26), a danas, pored marksista, to već osporavaju i mnogi građanski teoretičari (na primer, pripadnici tzv. Kembridžske škole, P. Sraffa i drugi).

Digitized by Google

lim da bi visine tih kamatnih stopa morale biti svesno regulisane, bilo od strane neposrednih aktera, zajmodavaca i zajmoprimaoca, bilo države. Pri tom svesnom regulisanju uvek bi se moralo polaziti od stvarnih odnosa ponude i tražnje za novčanim kapitalom, ali bi se uz to, i uz respektovanje interesa zajmodavaca da dobiju veću kamatu, moralo voditi računa i o stvarnim mogućnostima zajmoprimaca da kamatu plate. Bez obzira na to koliko je u praksi zaista teško usklađivanje tih različitih interesa i mogućnosti, tome bi se, po mome uverenju, moralo težiti, jer zajmodavci ne daju svoj sopstveni, nego novac u društvenoj svojini na zajam drugima, pa stoga ni njihovi interesi ne bi smeli biti dominirajući, kao što je to slučaj u kapitalizmu u kojem je najveća moguća oplodnja novca kao kapitala dominirajuće načelo svakog kapitaliste kao nejgovog privatnog vlasnika. Uz to, o stvarnim mogućnostima zajmoprimaca da plate kamatu moralo bi se voditi računa i zbog toga što se od njih kamatama oduzima jedan deo dohotka koji su stekli svojim radom kao robni proizvođači, odnosno taj dohodak se preliva u korist zajmodavaca koji ga prisvajaju bez rada, po osnovu svojine, tj. na osnovu toga što oni raspolažu novcem, u društvenoj svojini, koji daju na zajam. Dakle, to svesno regulisanje kamatnih stopa u jugoslovenskim uslovima imalo bi i šire društveno opravdanje. Omogućilo bi, naime, da se u društveno prihvatljivim okvirima odražava i kontroliše obim prisvajanja dohotka bez rada po osnovu društvene svojine, odnosno stvarni stepen eksploatacije onih radnih kolektiva (zajmoprimaca) koji plaćaju kamate; pa da se i u slučajevima velikog obima prisvajanja dohotka bez rada (od strane zajmodavaca, koji naplaćuju kamatu) ograniči mogućnost korišćenja tog dohotka (od naplaćene kamate) za isplatu ličnih dohodaka da bi se sprečilo nastajanje društveno neprihvatljivih socijalnih razlika među zaposlenim radnicima društvenog sektora privrede.

Mada je to samo po sebi jasno, nije suvišno nešto reći i o interesima i koristima koje zajmoprimci imaju od dobijenog novčanog kredita. Taj novčani kredit, pored ostalog, može im omogućiti da kupovinom novih sredstava za proizvodnju značajno povećaju produktivnost svoga tekućeg rada i da, zahvaljujući tome, ostvaruju i veći dohodak; da potpunije zadovoljavaju sve svoje potrebe kao potrošači i robni proizvođači i da jačaju materijalnu bazu sopstvenog samoupravljanja; pa je izvesno da iz tog povećanog dohotka oni mogu vratiti pozajmljeni novac i platiti kamatu. Ali pošto ta nova sredstva za proizvodnju, kupljena pozajmljenim novcem, sama po sebi ne mogu doneti nikakav dohodak ako nisu, kao reče Marks, »prihvaćena i nadahnuta (njihovim) živim, (tekućim) radom« pri proizvodnji robe, izvesno je da i plaćena kamata jedino i potiče iz dohotka koji su oni stekli svojim radom kao robni proizvođači,

Digitized by Google

a prisvaja je bez rada onaj (zajmodavac) ko im je dao na zajam novac u društvenoj svojini.[29]

Međutim, pored toga što je čisti dohodak od svojine, kamata je, odnosno visina kamatne stope kao cena novčanog kapitala, istovremeno i značajan faktor njegove alokacije, pa je i zato nerazdvojni deo tog tržišta kamatonosnog ili zajmovnog kapitala. Uz to, još dva bitna uzroka uslovljavaju neophodnost postojanja tih i drugih elemenata tržišta novčanog kapitala u postojećem jugoslovenskom privrednom sistemu. Prvi je što se emisija primarnog (transakcionog) novca Narodne banke zasniva na novčanom kreditu koji je praćen kamatom, a drugi što najveći broj privrednih organizacija ne raspolaže sopstvenim novčanim sredstvima, pa su zavisne od poslovnih banaka, odnosno njihovih novčanih kredita, koji opet, moraju biti praćeni kamatom, jer i banke plaćaju kamatu na deponovani novac (privrede i stanovništva) kojim raspolažu, i na emitovani novac Narodne banke. Bez obzira na zvanična usvojena opredeljenja o potrebi menjanja postojećeg monetarnog sistema i emisionog mehanizma, kao i znatnijeg smanjivanja zavisnosti privrednih organizacija od banaka, to u jugoslovenskoj praksi nije ostvareno. Sve dok se to ne ostvari, odnosno bitnije ne izmeni postojeće stanje, ti ostaci kapitalističkih odnosa proizvodnje, odnosno ovi i drugi elementi tržišta novčanog kapitala, moraju biti prisutni u jugoslovenskom privrednom sistemu. Međutim, u meri u kojoj se to stanje u praksi bude menjalo, tj. ukoliko se bitnije izmeni emisioni mehanizam (postojeći zameni monetizacijom i demonetizacijom određenih hartija od vrednosti),[30] i radikalnije smanji postojeća zavisnost privrednih organizacija od banaka, odnosno njihova prezaduženost,[31] smanjiće se i obim prisvajanja dohotka bez rada u obliku kamate, a time postupno slabiti i elementi tržišta novčanog kapitala. Ako se, uz to, u praksi budu ostvarivala i društvena opredeljenja o potrebi međusobnog povezivanja i udruživanja rada i sredstava različitih privrednih organizacija, kojima se eliminiše sticanje

[29] Ako bi u uslovima inflacije oni garantovali zajmodavcima da će im nadoknaditi obezvređenje novca izazvano inflacijom, i sama ta naknada, bez ikakve pozitivne (realne) kamate, mogla bi biti dovoljan motiv zajmodavcima da taj novac pre daju na zajam nego da ga čuvaju kod sebe i izlažu se riziku da im ga inflacija obezvredi ili da, ga, pod pritiskom inflacije, sami pretvaraju u robu koja im nije neophodna. Ali o tim naknadama ću kasnije i posebno govoriti (u poglavlju 2.3).

[30] Vidi o tome detaljnije u Trinaestoj glavi (poglavlje 1.3) knjige »Socijalistički samoupravni način proizvodnje II«.

[31] O mogućim načinima smanjivanja te prezaduženosti privrednih organizacija pisao sam detaljnije u Petom delu (poglavlje 1.1) knjige: »Sticanje i raspodela dohotka u SFRJ — Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«.

Digitized by Google

dohotka bez rada,[32] izvesno je da će i zbog toga sve više slabiti sada prisutni elementi tržišta novčanog kapitala u društvenom sektoru privrede. Ali i pored svega toga na kraju moram još jednom naglasiti da sve dotle dok se u praksi ne ostvari ta potpunija samoupravna transformacija društvenog sektora privrede, u njemu objektivno moraju postojati ti ostaci kapitalističkih odnosa proizvodnje u obliku tržišta novčanog (kamatonosnog) kapitala, prisvajanja dohotka bez rada i eksploatacije, pa stoga moramo s njima i živeti, bez obzira da li to odgovara našim ličnim predstavama o samoupravnom socijalizmu. Što se, pak, tiče same eksploatacije, mislim da bi smo je ne samo mogli nego i morali kontrolisati, ograničavati i svoditi na najmanju moguću meru, ali je ne možemo sasvim izbeći, i to još u relativno dugom vremenskom periodu.

2.2. Mogućnosti uvođenja akcija i tržišta akcionog kapitala u društveni sektor privrede

Postojanje tržišta novčanog (kamatonosnog) kapitala i posledice koje ono sobom nosi (prisvajanje dohotka bez rada i eksploatacije), odnosno prisustvo tih elemenata kapitalističkih odnosa proizvodnje u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, često služi kao povod zahtevima da se to tržište proširi, te da se pored novčanih kredita i hartija od vrednosti koje već postoje (menice, obveznice i sl.) uvedu i akcije, tj. da se prošire oblici i povećaju mogućnosti prisvajanja dohotka bez rada. Iz citiranog teksta Platforme za Deseti kongres SKJ (u napomeni 20) vidljivo je da se SKJ tome suprotstavio.[33] Ali i pored toga takvi zahtevi se ponovo javljaju i unutar samog SKJ, pa ih je uputno i ovde detaljnije razmotriti. Pošto ću kasnije posebno govoriti o novčanoj štednji stanovništva, mogućnostima i problemima njenog uključivanja u tržište novčanog kapitala društvenog sektora, ovde ću tu štednju zanemariti i ograničiti se samo na razmatranje mogućnosti uvođenja akcija unutar samog društvenog sektora. Ako se imaju u vidu dosadašnji zahtevi ili predlozi te

[32] Neke moguće oblike tog povezivanja i udruživanja sredstava detaljnije sam ispitivao u Petoj glavi (poglavlje 6.3 i 6.4) knjige: »Socijalistički samoupravni način proizvodnje I«.

[33] Pored drugih i Z. Pjanić se, u svojoj ranije citiranoj knjizi (napomena 18), izjasnio protiv akcije, u sledećem kontekstu:

»Akumulacija je neophodna za razvitak i modernizaciju privrede, pa su potrebne razne mere da se poveća sklonost ka štednji, da se efikasnije prikupe i plasiraju raspoloživa sredstva. U tom smislu razumni su zahtevi da se prošire oblici finansijskog mehanizma. Ali ponekad je bilo i takvih koji su tražili uvođenje hartija od vrednosti akcionarskog tipa. Zato je jedan naš ekonomista napisao da bi se »po logici nekih teorija, do socijalizma najjedostavnije došlo da se kapitalizam nazivom pretvori u socijalizam.« Dakle, naš sistem ne može prihvatiti kompletno kapitalističko rešenje hartije od vrednosti, ako ne želi da sam sebe negira (isto, str. 61).

Digitized by Google

vrste, moglo bi se reći da postoje dve mogućnosti uvođenja akcija u tom sektoru privrede, pa ih je nužno odvojeno pogledati.

Saglasno prvim predlozima, to bi se ostvarilo na taj način što bi privredne organizacije ili banke koje imaju slobodna novčana sredstva u društvenoj svojini, umesto da ih daju na zajam i naplaćuju kamatu, kupovale akcije privrednih organizacija kojima je novac potreban, a koje bi se obavezale da na te akcije trajno plaćaju dividendu, zavisnu od ostvarenog poslovnog uspeha. Malo je verovatno da bi u sadašnjoj situaciji to bilo i ostvarivo u praksi jer u društvenom sektoru privrede ima malo slobodnog novca koji bi mogao na taj način biti pretvoren u akcijski kapital. Ali pošto je svojevremeno upravo takav način uvođenja akcija bio predložen,[34] korisno je ovde ukazati na njegove stvarne konsekvence, jer se slični predlozi ponovo javljaju.

Ako se međusobno upoređuju odnosi koje u društvenom sektoru nameće kamatonosni kapital, i oni koje bi nametao akcijski kapital, onda se mogu uočiti izvesne razlike. Za radne kolektive koji bi umesto zaduživanja i obaveze da pozajmljeni novac vraćaju uvećan za kamatu, do neophodnog novca dolazili emitovanjem akcija bez obaveze da ga vraćaju, ali da na akcije trajno plaćaju dividendu ako uspešno posluju, situacija bi, na prvi pogled bila povoljnija, a nesporno je da bi bila znatno povoljnija za one radne kolektive koji bi umesto da slobodan novac u društvenoj svojini daju na zajam uz naplatu kamate, tim novcem kupovali akcije, jer bi im trajno prisvajanje dohotka bez rada u obliku dividende (čija stopa uvek mora biti veća od kamatne stope), omogućilo da taj novac vrate uvećan, u većem obimu nego u slučaju da su ga davali na zajam i na njega naplaćivali kamatu. Na osnovu toga bi se, izgleda, moglo zaključiti da bi tekućim ekonomskim interesima i jednih i drugih radnih kolektiva više odgovarao akcijski nego kamatonosni, ili zajmovni kapital, i da stoga ne bi bilo opravdano suprotstavljati se tim predlozima da se u društveni sektor jugoslovenske privrede uvedu akcije, tj. da u njemu, pored tržišta novčanog, kao kamatonosnog ili zajmovnog, postoji i tržište akcijskog kapitala. Međutim, stvarne društvene konsekvence tog akcijskog kapitala u jugoslovenskim uslovima morale bi biti sledeće: obim prisvajanja dohotka bez rada, po osnovu društvene svojine, a time i stepen eksploatacije, morao bi se znatno povećati u odnosu na onaj koji je neizbežan pri postojanju kamatonosnog ili zajmovnog kapitala. Naime, pri tom bi radni kolektivi koji bi

[34] Takav predlog o uvođenju akcija u društveni sektor jugoslovenske privrede bio je dat 1969. godine u jednom materijalu (»Neka pitanja daljeg razvoja privrednog sistema«) koji je pripremila Radna grupa (K. Gligorov, A. Grličkov, Lj. Marković, V. Rakić i Ž. Rakočević), Komisije za ustavna pitanja Savezne skupštine, čiji je predsednik, i inicijator pripreme tog materijala, bio Milentije Popović. Ali taj predlog tada nije prihvaćen, jer mu se, između ostalih, suprotstavio i Edvard Kardelj (januar 1970, na Brionima), a kasnije (1973) je, kao što videsmo, negativno ocenjen i u Platformi za Deseti kongres SKJ.

Digitized by Google

koristili taj akcijski kapital i plaćali dividendu bili trajno i u znatno većem obimu eksploatisani nego u slučaju korišćenja zajmovnog kapitala i plaćanja kamate *(gde i eksploatacija prestaje sa otplatom zajma)*, dok bi posednici akcija, odnosno primaoci dividende, imali trajno prisvajanje dohotka bez rada po osnovu društvene (a u stvari grupne) svojine. Pored toga, postojanje akcijskog kapitala pretpostavlja da bi akcionari, radi zaštite svojih interesa, morali imati kontrolu poslovanja privrednih organizacija koje koriste akcijski kapital, što znači da bi skupštine ili zborovi akcionara i njihovi izvršni organi morali delovati kao neka vrsta spoljneg kontrolora ili tutora radnih kolektiva tih organizacija i njihovih samoupravnih organa. Uz sve to morala bi postojati i sloboda prometa, kupovine i prodaje akcija, odnosno berza ili tržište akcija, koje, kako iskustvo kapitalizma pokazuje, stvara mogućnost veštačkog pada ili porasta cena akcija ili tzv. berzanskih malverzacija, kojima se gubi ili stiče veliko bogatstvo (društveno, a ne privatno, u tom slučaju).

Kad se sve ove konsekvence imaju u vidu, onda je jasno da uvođenje akcija i postojanje akcijskog kapitala u društvenom sektoru privrede ne bi moglo biti u funkciji daljeg razvoja samoupravnih odnosa proizvodnje u tom sektoru, pa mi se zato i čini da takvi predlozi nisu prihvatljivi. Ukoliko bi se, pak, odustalo od proklamovanih težnji da se takav razvoj u praksi i ostvari, onda je izvesno da bi se ti predlozi mogli prihvatiti, i da bi se na taj način, umesto samoupravnih, trajno reprodukovali i proširivali kapitalistički odnosi proizvodnje u jugoslovenskoj praksi.

Nasuprot tim ranijim, noviji predlozi o uvođenju akcija u jugoslovensku privredu zasnivaju se, izgleda, na uverenju da su društvena svojina i robna proizvodnja nespojivi, odnosno da se međusobno isključuju, pa se u vezi s tim ističe da bi radi daljeg razvoja robne proizvodnje bilo neophodno društvenu svojinu na sredstvima proizvodnje »zameniti neposrednijim oblicima svojine« kao što su privatna, grupna ili akcionarska svojina (radnika).[35] Saglasno tome, ovde ću pretpostaviti da se postojeći oblik društvene svojine u Jugoslaviji u potpunosti zameni, odnosno pretvori u akcionarsku susvojinu stalno zaposlenih radnika u društvenom sektoru privrede, i nastojati da utvrdim moguće posledice toga.

Ako bi se pri tom pretvaranju društvene u akcionarsku svojinu svakom zaposlenom radniku u pojedinim privrednim organizacijama društvenog sektora privrede izdao jednak broj akcija,

[35] Prve razrađenije stavove o tome izložio je Straśimir Popović u svojoj knjizi: »Ogled o privrednom sistemu Jugoslavije«, izdanje NIO Poslovna politika i Marksistički centar OSK Beograda, 1985.
U kasnijim raspravama o tim pitanjima, javili su se i drugi protagonisti takvih i sličnih shvatanja (T. Nikolić, A. Raič, D. Žarković i dr.), pa se saglasno tome govori i o potrebi »reprivatizacije ili rekapitalizacije socijalizma« (B. Kovač), pa čak i o mogućnosti da se »socijalizam zasniva na privatnoj svojini« (V. Gligorov).

Digitized by Google

saglasan veličini u njima prosečno korišćenih sredstava po radniku (S/R), moglo bi se reći da bi oni u tom slučaju postali suvlasnici idealnih delova akcijskog kapitala kojim raspolažu njihove privredne organizacije. Tada bi svaki radnik zaposlen u tim organizacijama, pored ličnog dohotka stečenog svojim tekućim radom (koji bi bio različit, saglasno njihovom različitom individualnom doprinosu ukupnim rezultatima rada), sticao i jedan deo dohotka po osnovu svojine, koji bi za sve njih bio isti, jer bi na osnovu istog broja akcija prisvajali jednaku dividendu koja bi, pak, u zavisnosti od uspešnosti poslovanja bila različita, u tim ili drugim privrednim organizacijama. Kad se to ima u vidu, onda ne bi bilo umesno sporiti činjenicu da bi svi radnici kao idealni suvlasnici akcijskog kapitala bili materijalno zainteresovani ne samo da oni sami što bolje rade nego i da raspoloživi kapital što racionalnije koriste, i da ga kao njegovi vlasnici stalno uvećavaju. Kad se uz to ima u vidu i okolnost da bi i dohodak od svojine koji bi u obliku dividende prisvajali ti radnici — akcionari, sve dotle dok zaista rade, bio rezultat njihovog sopstvenog rada kao robnih proizvođača, a ne dohodak prisvojen bez rada, tj. da tu ne bi bilo nikakve eksploatacije tuđeg rada, onda bi se moglo zaključiti da bi pretvaranje postojeće društvene svojine u takvu akcionarsku (radnu) svojinu radnika zaposlenih u društvenom sektoru privrede bilo u njihovom sopstvenom interesu, pa da se takvoj promeni oblika svojine ne bi ni trebalo suprotstavljati. Međutim, takvi zaključci bi bili tačni samo ako se ne bi imale u vidu sve stvarne konsekvence te akcionarske svojine radnika i poslovanja njihovih akcionarskih preduzeća.

Korisno je, u vezi s tim, ovde podsetiti na Marksova zapažanja o kooperativnim fabrikama radnika u kapitalizmu, jer su one gotovo identične tim mogućim radničkim akcionarskim preduzećima u jugoslovenskim uslovima. Marks je, naime, konstatovao da je »u okviru kooperativnih fabrika radnika ukinuta suprotnost između kapitala i rada... u obliku da su radnici kao asocijacije svoj sopstveni kapitalista«, te da ih stoga »treba smatrati kao prelazne oblike iz kapitalističkog načina proizvodnje u udruženi«, ali je pri tom i naglasio da te kooperativne fabrike radnika »svuda, u svojoj stvarnoj organizaciji, naravno reprodukuju i moraju reprodukovati sve nedostatke postojećeg sistema« kapitalističke proizvodnje.[36] Marks nije tom prilikom ništa

[36] Marks je u 27. glavi trećeg toma »Kapitala« to izrazio u sledećem širem kontekstu:

»Kooperativne fabrike samih radnika jesu, u okviru starog oblika, prvi proboj starog oblika, mada one svuda u svojoj stvarnoj organizaciji, naravno reprodukuju i moraju reprodukovati sve nedostatke postojećeg sistema. Ali je u njihovim okvirima ukinuta suprotnost između kapitala i rada, ali isprva samo u tom obliku da su radnici kao asocijacija svoj sopstveni kapitalista, tj. primenjuju sredstva za proizvodnju radi oplodnje vrednosti svog sopstvenog rada. Ona pokazuje kako se, na izvesnom stupnju materijalnih proizvodnih snaga i dru-

Digitized by Google

konkretnije rekao o tim nedostacima kapitalističkog sistema koje moraju reprodukovati i kooperativne fabrike radnika. Ali pošto su iz ukupnog Marksovog dela i istorije kapitalizma, ti nedostaci dobro poznati, ovde ću nastojati da pokažem kako upravo oni uzrokuju nastajanje niza problema u poslovanju radničkih akcionarskih preduzeća i onemogućuju trajno reprodukovanje neeksploatatorskih odnosa proizvodnje u njihovim okvirima i privredi kao celini.

Prvi problem sa kojim bi se radnici kao vlasnici tih preduzeća morali suočiti u nijhovoj unutrašnjoj organizaciji, jeste njihov odnos prema visokokvalifikovanim radnicima koji vrše nadzor nad proizvodnjom i obavljaju upravljačke poslove, odnosno pripadaju takozvanoj tehnostrukturi tih preduzeća. Marks je, izgleda, smatrao da tu ne bi trebalo da bude nekih posebnih problema jer je konstatovao da »kod kooperativnih fabrika (radnika) otpada antagonstički karakter nadzornog rada, pošto je upravnik plaćan od radnika umesto da on prema njima zastupa kapital« (isto, str. 325); što bi značilo da su ti nadzornici i upravnici bili u nekoj vrsti najamnog odnosa prema radnicima-vlasnicima kooperativnih fabrika, i da je to jedan od nedostataka kapitalističkog sistema koji bi se, po Marksu, morao reprodukovati u »stvarnoj organizaciji kooperativnih fabrika«. Ali taj najamni odnos i eksploatacija tehnostrukture u radničkim akcionarskim preduzećima se prevazilazi ukoliko pri pretvaranju društvene u akcionarsku svojinu svih zaposlenih radnika, i njeni pripadnici (nadzornici, upravnici, menadžeri, direktori i sl.) dobiju isti broj akcija kao i svi drugi radnici, te na taj način postanu ravnopravni suvlasnici akcijskog kapitala kojim raspolaže njihovo preduzeće; što bi opet upućivalo na zaključak da se ti nedostaci kapitalističkog sistema koji se reprodukuju u kooperativnim fabrikama radnika ne bi morali reprodukovati i u tim radničkim akcionarskim preduzećima. Međutim, istorija kapitalističkih akcionarskih preduzeća ili društva kazuje nešto sasvim drugo o stvarnom položaju tehnostrukture u njima, tj. da ona dobija odlučujuću ulogu u odlučivanju o proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji, odnosno svim bitnim pitanjima egzistencije i razvoja tih preduzeća, ne samo u odnosu na najamne radnike zaposlene u tim preduzećima nego i u odnosu na njihove vla-

---

štvenih oblika proizvodnje koji njemu odgovaraju, iz jednog načina proizvodnje prirodno razvija i izgrađuje nov način proizvodnje. Bez fabričkog sistema koji je nastao iz kapitalističkog načina proizvodnje ne bi se mogla razviti kooperativna fabrika, a isto tako ni bez kreditnog sistema koji potiče iz istog načina proizvodnje. Kako sačinjava glavnu osnovicu za postepeno pretvaranje kapitalističkih privatnih preduzeća u kapitalistička akcionarska društva, tako ovaj kreditni sistem pruža i sredstvo za postepeno širenje kooperativnih preduzeća u više ili manje nacionalnom razmeru. Kapitalistička akcionarska preduzeća treba smatrati kao i kooperativne fabrike kao prelazne oblike iz kapitalističkog načina proizvodnje u udruženi, samo što je u jednima suprotnost ukinuta negativno, a u drugima pozitivno.« Citirano prema izdanju »Kultura«, Beograd, 1948, str. 372—373.

Digitized by Google

snike — akcionare, a da pri tom i sami pripadnici te tehnostrukture često postaju i značajni akcionari. Kad se to kapitalističko iskustvo ima u vidu, onda je opravdano i uverenje da bi tehnostruktura i u radničkim akcionarskim preduzećima, zahvaljujući svom obrazovanju, mestu i ulozi u organizaciji rada, poslovanja i odlučivanja, morala postati najbitnija subjektivna snaga koja sem svojih (opravdano) visokih ličnih dohodaka, može za sebe obezbediti i veća prava od drugih radnika u suvlasništvu akcijskog kapitala tih preduzeća, tj. veći broj akcija i veće dividende. Nesporno je da bi time bio otvoren i proces imovinske diferencijacije radnika unutar istih preduzeća koji, iako na početku njihovog nastajanja nije neizbežan, može dovesti u određenom vremenskom periodu i do takvog njihovog raslojavanja koje omogućuje ponovno uspostavljanje baznih odnosa kapitalističke proizvodnje, tj. odnosa najamni rad — kapital, u tim preduzećima.

Pošto pored te unutrašnje (kasnije), mora već na početku nastajanja tih preduzeća (pretvaranjem društvene u akcionarsku svojinu radnika), postojati i imovinska diferencijacija među radnicima koji su suvlasnici različitih akcionarskih preduzeća, to znači da je neizbežno njihovo raslojavanje na imovinski bogatije i siromašnije radnike. Ako se tom imovinskom raslojavanju, vezanom za različit broj akcija i različite dividende koju oni prisvajaju po osnovu svojine, dodaju i nužne razlike u njihovim ličnim dohocima koje prisvajaju na osnovu svog tekućeg rada, onda je jasno da bi i socijalne razlike među radnicima — akcionarima, mogle biti znatno veće, ne samo od onih koje postoje među najamnim radnicima u kapitalizmu nego i od onih koje sada ili bilo kada mogu postojati među zaposlenim radnicima u društvenom sektoru jugoslovenske privrede.

Nesporno je da će te razlike među radnicima akcionarima, unutar istih i različitih preduzeća, predstavljati i podstrek za njihov prelazak iz jednog u drugo akcionarsko preduzeće, a samim tim za prodaju i kupovinu akcija. Ta kupoprodaja akcija bila bi čak i obavezna ako bi suvlasništvo bilo preduslov za njihov prelazak u preduzeća u kojima radnici imaju veće lične dohotke od rada i više akcija i veće dividende, a ako, pak, takvog preduslova ne bi bilo (što je verovatnije), oni bi se u tim preduzećima mogli zaposliti samo kao najamni radnici, a ne i kao suvlasnici akcijskog kapitala; s tim da u tom slučaju i dalje zadrže akcije preduzeća koje su napustili, i od njih trajno stiču dividendu (ali tada) kao dohodak bez rada, ili da te akcije prodaju na tržištu, po cenama koje nisu ništa drugo do kapitalisana dividenda.

Ali ovo što je rečeno ukazuje na još dva unutrašnja problema sa kojima se moraju suočiti radnici kao vlasnici tih akcionarskih preduzeća; prvi je vezan za odlazak u penziju radnika-akcionara, a drugi za zapošljavanje novih radnika u tim preduzećima, pa ih je potrebno bliže pogledati.

Digitized by Google

Pri odlasku u penziju, radnici ostaju suvlasnici akcijskog kapitala tih preduzeća, odnosno vlasnici akcija na osnovu kojih trajno stiču dividendu, koja zbog prestanka njihovog rada postaje prisvojeni dohodak bez rada i izraz određenog stepena eksploatacije onih radnika koji rade u tim preduzećima i isplaćuju im dividendu. Pošto bi se te akcije morale i nasleđivati, to znači da bi taj dohodak bez rada mogli prisvajati i njihovi potomci sve dotle dok ta radnička akcionarska preduzeća budu uspešno poslovala. Ako bi se, pak, te akcije prodale, njihovi novi vlasnici bi isto kao i naslednici trajno prisvajali dividendu kao dohodak bez rada, a ako bi to nasleđivanje ili kupovina bili uslov za njihovo zapošljavanje u tim preduzećima, oni bi pored ličnih dohodaka od tekućeg rada prisvajali i dividendu kao dohodak od (radne) svojine, ali ne bez rada.

Međutim, malo je verovatno da bi nasleđivanje i kupovina akcija mogli biti preduslov zapošljavanja svih novih radnika u tim preduzećima, jer proširena reprodukcija u takvim preduzećima uvek nameće potrebu za određenim brojem novih radnika, pa i onih koji nisu ništa nasledili niti imaju novca za kupovinu akcija, te se jedino mogu zaposliti kao najamni radnici. U periodu od 1977. do 1985. godine broj zaposlenih radnika u društvenom sektoru jugoslovenske privrede porastao je sa 4,1 na 5,2 miliona, odnosno povećao se za 1,1 milion. Da je 1977. godine došlo do pretvaranja društvene u akcionarsku svojinu radnika, verovatno je da radnici koji bi tada postali akcionari (4,1 milion), ne bi za proteklih devet godina zaposlili 1,1 milion novih radnika; što znači da bi i ukupan broj nezaposlenih bio znatno veći nego danas (recimo za 1/2 miliona). Ali je sasvim sigurno da bi oni kao akcionari, odnosno suvlasnici preduzeća, zaposlili bar nekoliko stotina hiljada tih radnika, jer je nesporno da bi zapošljavanje radnika u najamnom odnosu bilo u njihovom ekonomskom interesu, jer bi omogućavalo uvećavanje njihovog akcijskog kapitala, kao što bi, nesporno, bilo i u interesu tih nezaposlenih radnika. Naime, pošto ne bi bilo nikakvih ekonomskih prepreka da se u radničkim akcionarskim preduzećima zapošljavaju i najamni radnici, to znači da bi u njihovim okvirima (i pre no što bi tehnostruktura postala dominantna) bila ponovo uspostavljena »suprotnost između rada i kapitala«, i da bi u njima radnici-vlasnici (akcionari) delovali ne samo kao »svoj sopstveni« nego istovremeno i kao »tuđi kapitalista« koji eksploatiše zaposlene najamne radnike. Kada se uz to ima u vidu i sadašnji relativno veliki broj nezaposlenih, bilo bi razumno očekivati da bi pretvaranje društvene svojine u akcionarsku svojinu sada zaposlenih radnika u društvenom sektoru privrede (1,2 miliona), nužno vodilo ka brzom uspostavljanju i proširivanju baznih kapitalističkih odnosa proizvodnje, tj odnosa najamni rad — kapital u tim radničkim akcionarskim preduzećima.

Međutim pored novozaposlenih najamnih radnika, još jedna okolnost ukazuje na neminovnost širenja odnosa najamni rad —

Digitized by Google

kapital. Sasvim je sigurno, naime, da će u uslovima robne proizvodnje i konkurencije pojedina od tih radničkih akcionarskih preduzeća pasti pod stečaj, tj. prestati s radom. U svim takvim slučajevima će ne samo u njima zaposleni najamni radnici, nego i radnici suvlasnici akcijskog kapitala ostati bez posla i izgubiti svoj kapital, pa će i njihove akcije postati bezvredni papiri koji ne donose nikakvu dividendu. Svi će oni, kao u kapitalizmu, biti upućeni na tržište radne snage (berze rada) da traže posao, i na moguću državnu pomoć za nezaposlene, te novo zaposlenje mogu očekivati samo kao najamni radnici u drugim, uspešnim radničkim akcionarskim preduzećima u kojima se mogu proširivati ti odnosi najamni rad — kapital.

Sve što je ovde dosad utvrđeno jasno pokazuje neminovnost da i ta radnička akcionarska preduzeća, kao i kooperativne fabrike radnika, moraju u svojoj »stvarnoj organizaciji« reprodukovati sve »nedostatke« kapitalističkog sistema. Ali pored tih unutrašnjih, ona i u svojim spoljnim odnosima moraju reprodukovati iste nedostatke, tj. kapitalističke odnose proizvodnje. Naime, u međusobnim kreditnim odnosima tih preduzeća ili njih i banaka, mora postojati i kamata kao dohodak od svojine, prisvojen bez rada, tj. mora postojati tržište novčanog, odnosno kamatonosnog ili zajmovnog kapitala. Pored toga mora postojati i slobodan promet akcija koje bi mogli kupovati i oni koji ne rade u tim preduzećima, tj. tržište akcija, na kojem se kroz cenu akcije kapitališe dividenda i stvarno prodaje i kupuje pravo na trajno prisvajanje dohotka bez rada, a time stvaraju mogućnosti da se, kao što kapitalistička praksa pokazuje, berzanskim malverzacijama stiče ili gubi veliko bogatstvo, odnosno da se jedni imaoci akcija bogate, a drugi da siromaše. Pored svega toga, radnici se kao vlasnici akcijskog kapitala (kao sopstveni i tuđi kapitalisti) u konkurentskim odnosima u proizvodnji i na tržištu moraju ponašati kao i svi drugi (tuđi) kapitalisti, i ne samo težiti da sve što jeftinije kupe i što skuplje prodaju (rukovođeni načelom »svako za sebe, Bog za sve«), nego i obezbediti koncentraciju i centralizaciju kapitala (i monopolističku praksu u određivanju cena), tj. akumulaciju i oplodnju sopstvenog kapitala kao osnovne svrhe proizvodnje. Zbog takvih dominirajućih odnosa proizvodnje, razumno je očekivati da se i u društvenoj proizvodnji kao celini dešava sve ono što se već zbivalo u istoriji kapitalizma, tj. da nastaju povremene krize hiperprodukcije, velika nezaposlenost i nemaština, kao i državne intervencije da bi se njihove posledice ublažile.

Mislim da se na osnovu svega rečenog može izvući i nesporan zaključak da bi pretvaranje društvene svojine u akcionarsku svojinu zaposlenih radnika u društvenom sektoru jugoslovenske privrede vodilo ka uspostavljanju i reprodukovanju kapitalističkih, a ne socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, pa da zbog toga takvi predlozi nisu prihvatljivi.

Digitized by Google

Čini se da bi na kraju bio koristan još jedan komentar. Konstatovao sam da bi ta radnička akcionarska preduzeća bila gotovo identična kooperativnim fabrikama radnika u kapitalizmu, za koje je Marks rekao da bi ih trebalo smatrati prelaznim oblicima iz kapitalističkog u udruženi način proizvodnje, pa može izgledati da tom Marksovom stavu protivreči moj prethodni zaključak. Ali nije tako, jer je nesporno da kooperativne fabrike radnika u odnosu na privatna kapitalistička preduzeća predstavljaju, u istorijskom smislu, korak napred, ukoliko nedostaci kapitalističkog sistema, koje je Marks pominjao, tj. kapitalistički odnosi proizvodnje, ne postanu dominantni u njihovim unutrašnjim i spoljnim odnosima, već se umesto toga privatna (radna) svojina radnika preobrazi u društvenu svojinu kao bitnu pretpostavku udruženog načina proizvodnje i odnosa proizvodnje koji mu odgovaraju. Saglasno tome i radnička akcionarska preduzeća mogla bi se smatrati nekim prelaznim oblicima ka udruženom načinu proizvodnje ako bi se ta akcionarska (radna) svojina radnika preobrazila, ne u kapitalističku svojinu i rađala odnose najamni rad — kapital, nego u društvenu svojinu koja omogućuje nastajanje socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje, odnosno udruženog načina proizvodnje. Zbog svega toga se upravo i postavlja pitanje zašto bi uopšte i bio potreban taj dugi i zaobilazni put da se sada postojeća društvena svojina pretvori u akcionarsku svojinu radnika, pa da se potom očekuje da se u nekoj dalekoj budućnosti ta akcionarska svojina radnika ponovo pretvori u društvenu svojinu, i obezbedi taj istorijski prelaz iz kapitalističkog u udruženi način proizvodnje; zar umesto toga nije razumnije očekivati da se, ako se pođe od postojećeg oblika društvene svojine, daljim razvojem socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje u društvenom sektoru jugoslovenske privrede mogu prevazilaziti ostaci kapitalističkih odnosa proizvodnje i ostvariti taj istorijski prelaz u udruženi način proizvodnje.

2.3. Novčana štednja stanovništva i tržište kapitala u društvenom i privatnom sektoru privrede

a) Štednja stanovništva i politika kamata

Raspoloživi podaci pokazuju da je u periodu od 1981. do 1985. godine novčana akumulacija stanovništva bila manja od novčane akumulacije društvenog sektora privrede, ali i da se ona u tom periodu povećavala (sa 262 na 2.478 milijardi ili 2,5 biliona novih dinara) brže od povećanja akumulacije društvenog sektora privrede, tako da se njeno učešće u ukupnoj akumulaciji povećalo sa 29% na 47%. U tom petogodišnjem periodu manji deo novčane akumulacije stanovništva korišćen je za njihove sopstvene investicije, zato se stalno povećavao (sa 132 milijarde na 1,8 biliona dinara) onaj njen deo koji je predstavljao novčanu (finansijsku) štednju stanovništva, pa je taj deo porastao

Digitized by Google

sa 50% na 75% njihove novčane akumulacije. Značajan deo novčane štednje stanovništva ulagan je u banke, jer se i stan štednih uloga (kod svih banaka i štedionica), krajem godin stalno povećavalo (sa 514 milijardi na 3,6 biliona dinara). P tom se menjala i struktura tih štednih uloga, brže su se pov ćavali devizni štedni ulozi građana (sa 320 milijardi na 2,5 bili na) od dinarskih štednih uloga (sa 194 milijarde na 1,1 bilion pa se učešće dinarskih smanjilo (sa 38% na 30%), a učešće d viznih povećalo (sa 62% na 70%) u ukupnoj štednji stanovn štva.[37] Prema prethodnim podacima, krajem 1986. godine stan svih štednih uloga građana povećalo se na 6,7 biliona dina od kojih su 2 biliona (30%) činili dinarsku, a 4,7 biliona dina (70% ili nešto više od 10 milijardi dolara) deviznu štedn građana.[38]

Ovi podaci o novčanoj akumulaciji i štednji stanovništv a posebno o štednim ulozima građana, pokazuju interesant kretanja i omogućuju da se i ovde nešto više kaže o tome.

Uočljivo je, najpre, da su se u poslednjih šest godina (1981 1986) dinarski štedni ulozi građana stalno povećavali (sa 194 m lijarde na 2 biliona)[39] i pored činjenice što su kamatne sto na sve vrste tih uloga (oročene i neoročene) bile niže od sto inflacije, te nisu omogućavale sticanje bilo kakvog dohotka svojine na tim novcem uloženim u banke, odnosno prisvajan dohotka bez rada. Takva kretanja nesporno opovrgavaju uo čajena shvatanja da kamata, kao dohodak od svojine, odnos porast kamatnih stopa, bitno utiče na porast novčane štedn stanovništva, i da bi povećavanjem kamatnih stopa trebalo s mulirati njihovu »sklonost štednji«. Naime, iz navedenih poc taka jasno je da novčana štednja stanovništva potiče iz njiho novčane akumulacije (ili jasnije rečeno, ko ima novca, koji p tiče njegovu tekuću ličnu i investicionu potrošnju, taj i šted odnosno formira se nezavisno od visine kamatnih stopa na št ne uloge; a opet, da li će ta novčana štednja biti uložena banke ili će biti čuvana kod kuće, nije presudno ni to da li štedni ulozi u banke donositi kamatu, kao dohodak od svojine Pošto su u celom tom periodu kamatne stope na sve dinars štedne uloge bile niže od stope inflacije, one nisu donosile dol dak od svojine, ali su obezbeđivale, u zavisnosti od svoje visi (od 7,5% do 66%), veću ili manju naknadu obezvređenja to novca izazvanog inflacijom; pa bi se moglo reći da su u us

[37] Podaci preuzeti iz biltena Narodne banke Jugoslavije, 9-10/1986, str. 12, 13, 86. i 87.

[38] Podaci preuzeti iz Indeksa Saveznog zavoda za statistiku, b 5/1987, s tim što je dolarski iznos devizne štednje građana izraču na bazi kursa 450 dinara za 1 američki dolar.

[39] Taj nominalni porast stanja dinarskih štednih uloga kraj godine uslovljen je ne samo novim uplatama nego i dopisanim matama.

[40] Interesantno je da banke u razvijenim kapitalističkim zem ma ne plaćaju nikakvu kamatu na depozite po viđenju, a ona, godinama, u svim jugoslovenskim bankama iznosi 7,5%.

Digitized by Google

vima velike inflacije i te naknade (koje se pogrešno nazivaju kamatama) mogle biti jedan od mogućih uzroka porasta štednih uloga i njihovog oročavanja kod banaka. Možda bi se tim istim uzrokom, odnosno željom građana da zaštite svoj ušteđeni novac od inflacije (a ne i željom da se on i oplodi), mogao objasniti i njihov veliki interes za kupovinu obveznica Združene elektroprivrede Beograda koja je početkom ove godine (1987), preko Invest-banke, emitovala te obveznice (u ukupnoj vrednosti od 13 milijardi dinara), sa otplatom posle dve godine i kamatnom stopom od 68%. Pošto je i ta kamatna stopa niža od stope inflacije, te obveznice ne donose nikakav dohodak od svojine, ali obezbeđuju veću naknadu (68%) obezvređenja novca od one koju su u tom periodu obezbeđivale banke na dinarske štedne uloge oročene na dve godine (64%).[41]

Izgleda, međutim, da su Jugosloveni najsigurniju zaštitu od obezvređenja svoje novčane štednje usled inflacije »pronašli« u kupovini deviza (inače, zabranjenoj zakonom), pa i njihovom, ako ne potpunom, onda bar delimičnom ulaganju na svoje štedne uloge kod banaka. Da se u proteklom šestogodišnjem periodu (1981—1986) to upravo i dešavalo, pokazuju i ranije navedeni podaci iz kojih je vidljivo da su se devizni štedni ulozi građana povećavali (sa 320 milijardi na 4,7 biliona dinara) znatno brže od povećavanja dinarskih štednih uloga, i svoje učešće u ukupnim štednim ulozima povećali sa 62% na 70%, tako da su krajem tog perioda već premašivali 10 milijardi dolara. Ali za razliku od kamata na dinarske, sva isplaćena kamata na devizne štedne uloge (bez obzira na to da li se isplaćuje u dinarima ili u devizama), nesporno predstavlja dohodak od svojine prisvojen bez rada, koji u svom ukupnom obimu već nikako nije mali, jer bi mogao iznositi oko 3/4 milijarde dolara, odnosno oko 450 milijardi dinara, godišnje (po sada važećem kursu dolara).[42]

Međutim, svi ti štedni ulozi građana (dinarski, devizni, oročeni i neoročeni) čine značajan deo ukupnih novčanih depozita svih jugoslovenskih banaka (oko 40% u 1985. godini), na osnovu kojih one daju kredite privrednim organizacijama društvenog sektora privrede, uz višu kamatu od one koju plaćaju na štedne uloge. Na taj način se novčana štednja stanovništva pretvara u novčani kapital koji funkcioniše u društvenom sektoru privrede

[41] Ali pošto su nedavno (1. 4. 1987) i te kamate na dvogodišnje štedne uloge znatno povećane (na 86%), izvesno je da su se kupci tih obveznica prevarili, ako im je visina te naknade bila jedini motiv kupovine obveznica.

[42] Do procene ukupnog obima godišnje kamate na devizne štedne uloge građana (3/4 milijarde dolara), došao sam na osnovu stanja tih štednih uloga krajem 1986. godine (10 milijardi dolara), kamatne stope koju banke isplaćuju na neoročene depozite u dolarima (7%) i činjenice da je u njima oročeno preko 60% svih deviznih štednih uloga građana, na koje one plaćaju veće kamatne stope. Nisam mogao doći do tačnih podataka o tome koliki se deo tih ukupnih kamata isplaćuje u devizama, ali sam saznao da se, po nekim procenama, taj deo sa 38% u 1985. povećao na 42% krajem 1986. godine.

Digitized by Google

i obezbeđuje kamatu kao dohodak od svojine prisvojen bez rada onda kada je kamatna stopa na taj pozajmljeni novac veća od stope inflacije, mada i bez toga banke mogu multipliciranjem odobrenih kredita, na osnovu istih štednih uloga, obezbediti prisvajanje tog dohotka bez rada, odnosno pozitivne (realne) kamate i pri negativnoj kamatnoj stopi (onoj koja je niža od stope inflacije). One u praksi to i čine, ne samo na osnovu tih štednih uloga, odnosno depozita stanovništva, nego i na osnovu depozita privrede, pa i pored toga što su u tom periodu (1981–1986) kamatne stope po kojima su privredne organizacije dobijale kredite od banaka stalno bile niže od stope inflacije, banke su ostvarivale tu pozitivnu kamatu kao dohodak od svojine (privatne i društvene) prisvojen bez rada.[43]

Mada sam jednom drugom prilikom već istakao opravdanost opredeljenja Stabilizacionog programa o potrebi ostvarivanja politike realnih kamata i izneo sopstveno viđenje stvarnih mogućnosti da se to i ostvari u narednom periodu,[44] mislim da pretpodna izlaganja o naknadama za obezvređenje novca na dinarske štedne uloge i stvarnim kamatama na devizne štedne uloge građana, omogućuju da se o ostvarivanju te politike još nešto kaže. Poznato je, naime, da je, kad smo došli u teškoće sa otplatama dugova inostranstvu, Međunarodni monetarni fond ultimativno zahtevao (1982) da se kamatne stope na štedne uloge građana u što kraćem roku dovedu na nivo stopa inflacije, odnosno da ga premaše za 1%, i da se tome mora prilagođavati i eskontna stopa Narodne banke, te biti osnova politike kamatnih stopa. Tako je i započela trka između stope inflacije i kamatnih stopa u kojoj inflacija i dalje vodi, čak i posle najnovijeg povećanja kamatnih stopa (1. 4. 1987) na dinarske štedne uloge građana (oročene na šest meseci) na 81%, kojima je prilagođena i kamatna stopa na primarnu emisiju Narodne banke. Meni je lično razumljivo što je MMF zahtevao da politika realnih kamatnih stopa u Jugoslaviji bude vezana za kamatu koju banke plaćaju na štedne uloge građana, prevashodno štiti privatne, a ne i društvene interese (naročito onda kad oni mogu biti i socijalistički). Međutim, nije mi jasno zašto se i sada, kad je već postalo očigledno da su upravo ti privatni interesi građana kao štediša u velikoj meri zaštićeni (jer na 70% svih štednih uloga dobijaju zavidnu realnu kamatu od oko 3/4 milijarde dolara godišnje), ta politika kamatnih stopa nastoji ostvariti daljim povećavanjem

[43] Zahvaljujući tome mogle su bez ikakvih problema isplaćivati pozitivnu (realnu) kamatu na sve devizne štedne uloge građana. Ali s i pored (ili zbog) toga i mnoge od tih banaka ušle i u nepromišljene poslove (najčešće pod uticajem političkih faktora) kreditiranja investicionih poduhvata ili privrednih organizacija koje nemaju perspektivu, pa su se sada i one suočile sa problemima sopstvene finansijske nelikvidnosti i neizvesnosti svog poslovanja.

[44] To sam učinio u Petom delu (poglavlje 2.1) knjige »Sticanje raspodela dohotka u SFRJ — Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«.

Digitized by Google

kamatnih stopa na dinarske štedne uloge građana i kamatnih stopa na primarnu emisiju Narodne banke, iako je već dosadašnje iskustvo nesporno dokazalo da to samo prouzrokuje novu inflaciju, odnosno nastavak beskonačne trke između porasta kamatnih stopa i stopa inflacije.

Pošto sam o tom besmislenom stalnom povećavanju kamatnih stopa na primarnu emisiju Narodne banke već govorio i kazao šta bi, po mome mišljenju, na tom području trebalo činiti (vidi napomene 44 i 30), ovde ću nešto reći samo o sopstvenom viđenju moguće politike kamatnih stopa na štedne uloge građana. Smatram da je nesporna potreba da se i na tom području ostvaruje politika realnih (pozitivnih) kamatnih stopa, ali mislim da bi u narednom periodu neke elemente te politike trebalo korigovati, a neke radikalno menjati.

Najpre o kamatama na devizne štedne uloge. Izgleda da je bila nužna dosadašnja praksa da se visina kamatnih stopa na te štedne uloge određuje u zavisnosti od visine tih stopa u zemljama iz kojih potiču devize koje su uložene na štednju, i da se one delimično uvećaju (za 2 procentna poena) radi stimuliranja Jugoslovena koji rade u inostranstvu da svoj novac ulažu u jugoslovenske banke.[45] Mislim da bi tu praksu, u narednom periodu, trebalo postupno korigovati. Najpre bi bilo neophodno utvrditi stvarnu strukturu vlasnika tih deviznih štednih uloga da bi se došlo do saznanja koliki deo tih štednih uloga pripada Jugoslovenima koji su radili ili sada rade u inostranstvu, a koliki deo onima koji su do tih deviza došli na druge načine (kupovinom, nasleđem i sl.). Ukoliko je učešće prvih u toj strukturi dominantno, onda bi bilo nužno nastaviti dosadašnju praksu prilagođavanja tih stopa kamatnim stopama koje postoje u ino stranstvu, jer bi to stvarno stimuliralo ulaganje njihovog novca u jugoslovenske banke. Ali ako je situacija obrnuta ili, pak, učešće drugih u toj strukturi ima tendenciju stalnog povećavanja, onda bi bilo moguće tu praksu postupno korigovati. Naime, bilo bi moguće ostvarivati sopstvenu politiku na tom području koja bi, po mome mišljenju, trebalo da bude orijentisana ka postupnom smanjivanju tih kamatnih stopa. Tu orijentaciju na smanjivanje kamatnih stopa na deviznu štednju građana, u takvim uslovima, smatram ne samo mogućom nego i poželjnom; mogućom, zato što je iz prethodnih izlaganja izvesno da sama visina (pozitivnih) kamatnih stopa na štedne uloge samo u određenoj meri utiče na ulaganje već uštedenog novca u banke; a poželjnom stoga što bi ona sprečavala nastajanje velikih socijalnih razlika koje potiču od kamate kao dohotka prisvojenog

[45] Važeće kamatne stope (od 1. 4. 1987) koje jugoslovenske banke plaćaju na štedne uloge u nekim, za štediše značajnijim stranim valutama: za američke dolare, neoročene 7%, oročene od jedne do tri godine 7,5%—8%; nemačke marke 4,5% i 5,6%—6,6%; austrijske šilinge 5,75% i 6,25%—7,25%; švajcarske franke 5,5% i 6,5%—7,27% i francuske franke 9,5% i 11,5%—13,0%.

Digitized by Google

bez rada; jer ne treba prenebreći činjenicu da, na primer, ka mata od 7% na štedne uloge u dolarima omogućuje da se oni za 10 godina gotovo udvostruče bez ikakvog rada.

Nasuprot tome, mislim da je politika kamatnih stopa na dinarske štedne uloge bila sasvim pogrešna i da bi je, u narednom periodu, trebalo radikalno menjati. Smatram da bi upravo na tom području trebalo najdoslednije ostvarivati predloge Stabilizacionog, odnosno Antiinflacionog programa, da se do pozitivnih kamatnih stopa dođe smanjivanjem stope inflacije, a ne dizanjem tih kamatnih stopa iznad stope inflacije, kako je to zahtevao MMF (vidi napomenu 44), što se u dosadašnjoj praksi stalno pokušavalo, ali nije i ostvarilo. Pošto je izvesno da se stopa inflacije ne može brzo smanjiti, sigurno je da će sve dotle dok to ne bude učinjeno, te kamatne stope na dinarske štedne uloge morati biti negativne, te neće obezbeđivati kamatu kao dohodak od svojine, ali će pružati određenu naknadu za obezvređenje novca izazvanog inflacijom. Te negativne kamatne stope na dinarske štedne uloge građana mogu doprineti da se i u narednom periodu nastavi tendencija uočena i u prethodnom, da se pri daljem porastu štednih uloga, u njihovoj ukupnoj strukturi, smanjuje učešće dinarskih, a povećava učešće deviznih štednih uloga. Ako bi se zbog toga čak i desilo da se dinarski (koji već čine samo 30% ukupnih uloga) u potpunosti pretvore u devizne štedne uloge (što je u praksi, inače, neostvarivo), ni od toga (kao i u prošlosti) ne bi bilo neke štete. Ali ta negativna kamatna stopa, kao naknada za obezvređenje novca, može (što je uočljivo iz prethodnih izlaganja) stimulirati građane da i u uslovima inflacije svoj ušteđeni novac drže u bankama, umesto da ga čuvaju kod kuće, a može ih čak stimulirati da u tim uslovima kupuju i obveznice ako je naknada za obezvređenj novca koju donose veća od one na štedne uloge (kao što je to pokazao slučaj emitovanja obveznica Združene elektroprivrede Beograda). To upućuje na zaključak da bi u narednom periodu trebalo imati i posebnu politiku tih negativnih kamatnih stopa na dinarske štedne uloge građana, ali ne, kao u proteklom periodu, politiku koja je usmerena ka njihovom stalnom podizanju što uzrokuje sve veću inflaciju, nego politiku održavanja tih stopa na određenom nivou koji neće uzrokovati porast inflacije, a može doprineti njenom smanjivanju, i istovremeno biti stimulativan za stanovništvo da svoju novčanu štednju ulaže u banke ili u kupovinu obveznica. Ali u toj politici negativnih kamatnih stopa moralo bi se imati u vidu i negativno iskustvo s obveznicama elektroprivrede, te se ne bi smelo desiti da se iznenadnim dizanjem kamatnih stopa na štedne uloge neopravdano dovedu u nepovoljniji položaj kupci obveznica (vidi napomenu 41).

Ali pošto ovde govorim o potrebi, inače sasvim neuobičajene politike negativnih kamatnih stopa na dinarske štedne uloge građana, moram, radi otklanjanja mogućih nesporazuma, dati nekoliko napomena.

Digitized by Google

Najpre, nikako ne mislim da je takva politika dobra, nego samo da je u sadašnjim uslovima velike inflacije nužno zlo, jer je dosadašnja praksa jasno pokazala da je dizanje tih kamatnih stopa još veće zlo zato što uslovljava stalni porast inflacije. Prema tome, ako se mora birati između dva zla, onda mi se čini da je u sadašnjim uslovima manje zlo politika negativnih kamatnih stopa na dinarske štedne uloge građana.

Politika negativnih kamatnih stopa, odnosno naknada za obezvređivanje novca, može, kao što iskustvo već pokazuje, uticati na građane da svoj ušteđeni novac ulažu u banke ili obveznice, umesto da ga čuvaju kod sebe i izlažu se riziku da im ga inflacija potpuno obezvredi ili da ga, pod pritiskom inflacije, pretvaraju u robu koja im nije neophodna, i time utiču na preveliki porast tražnje i na novi porast inflacije. To posebno važi za one štediše kojima je novčana štednja u pravom smislu »odložena potrošnja«, tj. jedini način da u određenom vremenskom periodu kupe onu robu koja im je zaista neophodna.

Pošto zbog velike inflacije ta naknada za obezvređenje novca ne može biti potpuna, izvesno je da vlasnici dinarskih štednih uloga i kupci obveznica moraju, pri negativnim kamatnim stopama, gubiti jedan deo vrednosti novca koji su uložili u banke ili obveznice. Nasuprot njima, korisnici bankarskih kredita po negativnim kamatnim stopama ili privredne organizacije koje su uz takve kamatne stope emitovale obveznice mogu imati dobitke stečene bez rada, ako taj novac odmah pretvore u robu koja im je potrebna, a dug otplaćuju obezvređenim novcem. Stoga bi se moglo reći da su u takvoj situaciji prvi eksploatisani od drugih. Dakle, dok pozitivne (realne) kamatne stope donose dohodak bez rada vlasnicima novca uloženog u banke ili obveznice eksploatacijom korisnika tog novca, dotle negativne kamatne stope donose dohodak bez rada korisnicima novca eksploatacijom njegovih vlasnika; (to, opet, znači da uopšte ne bi bilo eksploatacije ni jednih ni drugih kada ne bi bilo ni pozitivnih ni negativnih kamatnih stopa, tj. kada bi se novac uložen u banku ili uzet na zajam vraćao neobezvređen i neoplođen). Izgleda mi, međutim, da je takva vrsta eksploatacije vlasnika dinarskih štednih uloga i kupaca obveznica neizbežna u uslovima velike inflacije (mada im i same naknade bar delimično zaštićuju obezvređenje novca), i da je ona nužna cena koja bi se morala platiti da bi se inflacija mogla smanjiti.[46]

[46] Međutim, ovo zalaganje za posebnu politiku negativnih kamatnih stopa na štedne uloge građana u uslovima visoke inflacije nikako ne znači da smatram neophodnim da se u društvenom sektoru privrede nastavi dosadašnja politika negativnih kamatnih stopa na novčane kredite koje privredne organizacije dobijaju od banaka ili u njihovim međusobnim odnosima. Naprotiv. Ali pošto sam svoje viđenje realnih mogućnosti da se politika pozitivnih (realnih) kamatnih stopa na tom području ostvari već izložio jednom drugom prilikom, nepotrebno je i ovde o tome govoriti (vidi napomenu 44).

Digitized by Google

Tek posle znatnijeg smanjivanja sadašnjeg stepena inflacij biće moguće, po mome uverenju, ostvarivati politiku pozitivni (realnih) kamatnih stopa na dinarske štedne uloge građana. M slim da bi bilo uputno da te stope budu izrazito niske (ne već od 1% do 2%) iz razloga koje sam izneo pri zalaganju za orijer taciju na smanjivanje kamatnih stopa na devizne štedne ulog građana, pa ih neću ponavljati.

Pored toga mislim da bi bilo korisno omogućiti (stvori zakonske i druge uslove) da sve privredne organizacije društv nog sektora, koje za to imaju interesa i mogućnosti, emituj obveznice, na koje bi plaćale nešto veću kamatu od realne k mate na štedne uloge građana, i posle određenog vremena vr ćale taj novac dobijen emitovanjem obveznica. To bi stvoril uslove da, pre svih, radnici stalno zaposleni u tim organizac jama, a i svi drugi građani koji imaju ušteđenog novca, kupuj te obveznice (koje bi, po mome mišljenju, mogle donositi k matu, ne veću od 3% ili 4%), jer bi im pored drugih motiv zbog kojih oni mogu biti zainteresovani za njihovu kupovinu one donosile i veću kamatu od one koju bi dobijali da su t novac ulagali na svoje štedne uloge u banke. Smatram, uz t da bi bilo celishodno stvoriti uslove da i te obveznice služe ka sredstvo plaćanja, pa i da se i one same mogu prodavati i kup vati, jer bi to omogućilo da vlasnici tih obveznica, u slučaj potrebe, dođu do svog novca i pre isteka roka u kojem bi on morale biti isplaćene. To bi bilo celishodno stoga što bi post janje i takvih mogućnosti stimuliralo građane da ušteđeni nova ne drže samo u bankama, nego i da njime kupuju obveznic

Mislim da je iz ranijeg kritičkog ispitivanja zahteva ili pre loga o uvođenju akcija u društveni sektor privrede jasno zbo čega u Jugoslaviji ne bi bilo celishodno stvarati mogućnosti d privredne organizacije, pored obveznica, emituju i akcije koj bi kupovali u njima zaposleni radnici i drugi građani koji imaj dovoljno ušteđenog novca, da bi kupovinom tih akcija mogli, stvari, kupiti pravo na trajno sticanje dohotka bez rada. Zbo toga mi se čini da je nepotrebno i ovde o svemu tome ponov govoriti. Nadam se, uz to, da je iz prethodnih izlaganja očiglec no da je značajan, ako ne i najveći deo novčane štednje stanov ništva, preko njihovih dinarskih i deviznih štednih uloga u ban kama, uključen u tržište novčanog, odnosno kamatonosnog kap tala koji funkcioniše u društvenom sektoru privrede, i da će s i u narednom periodu to tržište novčanog kapitala proširiva u meri u kojoj se budu povećavali ti štedni ulozi u bankam i kupovina i prodaja obveznica koje budu emitovale privredn organizacije.[47] Stoga i lično smatram da tom tržištu pored poz

[47] Jedno moguće viđenje dugoročnog procesa razvoja samoup ravnih odnosa proizvodnje, koji bi mogao uslovljavati i postupn slabljenje uticaja novčane štednje stanovništva na tržište novčano kapitala u društvenom sektoru privrede, izložio sam u Trinaest glavi (poglavlje 3.2) knjige »Socijalistički samoupravni način proi vodnje II«.

Digitized by Google

tivnih (realnih) kamata i obveznica, o čemu sam ovde govorio, zaista nisu neophodna nikakva druga proširenja i novi instrumenti da bi ono dobro radilo i bilo u funkciji daljeg razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje u tom sektoru privrede.

b) Mogućnosti i problemi razvoja privatnog sektora privrede

Mada o tome nema objavljenih podataka, izvesno je da među vlasnicima dinarskih, a posebno deviznih štednih uloga, ima pojedinaca koji raspolažu velikim sumama novca. Nedavno sam u novinama (»Nedeljna Dalmacija«, 21. 9. 1986, str. 6), pročitao da 6% tih vlasnika raspolaže sa 50% svih štednih uloga građana, ali pošto nije naveden izvor tih podataka, ne znam da li su oni tačni. No, nezavisno od toga, sigurno je da takvih krupnih vlasnika ima i da oni, ako su vlasnici deviznih štednih uloga, pri važećim kamatnim stopama na tu štednju (vidi napomenu 45), prisvajaju solidan dohodak od svojine, pa bi od njega mogli živeti i bez ikakvog sopstvenog rada. Sigurno je, isto tako, da pored tih vlasnika velikih dinarskih i deviznih štednih uloga u bankama, ima i jedan broj onih koji poseduju velike sume novca (u dinarima ili devizama), ali ga ne ulažu u banke, već ga čuvaju kod sebe (tezaurišu) ili usmeravaju na privatno tržište novčanog kapitala (u ilegalnu kupovinu i prodaju deviza i slične prekupačke poslove koji omogućuju brzu i veliku zaradu, odnosno oplodnju toga novca kao kapitala). Uz sve to izvesno je da i među jugoslovenskim radnicima na privremenom radu u inostranstvu (čija se ukupna novčana štednja u inostranstvu procenjuje na oko 20 milijardi dolara), ima i onih sa velikim uštedama stranog novca, odnosno deviza, koje su tezaurisane ili uložene u strane banke. Sama ta činjenica da nemali broj Jugoslovena raspolaže sa velikim sumama novca (u dinarima ili devizama) ukazuje i na mogućnost da bi neki od njih bili zainteresovani ne samo da taj novac ulažu u banke ili obveznice i za to dobijaju kamatu nego i da uz pomoć tog novca sami organizuju proizvodnju ili promet robe, odnosno da ga sami pretvore u kapital i obezbede njegovu veću oplodnju od one koju im pruža kamata.

Verovatno stoga što su već bile uočene takve tendencije, Ustav SFRJ (1974) predvideo je mogućnost (u članu 67) da takvi pojedinci mogu ulagati svoje novčane uštede u osnivanje ugovornih organizacija udruženog rada, i postati rukovodioci (poslovođe) takvih organizacija koje mogu zapošljavati neograničeni broj radnika; dok oni imaju pravo da, pored ličnog dohotka od rada, stiču i dohodak od svojine na uloženim sredstvima, zavisan od poslovnog uspeha te organizacije i odredaba zaključenog ugovora, koji im obezbeđuje znatno bržu oplodnju njihovog novca kao kapitala nego da su ga uložili u banku; s tim što radnici zaposleni u tim organizacijama moraju imati Usta-

Digitized by Google

vom garantovana samoupravna prava i što deo čistog dohotka tih organizacija koji pretiče preko onoga što je isplaćeno za sve lične dohotke i naknade vlasniku uloženih sredstava (kao njegov neto-profit, po pravilu, veći od kamate) postaje društvena svojina. Tako se ulaganjem tog dela dohotka u proširenje proizvodnih kapaciteta tih ugovornih organizacija, pored privatne svojine, formira i društvena svojina na sredstvima za proizvodnju, *odnosno nastaje mešoviti oblik svojine*, sa mogućnošću da vlasniku bude vraćen prvobitno uloženi kapital, i da ta organizacija postane identična drugim privrednim organizacijama društvenog sektora, ili da taj vlasnik reinvestira svoj kapital u tu organizaciju i da ona i dalje posluje kao ugovorna privredna organizacija. Posle Ustava i Zakona o udruženom radu (1976), u kojem su precizirane ustavne odredbe o tim ugovornim organizacijama (članovi 303—319), gotovo u svim republikama i pokrajinama formiran je određeni broj takvih organizacija od kojih neke veoma uspešno posluju, proširuju svoje proizvodne kapacitete i stalno povećavaju broj zaposlenih radnika (na primer, ugovorna organizacija braće Karić, sa Kosova). Međutim, u mnogim sredinama osnivanje takvih organizacija nailazi na mnoge prepreke, često izazvane nepoverenjem prema vlasnicima velikih suma novca koji bi ih osnivali i njima rukovodili, kao i strahom od mogućnosti njihovog ličnog bogaćenja. Pored toga, i velika zakonska regulativa, koja je gotovo identična onoj koja opterećuje i privredne organizacije društvenog sektora privrede, predstavlja veliku smetnju poslovanju tih ugovornih organizacija, pa i to ne samo da otežava rad već postojećih nego slabi interes i potencijalnih osnivača novih ugovornih organizacija. Mislim da bi u narednom periodu trebalo u maksimalno mogućoj meri smanjiti tu zakonsku regulativu, liberalizovati osnivanje i savladati sve vrste otpora nastajanju i poslovanju takvih organizacija, jer one, po mome uverenju, predstavljaju u jugoslovenskim uslovima najpogodniji oblik povezivanja interesa tih privatnih vlasnika velikih novčanih sredstava i širih društvenih interesa, jer je u direktnoj funkciji nastajanja i razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa proizvodnje u takvim organizacijama. Stoga su i negativne posledice koje su pri njihovom nastajanju neizbežne, tj. bogaćenje njihovih osnivača i socijalna diferencijacija koju ono izaziva, relativno mala cena koja se mora platiti radi razvoja samoupravljanja.

Pošto iz pomenutih razloga stvarne mogućnosti osnivanja takvih ugovornih organizacija nisu iskorišćene, i sada postoji određeni broj Jugoslovena koji raspolažu znatnim novčanim (dinarskim i deviznim) uštedama i zainteresovani su da van takvih organizacija, uz pomoć tog novca, organizuju proizvodnju, odnosno da ga sami pretvore u kapital i obezbede njegovu veću oplodnju od one koju im pruža kamata ili ulaganje u te ugovorne organizacije. Stoga se u uslovima sadašnje relativno velike nezaposlenosti objektivno nameće pitanje (koje je u prošlosti moglo biti samo teorijsko), stvarne umesnosti ili opravdanosti da

Digitized by Google

se, ako ne u društvenom, onda bar u privatnom sektoru jugoslovenske privrede omogući slobodnije i potpunije širenje kapitalističkih odnosa proizvodnje, u poređenju sa sadašnjim stanjem u tom sektoru.

Međutim, da bi se moglo odgovoriti na to pitanje, potrebno je bliže pogledati to stanje u privatnom sektoru privrede. Iz ranije datih podataka (napomena 15) uočljivo je da se, između dva popisa stanovništva (1961. i 1981), broj zaposlenih u privatnom sektoru koji rade samostalno, ne zapošljavajući druge radnike, kao i onih koji rade na imanju ili u radnji člana svoga domaćinstva, značajno smanjio (sa 4,7 na 2,6 miliona). Svi oni rade sopstvenim ili porodičnim sredstvima za proizvodnju, delimično kao naturalni, a pretežno kao sitni ili krupni (prosti) nekapitalistički robni proizvođači koji ne eksploatišu tuđi rad. Ima mesta uverenju da će se i u narednom periodu nastaviti tendencija daljeg smanjivanja ukupnog broja takvih proizvođača u privatnom sektoru, ali verovatno nešto sporijim tempom nego u prošlosti. Nasuprot njima, što sam ranije konstatovao, broj zaposlenih radnika kod privatnih poslodavaca se, u istom periodu, povećao i već premašio cifru od 300 hiljada, sa velikom verovatnoćom da će se u narednom periodu njihov ukupan broj dalje povećavati. Izvesno je da jedan broj tih radnika i njihovih poslodavaca (sa minimalnim brojem zaposlenih) rade, u suštini, kao prosti robni proizvođači, ali je isto tako izvesno i da je jedan određeni broj koji radi kod privatnih poslodavaca sa većim brojem zaposlenih uključen u početne ili rane oblike baznih odnosa kapitalističke robne proizvodnje, tj. rane oblike odnosa najamni rad — kapital. Kad to kažem imam u vidu činjenicu da sredstva za proizvodnju kojima oni rade, koja su privatna svojina poslodavaca, funkcionišu kao kapital, ali taj kapital nije rezultat neplaćenog minulog rada tih radnika, nego njegovog vlasnika — poslodavca, koji je istovremeno i radnik, po proizvodnom iskustvu i umeću, najčešće bolji od onih koje zapošljava (te i oni od njega mogu i mnogo naučiti, kao i šegrti i kalfe od zanatskog majstora), i deluje kao sopstveni i njihov kapitalista. Sasvim sigurno je, međutim, da ti rani oblici odnosa najamni rad — kapital ne mogu večno trajati, jer posle određenog vremena, zavisno od mase viška vrednosti koju poslodavac stvarno prisvoji, njegov kapital će postati rezultat neplaćenog minulog rada najamnih radnika koje zapošljava, pa se i ti početni ili rani oblici moraju pretvoriti u zrele oblike tih baznih odnosa kapitalističke robne proizvodnje.[48] Ipak, mislim da se

[48] Marks je u 21. glavi prvog toma »Kapitala« o tome napisao: »Bez obzira na akumulaciju, sam kontinuitet proizvodnje, ili prosta reprodukcija, *pretvara* dakle nužno posle dužeg ili kraćeg perioda *svaki kapital u akumulisani kapital ili kapitalizovani višak vrednosti.* Ako je taj kapital pri svom ulasku u proizvodnju i bio lično stečena svojina samoga vlasnika, ranije ili kasnije on postaje *vrednost prisvojena bez ekvivalenta, ili oličenje neplaćenog tuđeg rada,* bilo u novčanom ili kom drugom obliku« (str. 469, podvukao sam Marks).

Digitized by Google

može reći da su u sadašnjoj fazi razvoja privatnog sektora jugoslovenske privrede, u gotovo svim slučajevima u kojima ima tih elemenata kapitalističkih odnosa proizvodnje i eksploatacije najamnog rada, dominantni početni ili rani oblici odnosa najamni rad — kapital, u kojima privatni poslodavac istovremeno deluje kao sopstveni i kao kapitalista najamnih radnika koje zapošljava, pa i on svojim radom, a ne samo ti radnici, uvećava svoj kapital.

Pored svega rečenog čini mi se korisnim da skrenem pažnju i na neke aspekte dosadašnje politike prema tom privatnom sektoru. Ustavom SFRJ (1974) u suštini je proklamovano da nekapitalistički robni proizvođači u privatnom sektoru (posebno u poljoprivredi, član 61), u načelu, imaju isti položaj, prava i obaveze kao i stalno zaposleni radnici u društvenom sektoru privrede, koji deluju kao socijalistički robni proizvođači. Zanemariću činjenicu da se u praksi veoma često, pod uticajem lokalnih političkih faktora ignoriše ta ustavna proklamacija, i na razne načine stvarno ometa njihov normalan rad, pa ću nešto reći o samoj toj politici. Ma koliko na prvi pogled proklamovana politika izgledala dobra, ona je u praksi neostvariva, a uz to uzrokuje i neke loše ekonomske i socijalne posledice. Naime, najveći broj sitnih robnih proizvođača u poljoprivredi i zanatstvu (pa i oni koji zapošljavaju jednog do dva radnika), zbog malog poseda i loše zemlje ili nerazvijenih sredstava za proizvodnju, odnosno niske materijalne opremljenosti rada, ima nisku produktivnost rada i ostvaruje znatno niži dohodak po radniku od stalno zaposlenih u društvenom sektoru privrede, pa stoga objektivno mora imati i niže lične dohotke od njih, i znatno manje mogućnosti da iz svog ostvarenog (manjeg) dohotka izdvaja sredstva za akumulaciju, odnosno proširenu reprodukciju, i podmirivanje opštih i zajedničkih društvenih potreba. Stoga je i proklamacija da oni imaju isti položaj, prava i obaveze, praktično neostvariva, pa zbog toga čak i deluje kao demagogija, a uz to ima i praktične loše posledice, jer se tim sitnim robnim proizvođačima, u ime te proklamovane jednakosti, nameću iste obaveze u pogledu podmirivanja opštih i zajedničkih potreba (doprinosi i porezi), kao i zaposlenim u društvenom sektoru privrede što ih primorava na još veće snižavanje ličnih dohodaka i stvarno onemogućuje njihov rad. Nasuprot tih najbrojnijih, sitnih, krupni nekapitalistički robni proizvođači u privatnom sektoru poljoprivrede, zanatstva (ugostiteljstva ili turizma) koji zbog većeg poseda (plodnije) zemlje, bolje materijalne opremljenosti rada i većeg broja članova domaćinstva koji rade na njihovom posedu ili u radionici, imaju veću produktivnost rada i ostvaruju veći dohodak po radniku ne samo od tih sitnih robnih proizvođača u privatnom sektoru nego i od zaposlenih radnika u sličnoj proizvodnji ili delatnosti društvenog sektora privrede, pa moraju imati i veće lične dohotke od njih i objektivno veće mogućnosti za akumulaciju, odnosno proširenu reprodukciju i podmirivanje zajedničkih i opštih društvenih potreba. Stoga je

Digitized by Google

i u ovom slučaju neostvariva proklamacija o njihovom istom položaju, pravima i obavezama, a uz to ima i loše posledice zato što u praksi sprečava da oni, saglasno većem dohotku po radniku, imaju i veće obaveze u pogledu podmirivanja opštih i zajedničkih društvenih potreba. Sve to upućuje na zaključak da bi umesto proklamovane politike jednakosti trebalo tim sitnim i krupnim nekapitalističkim robnim proizvođačima u privatnom sektoru privrede pristupati diferencirano, pa saglasno tome i njihove obaveze u podmirivanju zajedničkih i opštih društvenih potreba (doprinosi i porezi) usklađivati sa razlikama u ostvarenom dohotku po radniku koji oni ostvaruju kao robni proizvođači.[49]

Ali, kao što videsmo, pored tih najbrojnijih sitnih i krupnih nekapitalističkih robnih proizvođača, u privatnom sektoru deluje i određeni broj privatnih poslodavaca, sa većim brojem zaposlenih radnika (do 10), koji imaju osnovna obeležja kapitalističkih robnih proizvođača. Na osnovu svega rečenog izgleda jasno da se njihov položaj, prava i obaveze nikako ne bi mogli izjednačavati ni sa tim ostalim proizvođačima u privatnom sektoru, ni sa onima koji su stalno zaposleni u društvenom sektoru privrede. Njihov položaj kao vlasnika kapitala mora objektivno biti bolji i od jednih i od drugih, kako zbog toga što prisvajaju deo viška vrednosti koji stvaraju najamni radnici koje oni zapošljavaju tako i zbog toga što prisvajaju i višak vrednosti koji su oni sami stvorili. Da nije tako, oni ne bi ni imali interesa da svoj ušteđeni novac sami pretvaraju u kapital, zapošljavaju te radnike i deluju kao kapitalistički robni proizvođači. Ako višom materijalnom opremljenošću rada ili boljom organizacijom rada u svojim radionicama ili preduzećima omoguće veću produktivnost rada zaposlenih radnika i ostvaruju veći dohodak po radniku, a time i veći višak vrednosti, oni mogu (iako ne moraju) i tim radnicima isplaćivati i veće najamnine no što su lični dohoci samostalnih robnih proizvođača u privatnom sektoru ili stalno zaposlenih radnika u društvenom sektoru privrede, a te više najamnine mogu biti i podstrek za nezaposlene ili radnike zaposlene na drugom mestu da kod njih traže zaposlenje. Smatram da bi se sve te činjenice morale imati u vidu kada se upoređuje položaj tih privatnih poslodavaca i radnika zaposlenih kod njih sa položajem svih drugih zaposlenih u privatnom ili društvenom sektoru privrede, i da se one ne bi smele prenebregavati pri utvrđivanju politike poreza i doprinosa, odnosno obaveza koje bi oni morali imati u podmirivanju opštih i zajedničkih društvenih potreba. Čini mi se, međutim, da se u proteklom periodu nije dovoljno vodilo računa o tim činjenicama,

[49] Ako bi se prihvatili predlozi da se postojeći sistem poreza i doprinosa u društvenom sektoru privrede promeni (vidi poglavlje 2.2, Petog dela knjige, navedene u napomeni 10) i njemu prilagode i svi doprinosi i porezi ovih robnih proizvođača u privatnom sektoru privrede, tek onda bi se moglo govoriti i o njihovim (relativno) istim obavezama u podmirivanju opštih i zajedničkih društvenih potreba.

Digitized by Google

pa su stoga u pojedinim sredinama (opštinama) nastajale dve krajnosti, administrativno i slično onemogućavanje početka rada ili preterano opterećivanje tih privatnih poslodavaca porezima i doprinosima, što je ometalo njihovo normalno poslovanje, ili, pak, veliki liberalizam u tom pogledu koji je stvarao mogućnosti njihovog brzog bogaćenja i nastajanja velike socijalne diferencijacije koja prouzrokuje nezadovoljstvo i nailazi na otpor širih slojeva stanovništva.

Iz svega ovoga proizlazi da pitanje stvarne celishodnosti ili opravdanosti omogućavanja slobodnijeg i potpunijeg širenja kapitalističkih odnosa proizvodnje u privatnom sektoru nije vezano za pomenute sitne i krupne nekapitalističke robne proizvođače, nego samo za ove privatne poslodavce sa većim brojem zaposlenih radnika, koji u praksi deluju kao (sopstveni i tuđi) kapitalisti odnosno kao kapitalistički robni proizvođači. U jugoslovenskoj, a i u praksi drugih socijalističkih zemalja, sloboda ili ograničavanje širenja tih kapitalističkih odnosa proizvodnje najčešće su vezivani za broj radnika koje mogu zapošljavati privatni poslodavci. Saglasno tome i Ustav SFRJ predviđa (član 68) da se zakonom odredi maksimalan broj radnika koje privatni poslodavci mogu zapošljavati u pojedinim privrednim delatnostima. U dosadašnjoj jugoslovenskoj praksi taj broj je postupno povećavan, pa je najnovijim zakonskim promenama (najpre u Sloveniji, a kasnije u drugim republikama i pokrajinama) povećan na 10. Mada ne sporim potrebu da se i to zakonom reguliše, mislim da je to, ipak teško učiniti na adekvatan način, jer je već i samo utvrđivanje tog broja arbitrarno, te u praksi mora prouzrokovati nelogičnosti, kao, na primer, da jedan privatni poslodavac (na primer ugostitelj) ne može organizovati proizvodnju u više smena i potpunije koristiti svoje kapacitete samo zbog toga što mu zakon zabranjuje da zaposli više od 10 radnika, pa je prinuđen da ilegalno zapošljava više radnika i krši zakon.[50] Čini mi se, međutim, da sam broj zaposlenih radnika kod tih privatnih poslodavaca ne bi mogao biti jedini ili najbitniji kriterij za procenu stepena prisutnosti, slobode ili ograničenja širenja kapitalističkih odnosa proizvodnje u privatnom sektoru jugoslovenske privrede. Uostalom, praksa već pokazuje, da ako deset takvih privatnih poslodavaca, sa dozvoljenim maksimumom zaposlenih radnika, osnuju ortačku firmu ili preduzeće, oni zapošljavaju 100 najamnih radnika, i njihova firma deluje kao ne baš malo kapitalističko preduzeće, a oni sami kao

[50] Slične nelogičnosti nastaju i sa zakonskim ograničavanjem maksimuma zemlje koju mogu posedovati poljoprivredna domaćinstva. On je sada ograničen na 10 hektara, iako pojedina seoska domaćinstva, zahvaljujući brojnosti onih koji u njemu rade i mehanizaciji kojom raspolažu, mogu obrađivati više zemlje. Stoga dolazi do zakupa tuđe zemlje preko tog maksimuma, mada bi takva domaćinstva, čak i bez iznajmljivanja tuđe radne snage, mogla kao krupni nekapitalistički robni proizvođači obrađivati svu tu zemlju kao sopstvenu.

Digitized by Google

nesporno solidni kapitalistički robni proizvođači; kao u slučaju jednog, nedavno tako osnovanog preduzeća u Sloveniji (Maribor). Takva praksa bi mogla upućivati i na zaključak da je irelevantno da li njih deset ili samo jedan od njih zapošljava 100 radnika, i da bi se stoga i zakonsko ograničenje broja zaposlenih radnika kod privatnih poslodavaca moglo povećati sa 10 na 100, ili se potpuno ukinuti. Pošto je i takvo razmišljanje i zaključivanje moguće, to samo ukazuje da sam broj radnika ne bi mogao biti jedini ili najbitniji kriterij za procenu stepena prisutnosti kapitalističkih odnosa proizvodnje u takvim preduzećima, iako se i on uvek, uz druge elemente, mora imati u vidu.

Ako se polazi od Marksovih nalaza, onda je nesporno da bi se stepen stvarne prisutnosti kapitalističkih odnosa proizvodnje u takvim preduzećima morao izražavati masom viška vrednosti koji vlasnici kapitala prisvajaju (a ona je, opet, određena brojem zaposlenih najamnih radnika i stepenom njihove eksploatacije), i brzinom kojom se uloženi kapital u ta preduzeća reprodukuje u proširenom obimu, odnosno uvećava na osnovu eksploatacije najamnih radnika. Objektivna posledica toga je bogaćenje privatnih poslodavaca kao kapitalista i socijalna diferencijacija između njih i najamnih radnika koje zapošljavaju, kao i ostalog stanovništva koje svojim radom stiče lične dohotke, bilo kao socijalistički robni proizvođači u društvenom sektoru, bilo kao sitni ili krupni nekapitalistički robni proizvođači u privatnom sektoru privrede. Zbog toga je izvesno da bi se i pri procenjivanju potrebe ograničavanja ili celishodnosti povećavanja slobode u širenju kapitalističkih odnosa proizvodnje u privatnom sektoru privrede moralo upravo o svemu tome voditi računa, a ne samo o broju zaposlenih radnika kod privatnih poslodavaca.

Pošto se zbog sadašnjeg relativno velikog broja nezaposlenih ta celishodnost slobodnijeg širenja takvih kapitalističkih odnosa proizvodnje u privatnom sektoru privrede veoma često argumentuje potrebom bržeg smanjivanja ukupnog broja tih nezaposlenih, uputno je i ovde nešto reći o tome. Mada sam jednom prigodom već izložio svoje viđenje stvarnih mogućnosti relativno brzog smanjivanja te nezaposlenosti (vidi napomenu 10), ne sporim činjenicu da bi proširivanje postojećih (povećavanjem dozvoljenog broja zaposlenih) ili osnivanjem jednog broja novih privatnih, u suštini kapitalističkih preduzeća, sa većim brojem zaposlenih radnika, doprinelo, bar delimično, smanjivanju nezaposlenosti. Sigurno je, isto tako, da bi takva preduzeća, odnosno njihovi vlasnici i u njima zaposleni radnici, doprinosima i porezima koje bi plaćali (kao i svi drugi, već zaposleni), olakšali podmirivanje sadašnjih i budućih zajedničkih i opštih društvenih potreba. Ali, iako se takve i slične pozitivne strane proširivanja kapitalističkih odnosa proizvodnje moraju imati u vidu, mislim da se pri tom ne bi smele prenebregavati i pomenute loše posledice toga. Smatram, naime, da je pri procenjivanju

Digitized by Google

celishodnosti takvih društvenih poduhvata neophodno napraviti njihov potpuni bilans, odnosno utvrditi da li je cena koja se za to mora platiti obimom eksploatacije tih novo zaposlenih kao najamnih radnika, odnosno bogaćenjem vlasnika takvih preduzeća i socijalnom diferencijacijom koja iz toga nastaje, prevelika ili premala za koristi koje se dobijaju tim novim zapošljavanjem i lakšim podmirivanjem opštih i zajedničkih društvenih potreba. To znači da, po mome mišljenju, o tim pitanjima ne bi trebalo odlučivati na osnovu ideoloških ubeđenja ili predrasuda, bilo onih koji su protiv ili onih koji su za širenje kapitalističkih odnosa proizvodnje, već na osnovu potpunog saznanja i stvarnog vaganja, bilansiranja, svih pozitivnih i negativnih konsekvenci toga.

Međutim, postojeća velika nezaposlenost objektivno nameće kretanje u tom pravcu. Naime, vrlo je verovatno da će veliki broj sada nezaposlenih, ako nemaju mogućnosti da se zaposle u društvenom sektoru ili ugovornim organizacijama, u kojima mogu imati Ustavom garantovana samoupravna prava, biti spremni da se zaposle u takvim privatnim preduzećima pa i svesno prihvatiti da budu eksploatisani, i naći se u nepovoljnom socijalnom položaju, koji je za njih nesporno bolji od nezaposlenosti. Zbog toga se može reći da sve dok bude nezaposlenosti, biće i objektivnih uslova i podsticaja da se u privatnom sektoru privrede proširuju postojeća i osnivaju nova privatna kapitalistička preduzeća, odnosno proširuju i produbljuju kapitalistički odnosi proizvodnje. Nesporno je da takva kretanja nisu saglasna usvojenim opredeljenjima o samoupravnoj transformaciji jugoslovenskog društva, ali lično mislim da im se, zbog postojeće nezaposlenosti, nije moguće uspešno i dugoročno suprotstavljati zakonskim zabranama i ograničenjima, i da će se stoga tendencije proširivanja tih kapitalističkih odnosa proizvodnje i eksploatacije u privatnom sektoru privrede nastaviti i u narednom periodu. No, isto tako mislim da bi se negativne posledice širenja kapitalističke robne proizvodnje u privatnom sektoru, tj. eksploatacija najamnih radnika i socijalna diferencijacija koja je time uslovljena, ne samo mogli nego i morali trajno kontrolisati i svoditi na, u datim uslovima, društveno prihvatljivu meru. Čini mi se, međutim, da se ta kontrola nikako ne bi mogla ostvarivati postojećim sistemom poreza i doprinosa, već da bi taj sistem trebalo radikalno menjati. Naime, bilo bi, po mome mišljenju, potrebno stvoriti poseban sistem poreza i doprinosa koji bi važio samo za te kapitalističke robne proizvođače i kod njih zaposlene radnike, i koji bi, bio prilagođen njihovom drugačijem položaju, pravima i obavezama u odnosu na one koje imaju svi drugi Jugosloveni koji svojim radom stiču lične dohotke radeći kao socijalistički robni proizvođači u društvenom, ili kao sitni ili krupni nekapitalistički robni proizvođači u privatnom sektoru privrede, o čemu sam već govorio. Ali pri stvaranju tog posebnog sistema, bilo bi neophodno da se u njega ugrade od-

Digitized by Google

redbe postojećeg Ustava SFRJ (inače neprimenjivane u dosadašnjoj praksi) kojim je predviđeno (član 68) da se pored poreza i doprinosa (za opštu i zajedničku potrošnju) iz viška vrednosti koji stvaraju vlasnici kapitala i najamni radnici zaposleni u takvim privatnim preduzećima, izdvaja i jedan poseban deo koji bi, kao društvena svojina, bio korišćen »za potrebe razvoja« i otvaranje novih radnih mesta u društvenom sektoru privrede. Smatram da bi upravo taj deo viška vrednosti, odnosno akumulacije stvorene u privatnim preduzećima, koji bi se pretvarao u društvenu svojinu i služio jačanju materijalne osnove samoupravljanja i zapošljavanju novih radnika u društvenom sektoru privrede, morao biti veoma bitan elemenat čitavog tog posebnog sistema poreza i doprinosa koji bi važio samo za te kapitalističke robne proizvođače, jer bi se povećavanjem ili smanjivanjem tog dela moglo uticati na obim oplodnje njihovog privatnog kapitala, a time i kontrolisati eksploatacija radnika koje oni zapošljavaju i socijalna diferencijacija koja odatle nastaje.

Ali, kada bi se stvaranjem takvog posebnog sistema poreza i doprinosa u praksi počela primenjivati i ta ustavna odredba (iz člana 68) da i kapitalistički robni proizvođači i najamni radnici koje oni zapošljavaju jednim delom sopstvenog viška vrednosti, odnosno stvorenom akumulacijom, doprinose uvećavanju društvene svojine, oni bi bar u izvesnoj meri činili ono što već čine i osnivači ugovornih privrednih organizacija i u njima zaposleni radnici, pa bi se onda moglo tvrditi da bi proširivanje postojećih i osnivanje novih kapitalističkih preduzeća u privatnom sektoru jugoslovenske privrede moglo doprineti ne samo smanjivanju postojećeg broja nezaposlenih radnika, već biti i u funkciji daljeg razvoja samoupravnih odnosa proizvodnje u društvenom sektoru privrede, što znači da bi se u tom slučaju, i pri procenjivanju opravdanosti proširivanja kapitalističkih odnosa proizvodnje u privatnom sektoru i njihovim lošim posledicama, tj. eksploatacije i socijalne diferencijacije, moralo voditi računa i o njihovom stvarnom doprinosu uvećavanju društvene svojine i daljem razvoju samoupravnih odnosa proizvodnje u društvenom sektoru.

Međutim, nije redak slučaj da se, pored te nezaposlenosti, celishodnost ili opravdanost osnivanja i poslovanja kapitalističkih preduzeća u privatnom sektoru argumentuje i potrebom njihovog konkurentnog uticaja na radne kolektive privrednih organizacija društvenog sektora. Mislim da je takva argumentacija neuverljiva, jer su već iz dosadašnje prakse uočljiva najbitnija dejstva takve konkurencije. Naime, iz prakse je već poznato da su ti radni kolektivi kao robni proizvođači konkurentno nesposobniji ne samo od inostranih nego i od gotovo svih domaćih nekapitalističkih i kapitalističkih robnih proizvođača koji proizvode istu robu; ali ne stoga što je materijalna opremljenost njihovog rada niža ili što su oni sami nesposobniji kao robni proizvođači, već prosto zbog toga što su oni opterećeni preve-

likom zakonskom regulativom koja nameće nužnost da u tim organizacijama bude zaposlen prevelik broj tzv. režijskih radnika, kojih je znatno manje ili ih uopšte nema kod njihovih konkurenata. Iz tog praktičnog iskustva se nameće i zaključak: da bi se zaista povećala konkurentska sposobnost tih radnih kolektiva kao robnih proizvođača, potrebno ih je osloboditi te suvišne zakonske regulative, a nije neophodno postojanje kapitalističkih preduzeća u privatnom sektoru kao njihovih konkurenata samo radi toga da bi ona ponovo pokazivala ono što je iz dosadašnje prakse već poznato. Stoga i smatram da se takvim i sličnim argumentima nikako ne bi mogla opravdati celishodnost proširivanja postojećih i osnivanje novih kapitalističkih preduzeća u privatnom sektoru jugoslovenske privrede, već jedino stvarnim mogućnostima smanjivanja postojeće nezaposlenosti (i eventualnim mogućnostima uvećanja društvene svojine), sve dok se ta nezaposlenost ne bude mogla sasvim eliminisati povećanim zapošljavanjem u društvenom sektoru privrede ili u ugovornim privrednim organizacijama.

Na kraju mi se čini potrebna i jedna posebna napomena. Tokom prethodnih izlaganja je nesporno utvrđeno da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede, pored socijalističkih samoupravnih, postoje i ostaci ili elementi kapitalističkih odnosa proizvodnje i eksploatacije, a da su uz to u privatnom sektoru privrede prisutni i neki elementi baznih odnosa kapitalističke proizvodnje, odnosa najamni rad — kapital i eksploatacije tuđeg rada; uz to je ukazano i na razloge zbog kojih je izvesno da će ostaci tih kapitalističkih odnosa proizvodnje i eksploatacije tuđeg rada još dugo biti prisutni u jugoslovenskom društvu. Kad se te činjenice imaju u vidu, onda je očigledno da je i proklamacija Ustava SFRJ (1974), u kojoj se konstatuje da »Niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada« (član 11) sasvim neadekvatna, i to ne samo stoga što u sadašnjoj jugoslovenskoj praksi postoji eksploatacija, nego prvenstveno zato što će ona biti neizbežna i u budućem, još veoma dugom vremenskom periodu. Zato mi se čini da bi bilo uputno to imati u vidu u predstojećim promenama Ustava. Kad to kažem, ne mislim da bi trebalo jugoslovenskim ustavom legalizovati eksploataciju. To nije učinjeno ustavom nijedne od kapitalističkih zemalja u kojima su u praksi dominantni ti eksploatatorski odnosi proizvodnje pa nema nikakvog razloga da se to učini jugoslovenskim ustavom u čijoj praksi oni nisu dominantni, nego su prisutni samo kao ostaci ili elementi kapitalističkog nasleđa. Mislim, naime, da bi taj stav trebalo preformulisati i u njemu izraziti nastojanje da se eksploatacija kontroliše i svodi na najmanju moguću meru (što mi zbog revolucionarnog kontinuiteta izgleda veoma umesnim), ili ako se to ne želi učiniti (iz bilo kojih razloga), da se taj stav jednostavno izbriše.

Digitized by Google

Nikola Stefanović

Federacija kao društveno-politička zajednica i struktura skupštine SFRJ

Širem razmatranju ostvarivanja ustavnog koncepta jugoslovenske federacije na osnovu Ustava iz 1974. godine pristupilo se usklađenim radom u organima i organizacijama federacije na izradi Analize o ostvarivanju zajedničkih interesa u federaciji.[1] Zatim je u okviru toga održano savetovanje u Skupštini SFRJ o položaju i ulozi Saveznog veća u skupštinskom sistemu, i tom prilikom ukazano na sve slabosti u funkcionisanju ovog skupštinskog doma i započete ozbiljnije rasprave o pitanjima strukture Skupštine SFRJ.[2]

Centralni komitet SKJ je na svojoj 21. sednici, oktobra 1985. godine, razmatrao i usvojio Stavove o ostvarivanju ustavne koncepcije jugoslovenske federacije.[3]

---

[1] Vidi: Savezni društveni savet za pitanja društvenog uređenja — Analiza o ostvarivanju zajedničkih interesa u federaciji (separati i sinteza). Beograd, 1984.

[2] Vidi o tome: Mr Nikola Stefanović »Ostvarivanje i dalja dogradnja ustavnog koncepta Saveznog veća Skupštine SFRJ«, Savetovanje »Položaj i uloga Saveznog veća u skupštinskom sistemu«, Jugoslovenski centar »Edvard Kardelj«, Ljubljana, 1973, Sveska 12.

[3] U toku marta 1977. godine Predsedništvo CK SKJ je razmatralo Informaciju o realizaciji Stavova CK SKJ i utvrdilo program mera i aktivnosti.

Digitized by Google

Uporedo s tim, Kritička analiza funkcionisanja političko sistema socijalističkog samoupravljanja, a naročito javna rasprav povodom ove, značajno su proširili krug pitanja koja se odnos na organizaciju i funkcionisanje Skupštine SFRJ, a Predlo Predsedništva SFRJ je u okviru predstojećih ustavnih promen stavio u zadatak pred najširom društvenom i političkom ja nošću, uključujući i nauku, da sagleda kako: »ojačati ulogu u ruženog rada i uticaj socijalističkih subjektivnih snaga na o lučivanje i rad Skupštine SFRJ«. Time je pokrenuta ustavna in cijativa *akceptirala zahtev* sadržan u dokumentima XIII ko gresa SKJ.

U razmatranju postojeće i mogućih promena struktur Skupštine SFRJ neophodno je poći od osnovnih načela i pola nih osnova Ustava SFRJ u pogledu: prvo, osobenosti jugoslove skog federalizma i karaktera jugoslovenske federacije, i drug osnovnih subjekata političkog sistema, pa time i subjekata f deracije.

I. JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM, NJEGOVE OSOBENOST I KARAKTER FEDERACIJE

1. Ustavno određenje savezne republike slobodnih i ravnopravni naroda i narodnosti

Ustav SFRJ u Odeljku I Osnovnih načela ističe da su narodi Jugoslavije, zajedno sa narodnostima sa kojima ži ujedinili u »saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naro i narodnosti«. U osnovi ustavnog koncepta jugoslovenskog viš nacionalnog federalizma, zasnovanog na punoj ravnopravosti n roda i narodnosti, sadržano je opredeljenje da će u tako usp stavljenoj »saveznoj republici«, kako se to ističe već u pr ambuli Osnovnih načela Ustava SFRJ, »svaki narod i narodno i svi oni zajedno naći uslove za slobodan i svestran razvitak« to »izgrađivanjem odnosa zasnovanih na samoupravljanju i n cionalnoj ravnopravnosti«.

U skladu s tim, kao jedno od osnovnih i polaznih nače egzistencije i funkcionisanja tako sazdane »zajednice zajednica i »republike republika« je »pravo i odgovornost socijalističk republika i socijalističkih autonomnih pokrajina za sopstve razvoj i za razvoj jugoslovenske zajednice kao celine«.

U tu svrhu se u interesu svakog naroda i narodnosti pose no i svih njih zajedno, između ostalog, ostvaruju i obezbeđu »nacionalna sloboda i nezavisnost« i »bratstvo i jedinstvo naro i narodnosti« (odeljak I stav 1. Osnovnih načela).

Princip ravnopravnosti naroda i narodnosti je i posebn utvrđen u članu 245. Ustava, a narodnostima u Jugoslaviji s kada se tiče ostvarivanja njihovih prava u svim DPZ, date i p sebne ustavne garancije u čl. 247. i 248. Ustava SFRJ.

Digitized by Google

U poglavljima normativnog dela Ustava SFRJ o odnosima u federaciji i o organizaciji federacije sadržan je čitav sistem principa, institucionalnih i proceduralnih rešenja kojima su ovaj vid jugoslovenskog federalizma i osnova njegovog konstituisanja i funkcionisanja razrađeni i garantovani.

U svim republičkim i pokrajinskim ustavima sadržana su, takođe, sva bitna normativno-institucionalna rešenja kojima se obezbeđuje ostvarivanje prava i odgovornosti republika i pokrajina za razvoj jugoslovenske zajednice kao celine i razrađeni njihovi odnosi prema federaciji i u ostvarivanju međusobnih odnosa.

Kako se ostvarivanje principa ravnopravnosti naroda i narodnosti u jugoslovenskom federalizmu ne iscrpljuje samo njegovim ostvarivanjem i obezbeđivanjem u federaciji i u odnosima federalnih i autonomnih jedinica u njoj, predmet posebnih razmatranja trebalo bi da bude i koliko je ovo načelo došlo do izražaja u odnosima naših naroda i narodnosti unutar svake od federalnih i autonomnih jedinica, u opštinama i, posebno, u samoupravnim organizacijama i zajednicama.

2. Ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i razvoj federalizma

Nacionalni pluralizam, odnosno potreba stalnog obezbeđivanja uvek na novim, širim osnovama, pune ravnopravnosti naroda i narodnosti i njihovog zajedničkog života u socijalitsičkoj samoupravnoj zajednici bio je osnov jugoslovenskog federalizma i utvrđivanja pravnog i političkog subjektiviteta federativne zajednice.

Rešavanje nacionalnog pitanja i uređivanje međunacionalnih odnosa je dinamička komponenta, pa su stoga i političko-institucionalna rešenja podložna — stalnim promenama, u skladu sa potrebama nacionalne emancipacije i promenama u odnosima i svesti naroda i narodnosti Jugoslavije.

Jugoslovenski federalizam, koji je sa stanovišta njegovog ustavnog koncipiranja i suštinskih promena u društveno-ekonomskim odnosima prošao kroz nekoliko faza, ni u jednom periodu svog postojanja nije bio puka forma, jer bi to suštinski protivurečilo ostvarivanju ravnopravnosti naroda i narodnosti kao rukovodećem načelu nastajanja i opstanka jugoslovenske federacije. Može se samo govoriti o bitno suženom prostoru za razvoj federativnih odnosa u određenom periodu, što je rezultat drugačijih uslova u društveno-ekonomskim odnosima i političkom sistemu, koji nisu pogodovali uspostavljanju onih odnosa koje ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i skladnih međunacionalnih odnosa objektivno zahteva.

U tom pogledu, potrebno je *jasno razlikovati* — što se na žalost često ne čini — *načelo ravnopravnosti naroda i narodno-*

Digitized by Google

sti i društvenih, ekonomskih i političkih uslova u kojima s ono ostvaruje i *oblik političke organizacije* koji se, u uslovim višenacionalnog federalizma kakav je naš, uspostavlja u ustavno odnosno, normativno-institucionalnoj operacionalizaciji koncep federacije i federalnih i autonomnih jedinica, njihovog položaj funkcija i prava i dužnosti, kao i odnose koji se uspostavljaj između njih i u ukupnoj društvenoj organizaciji.

Zato konkretne ustavno-pravne oblike političke organizacij u kojima se ostvaruje načelo ravnopravnosti naroda i narodnos ne bismo smeli posmatrati statično, imajući samo u vidu ko kretni vid njihove realizacije bez pogleda na prethodne i be viđenja i sagledavanja budućih, niti polaziti apodiktički u prist pu da je »onaj koji je na snazi«, uključujući i postojeći koji s da ostvarujemo, u svemu najbolje postavljen odnosno on »najzad pronađeni« oblik. Podsetio bih da je E. Kardelj, uprav obrazlažući novu fazu u razvoju jugoslovenskog višenacionalnc federalizma u koju on ulazi i njegove bitne karakteristike 197 isticao: »Uostalom, ni jedna državna tvorevina nije ostala st tička, *okamenjena u nekim državno-pravnim formama*, a pog tovo *ne višenacionalna*. I u nas su se od samog početka, tj. o stvaranja AVNOJ-a pa nadalje stalno menjali ti odnosi zavisn od toga kako se naše društvo razvijalo i *sigurno ćemo ih menja i u budućnosti* (podvukao N. S.). Prema tome, mi ni sada sigu no nećemo kazati poslednju reč o tome kako će se u budućnos razvijati odnosi među našim narodima«.[4]

Iako ne postoje celovite ocene i istraživanja u tom pravc dosadašnja saznanja potvrđuju da se ni ustavno-pravno, odnosn statutarno, a ni u praksi, u svim zajednicama obrazovanim n teritorijalnom i radno-funkcionalnom principu, ovo načelo n ostvaruje celovito, u meri i na način kako je to ustavno obe beđeno u federaciji. Sigurno je da je to daleko složeniji pr ces, imajući u vidu pluralizam samoupravnih zajednica i oblik organizovanja u našem političkom sistemu, ali je sigurno da s višenacionalni federalizam i prave dimenzije ostvarivanja ravn pravnosti naroda i narodnosti ne ostvaruju samo u federaci kao zajednici, niti se samo tako mogu posmatrati, već i u o viru svih samoupravnih zajednica koje su njen sastavni deo.

Ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti nije statičn kategorija i u društveno-ekonomskim uslovima razvoja jugosl venske zajednice traži stalno nove sadržaje i oblike svog ostv rivanja. A to znači, ne samo u smislu određenja ustavnog polož ja i prava republika i pokrajina i prava i odgovornosti koj ove federalne i autonomne jedinice ostvaruju u federaciji i nj nim organima vlasti, u kojim okvirima se sada dominantn ostvaruju osnovna ustavna opredeljenja. Ravnopravnost naro

[4] E. Kardelj, Idejne i političke tačke za promenu Ustava, refera na sednici Predsedništva CK SKJ od 2. marta 1971. u Beograd knj. IX Problemi naše socijalističke izgradnje, izd. BIGZ, str. 191—19

Digitized by Google

i narodnosti i izgrađivanje njihovog sve tešnjeg zajedništva, povezivanja i prožimanja kao kolektiviteta i ravnopravnost pripadnika naroda i narodnosti kao individua u položaju i pravima u svakoj radnoj i životnoj sredini, traže da se pažnja organizovanih socijalističkih snaga, uključujući i nauke, usmeri na sve druge oblike samoupravnog i društvenog organizovanja u kojima se ta ravnopravnost i zajedništvo ostvaruju — u udruženom radu, opštinama, društvenim delatnostima, institucijama i centrima izgradnje socijalističke svesti i sl.

Jer, ukoliko se i u osnovnim radnim i životnim sredinama ne ostvaruje taj željeni stupanj ravnopravnosti, poštovanja osnovnih prava i sloboda i najtešnjeg zbližavanja i zajedništva pripadnika naroda i narodnosti, što u postojećim pospešenim migracionim kretanjima na celom jugoslovenskom prostoru nameće svakodnevno nova pitanja i traži adekvatne odgovore, onda ćemo vrlo brzo morati da konstatujemo da su sve snage i instituti sistema do sada, pre svega, bili usmereni na ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti u okviru ustavom garantovanog položaja, prava i odgovornosti republika i pokrajina i njihovih organa u institucijama federacije, a da smo zapostavili druge vidove ostvarivanja višenacionalnog federalizma.

Ovo se najneposrednije manifestuje u političkom životu i ponašanju onih koji reprezentuju vitalne interese naroda i narodnosti.

Osnovni tokovi ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti vide se i traže samo u odnosima federalnih i autonomnih jedinica u jugoslovenskoj federaciji. Dolazi se do saznanja da je ustavni i politički sistem u normativno-institucionalnoj elaboraciji dao različite rezultate kada se tiče odnosa radničko-klasne i nacionalne komponente u njemu. On je, s jedne strane, maksimalno razradio i obezbedio osnovne oblike samoupravnog organizovanja radnika i radnih ljudi i zapostavio samoupravnu integraciju udruženog rada na nivou federativne zajednice a, sa druge, težište ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti usmereno na odnose republika i pokrajina i institucije koje tu ravnopravnost garantuje u federaciji, a ne i u osnovnim ćelijama društvenog organizovanja.

Zbog toga se došlo do stanja u političkim odnosima u kome se ispoljava potpuna identifikacija položaja i prava naroda i narodnosti sa položajem i pravima republika i pokrajina.

3. Socijalistička federativna zajednica radnih ljudi — ustavni koncept samoupravnog federalizma

Ustav SFRJ u Odeljku I Osnovnih načela ističe da su se narodi Jugoslavije, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, ujedinili ne samo u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti, već istovremeno stvorili »socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi«.

Digitized by Google

Samoupravni federalizam, kao bitna karakteristika jugosl venskog federalizma koja zauzima ravnopravno mesto — sa st novišta značaja za razvoj i funkcionisanje socijalističkog dru tva — sa njegovom karakteristikom višenacionalnog federali ma, u kome se uspostavlja i razvija zajednica ravnopravni naroda i narodnosti ima svoje osnovno određenje u ustavn definisanoj socijalističkoj federativnoj zajednici radnih ljud

Tako postavljena federativna zajednica radnih ljudi i nj hovih samoupravnih organizacija i zajednica ostvaruje se – kako se to ističe u Odeljku IV Osnovnih načela — izgradnjo društva kao »slobodne zajednice proizvođača« i to obezbeđuj između ostalog:

» — ostvarivanjem samoupravljanja u organizacijama udruže nog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim iinteresnim za jednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicam kao i u društveno-političkim zajednicama i društvu uopšte, međusobnim povezivanjem i saradnjom tih organizacija i zajed nica;

— slobodnim i ravnopravnim samoupravnim uređivanje međusobnih odnosa i usklađivanjem zajedničkih i opštih intere sa radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednic samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem.

Tako shvaćen samoupravni federalizam zasniva se na »sis temu društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvenim osnovama po litičkog sistema, kojima se obezbeđuju zajednički interesi rad ničke klase i svih radnih ljudi i ravnopravnost naroda i narod nosti« (Odeljak I, Osnovnih načela).

Osnova i izvorište jugoslovenskog samoupravnog federaliz ma su u ustavnim pravima radničke klase i samoupravno or ganizovanih radnih ljudi — u pravu da odlučuje o uslovima rezultatima svoga rada i pravu na samoupravljanje (Odeljak II stav 3, treća alineja Ustava SRJ).

Saglasno pravu radničke klase da ostvaruje svoju ulogu u društveno-ekonomskim i političkim odnosima i organizuje vlas za sebe i za sve radne ljude, udruženi radnici neposredno up ravljaju sredstvima u društvenoj svojini kao »osnovi slobodno udruženog rada i vladajućeg položaja radničke klase u proiz vodnji i u društvenoj reprodukciji u celini« (Odeljak III, str 1. i 3. Osnovnih načela).

Samoupravni federalizam ostvaruje se: *prvo*, u svim obli cima samoupravnih organizacija i zajednica, ili kako to Usta navodi, njega »ostvaruju radni ljudi u svim oblicima udruživanj rada i sredstava i u međusobnoj saradnji organizacija udru ženog rada«, počev od osnovnih organizacija udruženog rada ka »osnovice svih vidova udruživanja rada i sredstava društven reprodukcije i *samoupravne integracije udruženog rada*[6] (pod vukao N. S.); i *drugo*, u društveno-političkim zajednicama o

[6] Odeljak III, str. 7. i 8. Osnovnih načela Ustava SFRJ.

Digitized by Google

opštine do federacije, kao samoupravnim demokratskim zajednicama radnih ljudi i građana.

Ideja i koncept o izgrađivanju socijalističke federativne zajednice radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, *nisu našli adekvatni sadržinski izraz i normativno-institucionalnu operacionalizaciju u normativnom delu Ustava SFRJ.* U normativnom trećem delu sadržana je glava »Odnosi u federaciji« u kojoj se mešaju elementi federacije kao DPZ i odnosi federacije i republika i pokrajina kao zajednica, kao i glava »Prava i dužnosti federacije« koja isključivo obrađuje dimenzije funkcija vlasti koje se vrše preko organa federacije. Četvrti deo »Organizacija federacije« sadrži isključivo sistem organa vlasti u federaciji, organizacioni mehanizam federacije shvaćen u smislu.

4. Koncept društveno-političkih zajednica i stanje danas

Koncept društveno-političkih zajednica kada je ugrađen u naš ustavni i politički sistem polazio je, po mom mišljenju, pre svega od sledećih karakteristika i bitnih elemenata ovih zajednica:

(a) Sve DPZ predstavljaju sintezu teritorijalno organizovane političke vlasti i samoupravne integracije na teritorijalnoj osnovi, sa osnovnom orijentacijom njihovog stalnog samoupravnog preobražaja i istovremenog izgrađivanja jednog novog oblika teritorijalne organizacije samoupravnog društva u celini;

b) U obrazovanju i uspostavljanju pojedinih oblika zajednica od opština do federacije i funkcija koje one vrše — uporedo sa ostvarivanjem ravnopravnog položaja i prava naroda Jugoslavije, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, u federaciji i u republikama i pokrajinama — polazilo se od interesa i potreba udruženog rada u pogledu upravljanja, korišćenja i raspolaganja sredstvima društvene reprodukcije i njegovog položaja i uloge u političkom sistemu uopšte;[6]

(c) *Osnove subjekte svake DPZ čine svi oblici samoupravnog organizovanja i udruživanja radnih ljudi i građana,* odnosno samoupravne organizacije i zajednice. Drugu bitnu komponentu i subjekt svake DPZ čine oblici političkog organizovanja radnih ljudi i građana, odnosno *društveno-političke i druge društvene*

[6] Ovaj element u obrazovanju DPZ najadekvatnije je izrazio prof. dr. N. Pašić rečima: »Tako se, ustvari, interesi i potrebe udruženog rada javljaju kao najvažniji kriterijum za raspodelu prava i dužnosti, za »podelu nadležnosti« između društveno-političkih zajednica, kao i pri utvrđivanju principa njihove unutrašnje organizacije i međusobnog povezivanja. Svaka politička zajednica preuzima na sebe *sve one funkcije i samo one funkcije* koje ona može najbolje i najefikasnije da ostvaruje u interesu radnih ljudi i građana i uz njihovo maksimalno učešće«. — »Nacionalno pitanje u savremenoj epohi«, Radnička štampa, 1976, str. 189.

Digitized by Google

organizacije. Treću komponentu DPZ čini sistem organa vla
i samoupravljanja, čiju središnu instituciju predstavljaju sku
štine kao najviši organi vlasti i istovremeno organi društven
samoupravljanja. Svi navedeni činioci čine bitne komponente s
ke DPZ i isticanje jedne, a potiskivanje drugih, bitno umanju
suštinu ostvarivanja ovih zajednica. One deluju u uzajamnoj
visnosti i povezanosti, a kroz oblike horizontalnog i vertikaln
povezivanja i integracije sva ova tri činioca u okviru svake D
i u njihovim uzajamnim odnosima, izgrađuje se jedan novi
samoupravne integracije društva;

(d) Nijedna DPZ nema pravo isključivog predstavljanja
moupravnih organizacija i zajednica i radnih ljudi i građana
njima, odnosno svaka od njih, od opštine do federacije, ne mo
da se izgrađuje kao zajednica ako nema u svojim okvirima
postavljene neposredne odnose i oblike komunikacije izme
njenih organa i samoupravno i politički organizovanih radn
ljudi i građana i njihovih organizacija i zajednica. U tom pogle
*nijedna DPZ ne može biti oposredovana drugom zajednicom
organima u njoj, niti imati monopol izražavanja interesa radn
ljudi i građana;*[7]

(e)Svaka DPZ ima Ustavom garantovanu neophodnu samo
talnost i autonomnost koja se izražava u tri osnovna prava: p
vu na samoorganizovanje, pravu na samostalno uređivanje odn
sa i u pravu na neophodnu materijalnu samostalnost koja ob
beđuje obavljanje poverenih joj funkcija. Saglasno tome, sva
od njih je samostalna u ostvarivanju Ustavom utvrđenih pra
i dužnosti, kao što i organi svake od njih uživaju neophodnu
mostalnost u obavljanju svojih funkcija;

(f) Između širih i užih DPZ nestaje svaki oblik nadređeno
i podređenosti kao vid hijerarhijskog odnosa. U skladu sa ši
njem autonomnih prava, ravnopravnosti i jednakosti između
moupravnih subjekata u političkom sistemu i odnosi između D
zasnivaju se na punoj samostalnosti i autonomnosti, ali i na p
rebi uspostavljanja novih oblika uzajamne povezanosti, odgov
nosti i kooperacije, kako po horizontalnoj tako i po vertikaln
liniji.

Ustav iz 1974. godine je izrazio neke zajedničke karakter
tike DPZ u članu 90. i u definisanju pojedinih od tih zajedni
od opštine do federacije, ali je istovremeno naš *postojeći ustav
sistem,* posmatrano u celini, *više potencirao različite elemente*
definisanju karaktera i osobenosti pojedinih od tih zajednica.

---

[7] Ovu komponentu DPZ je, sa stanovišta izražavanja interesa
moupravnih subjekata, najadekvatnije izrazio prof. dr. N. Pašić
čima: »Nijedna DPZ nema monopol izražavanja i zastupanja intere
građana i radnih ljudi na širem društvenom planu i ne može da
zatvori u svoje teritorijalne okvire. Jednom rečju, DPZ su postavlje
tako, u takav međusobni odnos i takav odnos prema udruženo
radu i građanima, da otvaraju puteve i obezbeđuju oslonac samoupra
noj integraciji društva«. — Ibid, str. 190—191.

Digitized by Google

Polazeći od toga da se suverenitet, odnosno suverena prava radnih ljudi, naroda i narodnosti ostvaruju pre svega u republici, odnosno pokrajini, u političkim odnosima i političkom životu uopšte, često se polazi od pogrešne teze i pristupa da je republika, odnosno pokrajina osnovna DPZ, a federacija i opština nekakve izvedene zajednice kojima se, najčešće nepravedno, uskraćuju neka bitna svojstva DPZ.

5. Karakter federacije kao društvene zajednice i osnovni subjekti u njoj

Ustav definiše federaciju i određuje osnovne subjekte u njoj isticanjem: prvo, da je SFRJ savezna država dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika, kao i socijalističkih autonomnih pokrajina koje su u sastavu SR Srbije, i istovremeno socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti (član 1); i drugo, utvrđujući zajedničke interese koji se ostvaruju u federaciji ističe i subjekte preko kojih se oni ostvaruju, a to su: savezni organi (koji rade i odlučuju samostalno, ili na osnovu saglasnosti SR i SAP); republike, autonomne pokrajine, opštine i druge društveno-političke zajednice; organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije zajednice; društveno-političke i druge društvene organizacije i udruženja građana; kao i slobodne i svestrane aktivnosti građana (član 244.).

Ustav posebno ističe subjekte i u delu o političkom sistemu navođenjem da su »radnička klasa i svi radni ljudi nosioci vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima« i da oni tu vlast i upravljanje ostvaruju »organizovani u organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice i klasne i druge društveno-političke i društvene organizacije«. (član 88.).

Prema tome, osnovni subjekti u federaciji su: republike i pokrajine, sa svim Ustavom definisanim svojstvima tih zajednica, radnička klasa i svi radni ljudi kao samoupravno organizovani udruženi rad, i radni ljudi i građani politički organizovani u svojim društveno-političkim i drugim društvenim organizacijama.

Federacija je zajednica čiji su bitni elementi i svojstva zajednice, njen subjektivitet i integritet u proteklom periodu bili najviše dovođeni u pitanje, pa i ugrožavani. Ona je, po ustavnom konceptu, zajednica naroda i narodnosti i zajednica samoupravno organizovanih radnih ljudi i građana, dakle, zajednica njihovih samoupravnih organizacija i zajednica. Ako se ne razvija u oba ova svojstva, ona je manjkava, a bitne komponente jugoslovenskog federalizma ugrožene.

U proteklom periodu imali smo značajnu eroziju svojstava federacije kao DPZ i u određenoj meri neustavnu evoluciju odnosa. Pri tom se *federacija ne posmatra kao samoupravna društvena zajednica, nego kao prost zbir republika i pokrajina, što*

Digitized by Google

je konfederalistički koncept, koji u svom konsekventnom izvo đenju svodi organe federacije na institucije usaglašavanja stavov i interesa u stanje neposredne zavisnosti i starateljstva od stran republika i pokrajina.

Federacija nije više i po Ustavu iz 1974. godine prestala j biti nadnacionalna zajednica izvan jugoslovenskih naroda i na rodnosti, ali nije ni prost zbir republika i pokrajina, jer ond sama nije DPZ.

To se najčešće u skladu sa delovanjem pojedinih institucija i organizacija u federaciji u političkoj terminologiji izražav sintagmama »federacija je funkcija republika i pokrajina«, ili »fe deracija je ono što se dogovore republike i pokrajine« i sl. U poslednje vreme može se čuti konstatacija da je puna garancij ravnopravnosti naroda i narodnosti i težište ostvarivanja njiho vih suverenih prava u republici, odnosno autonomnoj pokrajin Kao da ostvarivanje njihove ravnopravnosti i suverenih prava drugim DPZ, a posebno na nivou federativne zajednice, ne prec stavlja takvu garanciju i nije podjednako bitno. Ovim kao da s želi da plasira teza da su republike i pokrajine osnovne, a sv druge izvedene zajednice, što bi i sa stanovništa razvoja koncept DPZ i razvoja jugoslovenskog federalizma moglo imati izrazit negativne posledice.

Zato je ubuduće, u skladu sa jasnim idejnim stavovima SK i drugih subjektivnih snaga, *potrebno u punoj meri posebno afi misati ustavna svojstva i karakter federacije kao DPZ.*

Ustavna reforma iz 1974. godine značila je odlučan raskid s centralistički organizovanom federacijom, ali je dalji razvoj teka u pravcu jačanja policentričkog etatizma, koji je označio etap u kojoj su se centri ekonomske i političke moći preselili u inst tucije i organizacije republika i pokrajina. Kako u takvim us lovima razvijati federaciju ne samo kao saveznu državu već i ka samoupravnu demokratsku zajednicu, ostalo je pitanje za koje s u Ustavu date samo polazne osnove, o kojima sam prethodno go vorio. Njihova razrada je izostala, a i naša teoretska misao o to me još nije rekla poslednju reč.

Iako ima jasno date polazne osnove u čl. 1. i 244, *Ustav SFR u normativnom delu nije razradio federaciju kao samoupravn demokratsku zajednicu* u kojoj središnje mesto zauzima samo upravno organizovani udruženi rad i drugi oblici samoupravni organizacija i zajednica, uključujući i društveno-političke i dru ge društvene organizacije radnih ljudi i građana. Pored odnosa federaciji, uređenih kao odnosi koji se uspostavljaju između fe deralnih i autonomnih jedinica sa stanovišta njihovih uzajamni prava, obaveza i odgovornosti, uz uvažavanje neophodnih elem nata republičko-pokrajinske ekonomije i raspolaganja naciona nim viškom dohotka na jedinstvenom jugoslovenskom tržišt Ustav utvrđuje samo koje se funkcije vlasti (prava i dužnost vrše od strane organa federacije i operacionalizuje organizacij i odnose saveznih organa.

Digitized by Google

Prema tome, radi se o obezbeđenju *neophodnog integriteta i jedinstva federacije kao društveno-političke zajednice* u društveno-ekonomskom, ustavno-pravnom i teritorijalnom pogledu.[8] A to je ujedno garancija neophodnog jedinstva socijalističkih produkcionih odnosa, jedinstvenih osnova političkog sistema i ravnopravnog i jednakog položaja i prava i obaveza radnih ljudi i građana i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica u federaciji.

Ako se sve to posmatra sa stanovišta funkcionisanja političkog sistema, dosadašnja iskustva potvrđuju da je naš ustavni sistem poslednjom ustavnom reformom iz 1974. godine maksimalno izrazio i naglasio u smislu ustavnih garancija principe samostalnosti, autonomnosti i nezavisnosti primarnih oblika samoupravnih organizacija i zajednica i osnovnih oblika društveno-političkih zajednica sa stanovišta njihovog ustavnog položaja i prava. Međutim, on po mom uverenju ne sadrži dovoljno razrađena ustavna određenja i garancije u pogledu jedinstvenog funkcionisanja političkog sistema, u kome će ti tako postavljeni samostalni oblici organizovanja i zajedništva skladno funkcionisati kao delovi celovito izgrađenog sistema, i to kao slobodno sazdane samoupravne integracije društva i jugoslovenske federacije koja u svom karakteru DPZ izražava i objedinjuje sve te oblike kako radno-funkcionalnog i političkog organizovanja, tako i federalne i autonomne jedinice u svom sastavu.

Zato sadašnji društveni trenutak i ističe u prvi plan potrebu jačanja integrativnih činilaca u federaciji i sistemu uopšte.

Uporedo i istovremeno sa tim, kada se tiče *sistema organa federacije,* ustavno-sistemske i druge promene moraju, po mom uverenju, teći u pravcu:

— prvo, mora se obezbediti da se društvene funkcije federacije iz člana 244. Ustava vrše kao *zajedničke funkcije svih samoupravnih i društveno-političkih subjekata* predviđenih u tom članu, a ne samo preko saveznih organa. A kada se tiče saveznih organa i funkcija koje se vrše preko tih organa, samo u onima koje se saglasno Ustavu vrše preko Veća republika i pokrajina Skupštine SFRJ radi se o neposrednom učešću u utvrđivanju politike i donošenju akata od strane skupština i drugih organa republika i pokrajina, pa je netačna i sa stanovišta daljeg razvoja neadekvatna sintagma prisutna u političkom rečniku da se ovde radi o »zajedničkim funkcijama republika i pokrajina«. Jer, Ustav poznaje pluralitet subjekata i oblika preko kojih se vrše funkcije kao društvene zajednice;

— drugo, mora se obezbediti neophodna finansijska samostalnost federacije, odnosno samostalni i trajni izvori finansiranja njenih funkcija i organa;

[8] Vidi o tome potpunije u monografiji N. Stefanović: »Jugoslovenski federalizam i ostvarivanje ustavnog koncepta federacije« u Zborniku radova Instituta društvenih nauka »Društveno-političke zajednice i njihova organizacija vlasti«. Tom I, Beograd, 1986.

Digitized by Google

— treće, potrebno je ojačati sada bitno oslabljene princip i elemente skupštinskog sistema u organizaciji i odnosima o gana federacije, kao i povratiti neophodnu samostalnost u pr vima, ovlašćenjima i odgovornostima tih organa kao bitan uslo jačanja autoriteta saveznih organa. Sada pojedini od tih organ u većoj ili manjoj meri, više deluju kao zajednički organi repu lika i pokrajina u vršenju svojih funkcija i nadležnosti, ne kao samostalni organi federacije. Predstojeće ustavne promer u pogledu uspostavljanja efikasnijeg mehanizma i odnosa u i vršavanju saveznih zakona i drugih opštih akata samo su de tog procesa.

U kontekstu ovakvog osnovnog pravca daljeg razvoja treb na adekvatan način postaviti i posmatrati pitanja struktur Skupštine SFRJ.

II PROMENE U STRUKTURI SKUPŠTINE SFRJ

1. Postojeća struktura Skupštine SFRJ i traženje boljih rešen u okviru ove

Veće republika i pokrajina je, prema najvećem broju o sada izrečenih ocena u pogledu karaktera i funkcije ovog već federalni dom koji je u osnovi ustavno dobro postavljen i ko uz učešće skupština republika i pokrajina adekvatno obezbeđu ravnopravnost naroda i narodnosti i interese republika i pokr jina u utvrđivanju politike i akata iz delokruga tog veća. Ono kao federalni dom predstavništvo republika i pokrajina kao DI u svim njihovim ustavnim svojstvima. Predstavljajući republik odnosno pokrajinu kao celovitu društvenu zajednicu, ovo već ustavno posmatrano, ne predstavlja samo narod ili narodnos udruženi rad ili druge društvene ili samoupravne segmente poje ne republike odnosno pokrajine. Drugo je, međutim, pitanje ko društvene ili političke strukture i čiji interesi dolaze dominantn do izražaja u stavovima skupština republika i pokrajina u pri remi i donošenju akata u Veću republika i pokrajina i kakve tu promene nužne, na osnovu sagledanog stanja, pre svega, u u tavima SR i SAP.

Povezano s tim, i u postupku rada ovog veća i usaglašavan interesa i stavova nužna su određena poboljšanja u smislu je nostavnijeg i efikasnijeg postupka, utvrđivanja u kojoj fazi odl čivanja se daje saglasnost skupština SR i SAP i dr.

Savezno veće koje u svom sastavu objedinjuje delegate iz u ruženog rada, društveno-političkih organizacija i mesnih zajed ca, i to bez jasnih ustavnih kriterija u pogledu procentualne za tupljenosti svake od ovih struktura, kao skupštinski dom i ins tucija ne predstavlja adekvatno ni jednu od njih. Predstavljan

Digitized by Google

navedenih subjekata i njihovih interesa, pre svega, radničke klase organizovane kao udruženi rad u federaciji, još više se komplikuje kroz izborni sistem (izbor vrše skupštine opština sa teritorije republike odnosno pokrajine, na osnovu jedinstvene liste) i nemogućnost da se u ovakvom institucionalnom spoju raznovrsnih subjekata i interesa uspostave odgovarajući oblici povezivanja delegata sa njihovom izbornom i delegatskom osnovom u radu i odlučivanju. Kada se tome doda da Savezno veće ima određene ustavne karakteristike drugog federalnog doma (paritetna zastupljenost delegata iz SR i SAP, mogućnost posebnog postupka u ovom Veću kada se njegovim odlukama dovode u pitanje interesi republika i pokrajina i ravnopravnost naroda i narodnosti), što je u praksi u proteklom periodu još više potencirano povezivanjem delegata iz svake SR i SAP sa izvršnim i drugim organima u njima, onda je jasno da je ovo »hibridno« ustavno rešenje neadekvatni izraz jugoslovenske federacije u strukturi Skupštine SFRJ.[9]

Stoga sam uveren da svi eventualni pokušaji poboljšanja postojećeg koncepta Saveznog veća, u smislu traženja većeg broja delegata iz udruženog rada, adekvatnijeg rešavanja izborne jedinice, većeg uticaja ovog veća na rad Veća republika i pokrajina, i sl., ne mogu dati željene rezultate, kao i to da karakter jugoslovenske federacije i njen dalji razvoj traže radikalnije promene strukture Skupštine SFRJ i ulogu i odnose pojedinih veća u njoj.

Kao izraz protivljenja svakim ozbiljnim promenama u ovom pogledu, posebno onim vezanim za predlaganje uvođenja Veća udruženog rada, pojavilo se i shvatanje i predlog da postojeća dva doma — od kojih svaki od njih predstavlja republike i pokrajine, ali na različite načine — treba prevazići uvođenjem jednodome Skupštine SFRJ. To znači, prema ovim shvatanjima, da nijedan od ustavnih subjekata u jugoslovenskoj federaciji ne može biti neposredno zastupljen preko svog doma u Skupštini SFRJ, već samo kroz republičku odnosno pokrajinsku delegaciju. A tako koncipirana Skupština odlučivala bi uz saglasnost ili samostalno, zavisno od toga da li se radi o vitalnim interesima SR i SAP ili ne.

Negiranje subjekata jugoslovenske federacije, pa time i pluralizma samoupravnih interesa u njoj (a i jedno i drugo čini osnove našeg ustavnog i političkog sistema, znači osporavanje ovako ustavno definisane federacije, a sam koncept jednodome Skupštine SFRJ, dakle kao isključivo federalnog doma je u osnovi konfederalistički i ne odgovara potrebama jugoslovenskog federalizma.

[9] O slabostima ustavnog koncepta Saveznog veća vidi šire u mome već citiranom radu sa skupa »Položaj i uloga Saveznog veća u skupštinskom sistemu« Jugoslovenski centar »Edvard Kardelj«, Ljubljana, 1983, Sveska 12.

Digitized by Google

2. Predlog za promenu strukture Skupštine SFRJ

Polazeći od takvog karaktera federalizma i od osnovnih su jekata koji deluju u federaciji i političkom sistemu uopšte republike i autonomne pokrajine, radni ljudi i građani u org nizacijama, kao i u društveno-političkim organizacijama — *p trebno je sa tim uskladiti institucionalna rešenja u federaci* a pre svega njoj, na sledećim osnovama:

Prvo, uvesti Veće udruženog rada, jer je uporedo sa slobo nim samoupravnim organizovanjem udruženog rada na jedi stvenom jugoslovenskom privrednom prostoru kao bitnoj pr postavci izgrađivanje i razvijanje federacije kao samouprav demokratske zajednice, neophodno da samoupravno organizova radnička klasa i preko svog posebnog doma u strukturi Skupš ne SFRJ učestvuje u vršenju funkcija vlasti i upravljanja, time odlučuje i o svom društvenom i ekonomskom položaju proširenoj reprodukciji i političkom sistemu. Samoupravno ganizovanje i neposredno institucionalno delovanje do nivoa publike, odnosno pokrajine, a posredovano na nivou federaci to joj ne može obezbediti. U vezi s tim, u javnoj raspravi po dom Kritičke analize ističe se: »Da bi se obezbedila adekvat uloga radničke klase u federaciji, neophodno je: prvo, da se gradi na radno-funkcionalnoj osnovi takva samoupravna orga zacija radničke klase, odnosno takav delegatski sistem u udr ženom radu, da bi radnička klasa na svim nivoima od osnov organizacije udruženog rada do federacije mogla suvereno upravlja i odlučuje o proširenoj reprodukciji, odnosno o sv bitnim ekonomskim procesima i tokovima; drugo, da se na osnovi konzistentno izvede delegatski skupštinski sistem, p svega onaj njegov deo koji se odnosi na udruženi rad, od opšti do federacije, što zahteva da se i u Skupštini SFRJ obrazu Veće udruženog rada. Delegatski sistem u udruženom radu mo imati snagu i kroz njega se može ispoljavati pluralizam sam upravnih interesa udruženog rada samo ako je organizovan velikim proizvodnim celinama, proizvodnim oblastima i grana proizvodnje, od opštine do federacije. Obrazovanje Veća udr ženog rada u Skupštini SFRJ omogućilo bi da se samouprav interesi u udruženom radu ispolje u celini društva i da radnič klasa u procesu usklađivanja ovih interesa i utvrđivanja zaj ničkih interesa može da odlučuje o najkrupnijim pitanjima ko se tiču udruženog rada.« I dalje, »Veće udruženog rada u Sku štini SFRJ bilo bi značajan faktor bržeg i doslednijeg prevazi ženja protivrečnosti koje se javljaju u interesima republika i krajina i u ostvarivanju njihove ravnopravnosti, kao i u stvaran jednakih uslova privređivanja i solidarnosti.«

Drugo, uvesti Društveno-političko veće kao institucionа oblik delovanja organizovanih socijalističkih snaga u proce izgrađivanja zajedničke politike i odluka u Skupštini SFRJ, je dosadašnja praksa jasno ukazala na potrebu izgrađivanja a

Digitized by Google

kvatnijih oblika delovanja društveno-političkih organizacija i njihovih organa u delegatskom mehanizmu federacije. Organi tih organizacija se u procesu odlučivanja u Skupštini SFRJ sada javljaju kao činioci koji faktički deluju »spolja«, iako su protivrečnosti društvenih interesa u federaciji, posebno sa stanovišta društvenog i ekonomskog razvoja SR i SAP, veće nego na drugim nivoima društvenog organizovanja u kojima sada postoje društveno-politička veća. Osim toga, u ostvarivanju i obezbeđivanju zajedničkih interesa u federaciji, saglasno članu 244. Ustava, nezamenljiva je uloga tih organizacija.

Treće, polazeći od člana 88. Ustava koji kao oblik samoupravnog i političkog organizovanja ističe »organizacija udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice« na jednoj, i »klasne i druge društveno-političke i društvene organizacije« na drugoj strani, *nema potrebe za tim da delegati iz mesnih zajednica*, pa time i interesi tih zajednica, *budu neposredno zastupljeni u Skupštini SFRJ preko posebnog skupštinskog doma*. Jer, ova teritorijalna komponenta samoupravnog organizovanja radnih ljudi i građana ima svoj dom u skupštini opštine, a zajedno sa drugim samoupravnim subjektima i u Veću opština republike, odnosno pokrajinske skupštine, u kojima je bitno prisustvo interesa mesnih zajednica i uloga njihovih delegata. *Ni samoupravno interesno organizovanje* i dalje procesi njihovog povezivanja *u federaciji ne zahtevaju da skupštine* i druge institucije u njemu *imaju funkciju koju ostvaruju u drugim društveno-političkim zajednicama*, jer predloženo Veće udruženog rada uključuje i pretpostavlja zastupljenost u njemu i delegata iz ovih oblasti društvenog rada — društvenih delatnosti i proizvodnje — u kojima postoji interesno organizovanje.

Četvrto, u Skupštini SFRJ je *nezamenljiva uloga Veća republika i pokrajina kao federalnog doma* koji u punoj meri izražava ravnopravnost naroda i narodnosti i ulogu republika i pokrajina u vršenju poslova od zajedničkog interesa u federaciji, shvaćenih u svim njihovim ustavnim svojstvima (kao samoupravnih demokratskih jedinica, a kada se tiče republika i državnih, a pokrajina i autonomnih DPZ). Položaj i osnovnu funkciju ovog veća ne bi trebalo menjati, jer su se potvrdili u dosadašnjoj praksi, osim nužnih poboljšanja onih rešenja u funkcionisanju ovog veća koja su već sadržana u Predlogu Predsedništva SFRJ.

Saglasno tome, umesto postojećeg Saveznog veća u strukturi Skupštine SFRJ uvela bi se navedena dva veća.

Veće udruženog rada, sa stanovišta jasnog određenja njegovog karaktera treba definisati kao veće »delegata organizacija udruženog rada i drugih oblika samoupravnog udruživanja i povezivanja društvenog rada«, što znači da, polazeći od osnovnih organizacija udruženog rada, delegati u ovom veću treba da predstavljaju i izražavaju samoupravno udruženi rad na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom prostoru. Ovo zahteva izmenu člana 284. Ustava SFRJ.

Digitized by Google

Delegate u Veću udruženog rada trebalo bi da biraju pute neposrednog glasanja radni ljudi u organizacijama udružen rada i drugim samoupravnim organizacijama rada — po obl tima društvenog rada, od privrede do pojedinih društvenih latnosti. Pri tom treba polaziti od radno-funkcionalnog prin pa i samoupravnog organizovanja i udruživanja organizacija u ruženog rada i na tom principu obrazovati delegatske izborne dinice. Izbor bi trebalo vršiti u okviru delegatskih izbornih dinica obrazovanih u okviru pojedinih oblasti društvenog ra s tim da svaki delegat ima svoju delegatsku izbornu jedini koja je istovremeno i oblik ustanovljavanja delegatskog odno i njegovog povezivanja sa ovom. Izbor bi se vršio po princi srazmerne zastupljenosti radnih ljudi iz pojedinih oblasti dr tvenog rada, s tim da on obavezno bude dopunjen principom svaka republika, odnosno autonomna pokrajina, mora biti ukupnom sastavu zastupljena određenim brojem delegata. Ti princip izbora za ovo veće ne bi protivrečio principu »ravnopr nog učešća republika i pokrajina u organima federacije« (O ljak I stav 3. Osnovnih načela). U skladu s tim, trebalo bi izme ti član 291. Ustava SFRJ.

Društveno-političko veće treba definisati kao veće deleg društveno-političkih i drugih društvenih organizacija. Uloga s jektivnih socijalističkih snaga u federaciji na koju ukazuje P dlog i delovanje ovih preko Društveno-političkog veća su ne hodni i u federaciji, i to ne samo zato što su društveno-ekono ske protivrečnosti i različiti interesi posebno izraženi u njoj, je to neophodno i sa stanovišta uloge društveno-političkih or nizacija u vezi sa razmatranjem i odlučivanjem u Skupšt SFRJ »o pitanjima ostvarivanja, razvoja i zaštite Ustavom ut đenog socijalističkog samoupravnog sistema«, što je njihova f kcija u delegatskom skupštinskom sistemu na svim nivoima dr tvenog organizovanja (član 145. stav 2. Ustava SFRJ). Sve zahteva da se izgradi jasan ustavni koncept u pogledu uloge dr tveno-političkih veća i oblika delovanja društveno-političkih or nizacija preko tih veća.

U pogledu načina izbora delegata u Društveno-političko će može se poći od predloženog principa u Predlogu, odnos da izbor delegata u to veće vrše izabrana tela društveno-politič organizacija. Međutim, karakteru ovog veća, na što ukazuj njegov naziv, daleko bi više odgovaralo da delegate u nje kandiduju i utvrđuju najviši organi Saveza komunista i dru društveno-političkih organizacija u federaciji, u okviru SSR a da ovi budu neposredno birani od strane radnih ljudi i đana, takođe, organizovanih u SSRNJ. Ova organizacija je š širi front okupljanja kao socijalistički opredeljenih radnih lj i građana, koji su kao takvi i pripadnici naše socijalističke fe rativne zajednice, tako i ovih društveno-političkih organizac

U skladu s tim, trebalo bi uneti nove odredbe o karakte sastavu i načinu izbora ovog veća.

Digitized by Google

U pogledu karaktera i načina izbora *Veća republika i pokrajina* ne bi trebalo ništa menjati.

Veće udruženog rada bi samostalno: razmatralo pitanja od zajedničkog interesa za organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice i usklađivalo njihove odnose i interese: utvrđivalo politiku i preduzimalo mere od interesa za efikasno funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta (u pogledu društvene kontrole cena proizvoda i usluga, utvrđivanja mera slobodnog prometa, mera koje su osnova za kompenzaciju i dr), utvrđivalo politiku i donosilo zakone i druge akte u vezi sa udruživanjem organizacija udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost i njihovih udruženja u Privrednu komoru Jugoslavije i obraveznim udruživanjem organizacija udruženog rada u zajednice.

Funkciju i delokrug Društveno-političkog veća u ukupnom skupštinskom sistemu od opštine do federacije, kako je već istaknuto, trebalo bi postaviti na nešto drugačijoj osnovi i u Skupštini SFRJ. *Funkciju Društveno-političkog veća* trebalo bi ustavno izraziti kao pravo tog veća da samostalno razmatra i zauzima političke stavove o svim pitanjima »ostvarivanja, razvoja i zaštite Ustavom utvrđenog socijalističkog samoupravnog sistema«, slično kako je u Ustavu izražena uloga Veća republika i pokrajina (član 286. stav 1). To mu obezbeđuje neophodnu samostalnog delovanja u izgrađivanju politike i odluka u Skupštini SFRJ, s tim da se ova funkcija mora posmatrati povezano sa pitanjima njegovog odnosa i delovanja u odnosu na druga dva veća, kako sledi u nastavku.

Veće republika i pokrajina bi samostalno razmatralo i odlučivalo o pitanjima o kojima to i sada čini, saglasno članu 286. stav 3. Ustava SFRJ.

Pored toga, svako od veća Skupštine SFRJ imalo bi u samostalnom delokrugu i vršenje političke kontrole nad radom SIV-a i saveznih organa uprave i utvrđivanje politike izvršavanja akata koje donosi i obaveza navedenih organa.

Veće udruženog rada bi ravnopravno sa Većem republika i pokrajina: donosilo društveni plan Jugoslavije i druge akte društveno-ekonomskog razvoja; utvrđivalo politiku i donosilo savezne zakone kojima se utvrđuju odnosi u oblastima sistema i politike, koje, saglasno članu 252. Ustava, čine osnove jedinstvenog jugoslovenskog tržišta; odlučivalo o osnivanju fondova i preuzimanju drugih obaveza federacije; donosilo budžet federacije (utvrđivalo prihode i ukupan obim rashoda budžeta) i završni račun federacije; ratifikovalo međunarodne ugovore u oblastima iz ravnopravnog delokruga (član 287. stav 2. tač. 1—5); vršilo izbor i razrešenje nosilaca javnih funkcija u federaciji (koje sada biraju i razrešavaju u ravnopravnom delokrugu Savezno veće i Veće republika i pokrajina) i donosilo druge akte (koje sada u ravnopravnom delokrugu donose Savezno veće i Veće republika i pokrajina, na osnovu člana 288. Ustava).

Digitized by Google

U slučaju nesaglasnosti između Veća udruženog rada i Već republika i pokrajina u donošenju akata primenjivao bi se U tavom utvrđeni postupak usklađivanja koji poznaje naša višeg dišnja skupštinska praksa u odnosima veća u postupku donoš nja akata.

Veće udruženog rada bi ravnopravno sa Društveno-politi kim većem utvrđivalo politiku i donosilo zakone i druge opšt akte u oblastima uređivanja i obezbeđivanja: sistema socijali tičkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa; jedinstveni osnova političkog sistema; zaštite Ustavom utvrđenih sloboda prava čoveka i građanina: spoljne politike SFRJ: narodne odbr ne i zaštite Ustavom utvrđenog poretka.

Društveno-političko veće bi u odnosu na Veće republika pokrajina trebalo da ima dva Ustavom utvrđena prava i dužnost koja su deo njegove jedinstvene funkcije u izgrađivanju zaje ničke politike i u obezbeđivanju zajedničkih interesa u feder ciji, u okviru nadležnosti Skupštine SFRJ. i to: prvo, da do rinosi prevladavanju različitih interesa i stavova u postupku us glašavanja u Veću republika i pokrajina, i to samo onda kada d lazi do takvih zastoja u postupku usaglašavanja u Veću republ ka i pokrajina u donošenju akata koji mogu imati teške posled ce za privredni i društveni razvoj, čime bi se učinili izlišnim s vidovi spoljneg uticaja od strane izvršnih organa društveno-p litičkih organizacija, kao i drugih oblika neformalnog uticaja, d se dođe do usaglašenih stavova i odluka u ovom Veću koje Usta ne poznaje. Drugo, utvrđuje potrebu za donošenjem zakona privremenim merama u Veću republika i pokrajina na predlo Saveznog izvršnog veća, čime bi ovaj deo postojećeg ustavnc prava Predsedništva SFRJ bio prenet na Društveno-političko v će kao deo ingerencija Skupštine SFRJ i njenih veća, što je duhu skupštinskog sistema. Predsedništvo SFRJ zadržalo bi pr vo utvrđivanja potrebe donošenja podzakonskih propisa o pri remenim merama na predlog SIV-a, saglasno članu 356. Usta SFRJ.

U skladu sa iznetim u pogledu raspodele delokruga iz na ležnosti Skupštine SFRJ i odnosa između veća trebalo bi meniti čl. 285-290. Ustava SFRJ.

Digitized by Google

Đuro Medić

Predmet i zadaci studija savremene ekonomske misli

1. Uvod

Osnovni tokovi ekonomske misli, njena dostignuća i njeni problemi, danas se na ekonomskim fakultetima u Jugoslaviji izučavaju u nastavnim disciplinama koje imaju različite nazive i različit položaj u nastavnim planovima. U nastavnim planovima i literaturi najčešće se koriste nazivi »Ekonomske doktrine«, »Historija ekonomske misli«, »Historija političke ekonomije«, »Razvoj ekonomske misli« i slični.[1] U nastavnim planovima eko-

[1] Vidi, na primjer, slijedeće knjige koje se danas koriste kao udžbenici i priručnici za nastavnu disciplinu »Historija ekonomske misli«, odnosno »Ekonomske doktrine«; B. Šoškić, *Ekonomske doktrine*, »Savremena administracija«, Beograd, 1975. i 1980., O. Blagojević, *Ekonomske doktrine*, »Privredni pregled«, Beograd, 1984., Milo Marković, *Istorija ekonomske misli*, I, II, »Univerzitetska riječ«, Titograd, 1984., Lazar Pejić, *Jugoslovenski merkantilisti*, Smederevo, 1979., Dragoljub Nešić, *Historija ekonomskih doktrina*, I, Ekonomski fakultet Sarajevo, 1975, Dušan Sabolović, *Historija političke ekonomije*, »Informator«, Zagreb, 1973, Marin Cerovac, *Povijest ekonomske misli*, Ekonomski fakultet, Osijek, 1980, Ivan Vrančić, redaktor, *Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15 do 20 stoljeća*, »Informator«, Zagreb, 1984.g, Baletić Zvonimir: Ekonomski proces i ekonomska teorija, »Informator«, Zagreb, 1972.g. Miljovski Kiril: Razvojot na ekonomskata misla, »Kultura«, Skopje, 1981.g.

Digitized by Google

nomskih fakulteta u Hrvatskoj, pored toga, od 1977. godine p toji još i nastavna disciplina »Savremene ekonomske teorije Nastala je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, tako što obiman nastavni predmet »Historija ekonomske misli i suvreme građanske ekonomske teorije« proširen sa analizom novije m ksističke misli, a zatim podijeljen (po vremenskom i sadržajn kriteriju) na dva dijela iz kojih su formirane dvije nastavne d cipline: »Historija političke ekonomije« (taj je naziv u kasni izmjeni nastavnog plana najprije zamijenjen nazivom »Ekono ske doktrine« a zatim nazivom »Povijest ekonomske misli«) »Savremene ekonomske teorije«.

Polazeći od teze da je za objektivno naučno istraživanje teorijsko-političko vrednovanje ekonomskih doktrina potreb određena *vremenska distanca,* »Historija političke ekonomi izučavala je i vrednovala stariju ekonomsku misao, koja se r vijala do XX stoljeća. Ekonomsku misao XX stoljeća, pos no onu koja je nastala poslije 1945, nije razmatrala ili je p kazivala samo informativno i ukratko, ukazujući samo na ne škole i neka značajnija dostignuća ekonomske nauke. Izbjega la je detaljniju analizu i teorijsko-političko vrednovanje sav mene, posebno poslijeratne ekonomske misli.

---

[2] Još nije objavljen udžbenik koji bi pokrivao cjelokupan sa žaj nastavnog programa »Savremene ekonomske teorije«. U izlaga (predavanju) i studiju ekonomskih teorija danas se, pored origi nih radova savremenih ekonomskih teoretičara, koriste mnoge k ge, rasprave i skripta što su posljednjih godina objavljeni u Jugo viji. Ovdje ćemo navesti neke značajnije knjige i skripta, koje s denti danas koriste u studiju savremenih ekonomskih teorija. Sv slav Polovina i Dušan Sabolović, *Suvremene građanske ekonom teorije,* skripta, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1976, Branislav Šoš *Savremena ekonomska analiza — Neoklasična i kejnzijanska mis* »Savremena administracija«, Beograd, 1978, Slobodan Komozec, *vremene ekonomske teorije,* skripta, Ekonomski fakultet Sveučili u Splitu, Split, 1985, B. Šoškić, redaktor, *Pogledi savremenih ekono sta,* »Ekonomski biro«, Beograd, 1979, B. Šoškić, redaktor, *Probl i kretanja u savremenoj ekonomskoj nauci,* »Ekonomski biro«, B grad, 1977, B. Šoškić, *Ekonomska misao i ekonomska politika,* » vremena administracija«, Beograd, 1978, 1981, Zbornik radova, *Sa mena ekonomska misao o socijalzmu,* redaktor Stojan Novaković, blioteka »Ekonomski anali«, Ekonomski fakultet, Beograd, 1982, Zb nik radova, *Aktualnost Marksove ekonomske misli,* redaktor Z. Pja biblioteka »Ekonomski anali«, Ekonomski fakultet, Beograd, 1983, zar Pejić, *Uvod u makroekonomsku analizu,* »Privredni pregled«, B grad, 1983, Zbornik radova, *Kejnz, postkejnzijanci i savremena p reda,* biblioteka »Ekonomski anali«, Ekonomski fakultet, Beogr Predrag Vranicki, *Historija marksizma,* I, II, »Liber«, Zagreb, 1 Miloš Nikolić, *Osnovni rezultati razvoja savremenog marksizma,* parat časopisa »Marksizam u svetu«, Beograd, 1982, str. 401.

Pored navedenih, koriste se i mnoge knjige objavljene u »Glo sovoj« biblioteci »Prometej« u toku 80-ih godina. U pripremanju minarskih radnji od velike su pomoći strani i domaći časopisi od domaćih posebno treba istaknuti »Marksizam u svetu« koji don niz rasprava iz područja savremene marksističke misli.

Digitized by Google

U koncipiranju »Savremenih ekonomskih teorija« kao naučne i nastavne discipline odbačen je princip »vremenske distance« i za glavni predmet analize uzeta je novija ekonomska misao koja se javlja od 1870. pa do naših dana. Dakle tu se izučava, uglavnom, ekonomska misao XX stoljeća, a posebna se pažnja posvećuje poslijeratnoj ekonomskoj misli koja objašnjava novije i aktualne ekonomske probleme. Na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu taj nastavni predmet upisivali su i slušali samo studenti ekonomsko-teorijskog smjera, to jest mala grupa od 10 do 20 studenata. Nastavna disciplina »Historija ekonomske misli« bila je isključena iz nastavnih planova, a ponovo je uvedena 1982. pod nazivom »Ekonomske doktrine«. Upisivali su je i slušali studenti svih smjerova ekonomskog studija.

U narednoj reformi ekonomskog studija (1984) došlo je do novih izmjena u nastavnim planovima. Nasuprot tendenciji parcijalizacije ekonomskog znanja i širenja specijalističkih disciplina (posebno onih iz takozvane poslovne ekonomije), mnogi studenti i nastavnici isticali su potrebu da svi studenti izučavaju osnovne tokove savremene teorijske ekonomije. Takvi su stavovi dobili široku podršku, pa su »Savremene ekonomske teorije« uvršćene (1984) u zajedničke programske osnove ekonomskog studija u SR Hrvatskoj, to jest u skup nastavnih predmeta koje studiraju studenti svih smjerova i na svim fakultetima.[3] Problematika historije ekonomske misli, odnosno predmet »Ekonomske doktrine« opet je, na žalost, isključen iz nastavnog plana većine ekonomskih fakulteta u SR Hrvatskoj. Ta je problematika pod nazivom »Povijest ekonomske misli« zadržana samo na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, gdje će je izučavati grupa studenata koja upisuje teorijsko-analitički smjer. U nastojanju da doprinesemo razvoju »Savremenih ekonomskih teorija« ovdje ćemo izložiti neka pitanja konceptualizacije te naučne i nastavne discipline.

2. Opće osobine »Savremenih ekonomskih teorija«

»Savremene ekonomske teorije« jesu fundamentalna, općeobrazovna, politekonomska i teorijska naučno-nastavna disciplina.

2.1. Nazivamo je *fundamentalnom* zbog slijedećeg:

a) U njoj se proučavaju fundamentalne ideje i teorije o glavnim i aktualnim ekonomskim problemima. To su, na primjer,

[3] Tako su »Savremene ekonomske teorije« dobile status općeobrazovne politekonomske discipline, ali, s obzirom na sadržaj (nastavni program) i zadatke koji se pred tu disciplinu postavljaju, ona nije dobila adekvatno vrijeme za izvođenje nastave. Za nju je od 1984. predviđeno samo 60 nastavnih sati (30+30) u petom semestru. Dok se ranije taj predmet predavao na teorijskom smjeru, za njega je u nastavnom planu bilo predviđeno 120 sati raspoređenih u V i VI semestar. Sadašnje rješenje otežava studentima savladivanje obimne i složene problematike za relativno kratko vrijeme.

Digitized by Google

problem vrijednosti i teorije vrijednosti, raspodjela i teor raspodjele, inflacija i teorija inflacije, privredni rast i teor privrednog rasta itd. Pored toga, u njoj se proučavaju osno (fundamentalni) tokovi, osnovne škole i struje savremene e nomske misli, kao što su neoklasična (neoliberalna) škola, k nesijanska škola, monetarizam, radikalna politička ekonom marksistička politička ekonomija, revizionizam itd.

U toj naučno-nastavnoj oblasti istovremeno se istražuju nastavi izlažu *ekonomski pogledi pojedinih teoretičara koji dali značajan doprinos razvoju ekonomske nauke.* Razmatraju i *ekonomski pogledi onih utjecajnih ekonomskih teoretičara misao, prema ocjeni naučne kritike, ne znači doprinos razv teorijske ekonomije, već vulgarizaciji, retardaciji, ideološkim sličnim zabludama ekonomske misli.* Rezultati takvih istraživa obično se obavljaju u knjigama i časopisima koje studenti i d gi subjekti obrazovnog procesa koriste u studiju savreme ekonomskih teorija.

b) Dok se u pojedinim specijalističkim disciplinama izu vaju posebni ekonomski problemi ili pojedine ekonomske teor (značajne za obrazovanje ekonomista određenog profila), u » vremenim ekonomskim teorijama« proučavamo *cjelinu* fun mentalne politekonomske misli, nastojeći da povežemo i inte ramo mnoga isparcelirana specijalizirana znanja i stavove iz rijske ekonomije, koje studenti dobivaju, odnosno formiraju političkoj ekonomiji, ekonomici, ekonomskoj politici i slič disciplinama.

2.2. »Savremene ekonomske teorije« smatramo *općeobraz nom* disciplinom zato što se izučavanjem tog nastavnog p ručja stječe opći fond ekonomskih znanja koji je neophodan visoko obrazovanje ekonomista svih profila.

2.3. Govorimo da »Savremene ekonomske teorije« pripad skupu *politekonomskih* disciplina zbog slijedećeg:

Ekonomske ideje i ekonomski problemi proučavaju se jednog (u ovom slučaju radničkog) klasno-političkog stanovi Pri tome, pojedine ideje i teorije ne razmatraju se samo *gnoseološkog* već i sa stanovišta njihove *političke uloge uni određenih klasno-političkih snaga i odnosa.* Nasuprot građans pozitivističkoj koncepciji ekonomske nauke, koja ističe da na ne treba da se bavi društvenim vrednotama i ciljevima, već sa sredstvima, ekonomskim instrumentima za ostvarenje politič cilja, ovdje se prihvata marksistička koncepcija ekonomske n ke, koja ističe da se nauka bavi (i treba da se bavi) i ciljev i sredstvima (ekonomskim instrumentima) za ostvarivanje ci istražujući konzistentnost društvenih vrednota, ciljeva i s stava. Drugim riječima, razmatra se, pored ostalog i *uloga p dinih ideja i teorija u očuvanju ili mijenjanju ekonomskih i resa, ekonomske i političke moći pojedinih socijalno-klasnih pa i društvenih sistema.*

Digitized by Google

2.4. Govorimo da »Savremene ekonomske teorije« jesu *teorijska* disciplina zato što se u tom naučno-nastavnom području *proizvode* ili *prenose* i obnavljaju *teorijska* znanja o savremenim ekonomskim problemima i teorijama.

3. Naučne i nastavne ekonomske discipline

U koncipiranju »Savremenih ekonomskih teorija« kao naučne i nastavne discipline najprije treba razgraničiti pojmove naučna i nastavna disciplina, a zatim ukazati na njihovu povezanost na primjeru naučno-nastavnog područja koje razmatramo.

3.1. U procesu spoznaje ekonomske prakse razlikujemo a) naučnoistraživačku djelatnost i b) odgojno-obrazovnu djelatnost. Naučnim ekonomskim disciplinama nazivamo jedan dio naučnoistraživačke djelatnosti koji ima poseban i (u odnosu na druge dijelove naučne misli) specifičan predmet istraživanja. Naučne discipline proučavaju posebnu oblast ili poseban dio materijalne ili idejne ekonomske prakse. One se razlikuju i po tome što imaju različite i jasno definirane metode, ciljeve i zadatke istraživanja. Razlikuju se i po ulozi koju imaju u spoznajnom procesu, po metodama kojima se služe, po znanjima koja sadrže itd. (Problem klasifikacije naučnih disciplina je aktualan i dosta složen: nalazi se izvan okvira ovog rada pa to pitanje ovdje nećemo razmatrati.)

Sintagma »nastavna disciplina« (nastavno područje, nastavni predmet) označava jedan dio odgojno-obrazovnog procesa u kojem nastavnici predaju, a studenti izučavaju određenu problematiku iz neke naučne oblasti. Nastavne discipline se međusobno razlikuju po objektu i predmetu izučavanja, po ciljevima, zadacima i položaju u nastavnom planu. Kao što se odgojno-obrazovna djelatnost na fakultetima zasniva na naučnoistraživačkom radu, tako se i nastavne discipline zasnivaju na naučnim disciplinama. Ipak, treba naglasiti da se naučne i nastavne discipline bitno razlikuju. To je vidljivo i iz činjenice da univerzitetske nastavne discipline ne odgovaraju naučnim disciplinama ni po predmetu istraživanja niti po nazivima. Danas postoji mnogo veći broj nastavnih nego naučnih disciplina, jer se često iz jedne naučne formiraju dvije ili više nastavnih disciplina.

Naučne discipline imaju širi predmet istraživanja. U njima naučni radnici postavljaju i istražuju *naučne* i druge aktualne *probleme, pojave, procese, ideje itd.*

Nastavne discipline imaju zadatak da na pregledan, udžbenički način izlože (prikažu) one rezultate, probleme i otvorena pitanja što nastaju u procesu naučnoistraživačkog rada. U okviru nastavnih disciplina studenti stječu osnovna znanja, stavove i vještine koji su im potrebni za rješavanje ekonomskih problema i za daljnji studij ekonomije. Nastavna disciplina predstavlja, s jedne strane, sažet prikaz rezultata naučnih istraživanja jednog

Digitized by Google

problema, ili jedne naučne oblasti, a, s druge — ona je obl ovladavanja naučnim dostignućima i put ka uvođenju studena u naučno razumjevanje i objašnjavanje stvarnosti. Kombini njem i grupiranjem raznih nastavnih disciplina i njihovim sm štanjem (po određenom redoslijedu) u pojedine semestre studi formiraju se razni smjerovi studija ekonomije i razni »profi visokoobrazovanih ekonomskih stručnjaka.

Pojedine naučne discipline mogu se na fakultetima pred vati u obliku jedne nastavne discipline koja nosi isti naziv k i naučna disciplina na kojoj se zasniva. Ali to nije pravilo, j je odnos naučnih i nastavnih disciplina nešto složeniji i pos dovan tradicijom, interesima i potrebama fakulteta, privredn organizacija i slično. Jedna naučna disciplina (politička ekon mija, matematika itd.) može se predavati (izlagati) u okviru vi nastavnih disciplina. Jedna nastavna disciplina može se formir kako iz jedne tako i iz više naučnih disciplina, a sve te vari cije ovise od ciljeva i zadataka odgojno-obrazovnog procesa od potreba za ovakvim ili onakvim »profilima« visokoobrazo nih ekonomista, ali i od niza drugih faktora. To znači da odn naučnih i nastavnih disciplina nije samo teorijski, akademski, v je istovremeno i praktični, politički problem, to jest proble politike formiranja nastavnih planova i ekonomskih stručnja

3.2. Sadržaj i bitne karakteristike »Savremenih ekonomsk teorija« kao naučne i nastavne discipline možemo detaljnije u znati ako razmotrimo slijedeća pitanja:

1. *Šta* proučava, to jest šta je *objekt* i *predmet* proučavan

2. *Zašto* proučava, to jest koji su *ciljevi* i *zadaci* studija kakav je *značaj* izučavanja savremenih ekonomskih teorija?

3. *Kako* proučava svoj objekt i predmet analize, to jest uzima za polaznu metodološku osnovu i koje metode koristi?

4. Kako se izlažu rezultati naučnih istraživanja, to jest ka se formira nastavna disciplina?

5. Kakav je odnos »Savremenih ekonomskih teorija« pre drugim naučnim i nastavnim disciplinama?

Ovdje ćemo razmatrati samo prvo i drugo pitanje.

4. Predmet i zadaci studija savremene ekonomske misli

S obzirom na razlike između naučnih i nastavnih discipli ovdje ćemo najprije ukazati na subjekte, objekte, predmet i datke naučnog istraživanja savremene ekonomske misli. Pos toga razmotrit ćemo ta pitanja u kontekstu koncipiranja » vremenih ekonomskih teorija« kao nastavne discipline.

4.1. Subjekti istraživanja savremene ekonomske misli j naučni i drugi stručno osposobljeni radnici koji samostalno, jedinačno ili kolektvno, organizirano i unutar određenih in tucija (akademija nauka, instituta, fakulteta, političkih part

Digitized by Google

državnih organa i slično) istražuju nastajanje, stanje i tendencije kretanja (tokove) ekonomske misli ili sami objašnjavaju pojedine ekonomske fenomene (inflaciju, nezaposlenost, ekonomsku krizu i slično) formulirajući teorijska i sistemsko-politička rješenja aktualnih ekonomskih problema.

Subjekti razvoja ekonomske nauke jesu naučni radnici koji otkrivaju i formuliraju nove spoznaje o ekonomskoj stvarnosti, to jest spoznaje o materijalnom ili idejnom obliku ekonomske prakse. Te spoznaje se najčešće formuliraju pomoću ideja, pojmova i hipoteza koje se povezuju i objedinjavaju u ekonomskim teorijama.

4.2. Za razliku od posebnih i specijalističkih disciplina koje proučavaju posebne ekonomske fenomene, pružajući specijalistička i parcijalna znanja o pojedinim dijelovima, sferama ili oblicima ekonomske prakse, »Savremene ekonomske teorije« kao naučna disciplina orijentisane su na spoznaju totaliteta ekonomske prakse.[4] Budući da razlikujemo dva osnovna oblika ekonomske prakse (materijalni i idejni), možemo reći da »Savremene ekonomske teorije« kao naučna disciplina imaju *dva objekta istraživanja*, koji su međusobno povezani.

4.2.1. Prvi objekt istraživanja jeste ekonomska misao, odnosno cjelina fundamentalnih i instrumentalnih (primjenljivih) ideja i teorija kojima pojedini ljudi, društvene institucije, socijalno-klasne grupe i njihove političke organizacije objašnjavaju, reguliraju i usmjeravaju globalne ekonomske procese, proizvodne odnose i aktualne makroekonomske probleme. Privredna praksa ovdje se izučava u drugom planu i samo ukoliko se javlja kao materijalna osnova ekonomske misli ili kao područje ljudske aktivnosti u kojem se ekonomske ideje i teorije koriste, primjenjuju, provjeravaju, ostvaruju ili negiraju.

Cjelina politekonomske misli se sastoji od mnogih pravaca škola i teorija. Ona se može spoznati analizom pojedinih njenih dijelova (pravaca, škola, teorija itd.), povezujući ih (u određenom vremenu i prostoru) u skup ideja kojima ljudi sebi i drugima objašnjavaju što se s njima i oko njih u ekonomiji zbiva.

[4] »Zanemarivanjem celine, to jest ispuštanjem iz vida totaliteta stvari, uvek se dobija iskrivljena slika o stvarnim tokovima života. Ostaje se najčešće na jednostranim i suviše usko specijalističkim rešenjima, koja teško mogu prevazići nivo parcijalnih i nepotpunih istina. Takva ekonomska teorija ne može, izuzev za potrebe momenta, poslužiti, kao osnova za formulisanje efikasne ekonomske politike. manje-više ni u jednom pogledu... Na koncepcijama dezintegrisane i pozitivističke političke ekonomije, gde je ispuštena celina, vizija budućnosti, ne može se zasnivati ekonomska politika koja bi mogla uspešno usmeravati dejstvo pojedinih faktora ekonomskog razvoja, otklanjati strukturalne poremećaje u privredi, obezbeđivati funkcionisanje privrednog sistema i njegovo institucionalno prilagođavanje izmenjenim društveno-ekonomskim odnosima...« dr Žarko Bulajić, *Marksova teorija radne vrednosti i dezintegracija političke ekonomije*, »Socijalizam«, br. 7—8 1967, str. 962.

Digitized by Google

Budući da je riječ o politekonomskom pristupu, poje ideje i teorije razmatramo sa dva stanovišta. Prvo, sa spozna stanovišta, procjenjujući (na bazi naučnih kriterija) njihov prinos razvoju ekonomske nauke. Drugo, sa instrumentaln političkog stanovišta, procjenjujući njihovu ulogu i upotreb klasno-političkim borbama, to jest u procesu očuvanja ili n njanja postojećih proizvodnih odnosa i odnosa moći politi snaga. Riječ je o upotrebi i političkoj funkciji pojedinih i i teorija u upravljanju ekonomijom i društvom u cjelini.

U formiranju vlastitih stavova, kao i znanja, u učenju toda ekonomske analize svaki subjekt istraživačkog i obrazov procesa prolazi kroz edukativnu, a zatim i kreativnu fazu. U kativnoj fazi zbiva se proces upoznavanja, učenja postoj ekonomskih metodologija i znanja, a zatim i proces vrednova (prihvaćanja, odbijanja, ispravljanja i slično) različitih id stavova i metoda analize. Tu se stvara svijest o tome što j pogrešna ili pracijalna, a što cjelovita i istinita spoznaja o nomskim fenomenima, procesima i odnosima. U drugoj, k tivnoj fazi zbiva se proces primjene usvojenih stavova i na nih znanja u idejnoj sferi (odgoj i obrazovanje novih generac ili u privrednoj i političkoj praksi. Neki dospjevaju i do najv oblika kreativnosti, to jest do proizvodnje novih ideja i teo a time utječu na razvoj ekonomske nauke.

U proučavanju savremene ekonomske misli mi se prema jedinim idejama i teorijama možemo odnositi

a) tako da ih nekritički prihvaćamo, prepričavamo, šir i primjenjujemo, ne razmatrajući njihovu spoznaju vrijedn (istinitost) i političku funkciju; ili

b) tako da ih kritički vrednujemo, propitujući njihovu i znajnu valjanost i političku funkciju, razdvajajući pogrešne i nite ideje i stavove, uspoređujući jedne ideje i teorije s dru idejama i teorijama i s privrednom praksom itd.

Prvi pristup lako može dovesti do pogrešne ideološke sv sti koja parcijalne i uvjerljive ideje ne razlikuje od istinitih id Drugi pristup smatramo naučno valjanim i politički prihva vim, i njega ćemo ovdje detaljnije razmatrati i primjenjiv

4.2.2. Drugi objekt istraživanja jest privredna praksa, od sno, preciznije govoreći, društvena strana ekonomskih proc koja se regulira i usmjerava privrednim sistemom i mjerama e nomske politike. Politekonomski teoretičari nastoje da spozn opišu i definiraju unutrašnje veze u privredi, pokušavajući formuliraju njene osnovne zakonitosti i da objasne aktualne e nomske probleme.

Na osnovu postojećih znanja, prihvaćene ekonomske m dologije i kritičkog vrednovanja aktualne ekonomske misli, učni radnici proizvode ekonomsko-teorijsku misao. Neke idej teorije oni odbacuju, smatrajući da su zastarjele, pogrešne neprimjerene određenim društvenim vrednotama i ciljevima. D ge ideje i teorije oni prihvaćaju, revidiraju, dopunjavaju ili š

Digitized by Google

(u ovom ili onom obliku). Jedan dio kreativnih teoretičara proizvodi nove naučne ideje i teorije o starim ili novim ekonomskim problemima. Takvo kretanje ekonomske misli nazivamo razvojem ekonomske nauke.

Imajući u vidu navedeno razlikovanje materijalnih (privrednih) i idejnih oblika ekonomske prakse, u raspravama o ekonomskoj misli treba razlikovati slijedeće:

— prvo, zadatke u analizi savremenih ekonomskih teorija, to jest zadatke u vezi s razmatranjem elemenata na prvom objektu analize, i

— drugo, zadatke teorijske ekonomije (zadatke naučnih radnika) u objašnjavanju savremenih ekonomskih pojava, problema i procesa, to jest, zadatke u vezi s drugim objektom istraživanja.

4.3. Promatrani u širem smislu i u širem povijesnom kontekstu, *predmet i zadaci naučnog istraživanja savremene politekonomske misli* imaju niz elemenata. U analizi savremene politekonomske misli treba istraživati slijedeće:

Prvo, *povijesne okolnosti nastajanja* pojedinih ideja, teorija, škola i pravaca ekonomske misli. Zadatak tog istraživanja jest da utvrdi oblike i osobine veza između ekonomske osnove društva, ekonomskih i političkih problema, s jedne, i ekonomskih ideja i teorija koje te probleme osmišljavaju, s druge strane.

Drugo, *metodološku osnovu i idejne izvore* onih ideja i teorija koje istražujemo i teorijski vrednujemo. Zadatak tog dijela istraživanja jeste da utvrdi utjecaj metodološke osnove i idejnih izvora na stavove, sadržaj i naučnu valjanost ideja i teorija koje razmatramo.

Treće, *kreativne sposobnosti i napisana djela, idejna opredjeljenja i druge biografske podatke o autoru, koji su bitni za razumijevanje njegovih ideja i teorija.* Zadatak tog dijela istraživanja jeste da utvrdi *utjecaj individualnih karakteristika neke ličnosti na ideje i teorije koje ona formulira, širi ili razvija.* Drugim riječima, potrebno je analizirati utjecaj *subjektivnih momenata* na ideje i teorije.

Četvrto, *sadržaj, suštinu i naučnu valjanost pojedinih teorija ili teorijskih sistema.* Zadatak tog dijela istraživanja je dvostruk. Prvo treba naučiti kategorijalni aparat, metode analize i sadržaj pojedinih teorija ili teorijskih sistema koje razmatramo, a nakon toga treba procijeniti njihovu suštinu, logičku konzistentnost i naučnu valjanost.

Peto, *odnos jedne teorije, škole ili pravca prema drugim teorijama, školama i pravcima ekonomske misli.* Zadatak tog dijela istraživanja jeste (1) da izvrši *komparativnu analizu* pojedinih, a posebno suprotstavljenih teorija, (2) da kritički procijeni njihov doprinos razvoju ekonomske nauke ili njihovu ulogu u vulgarizaciji, stagnaciji, dogmatizaciji i retardaciji ekonomske misli i ekonomske nauke. U tom kontekstu potrebno je izložiti ranije kritičke ocjene teorija koje razmatramo, a zatim izložiti i vlastite stavove o predmetu analize.

Digitized by Google

Šesto, *odnos između ekonomske teorije ili škole, s jed*
socijalno-klasnih interesa, s druge strane. Zadatak tog dijela
živanja jeste da utvrdi socijalnu uvjetovanost i klasno-poli
angažiranost, političku funkciju pojedinih teorija ili teori
sistema. Drugim riječima, tu treba istražiti i formulirati
tičku (instrumentalnu) ulogu različitih elemenata ekonomske
sli (ideja, teorija, škola i slično), jer mnoge ideje i teorije i
(ili u političkim borbama mogu dobiti) i političku ulogu, to
mogu postati sredstvo duhovnog vladanja, *odnosno idejna o*
politike.[5] U procesu vrednovanja pojedinih ideja i teorija
razlikovati (1) istinitost neke ideje i teorije, (2) njenu koris
za ove ili one političke snage i (3) njenu političku upotreb
strane ovih ili onih političkih snaga. Pri tome ne treba b
naučne i politčke kriterije vrednovanja pojedinih ideja i te

Sedmo, *odnos između pojedinih teorija ili teorijskih sist*
s jedne, i privrednih sistema i ekonomske politike u određ
zemljama, s druge strane. Zadatak tog dijela istraživanja
da utvrdi da li postoji (i ako postoji, kakav je) utjecaj

---

[5] Gian Antonio Gilli razlikuje dvije funkcije znanosti. »Pr
funkcija — utvrditi neprekidan napredak u spoznavanju prir
društva, tako da se kritiziraju prethodne znanstvene tekovine
njima postepeno otkrivaju nove. Ta funkcija, funkcija inovacije
djeljiva je od biti same znanosti i nema znanstvenika koji u
kojoj mjeri ne sudjeluje u toj funkciji.

Druga je funkcija povezana s važnošću koju znanost ima za
na vlasti. Onaj tko ima vlast s pravom vidi u znanosti važno o
za rast, učvršćenje ili obranu te vlasti i stoga nastoji na svaki
njome upravljati i instrumentalizirati je u tom pravcu. Tu drugu
ciju znanosti mogli bismo nazvati funkcijom kontrole, to jest kon
postojećeg ustrojstva odnosa vlasti. Riječ je o funkciji koja
svojstvena biti znanosti (kao što je to funkcija inovacije), ali
proizlazi iz upotrebe znanosti« (G. A. Gilli, *Kako se istražuje?*
u društvenim istraživanjima, »Školska knjiga«, Zagreb, 1974, str

Ovdje Gilli govori o onome što sam nazvao spoznajnom i
tičkom funkcijom ekonomskih teorija. S pravom ističe da su te
funkcije u međusobnom proturječju, jer »funkcija kontrole re
funkciju inovacije, onemogućuje otkrivanje i objelodanjenje stv
sti«. Gilli griješi kada to poopćava, jer to se zbiva samo kada
ima konzervativna klasa, kada je znanost na strani te klase i
birokracije, odnosno na strani stabilizacije i očuvanja klasne
nacije. I potčinjene klase imaju svoje znanstvene predstavnike
znanost može biti i na drugoj strani — na strani potčinjenih i
gresivnih klasa koje traže promjenu, razvoj.

Znanost se često javlja kao instrument politike, ali ne
vladajuće već i opozicione politike, politike uopće. I N. Pašić g
o znanosti kao instrumentu vlasti. »I kao što se, nošeni toko
istorije, razvijaju, usavršavaju oblici organizirane društvene pri
materijalna sredstva i instrumenti obezbeđenja i vršenja poli
vlasti, isto se tako razvijaju i usavršavaju metode i sredstva d
nog vladanja, ideološka oruđa politike« (N. Pašić, *Uporedni pol*
sistemi, Institut za političke studije, Beograd, 1981, str. 64.

Zanimljivo bi bilo istražiti i drugačiju funkciju znanosti ka
ona ne javlja kao osamostaljena idejna snaga kapitala, već kao e
cipatorska snaga udruženih radnika koji revolucioniraju druš
odnose, potiskujući klasnu podjelu i klasnu dominaciju.

Digitized by Google

đene teorije na formiranje privrednog sistema i ekonomske politike. Tu, zapravo, istražujemo političku upotrebu ekonomskih teorija od strane ovih ili onih političkih snaga. Drugim rječima, tu razmatramo odnos između konkretne ekonomske teorije i konkretne politike. Premda je odnos između ekonomske nauke i politike (shvaćene u smislu vještine upravljanja društvom) dosta složen i višedimenzionalan, ovdje ipak treba napomenuti da se praktična provjera mnogih teorija može vršiti tek njenom primjenom u sferi privrednog sistema i ekonomske politike.

Osmo, *odnos između određene teorijske ekonomije te privrednog sistema i ekonomske politike koji se zasnivaju na toj teorijskoj orijentaciji, s jedne, i društveno-ekonomskog razvoja i proizvodnih odnosa, s druge srane.* Zadatak istraživanja tih relacija je slijedeći:

prvo, utvrditi ekonomske (i šire društvene) pozitivne i negativne rezultate dosadašnje primjene određenih teorija, privrednih sistema i mjera ekonomske politike,

drugo, procijeniti posljedice moguće primjene određene teorije u pojedinim državama, odnosno u pojedinim povijesnim situacijama.

Tu treba istraživati povratni utjecaj ekonomske teorije na ekonomsku i socijalnu strukturu društva, naime na ekonomski razvoj i proizvodne odnose. Istražujući efikasnost privrednog sistema i ekonomske politike koji se izvode iz neke teorijske paradigme, mi istovremeno procjenjujemo (1) političku vještinu primjene postojećih ekonomskih znanja o upravljanju ekonomijom i (2) istinitost teorijske paradigme koju uzimamo za idejnu osnovu privrednog sistema i ekonomske politike. Publicirani rezultati takvih istraživanja značajno utječu na prihvaćanje ili odbacivanje pojedinih teorija i teorijskih paradigmi. Oni se nesumnjivo mogu upotrebljavati i u političkim raspravama.

Izvršavanje navedenih istraživačkih zadataka otežano je činjenicom da se pojedini privredni sistemi i ekonomska politika ne zasnivaju samo na teorijskoj paradigmi već se često temelje na kombinacijama ideja i teorija raznih škola ekonomske misli. Ipak, i u tim kombinacijama postoji jedna, osnovna, idejna orijentacija i teorijska paradigma koja integrira i kombinira ideje i teorije drugih škola. Teškoća je u tome što je, u takvim slučajevima, teško razlučiti i kazati što je posljedica primjene jedne, a što posljedica primjene druge teorijske orijentacije. Složenost tog pitanja nije razlog da se odustane od takvih istraživanja, već naprotiv: to možemo uzeti kao razlog da taj problem razmatraju i naučni radnici, a ne samo politički ideolozi.

Deveto, *stanje, probleme, dostignuća i tendencije kretanja cjeline ekonomsko-teorijske misli na svjetskoj razini ili u pojedinim zemljama.* Zadaci tog dijela istraživanja su mnogobrojni. U analizi stanja ekonomske misli potrebno je procijeniti da li je riječ o razvoju, krizi, stagnaciji, kreativnosti ili nekreativnosti teorijske ekonomije ili se možda njeno stanje može opisati ne-

Digitized by Google

kim drugim pojmovima. Potrebno je uočiti i formulirati osno dostignuća teorijske ekonomije i aktualne naučne probleme i datke. U tom kontekstu treba sagledavati i osnovne tenden kretanja ekonomsko-teorijske misli, imajući u vidu njihov zna i utjecaj unutar cjeline teorijske ekonomije.

Deseto, *odnos između nemarksističkih teorija i teorijs sistema, s jedne, te ciljeva i problema socijalističkog samoupr nog društva, s druge strane.* Zadaci tog dijela istraživanja slijedeći:

prvo, izvršiti kritičku analizu aktualnih nemarksističkih rija i teorijskih sistema, razgraničavajući pogrešne i ideolo neprihvatljive stavove, s jedne, te naučno valjane ideje i met analize, s druge strane[6];

drugo, procijeniti mogućnost, odnosno nemogućnost i sljedice primjene određenih buržoaskih teorija u rješavanju tualnih ekonomskih problema u izgradnji socijalističkog druš

treće, izvršiti integraciju naučno valjanih ideja i met analize (bez obzira na to u kojoj su školi nastali) u marksisti teoriju socijalizma, ukazujući na aktualnost i mogućnost k štenja pojedinih teorija (ili teorijskih sinteza) u izgradnji s jalističkog samoupravnog društva.[7]

U širim kolektivnim istraživanjima ekonomske misli po bno je razmatrati sve navedene elemente. U pojedinačnim is živanjima obično se i predmet i zadaci istraživanja osjetno su vaju. Rezultati pojedinačnih monografskih obrada pojedinih rija ili tema mogu se kasnije integrirati u širu i konzisten cjelinu koja daje preciznije i širu sliku ekonomske misli

[6] »Razvijanje društvenih nauka na osnovama marksizma i dostignućima i saznanjima naše socijalističke prakse podrazumi stalnu idejnu borbu protiv nama tuđih teorijskih i ideoloških s tanja.« To je važno zbog toga što otvorenost naše zemlje prema gim zemljama »omogućuje naše prisustvo i utjecaj u savreme svjetskim zbivanjima. I obrnuto, utjecaj progresivnih dostignuća ture drugih naroda na nas. No time su istovremeno otvorena v i za negativne ideološke i političke uticaje. Pored toga, protivrječn našeg razvitka i ostaci starih odnosa i snaga također produkuju n tuđa shvatanja i teorijska gledišta. Tako smo suočeni sa utjeca buržoaske ideologije, sa sitnoburžoaskim shvatanjima, tehnokrats idejnim konceptima, dogmatizmom i konzervativizmom, raznim jantama pseudoljevičarske ideologije i slično. Naša iskustva potvrđ staru istinu da se marksizam, otvoren prema svim progresivnim učnim saznanjima, razvija samo kroz borbu protiv tuđih ideologij njen najznačajniji vid je teorijska kritika« (Josip Broz Tito, *S komunista Jugoslavije u borbi za dalji razvoj socijalističke sa upravne i nesvrstane Jugoslavije*, referat na XI kongresu SKJ, munist«, Beograd, 1978, str. 66.

[7] Među našim analitičarima savremene ekonomske misli zanim pokušaj u tom pravcu učinio je dr Lazar Pejić u knjizi, *Uvo makroekonomsku analizu*, »Privredni pregled«, Beograd, 1983. I drugi naši teoretičari bave se idejom o sintezi različitih teorija i š ekonomske misli.

Digitized by Google

4.4. U povodu drugog objekta istraživanja, to jest *u oblasti analize privredne prakse,* treba naglasiti da se (promatrano sa ovog ili onog aspekta) tu kao *predmet proučavanja može pojaviti privreda kao cjelina ili neki aktualni makroekonomski problemi,* kao što su: ciljevi ekonomskog razvoja, ekonomski sistem i njegove institucije, nezaposlenost, ekonomski zakoni, inflacija, proizvodne snage, proizvodni odnosi. Pri tome treba reći sa kojeg metodološkog, teorijskog i političkog stanovišta razmatramo naš predmet analize. Pojedini ekonomski problemi razmatraju se u kontekstu cjeline privredne prakse i dovode se u vezu sa transformacijom ekonomske strukture i izgradnjom socijalističkog, ili kapitalističkog ili nekog trećeg društvenog sistema.

Polazeći od marksističke koncepcije ekonomske nauke, možemo reći da se zadatak teorijske ekonomije »danas ne sastoji samo u tome da odredi sredstva (metode) ekonomske politike već i da utiče na ekonomsko-političke ciljeve, otkrivajući osnovne uzroke i posledice određene privredne aktivnosti, objašnjavajući uzroke nastanka i načine rešavanja glavnih ekonomskih problema, dajući rešenja za specifične situacije u kojima se nalazi niz zemalja na različitom stepenu privrednog i socijalnog razvoja«.[8] Općenito govoreći, zadatak teoretičara nije u tome da izmišljaju neke idealne sisteme odnosâ među ljudima, već da kritički izučavaju uslove, tokove i rezultate stvarnog društvenog kretanja i da na osnovu svojih spoznaja objašnjavaju privrednu praksu, predlažući *teorijska, sistemska* i *ekonomsko-politička rješenja ekonomskih problema.* To pretpostavlja dobro poznavanje, povezivanje i integriranje specijalističkih znanja iz raznih područja (političke ekonomije, matematike, statistike, ekonomske politike, ekonomike, kibernetike itd.) u jedinstvenu, konzistentnu teorijsku cjelinu.

4.5. U »Savremenim ekonomskim teorijama« kao nastavnoj disciplini subjekti studija jesu nastavnici i studenti, odnosno učesnici nastavnog, odgojno-obrazovnog procesa. U nastavnom procesu objekt analize se *sužava,* tako da se proučavaju samo savremena politekonomska misao, odnosno njene glavne škole i teorije. Predmet i zadaci, načelno gledano, ostaju isti kao u naučnim istraživanjima, ali ovdje u nastavi se značajno sužavaju i sažimaju zbog niza razloga.

Prvo, u udžbenicima i nastavi se može razmatrati uglavnom ono što je već (zahvaljujući individualnim ili kolektivnim naporima) obrađeno u naučnoistraživačkom procesu, odnosno u naučnim disciplinama koje služe kao osnova nastavnog programa. »Savremene ekonomske teorije« jesu mlada naučna disciplina, tako da mnogi elementi iz navedene koncepcije predmeta i zadataka naučnog istraživanja ekonomske misli još ni-

[8] Dr Ivan Maksimović, *O savremenoj ekonomskoj teoriji,* »Kultura«, Beograd, 1961, str. 130.

Digitized by Google

su obrađeni u monografskim, udžbeničkim i stručnim rad
ma. Predmet i zadaci studija obično se sužavaju na one elem
te i zadatke koje su nastavnici ili drugi naučni radnici obra
u svojim studijama savremene teorijske ekonomije.

Drugo, predmet i sadržaj nastavne discipline zavise i
njenog položaja u nastavnom planu, to jest od kadrova
vremena što su predviđeni za izvođenje tog nastavnog
dručja. Nastavni proces je i vremenski ograničen, pa
predmet i sadržaj nastavne discipline (u odnosu na koncip
nje tih tema u odgovarajućim naučnim disciplinama) obi
sužavaju, odnosno prilagođavaju vremenu predviđenom za
studij i ciljevima koji su postavljeni pred tu disciplinu. To
či da je u koncipiranju predmeta i sadržaja studija savreme
ekonomskih teorija neophodno »izvršiti selekciju obimnog
terijala (mislilaca i pravaca, njihovih teorija i shvatanja)
bi gradivo bilo dostupno savlađivanju. Posebno je pitanje
terijuma izbora i kriterijuma selekcije. Ti kriterijumi su,
što pokazuju knjige iz ove naučne discipline, različiti. Oni
vise od niza faktora, prije svega od orijentacije i ocjene a
ra«[9], zatim od ciljeva odgojno-obrazovnog procesa, od polož
discipline u nastavnom planu itd.

U *nastavnom procesu* se cjelina ekonomsko-teorijske m
sagledava analizom glavnih pravaca i škola teorijske ekono
je. Ne razmatraju se sve, već samo *osnovne, reprezentativn
aktualne teorije i teorijski sistemi.* Nadalje, za predmet ana
ne uzimaju se svi, već samo neki značajniji i utjecajniji e
nomski teoretičari. S obzirom na prostornu dimenziju, predm
analize sada se često sužava na evropsku i američku tradic
Razmatra se ekonomska misao u onim državama gdje je
najrazvijenija. Posebna pažnja posvećuje se jugoslavenskoj e
nomskoj teoriji nastaloj poslije 1945. godine. U analizu su uk
čeni i utjecaji svjetskih tokova ekonomske misli na našu
rijsku ekonomiju te sporovi jugoslavenskih ekonomista o
tualnim makroekonomskim problemima (inflacija, nezapo
nost, ekonomska kriza, privredni sistem i slično). U tom k
tekstu razmatraju se i doprinosi jugoslavenskih teoretičara
voju ekonomske nauke.

Predmet analize ne treba sužavati i sažimati, činiti na
tu izlaganja sadržaja, suštine i kritičke ocjene pojedinih te
ja, jer su to osnovni elementi upoznavanja i izlaganja savre
nih ekonomskih teorija. Predmet analize se sužava tako da
povijesni uvjeti nastajanja, metodološka osnova, idejni izvo
slične osobine ne razmatraju kod svih teorija, već samo
škola ili teorijskih sistema.

Neke ideje i teorije mogu biti veoma značajne za raz
ekonomske nauke, a istovremeno ne utječu na formiranje p

[9] Dr B. Šoškić, *Ekonomske doktrine,* »Savremena administraci
Beograd, 1975, str. XIX.

Digitized by Google

rednog sistema i ekonomske politike. Zbog toga ih u izlaganju ne treba ni dovoditi u vezu sa privrednim sistemom i ekonomskom politikom, a ne treba ih povezivati niti sa ekonomskim razvojem i proizvodnim odnosima, jer one direktno utječu samo na idejne, a ne i privredne procese. Ovdje kao primjer možemo spomenuti Marksovu ideju o razlikovanju radne snage i rada, zatim njegovu ideju o apstraktnom i konkretnom radu, zatim teoriju alijenacije itd.

U naučnoistraživačkom procesu i u nastavi obično se jasno ukazuje na to koje ideje i teorije treba, a koje ne treba dovoditi u vezu sa privrednim sistemom, ekonomskom politikom i slično. Jedna teorija može biti značajna za jedan, a druga — za drugi aspekt ekonomske misli ili privredne prakse.

Slična je situacija sa analizom klasne uvjetovanosti i klasne angažiranosti ekonomskih teorija. Mnoge ideje i teorije (naročito one koje su više »udaljene« od privredne prakse, ekonomskih i političkih interesa) imaju relativnu samostalnost u odnosu na ekonomsku strukturu i političke interese. Zato je nepotrebno da se u predavanjima traži i izlaže klasna uvjetovanost i politička angažiranost *svih* ideja koje razmatramo, jer mnoge ideje su uvjetovane drugim, a ne i tim faktorima. Dovoljno će biti da se socijalna uvjetovanost i klasno-politička angažiranost razmatra samo kod onih teorija koje u idejnim i klasnim borbama imaju ideološku i političku ulogu. Treba, dakle, imati u vidu da su neke ideje i metode ekonomske analize neutralne u odnosu na vrednosne stavove i političke orijentacije. One povećavaju opći fond teorijskog znanja i mogu se koristiti u različitim ekonomskim i političkim sistemima. U svakom konkretnom slučaju treba reći što se i zašto proučava, to jest s kojeg aspekta i u kojem kontekstu izlažemo i vrednujemo određene ideje i teorije.

Na kraju, u vezi s predmetom i zadacima studija možemo zaključiti slijedeće:

(1) Nastavna disciplina »Savremene ekonomske teorije« daje *pregled i kritičku analizu* osnovnih tokova novije teorijske ekonomije. To je općeobrazovna, fundamentalna politekonomska disciplina u kojoj se proučavaju i vrednuju novije politekonomske teorije koje objašnjavaju savremenu privrednu praksu na svjetskoj razini ili u pojedinim zemljama, uključujući i Jugoslaviju.

(2) U nastavnom procesu izučavamo prvenstveno glavne pravce, glavne škole i idejne orijentacije od kojih se sastoji (ili na koje se razlaže) savremena teorijska ekonomija. Izučavamo buržoasku i marksističku ekonomsku misao kao dva glavna pravca savremene ekonomske misli, zatim škole i teorijske struje koje nastaju unutar, oko ili između, ili kombinacijom tih velikih teorijskih orijentacija. Nastavni proces se sastoji od analize neoklasične škole, keynesijanske škole, institucionalizma, radikalne političke ekonomije, monetarizma, lenjinizma, re-

Digitized by Google

vizionizma i drugih idejnih struja i sistema. Pojedine teori (teorije vrijednosti, teorija privrednih ciklusa i slične) prouč vaju se i izlažu unutar navedenih škola ili kao samostalne matske cjeline.

U nastavnom procesu, pored toga, kao posebne temats cjeline izučavamo i teorijske poglede nekih značajnih ekono skih teoretičara koji bitno utječu na kretanje ekonomske mi i razvoj ekonomske nauke. To su, na primjer: A. Marshall, M. Keynes, P. Samuelson, M. Friedman, J. K. Galbraith, V. Lenjin, P. Sraffa, N. Buharin, E. Preobraženski, M. Dobb, Amin i drugi.

5. Ciljevi

U nastavnom procesu ciljevi studija savremenih ekono skih teorija, u normalnim uvjetima rada i njegovanja teorijs ekonomije, slijedeći su:

Prvo, da studenti steknu osnovna politekonomska znanja osobinama, oblicima, dostignućima, problemima i tokovima k tanja savremene teorijske ekonomije.

Drugo, da se studenti osposobe za samostalno stručn teorijsko razumijevanje ekonomskih procesa i teorijske m o tim procesima.

Treće, da studenti, na osnovu nastavnog procesa i vlasti proučavanja originalnih teorijskih radova, formiraju svoje vove o naučnoj valjanosti, političkoj funkciji i mogućnosti rišćenja pojedinih teorija u rješavanju aktualnih makroe nomskih problema.

Četvrto, da studenti steknu navike i kulturu akadems teorijskih rasprava, svijest o potrebi poštovanja drugačijih ljenja, svijest o kritičkom dijalogu kao uslovu i obliku razv političke ekonomije i ekonomske nauke u cjelini[10]

---

[10] »Visokoškolski nastavnik treba da kod studenata razvija sobnost i spremnost za razumijevanje drugačijih, pa i suprotnih ziranja nego što su njihova, da ne postanu fanatici samo jedne skluzivne istine. Ima, naime, ljudi koji su posve bez sluha za bilo stajalište koje nije njihovo, koji neće i ne mogu procijeniti raz koje druga stajališta obrazlažu, već ih *a priori* odbacuju. Postoj različitih pogleda na isti problem njih intelektualno ne uznemiri niti ih zapošljava. Naprotiv, to u njima budi svijest o superiorn prema onima koji moraju tek tražiti ono što je njima već d Nema beznadnijeg posla negoli je diskusija sa čovjekom koji tak aprioristićkom ograničenošću čuva svoja obično nekritički prihva i zato labava stajališta. Ako diplomant sveučilišta ima tako oblikov duhovnu strukturu (jer su njegovi nastavnici uvijek iznosili s jedno stajalište), tada sveučilišna nastava u takvog diplomanta ostvarila jednu od svojih glavnih zadaća« »V. Schmit, *Visokoško didaktika*, str. 43).

Peto, da se studenti upoznaju sa novijom ekonomskom literaturom iz teorijske ekonomije i sa načinom korištenja te literature u kasnijem samoobrazovanju i rješavanju aktualnih ekonomsko-političkih problema.

Šesto, da se studenti, odnosno budući diplomirani ekonomisti osposobe za predavanje politekonomskih disciplina ili pojedinih politekonomskih tema na nižim stupnjevima ekonomskog i političkog obrazovanja.

6. Značaj

Izučavanje ekonomske misli i teorijsko razumijevanje i objašnjavanje privredne prakse višestruko je značajno posebno u socijalističkom društvu i za udružene radnike koji hoće da preuzmu upravljanje proizvodnjom i društvom u cjelini. Teorijsko obrazovanje je važno i sa spoznajnog i političkog stanovišta.

Očevidno je da privredni procesi postaju sve složeniji, ali i ekonomska misao o tim procesima istovremeno je sve složenija i sve teže razumljiva prosječno obrazovanom građaninu. Svakodnevno se proizvode ili šire ne samo naučno valjane (istinite) ideje i teorije već i pogrešne i politički neprihvatljive ideje i teorije, a sve se nude i pojavljuju u ime Nauke i Progresa, tako da se pojedinac (pritisnut različitim metodama ideološke manipulacije) teško snalazi u razlikovanju istine i zablude. Istraživanjem i studijem ekonomske misli olakšava se proces formiranja naučno valjanih stavova i sticanja znanja o upravljanju ekonomijom, a smanjuje se mogućnost zabluda i voluntarističkog donošenja odluka zbog nedovoljnog znanja iz teorije i politike. Teorijsko obrazovanje je posebno važno za one koji jesu ili hoće da budu privredni i politički rukovodioci u socijalističkom društvu, jer društveni procesi su složeniji od prirodnih. Društveni zakoni nisu egzaktni (kao prirodni), i oni se ne ispoljavaju u svakom konkretnom slučaju, već samo u prosjeku, kao tendencija, a podložni su nepredvidljivom djelovanju subjektivnih snaga. Radi toga, kako Engels kaže, »socijalizam, otkako je postao nauka, mora da se njeguje kao nauka, to jest da se studira«.[11]

Teorijsko izučavanje i povezivanje ekonomije i politike omogućava nam uvid u teorijske izvore političkih grešaka, a olakšava i spoznaju političkih uzroka i posljedica teorijskih grešaka.

U ekonomskim procesima postoji velika razlika između suštine i pojave. Ekonomske kategorije (proizvodnja, cijene, dohodak, dobit, profit, nadnica, porezi, inflacija, novčana masa

[11] F. Engels, *Njemački seljački rat*, »Naprijed«, Zagreb, 1973, str. 23.

Digitized by Google

itd.) i ekonomski procesi i odnosi često su i suviše složeni, prepleteni i u pojavnosti zbrkani, tako da se prostim zapaž njem njihovih pojavnih, vanjskih manifestacija ne može uoč njihova suština, niti njihove pokretačke snage i posljedic »Ekonomska teorija uči nas o tome kako su povezane ekono ske veličine i kako su složeni i zbrkani odnosi među njima.(..

Niko ne može razmišljati o ekonomskim pitanjima bez n ke teorije, jer su činjenice i odnosi i suviše zbrkani da bi sami organizovali; stvari ne ležu same na svoje mesto. Među tim, ako teoretičar nije školovan, sklon je tome da gra vrlo ograničenu teoriju. Ili pak prihvata neku staru i previ pojednostavljenu teoriju, pokupljenu bilo gde. Takav teore čar je, osim toga, sklon naivnoj interpretaciji prošlosti. *Po hoc ergo propter hoc* je retko kad zadovoljavajuće ekonoms objašnjenje«.[12]

[12] Džoan Robinson, *Ekonomska filozofija*, Beograd, 1981, str. 50.

Digitized by Google

Komentari

Vrijeme odgovora i odgovornosti

Stvarno je dobro i neophodno, i pravi je čas, da Savez komunista dublje promisli i osmisli pitanja svoje teorijske i idejno-političke izgradnje, u svjetlu suvremenih složenih društvenih kretanja i evidentne potrebe da umješnije i uspješnije vodi idejnu borbu za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokratije.

Tome su bila posvećena sva ona značajna zasjedanja i rasprave u prvoj polovini godine, među kojima centralni događaj predstavlja tzv. idejni plenum, tj. Sedma sjednica CK SKJ. Tako bismo osnovano taj napor svestranog sagledavanja stanja stvari i preciziranja nastupa Saveza komunista mogli opisati i kao vrijeme traženja odgovora i naglašavanja odgovornosti za pouzdanije kretanje kroz gusto šiblje protivuriječnosti.

Organizacije i organi SK u susretu s ovom tematikom imali su dvije istodobne obaveze: da se sagleda vlastiti rad i odgovornost, prikupe redovi i pojača aktivnost i inicijativa na glavnim pravcima primjerenim sredstvima i metodama; i drugo, da oblikovanjem sopstvenih pogleda, analiza i putokaza doprinose izgradnji, razradi i primjeni jedinstvene idejno-političke linije SKJ.

Ova runda temeljnog propitivanja o načinima partijskog ra
da i njegovom aktivnom prisustvu u demokratskom političkom
sistemu i samoupravnoj praksi ne bi nikako smjela proći kao
još jedna »ispovjed«. To zadovoljstvo i istovremeni strah vidno
su manifestirani (ljudi, naime, vide jednu novu praksu demo
kratske debate, ali se boje da je mnogo toga već i ranije rečeno
a ipak se i dalje ne vide efikasni izlazi iz krize i zbrke). Već je
poslije partijske rasprave povodom 13. sjednice CK SKJ netko
rekao kako »mi ljude po drugi put kroz ovu vodu više ne mo
žemo provesti«, a ipak malo toga se realno efektuiralo. Neki su
se negativni procesi otad i produbili, a ugled SK (zbog neod
lučnosti, staromodnosti i nedovoljnog jedinstva u realizaciji kon
gresnih odluka i opredjeljenja) prema mnogim ocjenama slabi
To je ozbiljna i opasna tendencija i trebalo bi je primiti kao
zvono za uzbunu, kao opomenu za preokret, tako što će komu
nisti dižući se »na noge« stvarno i stalno vršiti i izvršiti oku
pljanje i djelotvorno usmjeravanje — na socijalističkoj samoup
ravnoj platformi — svih snaga rada, znanja i razvoja i tako ostva
riti nove neophodne prodore u rastu društva, lomiti otpore neo
dogmatizma, liberalizma i nacionalizma, svega onog što je s one
stranu našeg socijalističkog projekta i njegovih današnjih bitnih
sadržaja i ciljeva.

A stvari, zapravo, stoje tako da je uz neka neosporna na
predovanja i razjašnjenja, pojedine dobre inicijative i interven
tne mjere, ukupna slika stvarnih poslijekongresnih rezultata pri
lično onespokojavajuća. Netko će, možda, reći da je prekratak
rok za velike preokrete i upečatljiva djela. Ali, šta se tu može
ti su uvjeti i rokovi zadati i ne može ih se birati po volji, ni
nizati olakšavajuće okolnosti za svo breme i nevolje krize. Na
protiv, i sad (više nego jučer) treba imati na umu da pobje
đuju oni pokreti koji dobro razumiju uvjete i naloge vremena
u kome djeluju i koji te uvjete mijenjaju primjernom revolu
cionarnom akcijom široko prihvaćenom u narodu. Umjesto ko
mocije i apatije, umjesto dekretirane i parcijalizirane politike
ekonomije i svijesti, danas su potrebni osmišljeni postupci
mjere, jasni i principijelni odgovori i akcioni dogovori koji će
garantirati preokretanje nepovoljnih ekonomskih i političkih to
kova, koji će rušiti i neke okamenjene i štetne predstave o soc
jalističkom razvoju i odnosima i koji će, također, osigurati jasno
javno i uvjerljivo razobličavanje raznih kontraplatformi i ant
socijalističkih provokacija koje se pokušavaju organizirano i agr
sivno nametnuti javnosti.

Poslije svega, poslije zbrajanja mnogih teškoća raznih pog
đanja i odlaganja, u sudaru s realnostima života i sa ponudam
»etatističke sigurnosti« i malograđansko-konzervativnih predl
žaka za odustajanje od same socijalističko-samoupravne alte
native, objektivno se dogodio i danas zgusnuto događa trenutak
otrežnjenja i kuraži, nazire se to neophodno »zrno istine« i zna
pozitivnog (iako mukotrpnog) preokreta. Za očekivati je da

Digitized by Google

kad minu grmljavine i stišaju strasti i velike riječi, stvari, ipak, više neće niti mogu vratiti u mirnu kolotečinu, stihijno kotrljanje i sitne popravke, u birokratsko ravnanje i »demokratsko prenemaganje«. Rizik stanja i odustajanja bio bi prevelik, donio bi nove nevolje, pa i neizvjesne ishode. Bez stabilizacije upali bismo u nove nestabilnosti.

Upravo zbog toga je urgentna potreba da se otkloni manjak inicijative SK, njegova jedinstva i akcione dosljednosti koji je danas veliki negativni uteg na političkoj vagi svakodnevice. Glavni pravci tako razrađenog nastupa na bitnim tačkama društvene zbilje i njenog mijenjanja i unapređivanja dosta su detaljno razrađeni, pa i po važnosti uočeni i poredani, i u pripremljenim materijalima i u stavovima plenuma CK SKJ, pa se tome dodaje koja riječ komentara.

Prvo: i na 13. kongresu SKJ utvrđeno je da su osnovna obilježja jugoslovenske krize: ekonomsko i tehnološko zaostajanje, dezintegracija i autarhija, stagnacija samoupravljanja i narastanje etatizma i neadekvatno postavljanje i djelovanje organiziranih socijalističkih snaga, prije svega Saveza komunista. Naravno, sve to nije izolirano od svjetskih tokova, ali, su primarni domaći uzroci i žarišta, pa i suočavanje i promjena tako složenih stanja treba da se prvenstveno odigrava na »domaćem« terenu, vlastitim snagama i sredstvima.

I sada valja ponoviti da nije samoupravljanje samo po sebi proizvelo tu skupinu ekonomskih, socijalnih i političkih problema, niti se radi o tome da su se istrošili njegovi historijski potencijali, koji i sad i ubuduće čine bitni sadržaj svijesti i stava radničke klase i radnih ljudi, metod i način da ljudi vladaju uvjetima svoga života i društvom u cjelini, okvir za dinamiziranje razvoja i proizvodnje, uz poštivanje zakona robne proizvodnje i njeno plansko usmjeravanje, put za jačanje društvenog položaja radnog čovjeka i njegovo postepeno oslobađanje od tutorstva države, birokracije i tehnokracije.

Očito je stoga da se naša misao i akcija moraju usmjeriti prvenstveno na ta pitanja, na polje ekonomije i društveno-ekonomskih odnosa. Tim više što predugo traju razlike i idejne konfrontacije koje usporavaju i odlažu izlazak iz ekonomske krize i sprečavaju otvaranje perspektive daljeg uspješnog materijalnog i društvenog razvoja. Mora se stalno imati u vidu da je rješavanje teških ekonomskih problema i prevazilaženje ekonomske krize osnova i prvi uvjet ostvarivanja i svih drugih naših ciljeva i zadataka. To je kotao iz koga se mnogo tog isparava. Da bismo to postigli, potrebno je mnogo racionalnije korišćenje društvenih sredstava i njihovo stalno reproduciranje u proširenom obujmu, privredi su potrebni »novi motori«. Apelima, vidjeli smo, to ne ide, jer sve ima svoju cijenu i motive i to se mora uvažavati.

Digitized by Google

Naravno, nisu stvari tako jednostavne, pa da će već samo uvažavanje zakona robne proizvodnje kao čarobni štapić odagnati sve naše probleme, ali u to se smjelo i bez predrasuda mora zagaziti. Ta orijentacija podrazumijeva jačanje ekonomske i društvene uloge radničke klase, mnogo veću slobodu, a onda i odgovornost privrednih subjekata, rasterećivanje privrede, jačanje materijalne osnove samoupravljanja, adekvatnu razvojnu, ekonomsku, socijalnu i poresku politiku, funkcioniranje jedinstvenog i otvorenog tržišta, plansko usmjeravanje, racionalno povezivanje među sobom i sa svijetom, samoupravnu integraciju, primjenu nauke itd. Takvo programsko usmjeravanje, tj. da samoupravni proizvođači nastupaju kao robni proizvođači, traži da SK uporno vodi borbu i protiv državno-socijalističkih devijacija i tendencija, tj. protiv etatističkog, tehnokratskog i grupnosvojinskog nametanja privredi, protiv svake druge vrste antisocijalističke erozije, kao i protiv krajnosti i apologije bilo tržišta, bilo plana.

Osnove za te neophodne promjene date su u Dugoročnom programu i na 13. kongresu, a kolebanja u njihovom sprovođenju skupo nas koštaju. Taj susret više ne možemo odlagati, pa i po cijenu lomova. Savez komunista mora i u svojim redovima sve te stvari raščistiti, boreći se za promjene odnosa moći društvenih snaga u korist radničke klase, njene inicijative i samodjelatnosti. Iluzija je da se to postiže samo proklamacijama i normama. Za ova opredjeljenja treba se uporno i svakodnevno boriti, ne posustajući pred otporima raznih monopola i posrednika, kojima ni u krizi nije tako loše, pa nisu previše ni orni na sudare s njom.

Drugo: višekratno je u minulim debatama rečeno da se »odlučna društvena i politička akcija traži, prije svega, na ekonomskom i socijalnom polju«, te da s posebnom pažnjom valja promatrati i porast kritičnosti i nepovjerenja javnog mnjenja prema Savezu komunista. I to su veoma ozbiljna upozorenja. Ona iznova potvrđuju današnja saznanja da se društveni ugled, uticaj i vodeća uloga SK ne postižu jednom zauvijek, niti se održavaju busanjem u prsa, ne mogu ih obezbjediti ni samo forumi niti izolirane organizacije i članovi, a prijeko potrebno jedinstvo revolucionarne avangarde također nije povelja koja se ovjeri, pa neokrnjena traje. Sve se to mora uvijek iznova postizati i dokazivati, u smjelom okretanju prema životu i traganjima za glavnim polugama i putevima razvoja, u programskom i stvarnom okretanju onim slojevima koji najviše očekuju od budućnosti i koji svoje ljudske i klasne interese duboko povezuju sa napretkom našeg socijalizma.

S time u vezi, važno je upozoriti da u sklopu ukupnih društvenih preobražaja i promjena (u ekonomskom i političkom sistemu, uključujući svakako i predviđene ustavne promjene) i sam Savez komunista mora da se mijenja, da odstranjuje navike i mentalitet »partije vlasti« i da se na djelu potvrđuje kao

Digitized by Google

bitan činilac revolucionarne socijalističke svijesti i inspirator najšire demokratske društvene akcije kroz SSRN. Po starom se više ne može, a novo sporo zaživljava. Zato je najvažnije da SK ima inicijativu u razvoju društva, da svoje programe razrađuje i sprovodi, da njeguje demokratske odnose unutar sebe i u čitavom društvu, (umjesto poslušnosti i pasivnosti), da za svoje projekte pridobija i okuplja najšire narodne mase i omladinu, da »osluškuje« i njihove inicijative i da ima jasan i britak front prema snagama konzervativne svijesti i raznobrojnim grupacijama koje su animozitetno zadojene prema socijalističkom samoupravljanju, jedinstvu zajednice i nacionalnoj ravnopravnosti i slozi. Ovo što se sada poduzima nova je bitka za samoupravljanje i za povjerenje.

Za sve to, očito, treba više rada i znanja, kritike i samokritike i zato je dobro što se SK tako rezolutno oprejdeljuje za veću vlastitu teorijsku spremu, za okupljanje svih stvaralačkih snaga i razgraničavanje sa onima koji pod vidom »čiste nauke« neprestano proklinju socijalizam i partiju, što se zalaže za organizirano idejno osposobljavanje, bez dosade i dogmatizma, ali i bez površne slatkorječivosti i ideološkog mutljaga.

Sve ovo ne smije se razumjeti kao vapaj za nekakvo »udarništvo« ili partijski voluntarizam (kao da »mudri forumi« mogu sve samo ako se slože i ako hoće) a još manje za nekakvu komandnu palicu SK. Upravo obrnuto: to je zahtjev da se dublje osmišljava sadašnje i buduće vrijeme, da se ciljevi ne zamagljuju i ne zamjenjuju, da se djeluje snagom primjera i argumenata po cjelini demokratske organizacije društva.

Treće: u svjetlosti suvremenih složenih okolnosti poseban značaj ima stalna demokratska borba za socijalističko javno mišljenje, njegovo izgrađivanje i funkcioniranje, kao jedan vid masovnog političkog rada i kao snažan elemenat mobilizacije ljudi za očuvanje i dalje razvijanje revolucionarnih tekovina i ciljeva. U tome, opet, štampa, javna glasila, sistem javnih informacija u cjelini imaju naročito važnu ulogu. (»Ljudi misle kao novine koje čitaju svaki dan, kao televizija koju gledaju, radio koji slušaju«).

Angažiran doprinos našeg novinarstva, čije poruke dnevno dopiru do miliona ljudi, proteklih je decenija, bez sumnje, i primjetan i vrlo koristan. Proces demokratizacije društva i snažnije naglašavanje odgovornosti odrazio se na profil medija javnog informisanja, kao što oni, s druge strane, daju svoj prilog toj demokratizaciji, javnosti rada i povećanoj odgovornosti. Taj kurs za slobodu socijalističke štampe, za njenu aktivnu ulogu kao dijela političkog sistema i kao »prvog odreda« našeg osebujnog samoupravnog sistema informisanja treba u punoj mjeri i dalje da održimo i razvijamo.

Pri tom treba imati u vidu da smo u cjelini toga rada suočeni i sa činjenicom da se osnovna opredjeljenja o toj specifič-

Digitized by Google

noj i izuzetno važnoj djelatnosti sporo pretaču u život, da pritišću pipci birokratskog stezanja i postrojavanja (po aršinu »moje« sredine i interesa) i iskušenja građanskog (pa i malograđanskog) žurnalizma i onog sistema vrijednosti i odnosa koje on izražava. Prisutni su i prodori »razmaženog« antisocijalizma, nekakvog apriornog cinizma prema svemu što je organizirano, ogovaranje pojedinih, ponajviše federalnih foruma, institucija i mjera itd. Moramo to jasno uočiti i kvalificirati. I pri tom, bez udvaranja, kazati: istjerivanje ovih i drugih slabosti nije napad na štampu, nije svađa s njom, to je pledoaje za njenu još veću ulogu i odgovornost, za njeno dostojanstvo i dignitet.

Boreći se za osnovne vrijednosti i usvojene ciljeve društva javna glasila treba više nego do sada da predstavljaju aktivne činioce društvene kritike svega onog što se suprotstavlja progresu, kritike zastarjele svjesti, provincijalizma i samodovoljnosti, one falš ideologije da »đavo to su drugi« (jer smo »mi« pošteni i nesretni, a »oni« kvarni i sretni), nacionalizma, birokratsko-dogmatskog mentaliteta i odnosa i svih antisocijalističkih nasrtaja na društveni poredak i njegove pokretačke snage. Zato i treba iznova podvući dužnosti komunista u štampi (kao članova SK, a ne kao neke posebne profesije), da svjesno i aktivno doprinose formiranju javnog mnjenja, da kritikuju nesputano i argumentirano sa pozicija programa i političke SK sve pojave i nosioce koji su u neskladu s tom politikom, te da razvijaju demokratske funkcije i odgovornost javnih glasila i sprečavaju njihove jednostranosti, ograničenost i svaku zloupotrebu. Za te složene poslove ovi se pogoni moraju adekvatno materijalno, tehnički i kadrovski osposobiti.

Četvrto: na brojnim sastancima u organima SK detaljno su obrađeni i pojačani oblici ispoljavanja raznih antisocijalističkih i konzervativnih snaga i orijentacija. Naravno, ostvarivanje idejno-političke strategije SK u svakodnevnoj akciji, nastavljanje — uspješno i vidljivo — kursa revolucije i socijalističkog samoupravljanja prvi je, najvažniji i najsigurniji uvjet efikasne idejne i političke borbe protiv antisocijalističkih ideoloških i političkih koncepcija i snaga. Oko toga ne bi smjelo biti ni kolebanja, ni natezanja. Otuda ponekad izgledaju suvišno i konstruirano teze, neke vrste lažne dileme: što je u našoj borbi prvo, a što drugo, da li je važnija borba »za« ili »protiv«, kao što je štetno i iščekivanje šta će tko, kada i kako poduzimati, da bismo na osnovu toga procjenjivali vlastite korake i mjere. U stvari, sve je to povezano, to su »spojene posude«.

Među raznobojnim antisnagama u Jugoslaviji nacionalizam danas jače stupa na scenu, to čini sve otvorenije i hoće se predstaviti kao organizirana politička sila. Zato i jest važno da oko svega toga ne dvojimo, da forsiramo program glavnih društvenih preobražaja i nova socijalistička postignuća (jer je kriza najveći neprijatelj), tako da taj program »za« istovremeno

Digitized by Google

i nedvosmisleno znači i program »protiv«, tj. jasnu, javnu i uvjerljivu vododjelnicu sa snagama separatizma i unitarizma, samodovoljnosti i isključivosti, birokratskog dogmatizma i svake desnice, i sa svima onima što osporavaju sama ishodišta i smisao naše novije povjesti, njene vodeće ličnosti i snage.

U bici sa nacionalizmom SK je odnio značajne i principijelne pobjede. Ali, borba protiv nacionalizma nije definitivno završena, pa je i danas, u susretu sa novim prilagođenim i pojačanim nastupima nacionalizma, potrebno imati istančan sluh i jasan i jedinstven pristup, boriti se bez kompleksa za nacionalnu politiku SK i interese naroda, za njegov svestrani razvoj i napredak, ali i uvjerljivo razagnavati magle i podmetanja, utvare i povampirene duhove, svaku indoktrinaciju i nacionalističke zamke u ekonomiji, ideologiji, kulturi, jeziku, informacijama itd. Jer, nacionalizam predstavlja, zaista, koncentrirani izraz i podlogu okupljanja svih konzervativnih i reakcionarnih snaga. U tom okviru specifično se iskazuje jezički nacionalizam. (To se pitanje ovdje dodiruje na području hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika).

U pitanjima jezičke politike stavovi SK su jasni; stavovi Predsjedništva CK SKH (iz 1985.) i zajednički dogovori rukovodstava SK sa područja hrvatsko-srpskog, srpsko-hrvatskog, hrvatskog ili srpskog jezika to jasno definišu. Pa, ipak, unatoč tome neke se tendencije pomaljaju nepovoljno i zbog toga se kod ljudi osjeća zebnja i zabrinutost, jer oni upozoravaju da to nije naivno i da nije riječ tek o pitanjima jezika i »tvorbe riječi«. Ljudi i narodi, nacionalno izmješani, jedino prihvataju sadržaje bratstva i jedinstva, ravnopravnosti, međusobnog razumevanja, uvažavanja i tolerancije. Zato i ne prihvataju tobožnje jezičko čistunsto, ne primaju separiranje, bilo kakvu majorizaciju ili unitarističko propisivanje. Mora se na to obratiti pažnja i iznova razviti idejno-politička akcija za demokratsku provedbu utvrđenih stavova SK o problematici jezika.

Može se ova stvar, eventualno, i minimizirati tako što će se reći: pa to nisu toliko bitna, to su neka verbalna ili, pak, uskostručna pitanja. Ali, pri tom, treba znati da nacionalizam umije počinjati verbalno, ali nikad ne završava ni verbalno ni folklorno, u riječima i na riječima. Stoga, pravu podršku zaslužuju opredjeljenja iznijeta i u nekim raspravama u organizacijama SK da samo politika o jeziku za koju se opredjelio SK može dugoročno donijeti one rezultate koji su neophodni našem društvu i zajedništvu, da se treba boriti istodobno i jednako principijelno protiv jezičkog unitarizma i protiv separatizma, da nam ne treba jezička politika koja razdvaja već ona koja povezuje ravnopravne i slobodne ljude i narode koji se služe jednim jezikom i koji imaju pravo na svo njegovo bogatstvo.

Jezik treba da je sredstvo komunikacije, a ne ekskomunikacije (bilo koga i bilo od koga).

Digitized by Google

Svo iskustvo kojim raspolažemo pokazuje da je za Savez komunista izuzetno značajno da svoje svakodnevne akcije, a u situaciji koja je veoma složena, bolje teoretski potkuje i da se idejnopolitički osposobljava kako bi mogao prednjačiti snagom vizija, inicijativa i argumenata i na tome okupiti i stalno okupljati sve kojima na srcu leži socijalistički prosperitet i svestrani napredak svake naše republike i sredine i socijalističke Jugoslavije u cjelini.

Digitized by Google

Dinko Medić

Naznake o sukobljenosti samoupravljanja i birokratije

Polazeći od određenja samoupravnog sistema u socijalističkom samoupravnom društvu, kao organizovanog sistema samoupravnih i političkih ustanova (institucija) u kojim radni ljudi i građani, radnici ostvaruju upravljanje i kontrolu nad društvenim sredstvima za proizvodnju na kojima rade i po osnovu rada stiču, raspoređuju i raspodjeljuju dohodak, kao istinski rezultat svog ličnog rada, rada osnovne organizacije udruženog rada i rada udruženih proizvođača koji se ispoljava i izražava kao društveni dohodak. Dakle, problem funkcionisanja i razvoja samoupravnog sistema po svojoj suštini i svrhi je problem ostvarivanja socijalističke samoupravne demokratije. Za razliku od političke (parlamentarno-predstavničke) demokratije u kojoj je manifestovan odnos između sredstava za proizvodnju i radnika, radnih ljudi i građana posredovan kapitalom ili državno-svojinskim odnosom, oblik i sadržaj socijalističke samoupravne demokratije je neposredan, bez posrednika. Naime, osnovna pretpostavka za ostvarivanje i funkcionisanje socijalističke samoupravne demokratije je da sredstva za proizvodnju budu u društvenom vlasništvu, odnosno pravo svojine nad tim sredstvima nema niti može imati ni država ni organizacija udruženog rada, ni radnik pojedinačno. Iz toga proizilazi da za sve društvene subjekte egzistira princip da nad tim sredstvima za proizvodnju ostvaruju svoja društveno-ekonomska prava koja

Digitized by Google

se za sve njih regulišu u ustavu, zakonu i samoupravnim opštim aktima.

Pored toga već inicirane izmjene i dopune Ustava i (ZUR) takozvanog radničkog ustava će vjerovatno dati određena rješenja, jer su u dosadašnjoj raspravi pod sumnju stavljene brojne norme i instituti.

Podruštvljavanje ekonomije i politike je neposredno uzajaman društveni proces. Jer, istorijska je činjenica da ekonomske odnose koji proizilaze iz rada radnika na sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu nije moguće podruštviti u Marksovom smislu ukoliko nije otvoren proces podruštvljavanja politike, kulture, nauke i drugih sfera društvenog života koje nazivamo nadgradnjom. Dijalektika prakse ukazuje da nadgradnja ima značajan uticaj na bazu, na odnose u materijalnoj proizvodnji, kao što odnosi u materijalnoj proizvodnji, bazi imaju presudan uticaj na nadgradnju. Međutim, dosadašnje iskustvo u ostvarivanju samoupravnog sistema nepobitno pokazuje i dokazuje da je to dugoročan proces, proces neodložan u kome sudbina čovjeka treba da je u njegovim rukama. Uz to društvene protivrječnosti koje se javljaju, a naslijeđene su iz kapitalističkog društva, ne ukidaju se samim činom političke pobjede revolucije, nego se neposredovano prevladavanjem onih društvenih odnosa koji samoj radničkoj klasi, kao osnovnom subjektu revolucionarnog procesa, ne dozvoljavaju i pak svjesno sprečavaju, da se brže oslobađa »svojih« klasnih osobina: ograničenog materijalnog razvoja, nedovoljne obrazovanosti, razvijenosti nauke i kulture, egoizam, inertnost, učmalost, moć pojedinih grupa i pojedinaca, birokracije, tehnokracije i drugih struktura. Ovdje bismo se osvrnuli na često isticanje pošasti birokratije, birokratizma, jer od slučaja do slučaja pod tim pojmovima se podrazumijevaju sasvim različita određenja. Zato u ovom skromnom osvrtu ukazujemo na neke naznake jačanja birokracije i birokratizma i njenog permutiranog mjesta i uloge, kao i posebne potrebe da se taj Levijatan mnogo ozbiljnije poima i efikasnije prevladava.

Teoretičar, svakako istorijski nezaobilazan u analizi birokratije i birokratske organizacije je Maks Veber. Za njega je birokratija najracionalnija, najefikasnija i produktivnija od bilo kog drugog načina organizovanja. Ova neodoljiva, po mišljenju Vebera, birokratija ne može da ne osvaja postojeće i nove sektore društvenog i političkog života. Takvo shvatanje između kapitalističkog preduzeća, korporacije i birokratske organizacije ne postoji prekid, nego sitne razlike koje su proizvod specifikacije zadataka u opsegu uzajamnog prožimanja.

Ovim shvatanjem ističe se da savremeni život modernih društava ne može umaći prisutnoj tendenciji ka racionalizaciji i birokratizaciji.

Elektrotehnički fakultet, Banjaluka

Digitized by Google

Istina, u teorijskom smislu nedvojbeno je da birokratija predstavlja poseban društveni sloj i da je ima u svim strukturama društva, počev od pisara, administratora, finansijskih službenika, kulturnih i naučnih radnika, te do ministara i generala.

Teorijska kritika birokratizma

Naime, Marks je elaborirao da je birokratija najviši trend otuđenosti čovjeka u uslovima političke emancipacije i postojanja principa države. Parafrazirajući njegovu teorijsku misao, očito je da je ona najdalji i najmaglovitiji izraz otuđenosti čovjeka u neposrednoj praktičnoj sferi života i oblik odsustva humanizma u društvu u kome se manifestira visoki stepen samozadovoljstva države i nezadovoljstva građana. Marks u svojoj nezaobilaznoj fundamentalnoj kritici birokratije (»Kritici Hegelove filozofije države i prava« — kurziv D. M.) naglašava bit i temelj biti u kojoj je: »Opšti duh birokratije tajna, misterija koja se održava u njoj samoj putem hijerarhije, a prema spolja kao zatvorena korporacija. Otvoren duh države, a isto tako i javno mišljenje, izgledaju stoga birokratiji kao izdaja njenih misterija. Autoritet je stoga princip njenog znanja, a obogotvorenje autoriteta njeno ubjeđenje. Ali u njoj samoj spiritualizam se pretvara u grubi materijalizam, u materijalizam pasivne pokornosti, vjere u autoritet, u mehanizam krutog formalnog djelovanja, gotovih principa, shvatanja, tradicija. Što se tiče pojedinog birokrate, državni cilj se pretvara u njegov privatni cilj, u potragu za višim činovima, uz ganjanje kari jere.«

Ovom Marksovom analizom, po pravilu birokratija se najprijatnije osjeća u krilu države i njenih institucija. Ukoliko su te institucije više zatvorene i hijerarhizirane, utoliko su okolnosti širenja njene misterije i moći veće. Dakle, birokratija je glasnogovornik interesa klase na vlasti, naravno ukoliko joj tu aktivnost omogućuju dati socijalni uslovi.

Gdje i kada ona uspijeva da svoje ciljeve vrlo vješto nadređuje klasi, postaje osobena socijalna i politička snaga koja istupa u ime, pa i umjesto klase. Naime, postajući od sluge gospodar društva, kako bi to eksplicirao Engels, birokratija postaje specifična organizacija sa svojstvenim joj klasnim karakterom i sa osobenim interesima i ciljevima. Istina, birokratiju ne treba vezati samo za vršenje državne vlasti, nego ta vlast može biti, ali i dobrim dijelom ona i jeste, u ekonomsko-finansijskoj sferi, u oblasti organizacije, tehnologije, politike, kulture, obrazovanja...

Mnogi analitičari i istraživači kako u svijetu, tako i u nas (Mils, Botomor, Diverže, Ortega y Gaset, Mikels, Ratković, Ćetković, Dragičević i dr.) diferenciraju i osoben pojam »Političke birokratije«, čija je fundamentalna svojstvenost bitisanje u po-

Digitized by Google

litičkim partijama i organizacijama, tj. egzistiranje u institucijama političkog sistema kao i ukupnoj društvenoj organizaciji. Elementarna obilježja birokratije su da svoj položaj obezbjeđuju na monopolizaciji i uzurpaciji političkog života, posjedovanje moći da u uskom krugu u neformalnim strukturama i neovisno o onome koga predstavlja donosi bitne političke odluke i skraja sudbine ljudi. Birokratiji bilo koje vrste političkoj, privrednoj i dr. puna su usta »klasnog interesa«, naravno općeg, vladajućeg. Tumačeći tobože u ime klase, birokratija je branitelj njenih »autentičnih interesa«, a de facto ona nastoji da mimo klase odlučuje o svim pitanjima društveno-ekonomskog, političkog, kulturnog i dr. života, pri čemu sebi omogućava dobit konkretnih društvenih i materijalnih beneficija. Međutim, birokratizam, kao manifestni oblik birokratije, nije samo jugoslovenski fenomen. Kao njeno funkcionalno otjelovljenje, svojevrstan korpus ponašanja i konkretnog djelovanja, kao vladavina privilegiranog sloja pojavljuje se u svim savremenim političkim sistemima, dok je negdje izrazit jedini faktor političkog odlučivanja, nad kojim nema skoro nikakve kontrole. S obzirom da ovaj rad pledira na odnos birokratizma i samoupravljanja u okviru jugoslovenske socijalne zbilje, osvrnuti ćemo se na neke naznake birokratizma u samoupravnom društvu.

Birokratizam u svom biću ispoljava i nosi tendenciju razdvajanja svojine nad sredstvima za proizvodnju, od upravljanja tim sredstvima.

Takvim svojstvenim bićem birokratija osigurava relativno bezbjednu, materijalno-egzistencijalno ugodnu i samostalno privatiziranu poziciju u odnosu prema stvarnom vlasniku sredstava za proizvodnju.

Samoupravljanje i birokratizam

Socijalističko samoupravno društvo fundirano na radikalnom revolucionarnom preobražaju, neprestanom afirmacijom i snaženjem vlasti radničke klase s ciljem da ona postane vodeći društveni hegomon i istinski gospodar najvećeg dijela društvene reprodukcije, nastoji da više nego ma koje drugo savremeno društvo isključi i suzbije korov birokratije i birokratizma. Riječi E. Kardelja kao da bivaju neodvojive od ljudske egzistencijalne zbilje u kome delegatski sistem »... kao najdemokratskiji oblik vladavine radničke klase u ljudskoj istoriji« dobiva puniji Marksov sadržaj.

Naime, brojni poslovi i zadaci koji su nekada bili de facto i de jure prevashodno u domenu državnih organa i institucija, danas se rješavaju isključivo putem delegatskog sistema neposrednim, aktivnim učešćem radnih ljudi i građana. Naravno, u nekim sredinama u više razvijenim oblicima i kvaliteta i kvan-

Digitized by Google

titeta, a u nekima i manje, što zavisi od brojnih objektivnih i subjektivnih uslova. Međutim, notorna je činjenica da radni ljudi i građani kroz samoupravne organe u organizacijama udruženog rada, skupštinama samoupravnih interesnih i društveno-političkih zajednica, mjesnih zajednica, skupštine drugih društvenih organizacija, kao i ostale institucije političkog sistema, ali usmjeravani organizovanim društveno-političkim organizacijama, neposredno, učestvuju u donošenju svih značajnih odluka. Na taj način i taj korov, birokratizam ima sve manje prostora da se održi i širi svoj položaj i vulgarnu misteriju. Pored toga, birokratija sa svojstvenim joj stilom i sadržajem, uspijeva iako u raspadanju održavati se i izvlačiti se od javne i neposredne radničke kritike.

Istina, izrasla je i narasla klasna svijest da su birokratija i birokratizam veliki balast i smetnja društvenom razvoju, naročito samoupravnom razvoju neposredne demokratije. Dakle, razvojem neposredne demokratije i raznovrsnih oblika i sadržaja radničkog i društvenog samoupravljanja od osnovnih organizacija udruženog rada i mjesne zajednice pa do federacije, uistinu se saosjećaju i otklanjaju moćna krila birokratije, koja ima nevjerovatnu sposobnost adaptiranja i kozmetičarskog priljubljivanja.

Izvorno ishodište birokratizma, a time i tehnokratizma je monopolitičko raspolaganje i usmjeravanje fondovima (naravno punim finansijskih sredstava — D. M.) društvene akumulacije. Kao što znamo, vidimo i čujemo putem sredstava javnog informisanja, birokratija u svom permutiranom obliku traži i nalazi nove socijalne prostore i mogućnosti praktičnog djelovanja. Nekada, pa i danas, mnogi uzroci rovarenja birokratije bili su ti što neposredni proizvođač, građanin nije u potpunosti postao gospodar cjeline društvene reprodukcije. Zatim, u lancu raspodjele ubacilo se mnogo posrednika koji na bilo koji način otuđuju njegovu vlast, zakidaju neotuđiva radnička prava i osujećaju konkretnu i neposrednu kontrolu. Naime, tamo gdje svjesna radnička klasa nije u stanju da putem legalnih, oficijelnih političkih i pravnih instrumenata i instituta vlada i ostvaruje svoje neposredne i istorijske interese, dolazi do neposrednih, otvorenih, iskrenih protesta spram moći birokratije.

Takvih primjera kao što je ostavka radničkog savjeta u titovoužičkom »Mesaru«, razriješenje i opoziv radničkog savjeta i rukovodstva u transportnoj organizaciji »Udarnik« u Mrkonjić Gradu, takođe u transportnoj organizaciji iz Sanskog Mosta »Samatrans« istražena je i primorana ostavka rukovodećih struktura i organa upravljanja, smjena direktora u leskovačkom »Zdravlju« i drugih, dokaz je neposredne sukobljenosti zrelog i svjesnog samoupravljanja spram raspadajuće birokracije.

Istina, iz ovih empirijskih medijskih izvještaja, ali i iz uzornih analiza birokratije u samoupravnom društvu u radovima

Digitized by Google

Županova, Ćetkovića, Lukića, Letice i Dragičevića upozorava se da je to jedan od glavnih, fundamentalnih problema samoupravnog socijalizma.

Uporednom analizom sadržaja pomenutih i drugih organizacija udruženog rada u kojima dolazi do radničkog protesta, u njegovom ad hoc dejstvu, ili u kontinuiranom djelovanju, kao oblici protesta manifestuju se peticije i obustave rada, ili tzv. vanredni zborovi radnih ljudi. Tako prema zvaničnim podacima koje je Savezno izvršno vijeće dostavilo delegatima Skupštine SFRJ poslije donošenja interventnih zakona, ali sa 20. martom zaključeno, iznosi da je bilo 168 obustava rada. U tim obustavama je učestvovalo nešto više od 20.000 radnika, dok su obustave trajale od nekoliko časova do nekoliko dana. Naime, po republikama i pokrajinama bilo je obustava:

1. U Bosni i Hercegovini bilo je pet obustava rada;
2. U Crnoj Gori je bila jedna, s tim da je delegat iz ove republike na Odboru za društveno-ekonomske odnose dopunio da je bilo 18 obustava;
3. U Hrvatskoj bilo je 39 obustava;
4. U Makedoniji bilo je 28 obustava;
5. U Sloveniji 34 obustave rada;
6. U Srbiji bez SAP 53 obustave rada, dok u SAP Kosovo dvije obustave i u SAP Vojvodini pet obustava rada.

U većini obustava rada, negodovanja i radničkih protesta primaran zahtjev je bio neposredni ekonomski interes, odnosno adekvatno zadovoljenje tog zahtjeva. Međutim, u nekim organizacija udruženog rada već pomenutim u tekstu i drugima, ovaj ekonomski zahtjev bio je samo povod za protest, a primarni zahtjev je bio političkog karaktera. Naime, ovim zahtjevom tražena je smjena birokratizovanih, korumpiranih rukovodnih, poslovodnih, upravnih i samoupravnih struktura (ličnosti, pojedinaca), GRUPA, APARATA, ELITA, koje su se izdvojile i otuđise od klase. Time je ukazivano konkretno i neposredno, zasnovano na Lukačevom vjerodostojnom marksističkom indikatoru RADNIČKOJ INTUICIJI da je birokratija izdvojeni društveni sloj koji zamjenjuje klasni interes svojim uskim, neposrednim, ličnim i sitnosopstveničkim interesom. I tako otkrivajući je, radnici potvrđuju Lukićevu definiciju birokratije kao »... sloja koji se bavi upravljačkim društvenim poslovima, koji vrši vlast, i koji stoga ima prosječno daleko veći prihod od običnog radnika ili službenika, a čak teži da postane eksploatator«.

Kao što se vidi samoupravno socijalističko društvo, i subjekt njegovog razvoja radnička klasa nije protiv administracije, protiv različitih kategorija administracije, upravnog, samoupravnog, sudskog, sizovskog i sličnog stručnog osoblja koje je svakom društvu, pa i samoupravnom nužno i neophodno, i pod određenim uslovima vrlo korisno, nego je protiv birokratske aparature napuhane sopstvenim interesima. Protiv je tih poseb-

Digitized by Google

nih »tumača« samoupravnih i politikantskih akata kojima sputavaju svaku neposrednu inicijativu, te ozbiljnije zagušuju i ugrožavaju neka elementarna samoupravna prava, radnih ljudi i građana. Pored toga, otvoren i ekspliciran je radnički zahtjev da se suprotstavi biti i temelju biti tom šturom, vulgarnom, praznom, izraubovanom jeziku i opštem komuniciranju birokratizma. Naime, taj već otrcani i frazeološki jezik, poput izlizane gramofonske ploče vrti jedne te iste fraze, resavom obojene i ogoljene dovode do stanja u kome se ti i takvi dokumenti i akti vrlo malo čitaju i nedosljedno sprovode. Birokratskom inflacijom i riječi i papira, te beskrajnog laviranja apela »to se mora«, »to treba«, »to je nalog neodložan«, i tome sličnog birokratija govori šifrom, žargonom, samo njoj razumljivim i spoznatim kodom kojim slika privid sopstvenog rada i značaja.

Na kraju iako ne poslednje, borba i sukobljenost protiv birokratizma je primarna borba za razvoj samoupravnog produkcionog odnosa, za neposrednu vlast samoupravljača. U svakodnevnoj savremenoj teorijskoj i političkoj analizi prisutno je bavljenje apstraktnim opservacijama u smislu federalizacija SK, neefikasnost, oportunizam, različit odnos prema istim pitanjima, idejna ofanziva drugih ideologija i snaga, pošast nacionalizma i dr., dok je potrebna neodložna konkretna marksistička analiza u kojoj bi uzroci, ali i posljedice bivali jasni.

S obzirom da i ovdje nisu dati decidni odgovori nego istaknute neke naznake putem određenih pokazatelja sukobljenosti svjesnog samoupravnog djelovanja i birokratskih prepreka i htjenja održavanja željenog im statusa kvo, u kome se ističu njihovi sopstveni interesi, očigledna je socijalna zbilja našeg konkretnog totaliteta.

Digitized by Google

Tomislav Ž. Nikolić

(Zlo)Upotreba Marksa

(Povodom napisa prof. dr Tomislava Bandina »Fetišizmi krize«, »Socijalizam«, br. 2/1987., str. 127—134)

U napisu »Fetišizmi krize« prof. dr Tomislav Bandin nije pružio nijedan valjan naučni argument kojim bi dokazao da naše socijalističko samoupravno društvo ima neposrednu društvenu svojinu, ali je zato ovaj oblik društvene svojine, koji kod Marksa znači biće komunističkog besklasnog društva, koristio kao »argument« kojim je želeo da dokaže da je zalaganje za uvođenje akcionarske radničke svojine u socijalizmu »anahronizam« ili »kontrarevolucija« i sl.[1]

[1] Protivnik akcionarske radničke svojine je i prof. dr M. Trkulja, koji u svom veoma konfuznom tekstu »Samoupravna svojina kao istorijski oblik društvene svojine (vidi: »Socijalizam«, br. 9/86.) kaže: »Ni u čemu ne bi bilo protivno proizvodnim snagama da se i u nas priđe organizovanju proizvodnje na akcionarskom tipu svojine kao vladajućem, budući da su znatno ispod nivoa razvijenih vodećih kapitalističkih zemalja, a kamoli u poređenju sa predvorjem komunizma. Međutim, s gledišta samoupravnih produkcionih odnosa, to bi predstavljalo *kontrarevolucionarni proces*«. (??!) str. 20.). Kao što se vidi, ideološki razlozi su »argument« protiv radničke akcionarske svojine u socijalizmu!

Digitized by Google

Pored toga, prof. dr T. Bandin sebe stavlja u položaj jedinog autentičnog tumača Marksa, bez da se potrudio da iz Marksove kritike političke ekonomije spozna bit kapitala, kao i biće neposredne (komunističke) društvene svojine. Autor se posebno »okomio« na interpretaciju jednog citata iz III toma »Kapitala« u kome Marks govori da bi akcionarski kapital mogao da bude »prolazna tačka za ponovno pretvaranje kapitala u svojinu proizvođača, ali ne više privatnu svojinu izdvojenih proizvođača, nego njihovu svojinu kao udruženih, neposrednu društvenu svojinu.«[2]

Prema »autentičnoj« interpretaciji prof. T. Bandina navedeni deo rečenice treba da znači da Marks smatra da i u uslovima »neposredne društvene svojine« može da se zadrži kapital kao društveni odnos proizvodnje. Nema ništa pogrešnije od ovakve interpretacije. Autor nam kaže: »Dakle, kod Marksa je očigledno reč o pretvaranju privatne u društvenu svojinu, *kao kvalitativno novog društvenog oblika svojine*, a ne o 'kapitalu direktno udruženih individua', kako Marksa interpretira dr Raič, odnosno ponajmanje o *suvlasništvu* radnika na kapitalu preduzeća, za što se zalaže dr Žarković. Dakle, jednom rečju, za razliku od Marksa, dr Raič se zalaže za grupnu svojinu, za, kako on kaže, 'akcijski kapital radnika samoupravljača u osnovnim organizacijama udruženog rada', dok se dr Žarković opredeljuje za privatnu svojinu radnika na delu sredstava za proizvodnju (kapitala), koju bi (verovatno) radnici otkupili. Od koga? Jedini mogući odgovor jeste — od društva. Jer u socijalističkom samoupravljanju nema drugog titulara društvene svojine.« (str. 129.).

Neću sada ulaziti u to što prof dr T. Bandin nije definisao socijalističko samoupravno društvo kao titulara društvene svojine, jer da je te učinio, morao bi reći da je to država, te da se u nas društvena svojina javlja kao državna. Ostavimo to za drugi put. Sada je potrebno izneti činjenicu da prof. T. Bandin nije razumeo Marksa u pogledu suštine kapitala. Isto tako, autor pokazuje da ne zna šta Marks podrazumeva pod sintagmom »neposredna društvena svojina«.

Navešću prvo ceo Marksov tekst o kome je reč da bismo videli da ga ni prof. Bandin nije dobro shvatio i interpretirao. Čujmo Marksa: »U akcionarskim društvima funkcija je rastavljena od svojine na kapital, pa je, dakle, i rad potpuno rastavljen od svojine na sredstva za proizvodnju i na višak rada. Ovaj rezultat najvišeg razvitka kapitalističke proizvodnje predstavlja nužnu prolaznu tačku za ponovno pretvaranje kapitala u svojinu proizvođača, ali ne više privatnu svojinu izdvojenih proizvođača, nego njihovu svojinu kao udruženih, neposrednu društvenu svojinu. S druge strane, on je prolazna tačka za pretvaranje svih funkcija u procesu reprodukcije koje su dosad još bile skopčane

[2] K. Marks, Kapital, tom III, u: K. Marks—F. Engels, DELA, tom 23, IMRP i »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 370.

Digitized by Google

sa svojinom na kapital, u proste funkcije udruženih proizvođača. u društvene funkcije.«[3]

Izvršimo analizu ovog teksta. Prvo, u njemu Marks kaže da je u akcionarskim društvima funkcija kapitala odvojena od svojine nad kapitalom, što potvrđuje praksa svih akcionarskih društava u kapitalističkim zemljama. Tu nema spora.

Drugo, u akcionarskim društvima radnici su rastavljeni od svojine nad sredstvima za proizvodnju, što znači da su oni u najamnom odnosu prema akcionarskom kapitalu. Višak rada se i dalje javlja kao izvor oplodnje akcionarskog kapitala. Ovde je mesto da se analizira predlog za uvođenje radničke akcionarske svojine u socijalizmu.

Predlog da radnici imaju akcije, da učestvuju sa svojinom u akcionarskom kapitalu, menja sadašnji položaj radničke klase u socijalizmu. U čemu? »Deo (radnikovog) vlastitog rada, koji on realizuje preko mere onoga što sačinjava običnu najamninu, pojavljuje se kao profit koji se duguje njegovom kapitalu. I sam radnik se onda razlaže u razne ekonomske tipove. Kao svoj vlastiti radnik dobija svoju najamninu, a kao kapitalista — svoj profit.«[4]

Kao što se vidi, predlog za uvođenje akcionarskog oblika radničke svojine u socijalizmu nije nešto što bi protivrečilo delima Karla Marksa. Samo je potrebno otkloniti ideološko slepilo, pa stvari pogledati realno, a ne ponavljati ideološke iluzije o društvenoj svojini kao nesvojini, ili, ono što radi prof. Bandin — isticati neposrednu komunističku društvenu svojinu, kao da je to u najmanju ruku stvarnost proizvodnih odnosa u sadašnjim socijalističkim zemljama.

U uslovima akcionarske svojine, radnik je podeljen na dve osobe — funkcije. »Kao posednik sredstava za proizvodnju, on je kapitalista, kao radnik — on je svoj sopstveni najamni radnik. On plaća, dakle, sebi svoju najamninu kao kapitalista i izvlači svoj profit iz svog kapitala, to jest on eksploatiše samog sebe kao najamnog radnika i u višku vrednosti plaća samom sebi tribut koji je rad obavezan da plaća kapitalu.«[5]

Treće, Marks smatra da je akcionarski kapital »rezultat najvišeg razvitka kapitalističke proizvodnje«, te da on »predstavlja nužnu prolaznu tačku za ponovno pretvaranje kapitala u svojinu proizvođača.« Ova je rečenica dr Bandinu potpuno nerazumljiva jer je on tumači kao svojinu radnika u obliku kapitala. Međutim, Marks pod neposrednom društvenom svojinom ne podrazumeva svojinu nad kapitalom, pa makar taj kapital bio i društveni, nego ukidanje kapitala kao društvenog klasnog (otuđenog) odnosa proizvodnje. »Da radnici postaju vlasnici uslova za

[3] Isto, str. 370—371.

[4] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom III, »Prosveta«, Beograd, 1978, str. 325.

[5] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom I, ..., str. 311—312.

Digitized by Google

proizvodnju, znači, dakle, samo to da ovi pripadaju podruštvljenim radnicima (u uslovima podele rada i robne proizvodnje ovo je nemoguće, jer rad nije udružen — prim. T.N.) i radnici proizvode kao takvi, svoju vlastitu proizvodnju podređenu sebi kao društvenu. Ali hteti sačuvati najamni rad, pa samim tim i osnovu kapitala, kao Proudhon, i ujedno ukinuti 'nevolje' negacijom jednog oblika kapitala — to je đački.«[6]

Kada će društvena proizvodnja, koja je kao robna proizvodnja samo formalno društvena, biti pod kontrolom proizvođača i kada će se, pod kojim uslovima, ostvariti neposredna društvena svojina? Po Marksu, tek kada se ukine podela rada i sa njom otuđenost uslova proizvodnje, tj. suprotnost najamnog rada i kapitala. On o tome kaže: »Podela rada ... bila bi isto tako moguća kad bi njeni uslovi pripadali udruženim radnicima, i ovi se prema njima odnosili kao ono što oni *in natura jesu* (to znači da su samo stvari, upotrebne vrednosti, a ne roba, *novac*, kapital-prim. T.N.) kao prema svojim vlastitim proizvodima i predmetnim elementima svoje vlastite delatnosti.«[7] (Podvukao T.N.).

Četvrto, neposredna društvena svojina, prema Marksu, pretpostavlja odsustvo klasne podele rada i robne proizvodnje na njenoj osnovi, što znači da je za ovaj oblik proizvodnje i društvene svojine potreban neposredno udruženi rad, a on je moguć tek u komunizmu. Po Marksu, »gde je rad zajednički, odnosi ljudi u njihovoj društvenoj proizvodnji ne predstavljaju se kao 'vrednosti stvari'«.[8]

Pošto socijalizam nema uslova za ukidanje robne proizvodnje kao preduslova za uspostavljanje neposredne društvene svojine, sredstva za proizvodnju su i dalje u vrednosnom (robnom) ili kapitalskom obliku, a ne »prosta materijalna pretpostavka rada«, kao što to prof. Bandin i drugi teoretičari društvene svojine kao nesvojine pretpostavljaju.

Po mom mišljenju, socijalizam mora putem samoupravljanja i kooperativnih fabrika, pa i akcionarske radničke svojine, da razvija proizvodne snage kapitala, a to je jedini pravi put ka komunizmu, tj. budućem novom društvu. »Od momenta kad se buržoaski način proizvodnje i njemu odgovarajući procesi proizvodnje i raspodele saznaju kao *istorijski*, prestaje zabluda da ove odnose treba smatrati za prirodne zakone proizvodnje i otvara se izgled na jedno novo društvo, na jednu novu ekonomsku društvenu formaciju, za koju ovaj način proizvodnje čini samo prelaz.«[9]

Peto, Marksov zahtev »za pretvaranje svih funkcija u procesu reprodukcije ... u proste funkcije udruženih proizvođača, u društvene« ne može se tumačiti kao sadržaj sadašnjeg samoupravljanja u socijalizmu, jer naši neposredni proizvođači nisu

[6] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom III, ..., str. 402.
[7] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom III, ..., str. 210.
[8] Isto, str. 102.
[9] Isto, str. 330.

Digitized by Google

neposredno udruženi, ma koliko mi u svakidašnjoj praksi koristili sintagmu »samoupravni udruženi rad«.

Međutim, prof. dr T. Bandin nije izvršio naučnu analizu pomenutog citata iz III toma »Kapitala«, ali mu ne smeta da neposrednu društvenu svojinu (komunizam) uzme kao činjenicu, što ukazuje da on socijalizam poistovećuje sa komunizmom. Pošto je sadašnji socijalizam samo politička intervencija u građansko društvo, pozivanje na neposrednu društvenu svojinu kao argument protiv radničke akcionarske svojine smatram neozbiljnim.

Prof. Bandin veruje da u ruci drži suštinu neposredne društvene svojine, pa zaključuje: »Baš zbog toga što su ideje i zalaganja za uvođenje bilo kakvog oblika akcijskog kapitala u društveno-ekonomski sistem socijalističkog samoupravljanja, *potpuna* suprotnost suštini društvene svojine i biću samoupravljanja udruženih radnika, one ne mogu dobiti drugu naučnu (??), a time i idejnu i moralnu kvalifikaciju sem da su anahronizam i klasni surogat.« (str. 132.).

Da je umesto moralnih osuda prof. Bandin studirao Marksovu kritiku političke ekonomije, uvideo bi da sam pojam kapitala podrazumeva odvajanje rada od svojine, odnosno odnose između najamnog rada i društvenog kapitala. O tome Marks kaže: »Ovo rastavljanje uslova rada ovamo, a proizvođača onamo, jeste ono što čini pojam kapitala; ono otpočinje s prvobitnom akumulacijom... zatim se kao stalni proces ispoljava u akumulaciji kapitala ...«[10]

Dakle, prof. Bandin, kao i drugi naši marksisti, ignoriše Marksov pojam kapitala, njegovu prirodu i suštinu. Umesto da vidi da je kapital ta društvena sila koja uslovljava određene društvene odnose, prof. Bandin polazi od teze da je bitno ko upravlja društvenim kapitalom. Dakle, za njega nije bitno što kapital kao otuđeni odnos proizvodnje uopšte postoji u socijalizmu. Čim postoji kapital, postoji i najamni rad kao njegova osnova. Najamni rad, po Marksu, čini subjektivnu suštinu privatnog vlasništva, zato je društvena svojina u socijalizmu još u obliku kapitala.

Dok Marks hoće da radnička klasa razvojem proizvodnih snaga ukine vlast kapitala kao otuđene društvene sile, a samim tim i da sebe oslobodi ropstva najamnog rada, u nas se teži ka pomirenju nepomirljivih suprotnosti. Mnogi, naime, hoće integraciju najamnog rada i kapitala, što su hteli i socijalisti utopisti. Svi ti autori, pa i kritičari akcionarske svojine radnika, morali bi da nam prvo objasne šta je to kapital, ali u duhu Marksove kritike političke ekonomije.[11]

---

[10] K. Marks, Kapital, tom III, ..., str. 208.

[11] Rečena konfuznost ili zbrkanost pogleda u radu prof. Trkulje ogleda se, pored rečenog, i u tome što autor jednom iznosi kritiku nesvojinskog koncepta društvene svojine, a drugi put, suprotno prvom, tu istu »nesvojinu« svim silama brani.

Digitized by Google

Po Marksu, suprotno klasičnoj političkoj ekonomiji, kapital nije samo opredmećeni rad (ponajmanje stvar), već društveni odnos proizvodnje! Naime, Marks tumači kapital kao epohalni odnos proizvodnje, pri čemu je to ekonomski odnos proizvodnje, otuda važnost Marksove teorije radne vrednosti. On o tome kaže: »Ekonomisti ne shvataju kapital kao odnos. Oni to i ne mogu a da ga ujedno ne shvate kao istorijsko-tranzitorni, relativni, a ne apsolutni oblik proizvodnje.«[12] I ne samo to. Istorijsko postojanje kapitala kao društvenog odnosa zavisi od postojanja građanskog, na kapitalu zasnovanog načina proizvodnje, kao i od zakona kapitala koji stalno reprodukuju kapital-odnos, hteli mi to priznati ili ne. »Prvobitna akumulacija je, ističe Marks, ... samo odvajanje uslova za rad kao samostalnih sila naspram rada i radnika. Istorijski procesi predstavljaju ovo odvajanje kao moment društvenog razvitka. Ako je kapital već jednom tu, onda se iz načina same kapitalističke proizvodnje razvija održavanje i reprodukcija ovog odvajanja u sve većoj razmeri, dok ne dođe do istorijskog obrta.«[13]

Na pitanje kada će doći taj »istorijski obrt«, Marks odgovara: »Prvobitno jedinstvo između radnika i uslova rada (ovde se apstrahuje robovski odnos, gde radnik sam pripada objektivnim uslovima rada) ima dva glavna oblika: azijsku zajednicu (samonikli komunizam) i sitnu, porodičnu poljoprivredu (s kojom je povezana kućna industrija) u jednom ili drugom obliku. Oba oblika su detinjski oblici i podjednako malo podobni da razvoju rad kao *društveni* rad i proizvodnu snagu društvenog rada. Otuda nužnost razdvajanja, cepanja, suprotnosti između rada i svojine (po čime valja razumeti svojinu na uslove za proizvodnju). Krajnji oblik ovog cepanja, u kome se ujedno proizvodne snage društvenog rada najsilnije razvijaju, jeste oblik kapitala. Na materijalnoj osnovici koju on stvara i posredstvom revolucija kroz koje u procesu ovog stvaranja prolazi radnička klasa i čitavo društvo, može tek da bude opet uspostavljeno prvobitno jedinstvo.«[14]

Dakle, da bi radnici uspostavili neposrednu društvenu svojinu, moraju najpre da stvore takve proizvodne snage koje robnu proizvodnju čine izlišnom, a sa njom i podelu rada koja i uslovljava robnu proizvodnju, kao otuđeni oblik društva i društvenih odnosa.

Kako prof. Bandinu nije poznata priroda kapitala, on se zdušno opire »rasparčavanju« društvenog kapitala, pa teži da državnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju, koju on ideološki »krsti« neposrednom društvenom svojinom, sačuva. Dakle, njemu ne smeta što kapital kao klasni (otuđeni) odnos proizvodnje uopšte postoji u socijalizmu, on želi da se on sačuva od

[12] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom III, ..., str. 211.
[13] Isto, str. 209.
[14] K. Marks, Teorije o višku vrednosti, tom III, ..., str. 325.

Digitized by Google

uticaja grupne ili privatne svojine radnika. Evo šta nam prof. Bandin poručuje: »Zastupnici ideje o akcijskom kapitalu, očito, ne shvataju da bi se time društveni kapital (čitaj: državni kapital-prim. T.N.) razbio u grupni, i time davao impuls nekontrolisanom obnavljanju privatne svojine. Zato pledoaje za uvođenje akcijskog kapitala, kao materijalne osnove individualnog i grupnog interesa, umesto svesnog planskog usmeravanja razvoja društva u socijalističkom samoupravljanju (dosadašnji razvoj socijalizma, naročito poslednjih godina, karakteriše voluntarizam i kriza, a ne »svesno plansko usmeravanje«, bar bi to prof. dr T. Bandin trebalo da zna), jeste i teška *obmana i podvala*, kojom se pokušava akcijski kapital podmetnuti radničkoj klasi kao 'spas od propasti' u koju je vodi mukotrpna i teška izgradnja socijalističkog samoupravljanja, usmerena na oslobođenje rada kao strategijsko pitanje socijalističke izgradnje i temeljne vrednosti društva.« (str. 133—134.).

Sve ovo bi bilo prihvatljivo da postoje pretpostavke od kojih prof. Bandin polazi u svom anatemisanju zahteva za uvođenjem radničke akcionarske svojine u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Naime, prof. Bandin bi bio u pravu samo onda kada bismo imali neposrednu društvenu svojinu i besklasne odnose proizvodnje. Međutim, mi sve to nemamo, to su samo ideološke predstave (iluzije i zablude) autora, koji ne samo da upotrebljava Marksa, nego ga kao što vidimo veoma mnogo zloupotrebljava.

Napis prof. Bandina »Fetišizmi krize«, da se poslužim njegovim rečima, baš predstavlja tešku obmanu i podvalu toj istoj radničkoj klasi kojoj se naš autor nudi kao zaštitnik. U suštini, napis autora doprinosi daljem učvršćivanju ideološke iluzije da je socijalizam već komunizam, a da je društveni kapital, kapital-odnos (odnos između rada i društvenog kapitala) nešto drugo do otuđeni (klasni) odnos proizvodnje. Za našeg autora, kao što smo videli, to je neposredna društvena svojina, dakle, komunizam! U stvarnosti, naš društveni kapital je državna svojina, u kojoj je položaj najamnih radnika, u dosta slučajeva ispod vrednosti radne snage.

Na kraju, mogu da poručim prof. Bandinu da »temeljne vrednosti društva« ostavi ideologiji, a da se on ako želi da bude čovek od nauke, vrati studijama Marksove kritike političke ekonomije iz koje može još mnogo toga da nauči!

Digitized by Google

Dr Vjenceslav Glišić: Užička Republika

(Beograd, 1986., str. 290)

Najbolji izraz narodnooslobodilačkog rata i revolucije 1941. godine predstavlja Užička Republika. Stvara se u vrijeme vrlo složene međunarodne situacije. Nacistička Njemačka i fašistička Italija su u ofanzivi na svim frontovima. Zapadna Evropa je okupirana. Velika Britanija preživljava teške dane svoje istorije — na kopnu i na moru. Njemačke elitne divizije prodrle su 1500 km u teritoriju SSSR i praktično se nalazile pred Moskvom i Lenjingradom. Fašistička štampa likuje i piše o »najvećoj bici uništenja svih vremena«. Vođa Trećeg rajha drži sulude govore preteći čitavom svijetu. Slobodoljubivi svijet je upirao pogled spasa i nade u Sjedinjene Američke Države. Otuda, međutim, nije bilo riječi ohrabrenja. Naprotiv, šef Američkog glavnog štaba izjavio je: »Američkoj vojsci je potrebno još dugo i intenzivno obučavanje da bi bila sposobna za borbu.« Zbog svega toga ljude je zahvatala nevjerica u spas od fašizma i opšta demoralizacija u perspektivu borbe.

Upravo tada rađa se Užička Republika ustaničke 1941. godine. U jesen 1941. godine NOP dobija veliki zamah naročito u Srbiji, gdje se nalaze Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Partizanske jedinice na ovom području brojale su oko 30.000 boraca. Velika slobodna teritorija se organizuje po osnovu revolucionarnog programa KPJ koja je na čelu ustaničkih masa. Po prvi put se ostvarilo ono o čemu je KPJ stalno govorila u svom propagandno-političkom radu. Poslije ilegale u periodu 1921—1941, sada KPJ slobodno djeluje. Narodu se objašnjavaju revolucionarne promjene, osniva se nova narodna vlast. Slobodnu teritoriju je pre-

Digitized by Google

krila gusta mreža novih organa revolucionarne vlasti svih instanci: preko 70 mjesnih NOO, 6 sreskih, 1 okružni i 1 gradski NOO. Njihov rad objedinjava Glavni NOO za Srbiju koji predstavlja i prvu partizansku ratnu vladu Srbije.

Narodnooslobodilački odbori imaju sekcije, komisije i druga radna tijela. Gradski odbor u Užicu ima čak 11 sekcija. Onaj u Bajinoj Bašti saziva povremeno savjete građana. Sreski NOO u Krupnju ima Radničku kontrolu u Topionici antimona, što sa današnjeg stanovišta ima širi značaj.

U organe revolucionarne vlasti birani su ljudi od velikog ugleda i narodnog povjerenja. Oni sarađuju sa komandama mjesta, koje postoje u Krupnju, Ljigu, Čačku, Gornjem Milanovcu, Bajinoj Bašti, Užicu, Ivanjici itd. U nekim mjestima obrazovane su zajedničke partizansko-četničke komande; u drugima su postojale i četničke i partizanske — odvojeno. Partizani su imali glavnu komandu u Užicama, a četnici u Požegi.

Organi narodne vlasti donose revolucionarne odluke: o moratorijumu dugova, koja se inače donosi u ratu od državnih organa, zatim o zaradama, o pomoći neuposlenom stanovništvu, o kirijama, o radnjama, o cijenama prehrambenim artiklima, o pomoći izbjeglicama, o kažnjavanju špekulanata.

Sve je to omogućilo da se organizuje život na sasvim novim osnovama. Oživljava partizanska privreda u kojoj je uposleno 1000 stalnih radnika, među kojima i jedan broj izbjeglica, uglavnom iz Slovenije. Pospješena je tekstilna privreda. Krojačka radiona je proizvela 75 000 uniformi, 30 000 pari rublja. Fabrika kože je proizvela 2 000 pari cipela. Oglasila se i ratna industrija. U Fabrici oružja se proizvodi svakodnevno po 300 pušaka i 40 000 metaka. Za dva mjeseca je, inače, proizvedeno 20 000 pušaka, 40 karabina, 2 700 000 metaka, 3 000 specijalnih bombi i 18 000 ručnih bombi. Popravljeno je 300 puškomitraljeza i 200 teških mitraljeza.

Uspješno je organizovana sanitetska služba. Jedan od prvih dokumenata organa narodne vlasti u Krupnju bila je Naredba o osnivanju bolnice i sanitetske službe. Postojala je široka mreža bolnica i ambulanti i prihvatilišta za ranjenike. U Okružnoj bolnici u Užicu radilo je čak desetak ljekara.

Na području Užičke Republike oživio je kulturno-prosvjetni rad. Pokrenut je list »Borba«. Izašlo je 18 brojeva u 10.000 primjeraka. U broju od 28. oktobra 1941. god. »Borba« upravo piše o toj novoj kulturi: »Na čitavoj oslobođenoj teritoriji Srbije ključa novi narodni život. Svet je željan slobodnih manifestacija, mitinga, kulturnih priredaba, sjela, konferencija itd. Nijedna sala koju su prošli režimi gradili ne može da primi ni polovinu onih koji dođu da učestvuju i uživaju u priredbama. To je bio slučaj sa Festivalom narodnih igara i pjesama, koji je davan u nedelju 26. o. m. u Užicu i Čačku. U divnim pesmama i igrama svih naroda Jugoslavije, odlično pripremljenim i u jednom i u drugom mestu, htelo je da uživa 2 puta više publike nego što su mogle da prime najveće dvorane ovih mesta. Slobodnoj narodnoj kulturi i radosti treba više prostora i narod će ga sebi izgraditi.« Na veličanstven način je proslavljena godišnjica oktobarske revolucije: izveden je kulturno-umjetnički program, a u Užicu je organizovana izložba o Sovjetskom Savezu.

U Užicu je radila štamparija u kojoj su pored »Borbe« štampani: Bilten Vrhovnog štaba, »Omladinska borba«, »Vesti« — ukupno je izlazilo preko 20 listova. Tito je s razlogom rekao: »Sve što se u Užicu odigravalo imalo je dalekosežni značaj za čitavu našu zemlju.« Jer u kontinuitetu revolucije Užička Republika je značila nastavak i produbljivanje onoga što je ostvareno u NOP-u do tada, u prvom redu na velikoj slobodnoj teritoriji u Crnoj Gori iz vremena 13-to julskog ustanka. U istom smislu kasnija ostvarenja NOP-a na drugim područjima zemlje znače nastavak Užičke Re-

Digitized by Google

publike. Na taj način ostvarenja Užičke Republike trajno su ugrađena u temelje nove Jugoslavije.

Užička Republika je bila moralni podsticaj porobljenoj i preplašenoj Evropi. Upravo zato okupatori su se obrušili na nju i njene tekovine, uz obilatu pomoć četnika Draže Mihailovića. Iako je izgledala minijaturno u globalnim konfrontacijama II svjetskog rata, Užička Republika, kao simbol otpora i pregnuća je velika i u međunarodnim razmjerama. To su bili odlučujući razlozi izuzetnog naučnog interesovanja za njena ostvarenja i tekovine, koji su daleko bogatiji i složeniji nego što se to moglo zamisliti.

Užička Republika je i do sada naučno istraživana. Posebno valja pomenuti dvije knjige o Užičkoj Republici: u jednoj su sadržani prilozi sa naučnog skupa organizovanog na Zlatiboru 1977. godine, a u drugoj su objavljena sjećanja učesnika NOR-a i revolucije iz vremena Užičke Republike. Njima treba dodati i dva publicistička rada: »67 dana Užičke Republike« J. Radovanovića i »Zapadna Srbija 1941.« D. Mitrovića. Užička Republika je tretirana vrlo opširno i u naučnim radovima dr J. Marjanovića: »Ustanak i NOP u Srbiji 1941.«, dr M. Borkovića: »SKOJ i omladinski pokret u Srbiji«, dr V. Glišića: »KPJ u Srbiji 1941—1942.« M. Đurišića: »Partizanski odredi u Srbiji 1941.«, zatim u radovima P. Morače: »Jugoslavija 1941.«, dr V. Strugara: »Jugoslavija 1941—1945.«, dr B. Petranovića: »Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji«, dr J. Tomaševića: »Četnici u II svjetskom ratu«, dr D. Živkovića: »Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1945.« Ovoj grupi studija pripada i najnovija Istorija SKJ. Užička Republika je obrađivana i u dnevnicima i drugim memoarskim zapisima, kao što su »8 knjiga o 1941. godini u svedočenjima učesnika NOP-a« (izdanje Vojnog dela, Beograd). O Užičkoj Republici dosta je pisala i štampa, tako reći od 1941. pa do naših dana. U svim tim brojnim publikacijama i još brojnijim drugim tekstovima do detalja se pisalo o Užičkoj Republici, o gotovo svakom učesniku. Ali, nedostajala je, ipak, cjelovita naučna studija, što je i opredjelilo dr Vjenceslava Glišića, inače poznatog autora i do sada zapaženih radova iz istorije NOR-a i revolucije 1941—1945.

Naprijed izloženo govori da je bilo teško pisati o Užičkoj Republici a ne ponoviti u prvom redu poznata fakta, zatim analize istorijskih procesa, pa i naučne zaključke izrečene u dosadašnjoj istoriografiji. Pa, ipak, sa sigurnošću se može konstatovati da je najnovija knjiga dr Vjenceslava Glišića »Užička Republika«, koju je publikovao »Nolit«, iz Beograda krajem 1986. godine, po mnogo čemu sasvim nova knjiga, potrebna našoj istoriografiji. Pri tome mislimo na njenu strukturu, na naučnu zasnovanost izvedenih analiza, na razjašnjavanje i naučno objašnjenje nekih ključnih pitanja NOR-a i revolucije — ne samo u Srbiji i, najzad, na pojmovno određenje nekih bitnih pitanja.

Struktura knjige »Užička Republika« otkriva originalan pristup njenog autora. Knjiga ima slijedeća poglavlja; nastanak, uspon i pad. Njima prethodi predgovor i uvod, a slijedi ocjena mjesta i uloge Užičke Republike u jugoslovenskoj revoluciji. Dok su prvi i treći dio jedinstveni, obiman sadržaj drugog dijela je razbijen naslovima: Razvoj i djelatnost KPJ i drugih organizacija NOP-a, Partizanski odredi, Borba za proširenje i odbranu Užičke Republike, Narodna vlast, Obnavljanje i organizacija privredne aktivnosti, Kultura i umjetnost, Saradnja i raskid sa četničkim pokretom Draže Mihailovića, Spoljno-politički aspekti Užičke Republike.

Ovakva struktura je nesporno i nova i originalna. Sadržaj knjige može čak da ima isti kvantum činjenica, ali njihov razmještaj u ispunjavanju tzv. praznih mjesta izaziva osjećaj koji je svojevremeno Ranke opisao riječima: »Sad znam, sad razumijem.« Dakle, novo objašnjenje može i da ne pruža više znanja u smislu

Digitized by Google

više činjenica, ali prosto preraspoređivanje već postojećeg znanja, čak i bez ijedne nove informacije kao činjenice, stvara osjećaj da se nešto zna bolje, mada se ne zna više. Izvlačenje nekog događaja iz šireg konteksta i njegovo »uveličavanje« ili čak »uveličavanje čitavog tematskog bloka, kao odlučujućeg — znači, naglašavanje da postoje stanja u razvoju procesa, slična onima u, recimo, životu pojedinca. Na taj način ti događaji ili procesi dobijaju u veličini sa aspekta njihovog uticaja na budućnost koja je sada nama poznata kao prošlost (Fočanska i Bihaćka republika, AVNOJ i dr). Ovi događaji postaju beočug u lancu širih događaja i procesa. U konkretnom slučaju dr Glišić je više nego svi ostali istoričari do sada apostrofirao pitanje kulture i umjetnosti, saradnje i raskida NOP-a sa četničkim pokretom, spoljno-politički aspekt Užičke Republike. U tom kontekstu novo istraživanje »starih« izvora — takođe predstavlja značajnu novost.

Dr Glišić je nov i originalan i u elaboraciji pitanja kao što su objašnjenje imena Užičke Republike, njenog vremenskog trajanja i prostornog omeđavanja.

Ime Užička Republika nije kao takvo egzistiralo u toku njenog trajanja. Autor s razlogom ističe da KPJ nije dozvoljavala proglašavanje »bilo kakvih republika«, da se ne bi pothranjivala neprijateljska propaganda u narodu, »da komunisti teže da preuzmu vlast«. Tek nakon reokupacije ove slobodne teritorije poslednjeg dana novembra 1941. godine — u kvislinškoj štampi pojavilo se ime »Užička komunistička republika«, a potom i u štampi SSSR, u proljeće 1942. godine pojavljuje se njeno sadašnje ime — Užička Republika. Nakon oslobođenja 1945. godine narod je spontano prihvatio ovo ime, koje je kao takvo ušlo u istoriografiju.

U pogledu teritorijalnog omeđenja Užičke Republike, autor iznosi dva mišljenja. Po jednome se Užička Republika svodi na užički i čačanski okrug, po drugome ona zahvata mnogo širi prostor — teritoriju koja se nalazi između Drine i Save — do blizu Beograda. Ova uslovna granica proteže se na istoku kroz Šumadiju obuhvatajući teritorije Sreskog komiteta KPJ za Kosmaj, Okružnog komiteta KPJ za Pomoravlje i okružnog komiteta KPJ za Kragujevac — preko Trstenika i Vrnjačke Banje na Jug — do blizu Kosovske Mitrovice, Novog Pazara i rijeke Uvac, gdje se naslanjala na slobodnu teritoriju Sandžaka. Rijeka Drina dijelila je partizanske odrede u Zapadnoj Srbiji od 6 partizanskih odreda u Istočnoj Bosni. To su, po autoru, bili najširi okviri kojima se graničila Užička Republika.

Užička Republika je inače posmatrana kao jedan period koji je jasno vremenski omeđen. Iako njeni korijeni leže duboko u oslobodilačkom pokretu srpskog naroda i tradiciji oslobodilačke borbe, odnosno revolucionarnog pokreta pod rukovodstvom KPJ, autor ističe uobičajene međaše: oslobođenje Užica 24. septembra 1941. kao **terminus ante quam non** i njeno ponovno okupiranje od strane Njemaca 29. novembra 1941. godine kao **terminus post-quae quam non.** Napominje da prvi međaš treba pomjeriti unatrag do kraja ustaničkog jula 1941. godine kada je donesena odluka da se oslobodi veća teritorija u Zapadnoj Srbiji, pa do trenutka povlačenja partizanskih snaga sa ovog područja decembra 1941. godine. Smatramo da je dr Glišić u pravu i kada na ovakav način koriguje dosadašnje rezultate naše istoriografije NOR-a i revolucije

Već smo nagovijestili da je dr Glišić apostrofirao neka pitanja u samoj strukturi svoga rada, što na određen način predstavlja njihovu valorizaciju u našoj istoriografiji. Do sada je vojna komponenta NOR-a i revolucije imala prednost nad svim ostalim. U ovoj knjizi je s pravom ukazano na pitanje konstituisanja organa revolucionarne vlasti, na organizaciju života na oslobođenoj teritoriji — na potpuno novim do tada nepoznatim osnovama. To se posebno odnosi na kulturno-prosvjetni rad koji prerasta u pravi

Digitized by Google

pokret. Sa te strane gledano ova knjiga predstavlja osnovu za proučavanje položaja kulture i umjetnosti u revoluciji, koje su do skoro posmatrane kao propratne i sporedne pojave. Autor iznosi jedno zanimljivo mišljenje: zašto je sve više anonimnih i još malo poznatih stvaralaca na stranicama partizanske štampe, navodeći riječi Čedomira Minderovića: »Katkad mi se čini da je čista — dobro podmazana puška danas važnija od lepe metafore, i da je dobar članak — potrebniji od lepe novele.« (st. 172). Možda se i zbog toga u kulturu i umjetnost Užičke Republike probija dosta narodnog folklora, odnosno stvaralaštva bezimenih narodnih pregalaca. Njima pripadaju stihovi osmišljeni mudrim porukama, koje autor navodi: »Kajaće se Srbin svaki kada dođe vreme novo a ne bude ovog puta u borbama učestvovo. Ne pogledaj sa zapada tvoje sunce što se rodi a još manje da pomisliš da te drugi oslobodi. (str. 174).

Završavajući raspravu o ovome tematskom bloku na vrlo suptilan način, autor zaključuje: »Razvoj kulture i umjetnosti u Užičkoj Republici pokazuje... da je cilj revolucije i umetnosti bio ne samo socijalno oslobođenje čovjeka, već oslobođenje i njegovih neslućenih stvaralačkih mogućnosti«. (str. 179).

Pitanje saradnje i raskida NOP-a sa četničkim pokretom Draže Mihailovića najbolje se vidi u periodu Užičke Republike. U novije vrijeme ovo pitanje je dobilo u značaju, kako u našoj istoriografiji, tako i šire od toga. Sva ta mišljenja su dobro poznata monografu Užičke Republike dr Glišiću. On ih korektno interpretira, analizira i objašnjava. Pri tome saopštava relevantna dokumenta ili njihovu esenciju. Nepremostiv jaz između revolucionarnog i četničkog pokreta vidi u njihovim krajnjim ciljevima. Borba protiv okupatora istjerala je na čistinu četnički pokret Draže Mihailovića i onemogućila njegova dotadašnja laviranja energičnim zahtjevom da se četnički pokret jasno i konačno opredjeli — za ili protiv okupatora. Tako je četnički pokret pao na pozicije saradnika okupatora već krajem 1941. godine. Time su, bez obzira na motive, četnici vezali svoju sudbinu za sudbinu okupatora. Autor s razlogom zaključuje da je partizane i četnike dijelio dubok i nepremostiv jaz, koji se inače javlja između svih revolucionarnih i kontrarevolucionarnih pokreta: »Suprotan proces ne bi ni bio u skladu sa učenjima marksizma o klasnoj borbi i sa dosadašnjim razvojem ljudskog društva«, (str. 210) jer četnički pokret je bio nosilac starog društvenog poretka i preuzimao je sve da sačuva svoje društvene pozicije, čak i uz pomoć okupatora.

Najzad da kažemo da je spoljnopolitički aspekt Užičke Republike novo naučno sagledavanje upravo ove njene dimenzije. I ovo pitanje je sagledano u kontekstu cjelovitosti i autentičnosti revolucije naroda Jugoslavije. Složeni odnosi među saveznicima, zatim među osovinskim silama, igre kraljevske izbjegličke vlade, pojava kvislinških pokreta u Jugoslaviji — sve se to odražavalo na tempo, pa i karakter revolucionarnih procesa u prvoj ratnoj godini. Sve tri vodeće savezničke sile bile su saglasne sredinom 1941. godine da po završetku rata treba obnoviti Jugoslaviju. U tom smislu karakterističan je stav SSSR-a: njegovu službenu politiku vodi sovjetska vlada, a Kominterna održava odnose sa KPJ, ali u skladu sa politikom sovjetske vlade. Dr Glišić s razlogom zaključuje da će to predstavljati izvor velikih teškoća za NOP i posebno za njegovu međunarodnu afirmaciju. Dok se na jednoj strani SSSR suprotstavlja namjeri Tita iz avgusta 1941. godine da pripremi stvaranje »Narodnog komiteta oslobođenja«, na drugoj strani Zapad gradi mit o generalu Draži Mihailoviću, koji je krajem 1941. godine postao jedan od tri najpopularnije vojskovođe drugog svjetskog rata. Čak je i Radio-Moskva počela da pominje Dražu Mihailovića kao jednog od vođa otpora u Jugoslaviji, a kasnije kao »vođu svih snaga otpora

Digitized by Google

u Jugoslaviji« (str. 240). U tom smislu svi uspjesi NOP-a u borbi protiv okupatora pripisani su četničkom pokretu, iako on taktizira sa NOP-om ili mu se, pak, suprotstavlja uz pomoć okupatora. Na zahtjev kralja Petra II i njegove vlade, Čerčil i Britanska vlada zvanično su priznali četnički pokret Draže Mihailovića i odlučili da ga vojnički pomažu. Doktor Glišić pokušava da pronikne u razloge ovakvog opredeljenja Velike Britanije i pretpostavlja da su Britanci bili dobro informisani »da su partizanske jedinice jače i brojnije a da nacionalistički elementi stoje na drugoj strani i čekaju.« (str. 224). Dakle, bojazan da razvoj događaja u Jugoslaviji ne ugrozi britansku kontrolu i uticaj, uslovili su njeno prihvatanje pokreta Draže Mihailovića.

U okviru ovog tematskog bloka dr Glišić tretira i ocjenjuje savezničke misije koje dolaze u Jugoslaviju po raznim osnovama. Koriguje dosadašnje tvrđenje naše istoriografije da je engleska misija Hadsona podstakla Dražu Mihailovića na obračun sa NOP-om i ukazuje da su njegovi uticaji bili mali i da su se Britanci, kralj i izbjeglička vlada već bili opredijelili za pomoć Draži Mihailoviću, koga su popularisali kao jedinog priznatog vođu otpora u Jugoslaviji. Prva i poslednja, u stvari, jedina britanska pomoć četničkom pokretu Draže Mihailovića stigla je 9. novembra 1941. godine, a sastojala se od 20 mašinki, 10.000 metaka, 600 ručnih bombi. 4 556 dolara i 181 funte. (str. 230).

Složenost ovih odnosa sa međunarodne scene utiče i na odnose partizana i četnika. Dr Glišić konstatuje da četnici »nisu bili obavješteni o njemačkoj ofanzivi koja se pripremala na Užičku Republiku«, ali navodi da je Draža Mihailovića u jeku njemačke ofanzive odbio da zajedno sa partizanima stupi u borbu protiv Njemaca »pod izgovorom da ne može prihvatiti frontalnu borbu«. (str. 241). U stvari, Draža se nadao da će Njemci uništiti NOP i Užičku Republiku, pa je nastojao da sačuva svoj pokret. Tek polovinom novembra 1941. godine imamo prve prave vijesti ko je ko u Jugoslaviji. Tačnije 11. 11. 1941. počinje sa radom »Slobodna Jugoslavija« u Moskvi koja daje nemerljiv doprinos afirmaciji NOP-a u svijetu. I sovjetska štampa počinje objektivnije da piše i sa izrazitim simpatijama prema NOP-u. Tako se u martu 1942. godine u moskovskoj »Pravdi« po prvi put pominje ime — Užička Republika. Evropski pokreti otpora su redovnije počeli da prenose vijesti iz Jugoslavije o borbi jugoslovenskih partizana; među prvima je bio list belgijskih komunista. Ovaj tematski blok autor zaključuje konstatacijom da je iz Užica 1941. godine »započeta borba za međunarodno priznanje NOB-a i revolucije u Jugoslaviji«. (str. 248).

U zaključnom poglavlju ove studije dr Glišić konstatuje da je Užička Republika imala obilježje države. Revolucionarne promjene su zahvatile sva njena područja. Promjene se dešavaju u svim društvenim sferama, kao i u svijesti ljudi. U vrijeme Užičke Republike konačno je razrađena koncepcija o izgradnji narodne vlasti u formi narodnooslobodilačkih odbora (NOO). Oni započinju svoju aktivnost kao organi borbe da bi u kasnijem procesu prerasli u prave organe nove narodne vlasti. Zato se može reći da su NOO u političkom i ustavno-pravnom smislu začetnici nove države i novog oblika društvenog uređenja. Važnost Užičke Republike kao države sastoji se i u tome što je kondenzovala dotadašnja iskustva i što je svoju praksu ponudila svima kao bogatstvo u daljoj izgradnji narodne vlasti. Omogućila je doktrinu koju je Tito razvio da se ne vodi frontalni rat protiv neprijatelja, na čemu su insistirali četnički komandanti. Treba takođe naglasiti da je Užička Republika zračila moralnom podrškom prema svim krajevima zemlje i njenim narodima. Njen značaj se ne svodi samo na jugoslovenski okvir. Ona je prva izvršila proboj njemač-

Digitized by Google

ke evropske tvrđave iznutra i drugim okupiranim narodima ukazala na mogućnost uspješne borbe sa njemačkim nacistima, čak i u vrijeme kada su se oni objektivno nalazili na vrhuncu svoje moći. Ona je zato prerasla ne samo u simbol naše revolucije, već i u simbol borbe protiv osvajača svih pokorenih naroda.

Sve su to nesporni kvaliteti najnovije knjige dr Glišića. Ima, međutim, i nekih nedorečenosti, pa i ocjena sa kojima se može polemisati. Zahtjevi moderne istoriografije nalažu obavezu da se makar grubo portretišu bar one istorijske ličnosti koje su davale pečat istorijskim procesima. A takvih je bilo dosta na području i u vrijeme Užičke Republike. Mislim da je sporna ocjena da je Užička Republika »početni period u razvoju jugoslovenske revolucije« i »kolevka jedne autentične revolucije«. Iako dr Glišić pomjera njen početak od 24. septembra na kraj jula 1941. godine, ipak bi to značilo da se zanemaruju ostvarenja do kojih se došlo na nekim drugim područjima naše zemlje upravo u toku jula 1941. godine, što je zaista neopravdano. Tačna je, ali svakako ne potpuna konstatacija dr Glišića da je Jugoslavija izazvala pažnju i divljenje svjetske javnosti 27. marta 1941. i u vrijeme trajanja Užičke Republike. Ne smije se zanemariti veličanstveni julski ustanak 1941. godine, koji je imao snažnog odjeka kako kod njegovih velikih prijatelja, tako isto i kod neprijatelja. Zar iz perioda jula 1941. godine ne potiču impresije prijatelja poput ovih: »Partizanske borbe, sabotaže i ulične borbe svakodnevna su pojava u Beogradu, Banja Luci, Zagrebu i Crnoj Gori, naročito u Beranima.« Istom vremenu pripada zapis italijanskog fašističkog ministra inostranih poslova — grofa Ćana: »Danas se zapravo vodi pravi rat između Italije i Crne Gore« i strah Pavelićeve takozvane Nezavisne Države Hrvatske da događaji »U Crnoj Gori (mogu biti) sa mogućim kobnim posledicama u Italiji«. Itd. itd.

Knjigom »Užička Republika« dr Vjenceslav Glišić se odužio istoriografiji a istoriografija ovom značajnom fenomenu NOR-a i revolucije 1941—1945. godine. Autor je otkrio da je život Užičke Republike bio daleko bogatiji i složeniji nego što se mislilo na osnovu dosadašnje literature. Užičkoj Republici je dao jugoslovenski okvir i značaj a samim tim i pravo mjesto u kontekstu velikih događaja drugog svjetskog rata. Dr Glišić je odgovorio na pitanja imena, teritorije i trajanja Užičke Republike. Pri tome je ispoljio sve kvalitete dobrog istraživača, odgovornog metodičara i vrsnog interpretatora teksta. Koristeći svu relevantnu literaturu i iščitavajući stare izvore na novi način — otvorio je i neke nove tematske blokove, dajući prihvatljiva objašnjenja i realne zaključke. Najzad treba reći da je složena materija pregledno data i da su događaji kompletno obrađeni. Koncizan u eksplikaciji, produbljen u analizama, siguran u zaključivanjima i uz to lepršavog stila — dr Glišić je napravio štivo i knjigu koju toplo preporučujemo svim korisnicima.

Februar, 1987. godine

Dr Zoran Lakić

Mr Momir Bilić: Društveni aspekti produktivnosti

(Izdavač: »Naučna knjiga«, Beograd, 1986, str. 115)

Pred kraj 1986. godine izašla je iz štampe knjiga mr Momira Bilića »Društveni aspekti produktivnosti«. Ona se pojavljuje u periodu kada se u društvu preduzimaju energične mere kako na teorijskom planu tako i u praktičnom delovanju na podizanju produktivnosti rada. Pri tom je značajno napomenuti da nas nedo-

Digitized by Google

statak primenljivih metoda za merenje i upoređivanje produktivnosti rada vraća na početak — na suštinsko teoretski problem. Usvojene mere ekonomske politike ubrzaće mnoga rešenja. Zato je sigurno da će tek sada produktivnost rada naći svoje mesto u žiži naučnog interesovanja, što će biti od izuzetne praktične važnosti.

Otuda se knjiga autora mr. Bilića »Društveni aspekti produktivnosti« javlja u pravo vreme jer je ovaj problem izuzetno aktuelan.

U uvodnim izlaganjima navodi se da je u istraživanjima produktivnosti rada veća pažnja posvećivana proučavanju prirodnih, tehničkih i drugih činilaca, a manja istraživanju društvenih aspekata produktivnosti.

Autor je ovaj rad podelio u tri dela:

I Uticaj društvenih transformacija na shvatanje suštine principa produktivnosti rada.

II Teorijske osnove produktivnosti u udruženom radu socijalističkog samoupravljanja.

III Načini uticaja na porast produktivnosti rada putem samoupravljanja.

U prvom delu knjige autor kroz jedanaest tema obrađuje uticaj društvenih transformacija na produktivnost rada. U razvoju čoveka kao slobodne i humanizovane ličnosti presudan je rad. Rad je izraz ljudskog života, piše autor, i zato on uvećava poštovanje prema samom sebi i drugome. Radom čovek ispoljava prave vrednosti oblikujući sebe i društvo. Jedan od najbrutalnijih načina nepoštovanja ličnog dostojanstva čoveka jeste onemogućiti mu da radi.

Samoupravno organizovanje udruženog rada zahteva maksimalnu decentralizaciju i ovo se dovodi u vezu sa efikasnošću poslovanja. Što se odluke donose na nivoima gde se za njima oseća najveća potreba, to je efikasnost u poslovanju povećana i obrnuto, ističe autor. Pri tom se zalaže za autonomiju privrednih subjekata čiju potrebu ne može likvidirati nikakva ideologija. Ostvarivanje veće autonomije privrednih subjekata eliminisanjem političkog tutorstva bitno bi se doprinelo smanjenju troškova proizvodnje i povećanju produktivnosti rada.

Navodeći u daljim izlaganjima pretpostavke društvene reprodukcije kao što su: samoupravljanje, društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, sticanje i raspodela dohotka u skladu sa utvrđenim načelima, socijalistička robna proizvodnja i društveno planiranje, Bilić konstatuje da su se shvatanja o nerobnom karakteru socijalističkih proizvodnih odnosa u celini izmenila. Međutim, dominirajuća ekonomska kategorija socijalizma i dalje ostaje društveno vlasništvo, pri čemu se ono mora jasno definisati jer su odnosi vlasništva sastavni i neodvojivi deo proizvodnih odnosa.

Radni ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada ostvaruju i raspoređuju dohodak, a to je ona polazna tačka sa koje radnik najneposrednije kontroliše sve ekonomske procese. Međutim, prisutan je godinama nerešivi problem nejednakih uslova privređivanja, pri čemu su privilegovane grupacije postigle veći nivo ličnih dohodaka nezavisno od porasta produktivnosti rada. Kakvo je stanje u pogledu ličnih dohodaka po granama i grupacijama ilustrovano je u tabelama. Nezavisno od ekvivalentnosti u razmeni između grana i grupacija, u raspodeli dohotka je karakteristično povećanje dela za opšte i zajedničke potrebe u odnosu na drugi agregat dohotka koji preostaje organizacijama udruženog rada.

Nastojeći da nam približi tržište, produktivnost i cene autor zadire u samu bit stvari. Tako se za razmatrani period konstatuje da se smanjuje promet roba i usluga između federalnih jedinica. Ovakvo zatvaranje u nacionalne ekonomije radi sprečavanja odlivanja dohotka je kratkovido i ekonomski necelishodno. Nikakve nacionalne euforije i administrativni cenzuri ne mogu zameniti konkurenciju u oblasti proizvodnje i prometa, pa prema tome ni dovesti do blagostanja u društvu.

Digitized by Google

Dodirnuvši jednu dilemu u praksi, a vrlo često i u teoriji, da li u udruženom radu socijalističkog samoupravljanja važi načelo raspodele prema radu, ili prema rezultatima rada jer su razlike suštinske prirode, autor konstatuje da se tako javlja dilema u vezi sa društveno potrebnim i društveno priznatim radom, jer se u praksi gotovo ne primenjuje obaveza da se izdvoji deo dohotka koji nije rezultat rada te osnovne organizacije, već rezultat tržišnih, prirodnih i drugih pogodnosti. U poslednjoj temi ovog poglavlja pažnja je posvećena međunarodnim uslovima i produktivnosti rada u Jugoslaviji. U tabelama je prikazan period 1960—1983. god. sa komparativnim pokazateljima sa zemljama OECD, ZUR-a i sveta u celini.

U drugom delu knjige, kroz trinaest tema, istražuju se teorijske osnove produktivnosti u udruženom radu socijalističkog samoupravljanja, ističući da se teorijska i naučna podloga produktivnosti rada nalazi u radovima Karla Marksa i njegovih sledbenika.

Produktivnost, proizvodnost rada, proizvodna snaga rada su termini koji su često u upotrebi, ali se na žalost zbog neraščišćenog terminološkog i suštinskog značenja često mešaju, te udruženi rad ima ogromne štete. Autor se zalaže za utvrđivanje jedinstvene metodologije za merenje produktivnosti rada koja bi bila obavezna za sve, što upravo sada postaje predmet izraženih naučnih opservacija, s obzirom na vezivanje kretanja ličnih dohodaka sa kretanjem produktivnosti rada.

Povećanjem produktivnosti rada povećava se materijalno bogatstvo, a ono je uslov bogatstva društva, pa prema tome i životnog standarda. Ovo se značajno pitanje zato stalno i postavlja u dokumentima društveno-političkih organizacija i planovima organizacija udruženog rada. Danas, sa posebnom oštrinom, jer životni standard opada. Eto, zato je porast produktivnosti i efikasnost rada i sredstava centralno pitanje razvoja i vrednovanja našeg društvenog sistema u kom postoje sve mogućnosti da se prednosti društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju maksimalno iskoriste.

Autor brojnim tabelama prikazuje dinamiku privrednog kretanja u zemlji, pa i kretanja nivoa i dinamike produktivnosti rada, pri čemu konstatuje da je u ranijim etapama razvoja tempo rasta produktivnosti rada bio veći nego u razvijenim zemljama, da bi u poslednja tri petogodišta permanentno opadao.

Kako je povećanje produktivnosti rada osnovni ekonomski zakon svakog društva, Bilić polazi od osnovnih elemenata proizvodnog procesa (rad, predmet rada i sredstva rada) čija optimalizacija dovodi do najvećeg porasta produktivnosti rada, a potom klasifikuje činioce koji utiču na porast produktivnosti rada.

Kao jedan od faktora povećanja produktivnosti rada navodi se organizacija rada čija je suština da u neprinudnom određivanju kvantiteta i kvaliteta rada, u procesu proizvodnje, ostvare uslove za optimalno odvijanje procesa proizvodnje.

Kako je plan instrumenat radnika kojim se usklađuju društveno ekonomski i materijalni tokovi na svim nivoima udruženog rada i društva u celini i pomoću toga se postavljaju ciljevi na čije se ostvarenje utiče raznim ekonomskim i drugim instrumentima zavisno od nivoa istaknut je njegov značaj. Nepostojanje ciljeva je prvi problem do koga se dolazi u radu, na bilo kom nivou, a kvalitet života je u zavisnosti od uspešnosti postavljenih ciljeva.

Razmatrajući mogućnosti za povećanje produktivnosti rada, autor daje niz veoma interesantnih teza za izradu programa za porast produktivnosti rada u konkretnoj organizaciji udruženog rada, pri čemu se potencira i realizacija rezultata ovih aktivnosti.

Kako samoupravljanje utiče na porast produktivnosti rada, predmet je autorovih preokupacija u trećem delu knjige.

Do opadanja produktivnosti rada dolazi zbog usporavanja u razvoju socijalističkih produkcionih

Digitized by Google

odnosa, što znači da usporavanje samoupravljanja, direktno ili indirektno usporava porast produktivnosti rada. Ovde je reč o problemima u praksi, oko ovladavanja viškom rada i društvenom reprodukcijom od strane radničke klase. Zato je pomeranje društvene moći ka radničkoj klasi ključ za rešavanje kako problema rasta produktivnosti, tako i problema koji iz toga proističe.

Autor se zalaže za tezu da udruženi rad odlučuje o celokupnom dohotku, jer je neproizvodan rad u društvenim delatnostima samo komplementaran sa radom u materijalnoj proizvodnji. Samo tako može se svesti opšte društvena i zajednička potrošnja u realne okvire jer je ona veoma neelastična. I pored svega, kod opadanja dohotka samoupravno odlučivanje radnika o čistom dohotku, mada nije reč o apsolutnoj slobodi, pokazuje veoma racionalno ponašanje radnika kod raspoređivanja čistog dohotka na lične dohotke i fondove. Kretanje akumulacije se neznatno menja i pored relativno većeg opadanja realnih ličnih dohodaka. Raspodela kao i agregati raspodele su dokumentovani prigodnim tabelama.

Kao faktore otuđenosti dohotka od radnika autor navodi, pored nekontrolisanog izdvajanja za opšte društvene i zajedničke potrebe, izvoz po svaku cenu i inflaciju koja dovodi do neopravdanog prelivanja dohotka iz grane u granu, iz grupacije u grupaciju.

Razvlašćenje udruženog rada od raspolaganja dohotkom dovodi do postepenog i relativnog smanjenja akumulacije, dakle posredno do nedovoljne investicione aktivnosti, što opet utiče na opadanje produktivnosti rada. Otuda se autor sa razlogom zalaže za potpuno raspolaganje dohotkom od strane udruženih radnika.

Proučavajući uticaj raspodele ličnih dohodaka na produktivnost rada Bilić analizirajući dvadesetogodišnji period uspostavlja korelativnu vezu između prosečnih stopa rasta realnog ličnog dohotka i stopa rasta produktivnosti. Po utvrđivanju koeficijenta korelacije dolazi do zaključka da na postojećem nivou razvijenosti proizvodnih snaga nivo rasta produktivnosti zavisi 83 odsto od nivoa rasta čistih ličnih dohodaka radnika, dok ostali činioci svi zajedno utiču svega 17 odsto. Dakle, nema dileme da u praksi raspodela nije dobila ono mesto koje joj pripada jer nisu dovoljno razrađeni kriterijumi rada, kako u smislu kvaliteta i kvantiteta izvršenog rada, tako i u smislu ekonomskog doprinosa u ostvarivanju uspešnog poslovanja.

Na kraju knjige autor analizira motivisanost radnika za maksimalnim angažovanjem. Tako prigodnom tabelom konstatuje da na motivisanost radnika pored ekonomskih utiču i neekonomski činioci. Najveći značaj imaju sigurno ekonomski činioci, te su utoliko ranije opservacije veoma značajne. Neekonomske faktore takođe ne treba zanemarivati, a iz tabele motivacije radnika proističe da su bitni: lična afirmacija, poštovanje ličnosti radnika, pravilan raspored radnika, mogućnost napredovanja u struci i drugi motivi. Motivisanost za rad vezana za aktivnost čoveka je tesno povezana sa moralnim idealima, ali i sa materijalnom bazom. Izgubi li radnik motivisanost za rad vezanu za ove činioce, radnik prelazi u defanzivno ponašanje. Iz takvog odnosa radnika rađaju se izostanci sa posla, lažna bolovanja, apatija i depresija, niska produktivnost rada, te se doprinos radnika smanjuje bez obzira na sve apele. Otuda autor, ne bez razloga, posebnu pažnju posvećuje i motivaciji radnika u udruženom radu.

Knjiga koju smo pokušali da prikažemo sigurno predstavlja značajan doprinos klasifikaciji niza problema produktivnosti i kauzalnosti raznih ekonomskih i neekonomskih faktora. Ovaj napor možemo samo pozdraviti jer predstavlja pokušaj da se u ovoj oblasti unaprede, sintetizuju i sistematizuju dosadašnja gledišta i koncepcije zahvaljujući originalnosti pristupa autora. Može se slobodno reći da knjiga Momira Bilića »Društveni aspekti produk-

Digitized by Google

tivnosti« predstavlja izuzetno retko monografsko delo koje razmatra ovu veoma značajnu i uvek aktuelnu problematiku.

Tomislav Zubanov

Vojin Milić: Sociologija saznanja

(Logos, Sarajevo, 1986).

Mnogi od tekstova u djelu »Sociologija saznanja« prof. Milića su predavanja koja je on držao na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

Djelo našeg autora u mnogočemu zauzima posebno mjesto u suvremenom izučavanju društvene znanosti (bez obzira na značaj drugih djela koja ne treba zanemariti). Kako to, naime, već i naslov upućuje, radi se o novijoj filozofskoj disciplini koja se u nas razvila tek nakon II svjetskog rata. Svoje zasnivanje problematike koju promišlja Milić legitimira tumačenjem ideja i njihovu relevantnost u suvremenosti. Do sada je bila sociologija, ali bez onog temeljnog proučavanja koje određuje jasnoću da »ideje kad ovladaju ljudima one postaju snagom pokreta«. U idejnom buđenju trećega svijeta, ideje imaju snažnu ulogu, pa istraživanje tih ideja treba osobito poštovati. Milić je u poslednjih dvadeset godina objavio mnoga djela, rasprave, studije iz područja društvene i humanističke znanosti.

Sociologija saznanja, što je to? To je jedna preinaka, a govori o izrazu njenog znanja. Prvi put taj izraz upotrijebio je bečki filozof W. Jerusalem 1909. godine, označavajući naučnu sistematizaciju sociologije. Interesantno je pomenuti da su se u okviru sociologije saznanja dobivale određene spoznaje iz sociologije kulture u »koju su ulazile i sociologija umjetnosti i sociologija religije i morala« (Uvod). Upravo u toj sferi filozofski upitano za uspjeh sociologijskog istraživanja kulture u najširem smislu, jer u tom sfernom odnošenju prema filozofsko kulturnom promišljanju daje mogućnost cjelovitosti »teorije o kulturi«, a tu se onda vraća pozicija filozofskog promišljanja, tamo gdje je mjesto za raščlanjivanje. U nas teze određenih pravaca zastupljene su u prevedenim djelima Đ. Lukača, pa i kod mnogih drugih tzv. frankfurtske škole koja je lijevo orijentirana. Upravo ta škola podržava učenje da su ideje veoma odlučujuće u društvenom gibanju.

I upravo na tom planu prof. Milić upozorava na istraživanja Goldmana i Lukača, gdje je jasno da se društveni bitak ne može utvrditi bez poznavanja »društvenih uslova u kojima se objavljuju razne saznajne i ostale kulturne djelatnosti« (str. 490). Snaga filozofije i duhovne teorije je upravo ono na čemu Milić gradi temelje suvremene sociologije znanja, insistirajući na proučavanju društvene misli u svim njenim društvenim funkcijama. A to je potrebno jer ljudsko znanje je okovano i to idealima. Govoreći o tome neophodno je pomenuti materijaliste Helvecijusa, Didroa, te u 19. stoljeću Marksa i Engelsa. Upravo su oni dali analize ranijih društvenih odnosa, ali su zanemarili duhovnost, jer proučavanje društvene misli u svim njenim društvenim funkcijama zadatak je i predmet sociologije saznanja.

Sociologija saznanja u ovom kontekstu odslikava duhovnu teoriju ostvarenu u praksi.

Milić eksplicira sve momente kritičke misli, osobito promišlja idejne podsticaje za razvijanje i utemeljenje Hegelove filozofije, jer je Hegel odigrao presudnu ulogu u formiranju Marksove misli. Marks je svakako gradio vlastiti put, koji je sastavni dio jednoga novog stvaranja čovjeka i njegove historije. Djelo V. Milića **Sociologija saznanja**, o kojoj je ovdje riječ ima oko 800 stranica, podjeljeno je na dva dijela,

Digitized by Google

moglo bi se reći na historijski pregled i na sistematski. U prvom dijelu Marks je prva i centralna ličnost, sa glavnom tezom da se društveni bitak ne smije nikada definirati bez čovjeka. Zatim se analiziraju teze Marksa—Hegela, a autor doslovno demonstrira razumjevanje razlike između Hegelove i Marksove pozicije, kao teorijskih ekstrema na tom području. Odatle slijedi rasprava, mišljenje filozofije i filozofsko mišljenje. Tako autor navodi određen kontinuitet kao potrebu da bi se dobio odgovor na prošlo — sadašnje i buduće, a bez toga kontinuiteta »filozofija ne može ništa reći o tome što treba da bude« (str. 47).

U istraživanju društvene konkretnosti uvijek mora biti prisutna filozofija kao teorija koja omogućuje da se ideje života shvate misaono i kritički. Zbog toga je znanje o prošlosti filozofije nužna pretpostavka za razumjevanje i sadržaj, što znači da filozofija po svojoj ideji daje uvijek i sintezu mišljenja. Milić upravo iz tih razloga ima potrebu (a i obavezu) da razgraniči filozofiju Hegela od Marksove filozofije. Jer, na taj način dolazi do pitanja: Što očekujemo od filozofije? Odgovor na to pitanje slijedi nužno iz odnosa teorije i prakse. Praksa filozofije je upravo to što je filozofija u teoriji. Taj problem je Marks jezgrovito dao u svojoj tezi o Fojerbahu. U tom tekstu nalazi se i odgovor na pitanje: Što filozofija očekuje od nas? Odgovor je u 11. tezi u kojoj se kaže: »Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmjeni.«

Analizirajući odvojenosti poimanja slobode kod Marksa od ranijih poimanja slobode (primjerice Hegelovo) Milić ostaje pri stajalištu da sloboda ni u Marksovom poimanju ne može nikada biti »apsolutna« (str. 48). Autor nužno ide za tim da se sagleda mogućnost čovjeka u društvenom kontekstu, a onda iz toga sagledava ideju prava i slobode. Prof. Milić jasno upozorava na potrebu Marksove filozofije dovodeći je u vezu sa svojim vremenom »kao i prosvjetitelji, usredsređuje na ispitivanje iskrivljenosti i netočnosti saznanja o društvu« (str. 50). Prema tome, filozofija kao kritička svijest epohe uvijek kritički razmatra ideju svijeta, jer jedino tako svijet dobiva svoj pravi smisao. Ovdje ima mjesta za misao prof. B. Bošnjaka koji kaže: »Filozofija je tu, da upozori na tragediju ljudskog roda, ako u umu ne bude dovoljno razuma.« Nužno je istaći da upozorenja treba da dolaze na vrijeme. O tome je pisao i E. From u djelu **Imati ili biti,** postavljajući pitanje o smislu ljudskog života uopće. Njegova teza je da čovjek treba razvijati svoje ljudske vrijednosti kako bi se osjećao čovjekom, a ne kao potčinjeno biće današnjeg potrošačkog društva. Iz ovakve Fromove formulacije vidi se da problem otuđenja, na čemu je Marks insistirao, nije prevladan.

Otuđenje čovjeka je opći odnos u svim njegovim pojedinostima. »Kompjuterski odnosi« poznaju samo brojeve, a čovjek sa svim njegovim emocijama ostaje izvan tih potreba. Stoga je nužan humanistički odnos i angažiranost, a da li je humanizam utkan u »proračunato čovječanstvo«?

V. Milić stoga analizira problem ideje. U Marksovom shvaćanju radikalnog humanizma čovjek treba da se oslobodi svih stvari koje ga negiraju, preziru i dovode u ovisnost.

Današnja suluda trka u tehnici i tehnologiji ne omogućava čovjeku da postane čovjek u pravom smislu, sve je više ovisan, diktiran, odnosno sve bliži utopizmu. Profit i moć su problem na kojemu se Marks dosta filozofski zadržao, a taj problem još nije zamjenjen novim. Autor dalje analizira poimanje ideje kod Hegela i Marksa, izvodeći Marksova razmišljanja o »osobenostima iskrivljene svijesti«. Pri tom ne ispušta priliku da naglasi Marksovu misao o potrebi filozofije, jer se preko »naučno-filozofskog mišljenja« može sagledati određena pojava o »iskrivljenoj svijesti« (str. 53). Filozofija sve do Marksa (bar na Zapadu)

Digitized by Google

imala je ambicije bar da promisli pretpostavke (s druge strane konzekvencije) onoga što se već zbivalo, pa i s filozofijom samom. Kao što je već poodavno poznato, s jedne strane, filozofija je svjesno pristajala na nedosljednosti, a na drugoj strani željela je pravu akciju. Historijski promotreno, glavnu »ulogu i značaj« zadobila je poglavito »ideologizirana filozofija« i njeni odbljesci (svakako, ne djelujući više u svojem bitnom mediju), ne pitajući za svoju postojanost.

Filozofija čak i kad nije u neposrednoj funkciji teologije ili neke druge ideologije bila je puki promatrač. Promatrač, »prisluškivač« oduvijek je bio politički koristan (ako ne i uvijek dovoljno ugledan). Jasnije do Marksa bile su poteškoće u povezivanju promatračke uloge filozofije i njene teorije i prakse, te populariziranja filozofske misli.

Uz mnoge referencije, autor svoju problematiku razlaže svagda metodologijski i historijski, stalno držeći paralelne veze teorije i suvremenosti, a ujedno upozorava gdje je prijelom. Uz Marksa, Hegela, dolaze do riječi i mnogi drugi pozicioni teoretičari.

Drugi dio knjige sistematski govori o problemu sociologije spoznaje, o tome gdje se razgraničavaju problemi, organizacije i djelatnosti u određenim funkcijama suvremenoga gibanja.

U svim problemima o kojima raspravlja V. Milić bitna je sociologija kulture, kultura kao »fenomen« koji upućuje na značenje različitih fenomena kulture.

Uspjesi sociologijskog istraživanja kulture u posljednjih 20-tak godina nisu osobito djelovali na većinu komplementarnih filozofskih promišljanja, ali se cjelovitošću »teorije o kulturi« u (najširem smislu) zadobiva povratak pozicije filozofskog mišljenja.

Autor je doista radikalno promislio poziciju za koju je upitan.

Šime Mršić,
Branka Rajčević

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google
206177

Digitized by Google

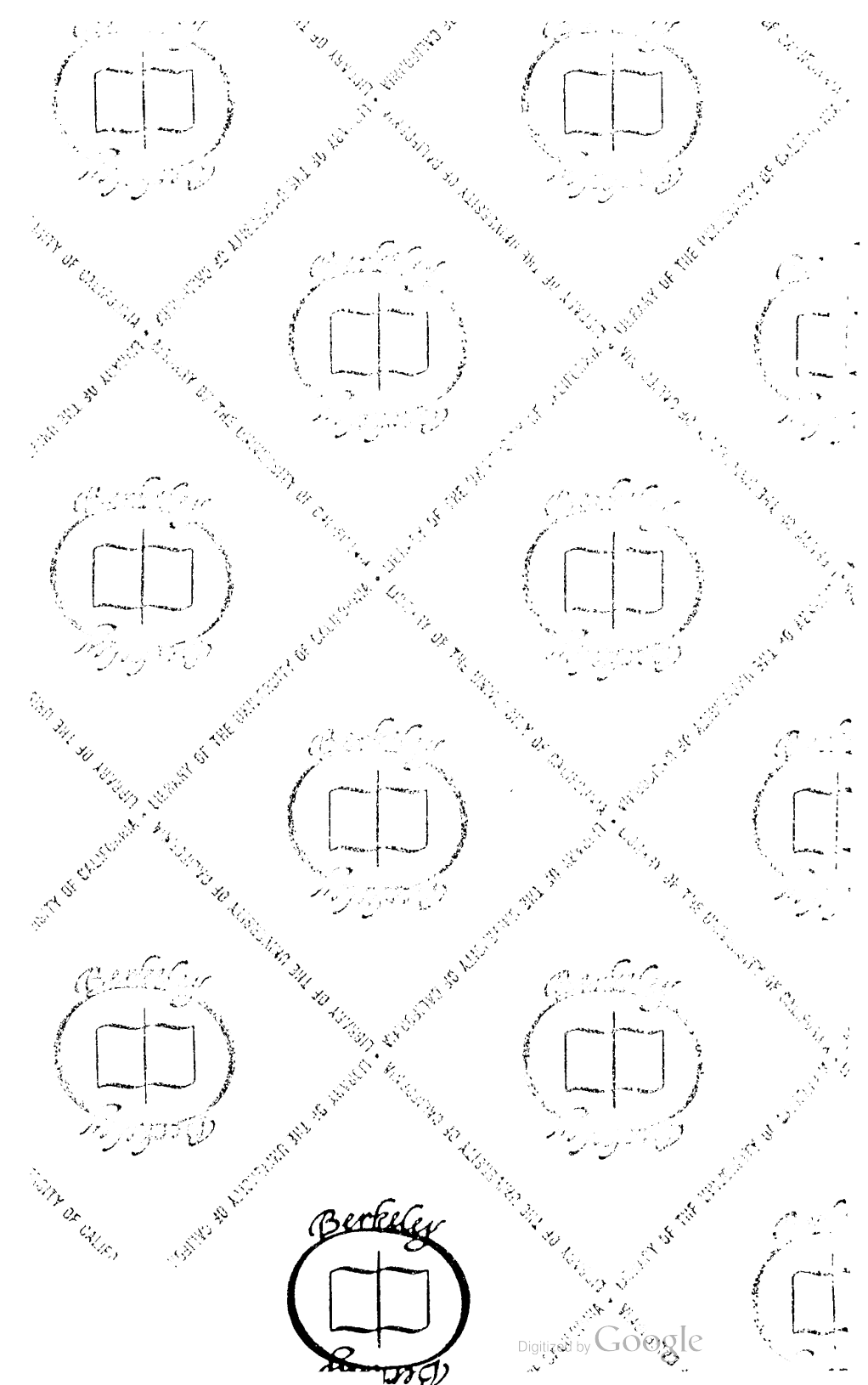
Berkeley
Digitized by Google

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C044736555

Digitized by Google

Digitized by Google